

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ
LUĞATİ'NİN “A” MADDESİNİN İNCELENMESİ**

**HATİCE ÇİPE
16718003**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ZÜHAL ÖLMEZ**

**İSTANBUL
2019**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ
LUĞATİ'NİN “A” MADDESİNİN İNCELENMESİ**

**HATİCE ÇİPE
16718003**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ZÜHAL ÖLMEZ**

**İSTANBUL
2019**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

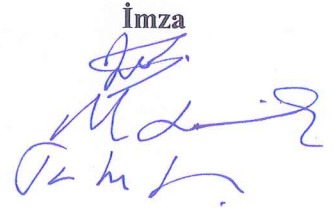
ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ
LUĞATİ'NİN “A” MADDESİNİN İNCELENMESİ

HATİCE ÇİPE
16718003

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:
Tezin Savunulduğu Tarih:
Tez Oy Birliği / Oy Çokluğu ile Başarılı Bulunmuştur.

Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Zühal Ölmez
Jüri Üyeleri	: Prof. Dr. A. Melek Özyetgin
	: Dr. Öğr. Üyesi Pelin Ekşi

İmza

İSTANBUL
ARALIK 2019

ÖZ

ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLİ LUĞATİ'NİN “A” MADDESİNİN İNCELENMESİ

Hatice Çipe

Aralık, 2019

Çağatay döneminin en önemli isimlerinin başında gelen Ali Şir Nevayi'nin ünü ve önemi sadece Orta Asya sınırları içerisinde kalmamış, oldukça geniş bir coğrafyada değerini ve önemini korumuştur. Dili ve üslubu ile yaşadığı döneme ismini veren Ali Şir Nevai, çok önemli eserler ortaya koymuştur. Ortaya koyduğu bu eserler temel alınarak Özbekistan SSR Fenler Akademiyası tarafından 1983 yılında Taşkent'te “*Alişer Navâiy Asarlari Tilini İzâhli Luğati*” adıyla dört ciltlik bir sözlük hazırlanmış ve E. İ. Fazılov tarafından düzenlenmesi ve basım aşaması gerçekleştirilmiştir. İşte ortaya konulan bu eşsiz eser tez çalışmamızın konusunu ve amacını oluşturmaktadır. Çalışmamızın ilk bölümünde Çağatay döneminin devamı niteliğinde olan Özbekler ve Özbek Türkçesinin genel özellikleri hakkında kısa bir bilgi verilerek ardından Ali Şir Nevayi'nin döneme olan etkisi ve eserleri ve Çağatayca sözlükler ele alınmıştır. Tezin ikinci bölümünde ise sözlükte yer alan bilgiler doğrultusunda sözlüğün hazırlanışı ve bu konuda katkı sağlayan şahsiyetlere yer verilmiştir. Tezin üçüncü bölümünde ise sözlüğün transkripsiyonu verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde ise bu alanda çalışan ya da çalışmak isteyenlere kolaylık sağlaması amacıyla eserde geçen bilinmesi güç ve az kullanılan kelimelerin yer aldığı bir sözlük çalışması yer almaktadır. Sonuç kısmında ise ortaya konulan bilgiler ışığında bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın hazırlanma sürecinde başvuru alan tüm eserlere ve kaynaklara ise kaynakça kısmında yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Ali Şir Nevayi, Çağatay Türkçesi, Özbek Türkçesi

ABSTRACT

EXAMINATION OF ALİ SHER NAVOÏY ASARLARI TİLİNİN İZAHLI LUGATI IN “A” ARTICLE

Hatice Çipe

Aralık, 2019

Ali Sher Nevayi, who is one of the most important names of Chagatai period, doesn't only have fame and importance within the borders of Central Asia, but also has preserved its value and importance in a whole wide geography. Ali Sher Nevai, who gave his name to the period he lived in with his language and style, produced very important works. Based on these works, a four-volume dictionary was prepared by the Uzbekistan SSR Academy of Sciences in 1983 in Tashkent with title of “*Ali Şir Nevayi Eserleri Dilinin İzahlı Lugati*” and the work was arranged and printed by E. I. Fazilov. This unique work put forward its subject and purpose of our thesis. In the first part of the our study, a brief information is given about the general characteristics of Uzbeks and Uzbek Turks who are the continuation of Chagatai period and then the effects of Ali Sher Nevayi are discussed during this period such as his works period and his works and Chagatai dictionaries. In the second part of the thesis, according to the information in the dictionary, the preparation of the dictionary and the personalities contributing to these subjects are given. In the third part of the thesis, the transcription of the dictionary is given. In the fourth part of the study, there is a dictionary studies which contains the words which are hard to know and less used in the work in order to provide convenience to those working or wanting to work in this field. In the conclusion part, an evaluation was made according to the information presented. All works and references used in the preparation process of the study and are given in the bibliography section.

Key Words: Ali Sher Navoiy, Chagatai Language, Uzbek Turks.

ÖN SÖZ

Ali Şir Nevayi sadece Çağatay edebiyatının değil, tüm Türk edebiyatının ve dilinin önemli yapı taşlarından biridir. İşte bu çalışmada böyle kıymetli ve önemli bir şahsiyetin eserlerinden derlenerek hazırlanan “*Alişer Navâiy Asarlari Tiliniñ İzâhli Luğati*” adlı eserin “A” maddesi incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Sözlüğün ilk temel taşı 1972 yılında Arap alfabesi ile yazılan “*Alişer Navâiy Asarlari Luğati*” adlı eser ile ortaya konulmuştur. Bu eser ile birlikte 1983 yılında dönemin önemli Türkologları tarafından “*Alişer Navâiy Asarlari Tiliniñ İzâhli Luğati*” adlı eser hazırlanmıştır. Çalışmamızda Kiril alfabesi ile yazılan bu sözlüğün “A” maddesinin yazı çevirimi yapılarak okunabilirliği arttırılmıştır. Yapılan bu yazı çeviriminin ardından eserin sözcük dağarcığı incelenmiş, anlaşılması ve bilinmesi zor olan kelimelerin Türkçe karşılıklarına yer verilmiştir. Gerek yazı çevirimi gerekse sözlük kısmı ile Latin alfabesini kullanan başta Türkiye olmak üzere diğer ülkelerde çağdaş Türk dilleri üzerine ve özellikle Özbek Türkçesi üzerine çalışmak isteyen araştırmacılar ve öğrenciler için katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Tüm bu çalışma sürecinde benden katkı ve desteklerini bir an olsun eksik etmeyen, her türlü kaynak ve yöntem açısından bana yol gösteren kıymetli danışman hocam Zühal Ölmez’e en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Hayatımın her anında ve alanında benden maddi ve manevi desteğini eksik etmeyen değerli aileme ve eşime sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

İstanbul; Aralık, 2019

Hatice Çipe

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
SEMBOLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Özbekler.....	2
1.2. Özbekçe.....	3
1.3. Özbekçenin Ses Bilgisi.....	5
1.3.1. Ünlülerde Ses Olayları.....	5
1.3.1.1. Düşme.....	5
1.3.1.2. Hece Yutulması.....	5
1.3.1.3. Değişme.....	5
1.3.1.4. Kaynaşma.....	6
1.3.1.5. Türeme.....	6
1.3.2. Ünsüzlerde Ses Olayları.....	6
1.3.2.1. Benzeşme.....	6
1.3.2.2. Düşme.....	6
1.3.2.3. İkizleşme.....	6
1.3.2.4. Göçüşme.....	7
1.3.2.5. Yumuşama.....	7
1.3.3. Özbek Dilinin Biçim Bilgisi.....	7
1.3.3.1. Ad Çekim Ekleri.....	7
1.3.3.2. Zamirler.....	8
1.3.3.3. Fiil Çekimleri.....	9
1.4. Çağatay Türkçesi.....	14
1.5. Çağatayca Sözlükler.....	15
1.6. Ali Şir Nevayî ve Eserleri.....	18
1.7. Ali Şir Nevayî Eserleri Dilinin İzahlı Lügatı Hakkında.....	19
2. SÖZ BAŞI (Yazı çevirimi).....	21
2.1. Söz Başı (Türkiye Türkçesi).....	41
3. ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZAHLI LUĞATI'NİN “A” MADDESİNİN YAZI ÇEVİRİMİ.....	61
4. SÖZLÜK.....	413
5. SONUÇ.....	461
6. KAYNAKÇA.....	463
EKLER.....	467

ÖZ GEÇMİŞ.....	468
-----------------------	------------

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1:	İyelik ekleri.....	7
Tablo 2:	Kişi zamirleri.....	8
Tablo 3:	Şahıs ekleri.....	9

SEMBOLLER LİSTESİ

- < Kelimenin önceki şeklini gösterir.
- << Kelimenin dönemsel olarak değişim yaşadığını gösterir.
- + Adların önlerinde kullanılarak isim soylu yapıları işaret eder.
- * Tanıklanmamış kökeni gösterir.
- Eylem kökü ya da gövdesi, eylem köküne gelen eki gösterir.
- ~ Eş zamanlı kullanımı işaret eder.

KISALTMALAR

Ankık	:Alişer Nevâyi kolyazma asarları katalâğı
Ar.	:Arapça
AT	:Ana Türkçe
bkz.	:bakınız
bs.	:baskı
Çağ.	:Çağatayca
çev.	:çeviren
Diss.	:Bilimsel inceleme
DTS	:Drevnetyurskiy slovar'.
Ed.	:Editör
EDPT	:An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen-Century Turkish
ET	:Eski Türkçe
Far.	:Farsça
Haz.	:Hazırlayan
krş	:karşılaştırınız
k.	:bakınız
Lessing	:Ferdinand Lessing: Moğolca-Türkçe Sözlük
ML	:Muhakemetü'l Lugateyn
Mo.	:Moğolca
Ru.	:Rusça
s.	:sayı
S.	:sayfa
Soğ.	:Soğdca
SVR	:Sâbranie Vâstâçniĥ rukâpisey
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	:Türk Dil Kurumu
TTKBS	:Türkiye Türkçesi Köken Bilgisi Sözlüğü.
Tü.	:Türkçe
vb.	:ve benzerleri
Yay.	:yayınları

1. GİRİŞ

Bugünkü modern Özbekçenin temelini oluşturan Çağatay Türkçesi, Türk dilleri ailesinin Kuzey-Doğu Türkçesinin doğu kolunu ve İslamiyetin etkisi ile birlikte Orta Türkçe döneminin de son evresini temsil etmektedir. “*Çağatay*” ismi başlangıçta Çağatay Han ve ailesi tarafından kurulan devlete verilmiştir. Daha sonra Maverâünnehr’deki Türklere de bu isimle hitap edilmeye başlanarak Timurlular döneminde iyice şekillenmeye başlayan dil ve edebiyata ardından da döneme ismini vermiştir¹. XV. yüzyılın ikinci yarısında Ali Şir Nevayi ile klasik bir edebiyat lehçesine dönüşen Çağatay Türkçesi, Babur zamanında ve sonrasında da uzun bir süre Hindistan’da etkisini sürdürmüştür².

Şüphesiz ki, Çağatay yazı dilinin en önemli şahsiyetlerinden biri Ali Şir Nevayi’dir. Ali Şir Nevâyî sadece yazdığı eserlerle değil aynı zamanda yetiştirdiği şairler ile de oldukça önemlidir. O dönemde Çağatay Türkçesi; Arapça ve Farsçanın yoğun etkisi altında idi. Özellikle dönemin yazar ve şairleri tarafından Arapça ve Farsça kelimeler ile eserler ortaya koymak büyük bir yetenek olarak kabul edilmekte idi. İşte böyle bir dönemde Ali Şir Nevayi, Türkçenin önemini ve değerini ortaya koymak ve ispatlamak için oldukça önemli eserler ortaya koymuştur. Bu eserlerden en önemlilerinden biri olan “*Muhakemetü'l-lugateyn*”, Türkçe’nin özellikle Farsça’dan üstün olduğunu ispatlamak için hazırlanmış bir sözlüktür. Bu sözlük sadece Ali Şir Nevayi eserleri açısından değil, dönemin dil ve özelliklerini anlamak bakımından da oldukça önemlidir. Nevayi, bu sözlüğü hazırlarken o dönemin az bilinen hatta dönemin sözlükleri içerisinde dahi yer almayan sözcüklere yer vermiştir. Nevayi bu eserde, en küçük anlam farkı için bile yeni sözcükler oluşturulduğunu ve bu sözcüklerin Çağatay Türkçesinin zenginliğini ortaya koyduğunu vurgulamaktadır. Nevayi için hazırlanan sözlüklerde dahi yer almayan birçok sözcüğün ilk kez Çağatay

¹ W. Bartold, “Çağatay” maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, c.3, (İstanbul: MEB):266-270; Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi II**, (İstanbul:1964):205-216.

² Kemal Eraslan, “XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı”, **Başlangıçtan Günümüze Büyük Türk Klasikleri**, c.3, (İstanbul:Ötüken-Söğüt,1986):59.

Türkçesinde kullanıldığını “*Muhakemetü'l-lugateyn*” adlı bu sözlük aracılığı ile görmekteyiz³.

Nevayi'nin ortaya koyduğu bu eserler doğrultusunda o daha hayattayken eserlerini ve onun dilini anlamak için çeşitli lügatler hazırlanmıştır. Bunlardan en bilinenleri yine Çağatay döneminin önemli sözlüklerinden olan “*Badaiu'l lugat*”, “*Senglâh*”, “*Çağatayca-Farsça Lûgat*”, “*Behcetü'l Lugat (Lugat-i Etrakiyye)*” dir. Bunların dışında Özbekler, Nevayi'nin eserlerini anlamak ve bu eserlere hakim olmak amacıyla çeşitli sözlükler de hazırlamışlardır.

Çağatayca sözlükler ve bu sözlükler hakkında aşağıda bilgi verilecektir.

1.1. Özbekler

Köklü bir tarihe sahip olan Özbekler, Moğol İmparatorluğu'daki Türk kabileleri ile ortaya çıkmışlardır. İlk kez 13. yüzyıl sonlarında karşımıza çıkan Özbekler, Cengiz Han'ın soyundan geldiklerine inanılan 1313-1340 yıllarında hüküm süren Altın-Ordu devletinin hükümdarı olan Özbek Han'ın adıyla Özbek devletini kurmuşlardır. Özbekler uzun süre Moğol İmparatorluğu altında yaşadktan sonra siyasi bir güç olarak ayrılmaları sonraki yüzyıllara dayanmaktadır⁴.

“*Özbek*” adının ortaya çıkışına dair çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden biri B. B. Grigoryev ve A. A. Semyanov tarafından öne sürülen XIV. ve XV. yüzyıllarda Ak Ordu devleti içerisinde bulunan Türk-Moğol kabilelerinin hepsi için kullanılan bir isim olduğudur. Bu görüşün aksine Vambéry “*Özbek*” kelimesinin kökeni için “*kendi kendinin beği, bağımsız, müstakil*” anlamlarında açıklayıp “*Öz+bek*” biçiminden geldiğini savunmaktadır.

Özbek Türkleri, 1924'ten 1991'e kadar Rus yönetimi altında yaşamışlardır. Özbekistan, 20 Haziran 1990 yılında egemenliğini, 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını kazanmıştır. Tüm bu sürecinden ardından 29 Aralık 1991 tarihinde yapılan referandum ile bağımsızlık ilanı onaylanmıştır.

³ Zuhal Ölmez, “Çağatayca Sözlükler”, **Kebikeç Dergisi**, s.6, (1998):137-144.

⁴ Mehmet Seyfettin Erol, “Özbekistan Cumhuriyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.19, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları):631.

Özbekler, ülkelerinden yaklaşık olarak %80'lik bir dilimi oluşturmaktadır. Özbekistan'ın nüfus dağılımında Özbeklerden sonra Ruslar ikinci, Tacikler ise üçüncü sırada yer almaktadır ⁵.

Özbekistan, Orta Asya Türk cumhuriyetleri arasında nüfusu en yoğun ülkedir. Nüfusun çoğunluğu kırsal bölgede yaşadıkları için ülkenin en önemli geçim kaynağını tarımcılık oluşturmaktadır. Ülkenin ekonomisi tarımın yanı sıra doğalgaz, altın, petrol, uranyum ve kömürden oluşan yeraltı zenginliklerinden oluşmaktadır ⁶.

Bugünkü Özbeklerin büyük bir kısmı Özbekistan topraklarında yaşarken Tacikistan'da (450.000), Kırgızistan'da (220.000), Kazakistan'da (140.000), Türkmenistan'da (125.000) ve Rusya Federasyonu'nda yaşamlarını sürdürmektedir. Bu ülkelerin dışında Türkiye, Çin ve Suudi Arabistan'da göçmen olarak yaşamaktadırlar.

1.2. Özbekçe

Özbekçe, Orta Türkçenin son dönemini temsil eden Çağataycanın devamı niteliğindedir. Çağatay yazı dilinde bulunan Özbekçe öğelere 18. yüzyıldan itibaren rastlanılmaktadır. Özbekçe, Talat Tekin'in tasnifine göre “*taglıq*” grubu içerisinde Uyğurca ile birlikte yer almaktadır⁷. Özbekçenin dört ayrı diyalekti bulunmaktadır:

- 1.Harezmi-Kıpçak lehçesi,
2. Kuzey Özbek lehçesi,
3. Güney Özbek lehçesi,
4. Harezmi-Oğuz lehçeleri ⁸.

1930 yılına kadar Arap alfabesini kullanan Özbekler, 1930-1940 yılları arasında Sovyetler Birliğinin uygulaması ile Latin alfabesini kabul etmişlerdir. 1940 yılında ise Kiril alfabesine geçiş yapılmıştır. Özbekistan, 1993 yılında hazırlıklarına

⁵ Mehmet Seyfettin Erol, “Özbekistan Cumhuriyeti”, **Türkler Ansiklopedisi**, c.19, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları):629.

⁶ Cemalettin Şahin, “Özbekistan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, (Ankara: TDV Yayınları, 1989):110-111.

⁷ Talat Tekin, "A New Classification of the Chuvash-Turkic Languages", **Türk Dilleri Araştırmaları**, c:5, s.18, (1990): 129-139.

⁸ Talat Tekin, Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri Giriş**, 2. bs. (İstanbul: 2003), 131.

başlanıp 1995 yılında kabul edilen anayasa ile yeniden Latin alfabesi geçiş hazırlıklarına başlamışlardır. Ve böylece Kiril alfabeden Latin alfabesine geçiş sürecini başlatmışlardır. Bu süreç halen devam etmektedir.

Türkiye Türkçesinden sonra en yaygın olarak kullanılan Türk dili olarak bilinen Özbek Türkçesi, Özbekistan dışında kalan Kazakistan ve Kırgızistan gibi Türk Cumhuriyetlerinin belli bölgelerinde de konuşulmaktadır. Özbek Türkçesi bulunduğu coğrafi konum sebebi ile Doğu Türkçesinin de belirgin özelliklerini fazlasıyla içermektedir.

1991 yılında Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmak ve ulusal kimliklerini oluşturmak için çok büyük çabalar göstermişlerdir. Özbekistan da diğer bağımsız Türk Cumhuriyetleri gibi Sovyetler döneminde kaybettikleri kendi benliğini tekrar oluşturmak ve korumak için her alanda kendine özgü politikalar uygulamaya çalışmış ve halen çalışmaktadır.

Bugünkü Özbek yazı dilinin belli başlı özellikleri ⁹:

1. İlk hecedeki /ağ/ ses grubunun korunması: tağ “dağ”, bağ “bağ”, yağ- “yağmak”.
2. Çok heceli sözcüklerin sonundaki /ığ/ ve /ig/ ses gruplarının /ik/ ve /ik/ ses gruplarına dönüşmesi: ET açığ>aççık “acı”, ET adığ>ayık “ayı”, ET ölüğ>ölik “ölü”.
3. /a/ ünlüsünün dudaksıllaşması (daha çok ilk hecede): ET altı<âlti, ET at>ât “ad”, ET ata>âte.
4. /ı/ ünlüsünün artdamaksıl /k/ ve /ğ/ komşuluğu dışında /i/ ye değişmesi: ET altın>âldin “önce”, ET altun>âltin “altın”.
5. /ö/ ve /ü/ ünlülerinin, öndamaksıl /k/ ve /g/ komşuluğu dışında artsıllaşması: kol [köl] “göl”, koz [köz] “göz”.

⁹ Talat Tekin, Mehmet Ölmez, **Türk Dilleri Giriş**, 2. bs. (İstanbul: 2003), 131.

6. Damak ve dudak uyumlarının geniş ölçüde bozulması: açımâk “*acımak; ekşimek*”, âte “*baba*”, bâle “*çocukluk*”.
7. 3. kişi iyelik ekinden sonra beliren zamir /n/ sinin düşmesi: âre-si-den “*arasından*”, âte-si-ge “*babasına*”.
8. İlk hecedeki kapalı /e/ ünlüsünün korunması, /e/ ünlüsünün de /è/’ye değişmesi: édi>ège “*sahip*”, èl “*halk*”, érte “*erken*”.

Yukarıda verdiğimiz genel özelliklerin dışında Özbek dilinin ses bilgisi ile ilgili olarak kısaca şu bilgileri verebiliriz.

1.3. Özbekçenin Ses Bilgisi¹⁰

1.3.1. Ünlülerde Ses Olayları

1.3.1.1. Düşme: Vurgusuz orta hece ünlüsü düşer.

oğli < oğıl-i “*oğlu*”,

orni < orin-i “*yeri*”

üyni < üyin-i “*oyunu*”

siñli < siñil-i “*kızkardeşi*”

1.3.2.1. Hece yutulması (Haploloji): Bir kelimede ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolmasıdır.

kişkina < kiçikkina “*küçücük*”

asta < Far. āheste “*yavaş*”

1.3.2.3. Değişme: Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin yuvarlaklaşmasıdır.

bölak < ET bölük “*bölüm*”

saylâv < sayla- “*seçmek*”

müşkül < Ar. Müşkil “*güç, zor*”

¹⁰ Aziz Merhan, **Özbek Dilinin Grameri**, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2012); Volkan Coşkun, **Özbek Türkçesi Grameri**, (Ankara: TDK, 2000); Ferhat Zeynalov (Akt. Yusuf Gedikli), **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, (Cem Yayınları, 1993); Rıdvan Öztürk “*Özbek Türkçesi*”, **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), (Ankara: Akçağ Yayınları, 2007), 291-354.

1.3.2.4. Kaynaşma: Ayrı hecelerdeki iki ünlünün bir tek ünlüde veya birden çok hecedeki seslerin tek heceye dönüşmesidir.

narsa < ne+erse “eşya”

ikkâvi < iki+egüsi “ikisi”

1.3.2.5. Türeme: Alıntı kelimelerde ünlü türemesi görülür.

nazir <Ar. nezr “adak”

şahar < Far. şehir “şehir”

1.3.2. Ünsüzlerde Ses Olayları

Eski Türkçedeki birçok ses özelliği Türkiye Türkçesinin aksine Özbekçede korunmuştur. Bunun en belirgin örneği sözbaşı /b-/ /t-/ /k-/ ünsüzlerinin korunmuş olmasıdır. ber- “ver”, temir “demir” vb.

Özbek Türkçesinin dikkat çeken diğer bir özelliği ise /b/ lerin /y/ ye dönüşmesidir: seb->>suy- “sevmek”.

Türkiye Türkçesindeki /v-/, şu kelimeler Özbek Türkçesinde /b-/ li şekli ile karşımıza çıkar: bâr “var”, bârmâk “varmak”, bermâk “vermek”.

1.3.2.1. Benzeşme: Bir sesin diğer bir sesle benzer veya eş duruma gelmesidir.

çâkka < çağ+ka “zamana”

ketti < ket-di “gitti”

1.3.2.2. Düşme: Kelime içerisinde yer alan /r, h ve y/ ünsüzleri ünlüleşme ve sızıcılaşma yolu ile eriyerek yok olması durumudur.

ilân <ET yılan “yılan”

Alla < Allah “Allah”

1.3.2.3. İkizleşme: İç seste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin başta sayılar olmak üzere tekrarlanmasıdır.

toqqız < ET tokuz “dokuz”

tizza < ET tiz “diz”

1.3.2.4. Göçüşme: Söz içindeki iki ünsüzün bazı durumlarda yer değiştirmesidir.

qoşni < ET konşı “*komşu*”

kiprik < ET kirpik “*kirpik*”

1.3.2.5. Yumuşama: Ötümsüz /k/, /k/ ünsüzleri ötümlüleşerek /g/, /ğ/ ünsüzlerine dönüşmesi halidir.

oyok > oyoğı “*ayağı*”

istak > istagi “*isteğı*”

1.3.3. Özbek Dilinin Biçim Bilgisi

1.3.3.1. Ad Çekim Ekleri

1.3.3.1.1. Çokluk ekleri: Çokluk eki tek şekilli olarak /+lär/ dir: ätlär “*atlar*”, başlär “*başlar*”, bulär “*bunlar*”.

1.3.3.1.2. İyelik ekleri: Özbek Türkçesinde iyelik ekleri tek şekilli olup yuvarlak şekilleri bulunmaz.

Tablo 1: İyelik ekleri

	Teklik	Çokluk
1.	+(i)m	+(i)miz
2.	+(i)ng	+(i)ñiz
3.	+(s)i	+lări

1.3.3.1.3. Hal ekleri:

1.3.3.1.3.1. Yalın hal: Eksizdir: qol “*el*”, yulduz “*yıldız*”.

1.3.3.1.3.2. Yükleme durumu hali: Özbek Türkçesinde /+ni/ eki ile yapılır: üyni “*evi*”, binäni “*binayı*”.

1.3.3.1.3.3. Yönelme durumu hali: Özbek Türkçesinde yönelme hali eki /+ga+ğa, +ka, +ka/ şeklindedir: bälaga “*çocuğa*”, çeçakka “*çiçeğe*”.

1.3.3.1.3.4. Bulunma durumu hali: Ek tek şekilli olup /+da/ şeklindedir: kitabda “*kitapta*”, mamlakatda “*memlekette*”.

1.3.3.1.3.5. Ayrılma durumu hali: Ayrılma hali tek şekilli olup /+dan/ biçimindedir: uzâqdan “*uzaktan*”, suvdan “*sudan*”.

1.3.3.1.3.6. İlgi durumu hali: Özbek Türkçesinde ilgi hali eki /+niñ/ şeklindedir. Ancak bazen /+ni/ biçimindeki ek aitlik eki ile birlikte kullanıldığında /+niki/ şekillerinde de karşımıza çıkmaktadır: buniñ “*bunun*”, çoşniki “*komşunun*”.

1.3.3.1.3.7. Eşitlik durumu hali: Eşitlik durumu eki /+ça/ ve /+day, +dek/ ekleriyle sağlanır. ârtıkça “*fazlaca*”, muzdek “*buz gibi*”.

1.3.3.1.3.8. Vasıta durumu hali: /bilan/ edatı ile yapılır. sen bilan “*seninle*”, köl bilan “*elle*”.

1.3.3.1.4. Aitlik eki: Özbek Türkçesinde aitlik eki /+gi/ ve /+ki/ şekillileri ile karşımıza çıkar: üyimdagi “*evimdeki*”, meniki “*benimki*”.

1.3.3.1.5. Soru eki: Yazılı dilde sadece /mi/ şekli mevcuttur: menmi “*ben mi*”, yoqmı “*yok mu*”.

1.3.3.2. Zamirler

1.3.3.2.1. Kişi zamirleri

Tablo 2: Kişi zamirleri

Teklik	Çokluk
men (ben)	biz, bizlar
sen, siz	siz, sizlar, senlar
u (o)	ular (onlar)

1.3.3.2.2. Dönüşlülük zamiri

Dönüşlülük zamiri “öz”dür: özim “*kendim*”, öziñ “*kendin*”, özi “*kendi*”, özimiz “*kendimiz*”, öziñiz “*kendiniz*”, özlari “*kendileri*”.

1.3.3.2.3. İşaret zamirleri

Özbek Türkçesinde işaret zamirleri şunlardır: bu, şu, u “o”, öşä “o”, bular “bunlar”, şular “şunlar”, ular “onlar”, öşälar “onlar”.

1.3.3.2.4. Belirsizlik zamirleri

allaqaysi “herhangi bir, biri”, allanarsa “bir şey”, allanima “bir şey”, allaqanča “birkaç”, ayrim “bazı”, ba’zi “bazı”, biräv “birisi”, bir qanča “birkaç”, bir neça “birkaç”, bir narsa “bir şey”, hamma “hepsi”, heç kim “hiç kimse”, kimdir “biri”, kimsa “kimse”, qay bir “hangi bir”, qaysi bir “herhangi biri”, nimadir “bir şey”, har kim “herkes, her biri”.

1.3.3.2.5. Soru zamirleri

qaysi “hangi”, qaysilari “hangileri”, kim/kimlar “kim, kimler”, nima “ne”, nimalar “neler”, nimanı “neyi”, vançası “ne kadarı”, neçtasi “ne kadarı”, narsa “ne”.

1.3.3.3. Fiil Çekimleri

1.3.3.3.1 Şahıs ekleri

Tablo 3: Şahıs ekleri

	1.kişi (teklik)	2.kişi	3.kişi	1.kişi (çokluk)	2.kişi	3.kişi
zamir kökenli şahıs ekleri	-man	-san	Ø -di, -ti	-miz	-siz -sizlar	Ø, lar; (i)ş
İyelik kökenli şahıs ekleri	-(i)m	-(i)ñ	-	-(i)k	-(i) ñizlar- iñlar -lariñ	Ø, lar; (i)ş
Emir kökenli şahıs ekleri	- (a)y(in)	Ø, - (gin)	-sin	-(a)ylik	-(i) ñizlar- iñlar -lariñ	-sinlar -(i)şsin

1.3.3.3.2. Bildirme kipleri

1.3.3.3.2.1. Öğrenilen geçmiş zaman:

Üç şekil ile yapılır.

1. tip öğrenilen geçmiş zaman: -(i)b(di) ekiyle yapılır.

kelibman	“gelmişim”
kelibsan	“gelmişsin”
kelib	“gelmiş”
kelibmiz	“gelmişiz”
kelibsiz	“gelmişsiniz”
kelibdi(lar)	“gelmişler”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli */-ma/* eki ile yapılır.

2. tip öğrenilen geçmiş zaman: -gan/-kan/-kan eki ile yapılır.

berganman	“vermişim”
bergansan	“vermişsin”
bergan	“vermiş”
berganmiz	“vermişiz”
bergansiz	“vermişsiniz”
berganlar	“vermişler”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli */-ma/* eki ile yapılır.

3. tip öğrenilen geçmiş zaman: Çok nadir görülen bu tip */-miş/* eki ile yapılır.

kütmişman	“beklemişim”
kütmişsan	“beklemişsin”
kütmiş	“beklemiş”
kütmişmiz	“beklemişiz”
kütmişsiz	“beklemişsiniz”
kütmişlar	“beklemişler”

1.3.3.3.2.2. Görülen geçmiş zaman

1.tip görülen geçmiş zaman: /-di/ eki ile yapılmaktadır.

kördim	“gördüm”
kördiñ	“gördün”
kördi	“gördü”
kördik	“gördük”
kördiñiz	“gördünüz”
kördilar	“gördüler”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli /-ma/ eki ile yapılır.

2. tip görülen geçmiş zaman: Bu tip sadece olumsuz şekli ile meydana gelir.

“gan+iyelik eki+yok” kalıbıyla yapılır.

ketganim yok	“gitmedim”
ketganiñ yok	“gitmedin”
ketgani yok	“gitmedi”
ketganimiz yok	“gitmedik”
ketganiñiz yok	“gitmediniz”
ketganlari yok	“gitmediler”

1.3.3.3.2.3. Şimdiki zaman

1. tip şimdiki zaman: /-yap/ veya /-a-yap/ eki ile yapılır.

âlyapman	“alıyorum”
âlyapsan	“alıyorsun”
âlyapti	“ alıyor”
âlyapmiz	“alıyoruz”
âlyapsiz	“alıyorsunuz”
âlyaptilar	“ alıyorlar”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli /-ma/ eki ile yapılır.

2. tip şimdiki zaman: -(a)yâtir eki ile yapılır.

oğıyâtırman	“okuyorum”
oğıyâtırsan	“okuyorsun”
oğıyâtır	“okuyor”
oğıyâtırmız	“okuyoruz”
oğıyâtırsız	“okuyorsunuz”
oğıyâtır(lar)	“okuyorlar”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli /-ma/ eki ile yapılır.

3. tip şimdiki zaman: /-mâķda/ eki ile yapılır.

bilmâķdaman	“bilmekteyim”
bilmâķdasan	“bilmektesin”
bilmâķda	“bilmekte”
bilmâķdamız	“bilmekteyiz”
bilmâķdasız	“bilmektesiniz”
bilmâķda(lar)	“bilmekteler”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli /-ma/ eki ile yapılır.

1.3.3.3.2.4. Gelecek zaman

1.tip gelecek zaman: /-a/ ve /-y/ eki ile yapılır.

ketaman	“gideceğim”
ketasan	“gideceksin”
ketadi	“gidecek”
ketamız	“gideceğiz”
ketasız	“gideceksiniz”
ketalar	“gidecekler”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli /-ma/ eki ile yapılır.

2. tip gelecek zaman: /-acak/ eki ile yapılır.

yâzacakman	“yazacağım”
yâzacaksan	“yazacaksın”
yâzacak	“yazacak”

yâzacakmiz	“yazacağız”
yâzacaksiz	“yazacaksınız”
yâzacaklar	“yazacaklar”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli */-ma/* eki ile yapılır.

3. tip gelecek zaman: */-mâķçi/* eki ile gerçekleştirilir.

kelmâķçiman	“geleceğim”
kelmâķçisan	“geleceksin”
kelmâķçi	“gelecek”
kelmâķçimiz	“geleceğiz”
kelmâķçisiz	“gelececeksiniz”
kelmâķçılar	“gelecekler”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli kip ekinden sonra *emas* “değil” edatı getirilerek yapılır.

4. tip gelecek zaman: */-adigan/* ve */-ydigan/* eki ile yapılır.

tilaydiganman	“dileyeceğim”
tilaydigansan	“dileyeceksin”
tilaydigan	“dileyecek”
tilaydiganmiz	“dileyeceğiz”
tilaydigansiz	“dileyececeksiniz”
tilaydigan(lar)	“dileyecekler”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli */-ma/* eki ile yapılır.

5. tip gelecek zaman: “-gü(-gu)+iyelik eki (+dir)” ile oluşan çok sık kullanılmayan kalıptır.

kütgüm(dir)	“bekleyeceğim”
kütgüng(dir)	“bekleyeceksin”
kütgüsi(dir)	“bekleyecek”
kütgümüz(dir)	“bekleyeceğiz”
kütgüngiz(dir)	“bekleyececeksiniz”
kütgülari(dir)	“bekleyecekler”

1.3.3.3.2.5. Geniş zaman: Özbek Türkçesinde geniş zaman /-(a)r/ ekiyle yapılır.

bilarman	“bilirim”
bilarsan	“bilirsin”
bilar	“bilir”
bilarmiz	“biliriz”
bilarsiz	“bilirsiniz”
bilarlar	“bilirler”

Olumsuz şekli: Olumsuz şekli /-mas/ eki ile yapılır.

1.4. Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesi, Orta Asya Türk yazı dilinin gelişmesinde Karahanlı Türkçesinden sonra üçüncü safhayı temsil etmektedir. Çağatayca eserlerin sözcük dağarcıklarına baktığımızda Arapça, Farsça sözcüklerin yanı sıra Moğolca sözcüklerin de yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda bu dönem eserlerinde Osmanlıca ve Azerice'nin etkisiyle kısmen de olsa Oğuzca özellikler karşımıza çıkmaktadır¹¹.

Çağatay Türkçesinin başlangıç ve gelişim dönemleri hakkında oldukça farklı görüşler ortaya konulmuştur. Ancak bu görüşler içerisinde en çok kabul gören görüş, Macar Türkolog János Eckmann'a aittir. Eckmann, Çağataycayı şu devirlere ayırmaktadır.

1. Klasik öncesi devir, (15. yüzyılın başlarından Nevāyî'nin ilk divanını verdiği 1465 yılına kadar). Başlıca temsilcileri Sekkâkî, Lûtfî, Yusuf Emîrî, Ataî, Haydar Harezmî, Seyyid Ahmet Mirza, Gedaî, Yakınî, Ahmedî.

2. Klasik Dönem (1465-1600). Nevāyî, Hüseyin-i Baykara, Hâmidî, Muhammed Salih, Şeybanî, Ubeydî, Babur (1465-1600).

¹¹ Zuhâl Ölmez, “Çağatayca Sözlükler”, **Kebikeç Dergisi**, s.6 (1998):137-144.

3. Klasik Sonrası Dönem (1600-1921). Başlıca temsilcisi Ebulgazî Bahadır Han ¹².

1.5. Çağatayca Sözlükler

Çağatay döneminin başlıca sözlükleri şunlardır: ¹³

Abuşka: Çağatayca-Türkçe olan bu sözlük Çağataycaya ait bilinen en eski sözlüktür. Arap alfabe düzenine göre hazırlanan sözlükte yaklaşık 2000 kelimeye yer verilmektedir. Türkiye kitaplıklarında birçok yazma nüshası bulunmaktadır.

Abuşka ilk kez Macaristan’da Macarca olarak 1862 yılında Armin Vámbéry tarafından yayımlanmıştır. Sözlük daha sonra da V. V. Veliaminof-Zernof tarafından 1896’da Fransızcaya çevrilmiştir: V. V. Veliaminof-Zernof, Dictionnaire, Djaghataiturg, Petersburg: 1869.

Sözlük üzerine Türkiye’de de Besim Atalay’ın hazırladığı bir çalışma mevcuttur. Ancak eser onun ölümünden sonra yayımlanabilmiştir. Besim Atalay eseri Arap alfabe sistemini bozmadan aynıyla çevirmiştir: Besim Atalay, *Abuşka Lugati veya çağatay Sözlüğü*, Ankara:1970, 452 sayfa.

Eser üzerine yapılan son çalışma Mustafa Kaçalın tarafından 2011 yılında yayımlanmıştır: Mustafa S. Kaçalın, Niyazi, Nevayi’nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar, Ankara: 2011, Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bedayiu’l-lugat: Sultan Hüseyin Baykara’nın emri ile, Nevayi’nin eserlerinden faydalanabilmek ve doğru anlayabilmek amacıyla yazılmıştır. Daha sonrasında eser 1084 yılında “*Îmâlî*” mahlaslı Heratlı Tâli tarafından yeniden kaleme alınmıştır. Sözlüğün dili Çağatayca-Farsçadır. Thury’nin en eski sözlük olarak kabul ettiği *Abuşka*’nın aksine A. K. Borovkov’a göre *Bedayiu’l-lugat* bilinen en eski

¹² Çağatay Türkçesiyle ilgili daha fazla bilgi için bk. János Eckmann, **Chagatay Manual**, (Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, 1966),1-10; Zühal Ölmez, Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.5, s.9 (2007):173-220.

¹³ Mustafa Argunşah, **Çağatay Türkçesi**, 3. bs (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014):69-74; Besim Atalay, *Abuşka Lugati veya Çağatay Sözlüğü*, (Ankara:1970); Zühal Ölmez, “Çağatayca Sözlükler”, **Kebikeç Dergisi**, s.6 (1998):137-144; Mustafa Kaçalın, “Abuşka Sözlüğü Üzerine”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, c:13, (2003):23-28; Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi-II**, (İstanbul: Enderun Yayınları, 1974), 224-225, Hasan Eren, “Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, c.8, (1950):145-163.

Çağatayca sözlüktür. Ali Şir Nevayî'nin şiirlerini anlamak için yazılan bu eserin günümüze ulaşabilen tek yazma nüshası Leningrad'da *Saltikov-Şchedrin Kütüphanesi* 'nde kayıtlı olarak bulunmaktadır. Eser Borovkov tarafından 1961 yılında Moskova'da tıpkıbasım ile birlikte yayımlanmıştır: A. K. Borovkov, *Bada'i al-lugat, Slovar Tali İmani geratskogo k soçineniyam* Alişer Navâi, Moskova, 1961.

Senglâh: Kendisinden sonra yazılan Çağatay sözlüklerine kaynaklık etmiş oldukça önemli bir sözlüktür. Mîrzâ Muhammed Mehdi Han tarafından h. 1172-1173 (1758-1760) yılları arasında yazılmıştır. *Senglâh* XVI. yüzyılda her şeyden önce Ali Şir Nevai'nin eserlerinin anlaşılması için kaleme alındığı yazar tarafından sözlüğün giriş kısmında belirtilmiştir. *Senglâh*'ta yaklaşık 6000 kadar kelimeye yer almaktadır. Tertip olarak *Abuşka*'ya benzemekle birlikte içerik kısmında farklılıklar vardır. *Senglâh* üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde küçük bir Çağatayca gramer olan *Mabâni'l-lûgat*, ikinci kısmı sözlük ve üçüncü kısmı ise Nevâyî'nin kimi eserlerinde geçen bazı Arapça ve Farsça sözcük ve ifadelerin açıklamalarının yer verildiği bölümden oluşmaktadır. *Senglâh*'ın Oxford'daki Bodleian kütüphanesinde, Londra'daki School of Oriental Studies kütüphanesinde, Paris ve Tahran millî kütüphanelerinde birer tane olmak üzere altı yazma nüshası vardır. *Senglâh*'ın British Museum'da yer alan nüshasını ilk kez 1888 yılında Rieu tarafından yayımlanan katalogta yer almıştır.

Sözlük üzerine yapılan çalışmalar: Mabâni'l-lûgat kısmı British Museum nüshası esas alınarak E. Denison Ross (1910), Eckmann (1942-1947, 156-222) ve Karl Heinrich Menges (1956) tarafından yayımlanmıştır. *Senglâh*'ın sözlük bölümü ise ilk olarak Sir Gerard Clauson tarafından "*Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan*" adıyla yayımlanmıştır.

Süleymaniye kütüphanesindeki nüshanın tıpkıbasımını Besim Atalay'ın önsözü ile 1950 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır: Besim Atalay, *Seng-lah-Lugat-i Nevai*, Türk Dil Kurumu, 1950.

Lûgat-ı Çağatay ve Türkî-i Osmânî: Sözlük Şeyh Süleyman Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Eser 1882 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Eserin isminden de anlaşılacağı üzere Çağatayca-Osmanlıca bir sözlüktür. Sözlükte 6775 madde başı yer almaktadır. Bu sözlük Ignaz Kúnos tarafından kısaltılarak Almanca olarak yayımlanmıştır. Eserin tıpkıbasımını Mehmet Ölmez tarafından yayımlanmıştır:

Mehmet Ölmez, “*Lugat-i Çagatay ve Türki-i ‘Osmani, İstanbul 1928*”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, c:13 İstanbul:2003, s.29-368.

Üss-i Lisan- Türki: 1897-1898 yıllarında *Mehmet Sadık* tarafından kaleme alınıp İstanbul’da basılmıştır. Eser, altı bölüm ve küçük bir sözlük kısmından oluşmaktadır. 1902 yılında *Martin Hartmann* tarafından çeşitli ilavelerle Almancaya çevrilen sözlük *Ali Ilgın* ve *Recep Toparlı* tarafından *Türk Dil Kurumu* tarafından yayımlanmıştır.

Fazlullah Han Lugati: M. XVII. asır başlarında Babürşah’ın yerine geçen Evrengezi’ın isteği üzerine *Fazlullah Han* tarafından Hindistan’da kaleme alınmıştır. Eser “*Risale-i Fazlullah Han*” ismi ile ilk olarak tanınmıştır. Daha sonra 1825 yılında Kalküta’da daa basıldığı için “*Kalküta lugati*” olarak da bilinmektedir. Eserin bilinen nüshaları Hindistan-Lucknow, Pakistan-Karaçi, British Museum kütüphanesinde ve İran’da birer nüsha şeklinde yer almaktadır.

Kitâb-ı Zebân-ı Türkî (Kelürname): Günümüzde iki *Kelürname* bilinmektedir. Bunlardan ilki 1982 yılında *Muhammed Yakup Çingi* tarafından Taşkent’te basılan diğeri ise *Fazlullah Han* tarafından kaleme alınan *Kelürname*’ dir. Bu sözlükler üzerine önemli çalışmalarda bulunan Borovkov sözlüklerin yazılış sebebi olarak Çagataycanın söz varlığını ortaya koymak olduğunu vurgulamaktadır. Hindistan’da *Muhammed Ya’kub Çengi* tarafından kaleme alınan *Kelürname*, Çagatayca-Farsça olarak yazılmıştır. Eserin Taşkent, Hindistan ve İngiltere’de birer nüshaları bulunmaktadır.

Hulasa-i Abbas: Eser 19. yüzyılın ilk yarısında Mirza Mehdi Han’ın etkisiyle *Muhammed Hoyi* tarafından kaleme alınmıştır. *Senglâh*’a dayanan bu sözlük veliaht Abbas Mirza’ya sunulmuştur. Eserde yazar hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sözlüğün bilinen Tahran ve Paris olarak iki nüshası bulunmaktadır.

Dictionnaire Turk Oriental Paris: *Pavet de Courteille*’ye ait olan bu sözlük 1870 yılında Paris’te basılmıştır. Madde başları Arap harfli olan bu sözlükte maddeler Fransızca olarak açıklanmıştır. Sözlük 13 sayfalık bir önsöz ve 560 sayfalık bir sözlük kısmı içermektedir.

1.6. Ali Şir Nevayî ve Eserleri

Türk edebiyatına, diline ve kültürüne son derece değerli katkılarda bulunmuş, yaşadığı dönemin bütün güzelliklerini kendi dilinde ve sanatında toplamış, Türk edebiyatının en büyük şahsiyetlerinden biri hiç şüphesiz *Ali Şir Nevâî*'dir.

Çağatayca ile Nevayî ve çağdaşlarının dili kastedilmektedir. Gerek klasik biçiminin Nevayî ile oluştuğu dönemde gerekse klasik sonrası dönemde bu dil için “*Lugat-i Nevâyî*” terimi de kullanılmış ve Nevâyî'nin eserlerini anlamak için hazırlanan sözlüklere de bu ad verilmiştir¹⁴.

Orta Asya Türk dili ve edebiyatını gelişmesinde büyük payı olan Nevâyî klâsik Çağatay şiirini yalnız en yüksek dereceye çıkarmakla kalmamış Çağatay dilinin de bir kültür ve edebiyat dili olabileceğini göstermiştir. Bundan dolayı Çağatayca'ya “*Nevâyî dili*” de denmiştir. Eserleri Türkistan dışında Azeri ve Anadolu sahalarında da okunmuş, Osmanlı şairleri de onu üstat olarak görmüşlerdir. Fars edebiyatını örnek alarak çeşitli türlerdeki Farsça eserleri Türkçe ile yazmaya çalışmış ve böylece Orta Asya Türk edebiyatını klâsik bir seviyeye ulaştırmayı başarmıştır. Çok sayıda olan eserleri aşağıdaki gibi sınıflandırılmaktadır¹⁵:

I. Divanları (Hazâ'inü'l-me'ânî): Garâibü's-sıgar, Nevâdirü's-şebâb, Bedâiyü'l-vasat, Fevâidü'l-kiber, Farsça Divânı.

II. Hamsesi: Hayretü'l-ebrâr, Ferhâd u Şîrîn, Leylî vü Mecnûn, Seb'a-i seyyâre, Sedd-i İskenderî.

III. Tezkireleri: Mecâlisü'n-nefâis, Nesâyimü'l-mahabbe min şemâyimi'l-fütüvve.

IV. Dil ve edebiyat eserleri: Risâle-i mu'ammâ, Mîzânü'l-evzân, Muhâkemetü'l-lugateyn.

¹⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Hasan Eren, “Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, c.8, (1950):145-163; Zuhâl Ölmez, “Çağatayca Sözlükler”, **Kebikeç Dergisi**, s.6 (1998):137-144.

¹⁵ Zuhâl Ölmez, “Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar”, **Türk Araştırmalar Literatür Dergisi**, c.5, s.9, (2007):173-219.

V. Dinî-ahlâkî eserleri: Münâcât, Çihil Hadis, Nazmu'l-cevâhir, Lisânu't-tayr, Sirâcü'l-müslimîn, Mahbûbu'l-kulûb.

VI. Tarihî eserleri: Târîh-i enbiyâ vü hükemâ, Târîh-i mülûk-i Acem, Zübdetü't-tevârih.

VII. Biyografik eserleri: Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşîr, Hamsetü'l-mütehâyirîn, Hâlât-ı Pehlevân Muhammed.

VIII. Belgeler: Vakfiyye, Münşe'ât.

Nevâyî'nin eserlerinde kullandığı dil İslam coğrafyasının ortak dili konumundaydı. Nevayî, sadece Türkçe'ye değil aynı zamanda Arapça ve Farsçaya da oldukça hakimdi. Nevayî o dönemin yaygın dilleri arasında olan Arapça-Farsçadaki edebî söyleyişleri Türkçeye uyarlayarak Türkçenin zenginleşmesine ve İran edebiyatı seviyesinde eserler verebilecek derecede önemli bir dil olduğunu vurgulamayı amaç edinmiştir. Nevayî ve eserlerinde karşımıza çıkan Türkçe sevgisi onun milli şuurunun ne kadar yüce olduğunu ortaya koymaktadır.

1.7. Ali Şir Nevayî Eserleri Dilinin İzahli Lügati Hakkında

Nevayî'nin ölümünden sonra da bu sözlük çalışmaları hız kesmeden devam etmiş hatta 1972 yılında Nevayî'ye ait tüm eserler incelenerek yeni bir sözlük hazırlanmıştır. Özbekistan'da, başta Nevâyî olmak üzere, o coğrafyanın önemli şairlerinin dili ve eserlerini anlamak için, çeşitli sözlükler hazırlanmıştır. Bunlardan ilki 1953 yılında yayımlanan "*Uzbek Klassik Adabiyati Üçün Kıskaç Lûgat*" adlı sözlüktür. Bu sözlüğün ardından, Parsa Şemsi ve S. İbrahimov tarafından onbeş cilt halinde basılan "*Ali Şer Navaîy*" külliyyatının tamamı taranarak 1972 yılında yeni bir sözlük ortaya konmuştur. Hazırlanan bu sözlükteki kelimelerin Arapça harfli yazılışlarının da yer aldığı "*Ali Şer Navoiy Asarlari Lûgati*" adlı oldukça kapsamlı bir eser tertip edilmiştir. "*Ali Şer Navoiy Asarlari Lûgati*" adını taşıyan bu hacimli eser, 12500 kelime ve 8000'i aşkın ibare içermektedir. Daha sonra bu sözlük yeniden düzenlenip 1983 yılında tekrardan ele alınarak bizim tez konumuzu oluşturan "*Ali Şer Navoiy Asarlari Tilining izahli Lûgati*" adlı eseri ortaya çıkışında en etken rolü üstlenmiştir. Sözlükte yer alan her kelime Ali Şir Nevayî'nin eserlerinde geçen manası

ile kısa ve öz olarak izah edilmiş ve yine kelimelerin her bir anlamı Nevayi'nin eserlerinden verilen örnekler ile pekiştirilmiştir. Nevayi ve onun dilini en doğru şekilde anlayabilmek için bu sözlük oldukça önem taşımaktadır.

2. SÖZ BAŞI (YAZI ÇEVİRİMİ)

Bu bölüm üzerinde çalıştığımız sözlüğün içinde yer alan “Söz Başı” kısmının yazı çevirimi ve Türkiye Türkçesine çevirisini içermektedir.

Lugât Özbekistân Fanlar akademiyasi Abu Rayhân Berüniy nâmıdagi Şarkşunâslik institütiniñ tarihiy leksikâlâgiya va leksikâgrafiya bölümida tayyârlağan.

Itâmnı tüzüvçilar: **E. Fâzilâv** - işniñ raĥbari, luġatniñ ilmiy leksikâgrafik printsiplarini işlab çıķķan, qadimgi türkiy (özbek) sözlariniñ luġaviy ma’nâsini talķin ķılķan, ayırım asarlar boyıķa tüzilķan glâssariy, şarĥ va izâĥlarnı manbalar asâsida söz va ma’nâlar bilan toldırıp, birlaşķan luġat-maķâlalari ķılıb tüzķan, XVI-XX asrlarda Navâiy asarlari asâsida tüzilķan luġatlardagi söz izâĥlarını kıyâsiy tekşirib çıķķan, “*Alişer Navâiy asarlari tili izâĥlı luġati*”niñ tüzilişi va undan fâydalanış tartibini yâzķan;

Ķ. Muĥitdinâv - “*Ĥamsa*” asarlariniñ luġatini tüzķan, fârsiy, arabiy söz, ibâra va baytlarnıñ izâĥı va talķinini bergan, “*Macâlisün-naġâis*”, “*Lisânut-tayr*”, asarlariniñ luġatlarını tüzışda iştirâķ etķan;

C. Eftihâr - “*Ĥazâyinul-maâniy*” asariniñ “*A-B*” (**BÂRLİĞ** söziġaķa) ĥarflariniñ luġatini tüzķan:

Yu. Şâķirâv - “*Ĥazâyinul-maâniy*” asariniñ “*B*” (**BÂRLİĞ** sözidan) ĥarfıdan başlab luġatini tüzķan;

N. Ĥocaev, C. Lapasâv - Alişer Navâiy nasriy asarlariniñ (“*D*” ĥarfını “*DİYÂNAT*” söziġaķa) luġatini tüzķan;

Â. Yunusâv - “*Arbain*”, “*Nazmul-cavâĥir*” asarlariniñ luġatini tüzķan, birlaşķan luġat-maķâlalarnı tüzışda ķatnaşķan;

İ. Nâsirâv (Ķ. Muĥitdinâv bilan ĥamķârlikda) - “*Macâlisun-naġâis*” asariniñ luġatini tüzķan,

N. Asilâva - Alişer Navâiy nasriy asarlariniñ (*“DIYÂNAT”* sözidan) luğatini tüzgan;

Z. Ҳamidâv (Қ. Муҳитдинâv, N. Ҳоцаев билан ҳамкâрликда) - *“Lisânut-tayr”* asariniñ luğatini tüzgan.

Luğatniñ mükammal bolişida Alişer Navâiyning barça asarlaridan **B. Bafâev** toplagan kartâteka fândidan tōla fâydalanıldı.

Sōzlarniñ izâhı va tekstlarni қolyâzma manbalari билан V. Raḥmânâv anıqlab çıқdı.

“Farḥâd va Şirin” dâstâni asâsida tüzgan luğati билан A. Karimâv қatnaşdı.

Luğat kartâteka fândi va materiallarini toplâvçılar: **E. İ. Fâzilâv, C. Lapasâv, A. Yunusâv, İ. Nâsirâv, Z. Ҳamidâv, N. Şâraḥmedâva, N. Ҳusanâv, A. Çaykâvskaya, B. Bafâev, A. Karimâv, Қ. Usmânâv, L. V. Danilâva, M. Ziyâeva, L. G. Çiçulina, S. Muḥamedâv, Ҳ. Rustamâva, N. Қayumâva.**

N. Asilâva alâḥida luğatini *“A”* va *“B”* (**BÂRLİĞ** söziğaça) ḥarflari boyıça dastlabki camlaş vazifasini bacardi. Şuniñdek C. Eftihâr tâmânidan *“Ḥazâyinul-maâniy”* materialı asâsida *“B”* (**BÂRLİĞ** söziğaça) ḥarfiga berilgan izâhlarni tartibga sâldı.

Қolyâzmanı naşrga tayyârlaşdagı teḥnik işlarnı **Ҳ. Dadabâev, B. Yusupâv, A. Madvalievlar** bacarişdı.

ALIŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİ İZÂHLI LUĞATINING TŪZİLİŞİ VA UNDAN FÂYDALANIŞ TARTİBİ

Til milliy madaniyatniñ eñ muḥim tarkibiy kısmıdır, söz esa ḥalқ madaniyati, falsafasi va tariḥini tüşünişga imkân berüvçi vâsıtaдır. Büyük söz san’atkârlarınıñ tilini, söz bâyligini örganmay turib, şu yâzuvçılar mansub bolgan ḥalқniñ tariḥini mükammal bilib bolmaydı. Râssiya tariḥi Puşkin, Gâr’kiy tilisiz tōla tüşünarli emas, Anlıya tariḥini Şekspir, Bayrân, Gâlsuârsi tili taḥlilisiz biliş mümkün emas, özbek ḥalқınıñ tariḥini tüşüniş üçün esa Alişer Navâiy tilini biliş cuda zarur. Luğat - davr közgüsi, dil aksi, cavâḥirlar ḥazinasidir.

Navâiy asarlari tiliniñ izâhli luğati keñ kitâbhânlar âmmasini adibniñ bebaħa icâdı bilan tolarâk tanışş va uni çukurrâk biliş imkânını yaratadı. Bu luğat türkiy halklarnıñ ħam adabiy va tariħiy âbidalarini, kolyâzma manbalarini oqış va örganişga ħizmat kılışı mümkün.

Luğat tarkibi

Luğatga Alişer Navâiy asarlarida iste'mâlda bolgan söz, frazeâlâgik ibâralar va turğun birikmalar kiritilgan.

Alişer Navâiy izâhli luğatini yaratışda Özbekistân Fanlar akademiyasi Abu Rayħân Beruniy nâmıdagi Şarķşunâslik institüti tariħiy leksikâlâgiya va leksikâgrafiya bölimidagi kartâteka fândi baza bolib ħizmat kıldı. Luğatda barça söz türkümlariga âid tub, yasama, qoşma sözlär fârs-tâcık, arabiy va başķa tillarga mansub bolgan özlaştırmaların ħarķasi izâhlandı. Luğatga fârsķa, arabķa şe'r va ibâralardagi sözlär kiritilmagan bolub, ularniñ şarĥlarını ilâvada beriş mölcallağan. Atâķlı âtlar, geâgrafık, şaĥsiy va kitâb nâmlari ilâvada berilgan.

Luğat maķâlasiniñ tüziliş

Alişer Navâiy asarlarida uçraydigan ħar bir söz (müstâķil, yârdamķi söz, yüklama, undâv) luğatda alâĥida baş söz-maķâla sıfatida talķin kılığan. Baş sözlär alfavit tartibida câylaştirilgan. Sözniñ grammatik fârmalari bir söz sıfatıda qaralgan. Âtlarda kelişik, egalik, kiçraytış, erkalaş, köplik affikslari, fe'llarda şaĥs-sân, zamân mayl, sıfatdâş, ravişdâş qoşımķalari sözniñ grammatik fârmalari sıfatida talķin kılığan. Ravişdâş va sıfatdâşlardan faķat başķa söz türkümi vazifasida qollağanlari luğatga kiriltilgan va şarĥlağan. Bir sözniñ türli fânetik variantlari bir luğat maķâlasida berilgan.

AVVALĶİ // AVVALĶİ — birinķi, dastlabki, âldiñi, avvalgi, burungi, ilgarigi.

AYÂĶ//AYÂĶ — âyâķ.

AYBGO // AYBGOY — birâvniñ aybını aytuvķi, kamķılığını yüziga sâluvķi.

AYBCO // AYBCOY — birâvniñ aybını ķidiruvķi, fişķ-fücür yürütüvķi, ķara niyatli.

ALÂÇUĞ//ALÂÇUĞ — çadır, kapa.

ANDEŞA // ANDİŞA — öy, hayâl, fikr, mülâhaza.

ANDÂK // ANDÂĞ — onday, şunday, şunça, şu kadar, şu daraca.

ASARLIĞ // ASARLIĞ — ta'sirçan, câzibadâr.

AFZUNLIĞ // AFZUNLUĞ — köplik, ârtıklık, ziyâdalık.

BADRLİK // BADRLİĞ — tolin âylik; pârlâklık, tolinlik.

BAĞÂDIRLIĞ//BAĞÂDIRLUĞ//BAĞÂDURLUĞ — kahramânlik, casurlik, bağâdirlik, korkmaslik, pahlavânlik.

BEDİLLİK//BEDİLLİK/ BEDİLLİĞ — yüraksizlik, korkâklık, beğâllik, bemacâllik.

Âmmaviy naşrlarda hatâ okılıb ketgan ayırım sözlär qavs içida keltirilgan.

Masalan:

BEKARÂN (BEGARÂN) — çeksiz, çegarasiz, hâdsiz, bepâyân; bahâsız.

GÂZURLUĞ (KÂZURLUĞ) — kir yüvişlik, yuvğičilik.

Qoşma sözlär baş söz sıfatida berilmey, öz tarkibidagi kâmpânentlardan biri maqâlası içida, asâsan birinçi kâmpânent maqâlasida keltirilgan:

AVD — kaytış.

Bular kılmayin avd, pâbos etib,

Ki bir özga hayli malâyik yetib.

Saddi İskandariy, 23964;

=et-//kıl- — kaytmâk, kaytıb kelmâk:

Avd etdi tutub cağânni yâşı,

Ma'yus bâri uruğ-kayâşı.

Layli va Macnun, 37;

Kılıb avd, mayli vatan aylasañ,

İçib bâda, azmi çaman aylasañ.

Hazâyinul-Maâniy, IIa-467.

AZL — boşatış, çetlatış, uzâqlaşdırış; = **u favt** — mansabdan boşatış:

Şâhğa zebu far camâlidin ânıñ,
Azlu favti ham calâlidin ânıñ.

Lisânut-tayr, 115-11;

= **ķıl-** — 1. uzâqlaşdırmâķ, sürgün ķılmâķ; amaldan boşatmâķ:

Ķubâd... Madâyinga yetib pâdşâhlikka olturdi va Suhrâni vuzarâtdin azl
ķılmadı.

Tariķi mülûki acam, 519;

2. rad ķılmâķ, iste'fâ bermâķ:

Mavlânâ Nizâmiddin... ikki ķatla Ħiriy şâhrinin ķazâsın taklif bila aña berdilar.
İkkalasi ķatla azl ķıldı. Ümid ul kim, bu ķatla ķabul ķılğay va azl ķılmağay.

Macâlisun-nafâis, 144;

= **et-** — haydamâķ, uzâqlaşdırmâķ; yokâtmâķ:

Avval bu erdikim, köñül kışvarıdın ul ĥazratniñ ĥayriniñ ĥayâlin azl etib...

Vaķfiya, 717.

Âmânim sözlarniñ ĥar biri alâĥida maķâlalarda bâş söz tarzida berilib, rim
raķamları bilan bir-biridan farķlañan.

AZM I — niyat, maķsad, mayl, ķat'iy ķarâr, cazm; irâda.

AZM II — suyak, üstüĥân.

ALAM I — 1. ranc, ĥam, ķayğû, dard, azâb, ıztırâb; ĥasrat.

ALAM II — bayrâķ, tuğ.

ARZ I — yer, zamin, yer yûzi.

ARZ II — 1. izĥâr, bayân, mürâcaat, istak, iltimâs; şikâyat.

ARZ III — birâr narsaniñ keñligi eni.

BAŞÂĶ I — başâķ.

BAŞÂĶ II — yâğ okı uçıĥa ornatılğan ötkir uçlı temir, yâğ okınıñ ötkir uçı.

Baş söz yâlgız işlatılmasdan, birikma tarkibidagina kollağan bolsa, baş sözdan keyin oşa sözniñ birikmadagi hâlatı şarhlanadı, ayırım orinlarda baş söz izâhlanıb, soñra birikma yârıtıladı:

AVR — avr ol- — yalañgâç bolmaq:

Avr olub gülhan etti kâşâna,
Kül arâ özni kıldı devâna.

Sab'ai sayyâr, 109.

AYÂĞLAN- — tört ayâğlan- — tört âyâqlab yürmaq, emaklamak;

Bârur erdi tört ayâğlanıb tez,
Tâ kıldı zamâna fitnañez.

Layli ve Macnun, 85a5.

ACAMİY — fârsiy; özni acamiy ayla- — özni göllikka sâlmmaq:

Kim acamiy aylab özni yâna,
Bu nav' sürar labıñ fasâna.

Layli va Macnun, 46.

BAST — açılış; tarqalış; = et- — açılmaq; tarqalmmaq:

Takallûf bila maclis ârâ bolub,
İşi bast etarga madârâ bolub.

Sab'ai sayyâr, 299a4.

Ba'zı hâllarda birikmalardagi asâsiy sözga işâra kılınıb, baş sözniñ asâsiy ma'nasi keltirilgan:

ANCUMBOS ƙ GURD.

AHZÂN — gamlar, qaygu-alamlar; ƙ. KULBAİ AHZÂN.

AHRÂR — âlicanâb va himmatlılar, Hazâyinul-maâniy, IIa 405; ƙ. MÜRŞİD va h.

Sinânim ma'nâdâş sözlar alfavit tartibida öz ornida baş söz sıfatida berili, müstaķil ravişda izâhlağan.

Luğat maķâlasiniñ asâsiy vazifasi sözniñ ma'nâsini yaķi ma'nâlarını şarhlaş, tarkibida şu söz mavcud bolgan qoşma söz, frazeâlâgik, turgun birikmalarni izâhlaş va sözniñ har bir ma'nâsiga tasdiqlâvçi illyustrativ material keltirişdan ibârat.

Baş sözga taalluqli barça materiallar lüğat maqâlasini teşkil kıladi. Lüğat maqâlası kuyidagi elementlardan ibârat:

- baş söz transliteratsiya asâsida berilgan;
- nâdir kolyâzmalardagi sözniñ arabça tipik yâzuv şakli ilâvada keltirilgan;
- baş sözniñ ma'nâ yâki ma'nâlariniñ izâhi:
- baş sözniñ ma'nâlarini tasdiqlâvçi kolyâzma va naşrlardan âlınğan misâllar;
- kıl yâzmanıñ saħıfa va katarları, naşır kılınğan manbalarnıñ varaqları:
- izâfa, idiâmatik, frazeâlâgik, turgun birikmalar, kôşma ât va fe'llar şarhi va illyustrativ material;
- baş sözniñ fânetik varianti parallel çizikdan soñ berilgan:

AY- — aytmaq, demak, gapırmak:

...anbiyâ kısmatgâhı ilmi on âlamça ekanlardın yüz batar ârtuqrâkturkim,
ayğan va banı İsrâil tarbiyatgâhıda yüz yigirma dört miñ harif ârasidin özni dört
sâhibbayt masâbatığa sâlgan...

Hamsatul-mutaħayyirin, 695.

ARBÂĞ — avraq, avraq; afsun:

Zülfı savdâsıda bilmaslar Navâiy nûktasin,
Kim cunün güftâridür yâhud yılân arbâgi.

Hazâyinul-maâniy, III6-587.

ARUSAK — oynıçak; kôgirçak:

Kış meħrini çün itikrak ettiñ,
Kârniñ sadafın arusak ettiñ.

Layli va Macnun, 53a1.

ATA — 1. nâm bermak, ât koymak, nâm lamak:

Çün Sâsân âradın çıkıp erdi, anı Bâbak âtı bila atadılar.

Tarihi mülûki acam, 515;

Skandar atadi Samarqand ānı,
Samarqandi firdavs mǎnand ānı.

Saddi Īskandariy, 272a7;

2. bağıslamâk, atamâk:

Pâdşâh kızın Baĥrāmğa berib, mülkin ĥam aña atab, valiaĥd kıldı.

Tariĥi mülüki acam, 518.

Luġatda izâhlanan söz yâlgız ĥollanmagan taĥdirda oşa söz bilan kelgan birikma berilib, şarĥlanan.

Söz ma'nasiniĥ izâĥı

Ĥar bir sözniĥ Alişer Navâiy asarlaridagi ma'nâsi kısqâ, londa va anıĥ izâĥ bilan ifâda etişga ĥarakat kılınan.

Sözlarniĥ müstaķil ma'nâleri bir-biridan arab raķamları bilan acratilgan, ĥar bir ma'nâğa taalluķli ma'nâ nâzikliklari ayırım orinlarda acratilmay, misâllar keltiriş bilan kifâyalanan. Masalan:

AVRĀĶ — 1. varâķlar, saĥifalar:

Kitâb avrâķidek bolĥay musattaĥ ĥālmayin davri,
Ėamim tâşıĥa bolsa bir nafas toķķuz falak ĥāmil.

Ĥazâyinul-maāniy, I6-385;

Āz fursatda bu ruķ'alar cam bolub va nāmalar yiĥilib erdikim, bu avrâķ zimnida sabt boldi.

Münşaât, 87;

2. barglar, yaprâķlar:

Yahşi açilmiş baĥârıĥ güllari, ey bağbân,
Ėam ĥazâni ĥuştur avrâķini barbâd etmasa.

Ĥazâyinul-maāniy, Ia-386;

Ķılıb zarĥal ĥazân naķķâşi tartib,
Ķılurĥa bağ avrâķini tazĥib.

Münşaât, 92;

3. bölaklar, parçalar, kısmalar:

Uyķuni āĥim eli közdin uçurdi bu keça,

Aklu his avrâku aczâsin sâvurdi bu keça.

Hazâyinul-maâniy, IVa-357;

Cân pardalaridin anda avrâk,
Cândin berib ul varâkni uşşâk.

Layli va Macnun, 76;

4. qâğâzlar, huccatlar:

Teñizda ravân qılğan asbâkini,
Çekilgan misâhatniñ avrâkini.

Saddi İskandariy, 312a19;

5. yâzilgan narsalar, yâzuvlar (şe'r, risâla va ş. k.) kitâblar:

Va ikki murattab bolgan devânlardin yañi aytilgan abyât adadi aksar va...
hâtırğa kelür erdikim, agar bu avrâqğa rabt va tartib berilmasa...

Hazâyinul-maâniy, Ia-60;

6. birâr narsalar macmuasi, qâmusi, yigindisi:

Skandarni dânağa tâpşurdi çüst,
Ki dânişniñ avrâqin etgay dürüst.

Saddi İskandariy, 9;

= **i sim** — nuqra kümüş varâklar; tañ yârişişi, kuyâş nurlari:

Ta'âniy bila cünbiş aylab nasim,
Yâyıb müşk zimnida avrâki sim.

Saddi İskandariy, 238a18.

Baş sözlarniñ müstakil koçma ma'nâleri arab raqamlari bilan acratilgan.

AHTAÇI — 1. âtbâkar, âtlar bilan şugullanuvçı:

Bâğ arâ çünki kirdi ul maḥzun,
Ahtaçi ilgida edi Gülgün.

Sab'ai sayyâr, IX-197;

2. qâsid:

Ahtaçidin inâyat qılıb yibârgan âğzı muḥrliq bitikni oqub, cavâb âlgunça ahtaçi
âşukub ketgan ermiş.

Münşaa't, 113.

Sözlarniñ ma'nalarını açışda kuyidagi usullardan faydalanilgan:

- kıskıka tüşüntiriş yoli bilan izâhlaş;
- keñ tüşüntiriş yoli bilan izâh beriş;
- sinânimlar ârkalı izâhlaş;
- kıskıkaçâ entsiklâpedik ma'lumât keltiriş yoli bilan izâhlaş;
- antânimlar ârkalı izâhlaş;
- realiyani keñrâk izâhlaş (masalan: **AYÂLGU** — müzika asbâblaridan biri);

Ayırım orinlarda sözlarga grammatik izâh berildi.

Luğatda tarihiy pirintsipga amal qılınan hâlda sözlarniñ tarihiy-tadriciy ravişda yüzaga kelgan ma'nalarını açıp berişga harakat qılınan. Söz ma'nalarını câylaştırışda ularniñ bir-biriga yaqınlığı, özarâ içki münâsabatları asâsğa âlındı.

Köp ma'nâlı sözlarniñ izâhlaşda âldin ularniñ baş ma'nâları, soñ hâsıla ma'nâları berilgan. Masalan:

BAND - 1. tügün:

Işkdin çün bâr erdi köñlida band,
Bandini körsa erdi hâcatmand.

Sab'ai sayyâr, 137-18;

2. boğın:

Işk arâ pand etmekim ne sud, ey aḥbâbkim,
Ḥar fiğânda band-bandim bir-biridin ayrılır.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-76;

3. kişan, tuşâv, boğâv:

Telba kulağığa pand - kuyun âyâğığa band.

Maḥbubul-kulub, 157;

4. kişan, ḥibsga âlınış:

Sayid Ƙutb Lakadaŋ... base zaħmat tãrtildi, tã bandğa ƙarãr tãpti. Banddin ƙãçıb ħalã Samarƙandda kim, macãlisda Sayid Ƙurãza bila maclisãrãydur.

Macãlisun-nafãis, 94;

5. arƙãn, matrap:

Ƙaysi kamand olmadı ħargiz kamand,
Ravzan firdavs ğazãliğa band.

Ĥayratul-abrãr, 3-6;

6. dasta, tutƙıç, uşlagıç:

...Güldasta bandikim rayãĥin árasida ħãşãkni sıĝurgay.

Nazmul-cavãĥir, 28;

7. makru ĥiyla, amal:

Agarçi sipeħr zãliniŋ makri beşumãrdur va lekin ĥünari dãĝi bãrdurkim,
neçükkim, izzü ilãsiniŋ madãri yoƙtur, bandu balãsiniŋ ĥam e'tibãri yoƙtur.

Münşaat, 151;

8. tosıƙ, bastalik:

Şart bukim yetsa gazande saňa,
Sãlsa falak ĥiylasi bande saňa.

Ĥayratul-abrãr, 123-14;

9. tutƙunlik, torga iliŋanlik:

Ƙuşƙa yün maskan arã ĥuşrãƙdurur ázãdlıĝ,
Bolĝanidin band arã sayyãd ipak dãmi bila.

Ĥazãyinul-maãniy, IIa-312;

10. sãç, zülf ĥalkãlari:

Musalsal sünbüliniŋ band - bandi,
Ƙarãru ĥuş saydiniŋ kamandi.

Farĥãd va Şirin, 89;

11. bãĝlıƙlık, maftunlik, vãbastalik:

Köŋül meħri üzãriŋ birla ĥursand,
Sãçıŋ ĥar tãriğa cãn riştasi band.

Farĥãd va Şirin, 110.

Luğatda frazealâgiya

Luğatda frazealâgik birliklarni türlarga acratış maqsad kılıb qoyilmagan. Luğat maqâllarida ikki, undan artıq sözdan ibârat bolgan, yaqlit leksik ma'nâ bildirilgan til birliklari, frazealâgik va turğun ibâralar şarh kılınan. Ât, sıfat, fe'l va başqa türkümdagi sözlar bilan birikib hâsıl bolgan mürakkab birikmalarniñ dâimiy, tipik bolganlariga ham luğatda izâh berildi. Bular köp orinda birinçi kâmpâneni arqalı izâhlanıb, har biriga manbalardan ğasdiklâvçi misâllar keltirilgan. Arabça va fârsça izâfalarınñ barçasiga izâh berilgan:

BUNYÂD - asâs, negiz, pâydevâr:

Eyki, dersiz ışk arâ sabrıñ üyni âbâd kıl,
Mundâk etgünça hayâtım kâsri bünyâdin buzıñ.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-183;

= **ayla-//et-//kıl-** — 1. yüzaga keltirmâk, vücudga keltirmâk, paydâ kılmâk, kırmâk:

Örtanur el firqatıñdin nâla bünyâd aylasam,
Közğalur âlam okurmak birla faryâd aylasam.

Münşaat, 107;

2. yazmâk; kirişmâk, cazm etmâk:

Alar "*Tuḥfatül-aḥrâr*"ni bünyâd kılıb...
Bu fakırğa eldin burun körgüzganlarınñ şarḥi.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 705;

= **bol-** — vücudga kelmâk, paydâ bolmâk:

İffât körgüzmakdurki, başığa saltanat ḥavâsi bünyâd bolğay.

Maḥbubul-ḳulub, 105;

= **i amal kıl-** — amalga âşirmâk:

Çıkkaç aytıb sözlar ul âliy maḥal,
Kıldı muşḥıl dâğı bünyâdi amal.

Lisânut-tayr, 102-4.

Frazeålâgik birliklar, turgun ibâralar va mürakkab birikmalar bir marta sharhlanan. Bâş söz ornida til'da = belgisidan fâydalanilgan.

Frazeålâgik ibâra âdatda uniñ semantik markazini taşkil etüvçi, şakli özgarımaydigan va bâşka söz bilan almaşınmaydigan kâmpânent söz maķâlasida izâhlandi.

Fe'lli frazeålâgik birliklar fe'l-söz maķâlasida izâhlanıb, illyustrativ materyal bilan ta'minlandi.

Lekin agar fe'lniñ ma'nâsi ibâra tarkibida mavhum bolıb, uniñ funktsiyasi bağlama vazifasiga yaķınlaşıb qalğan va frazeålâgik birliknin ma'nâ markazini grammatik ciħatdan tâbe ât-söz taşkil kılğan bolsa, ibâraniñ izâhi va illyustrativ materialı ât-söz maķâlasida berildi.

Sıfat va âtdan taşkil tâpgan birikmalar âdatda ât-söz maķâlasida izâhlandi va misâllar bilan ta'minlandi.

Alişer Navâiy asarlari tilida frazeålâgik birlik va türlü ħil idiâmatik birikmalar bilan bir qatârda fârs-tâcık va arab tillaridan bütünligiķa özlaştirilğan va ma'lum daracada turgunlaşğan ibâralar şuniñdek, mazkur tillar dâirasidayâķ idiâmatik ma'nâga ega bolğan birikmalar ħam koplâb uçrab turadi. Bunday ibâra va birikmalarniñ izâhi niĥâyatda kıyın bolıb, ularni izâhlaş üçün fârs-tâcık, arab tillariniñ idiâmatik luġatlaridan fâydalanıldı.

İllyustrativ materialniñ berilişi

Luġatdagi illyustrativ misâllar luġat maķâlasidagi söz va ibâralarniñ ma'nâ ħamda ma'nâ nâzikliklari Alişer Navâiy asarlari tilida mavcudligini, oşa ma'nâlarda işlatilganligini tasdiķlaş üçün ħızmat kıladı.

Nasriy asarlardan âlıñan misâllar kısqartırıp berilğan, bunda izâhlanayâtğan sözga bevâsita alâķasi bolmagan kısmıgına tüşirib qaldırılğan. Sitataniñ kısqartırılğan kısmı orniga ayırım ħâllardagina köp nuķta qoyılğan:

BALÇIĶ//BALÇIĠ - lây, iflâs lây, balçık:

...maĥbub baĥâr ayyâmida bir yân bâradurmiş bolġay va yâġin ciħatidin yer balçıġ bolmış bolġay...

BELGÜLÜK - belgilik, nişanalik:

...kafş va dastârlarin va yâğlıkların va anıñ üçida tugunginasi bolsa, belgülikların mulâzimlarğa tâpşurub...

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 528.

Zarur orinlarda kvadrat qavs içida ayırım anıqlıklar va toldirişlar berilgan.

Sözniñ u yâki bu ma'nâsiga âid sitatalar tanlaşda misâllarniñ mazmunı, rañ-baranlığı, grammatik fârmalarınñ har ħilligiga aħamiyat berildi. Luğat maqâlarida keltirilgan har bir misâlsitatadan soñ qolyâzmaniñ bet va satri, naşr kıluğan manbalarınñ cildi va saħıfasi körsatilgan.

* * *

Alişer Navâiy asarlari tili luğatini tüzış prâtsessida sözlarniñ ma'nâlarını izâhlaşda kântekst, sözniñ ħızırğı tildagi leksik, grammatik ekvivalenti nazarda tutilgan.

Sözniñ ma'nâlar sistemasini adib davridagi qollanılış dâirasini anıqlaşda qolyâzma manbalar va bir qatâr çâp etilgan tadқиқâtlar, luğatlar muħim râ'l' oynaydı. Bular köp asrlık an'analarga ega. Tâli İmâniy Ħiraviy. *“Badâi'ul-luğat”*. Bu nâyâb asar XV asr âhirlarida yaratilgan bolib, unda Navâiy nazminiñ cavâhirlaridan miñga yaқını şarħlar berilgan. Luğatda asâsan Navâiy (kısmen Lütfiy, Mir Ħaydar) asarlaridagi türkiy sözlarni fârs tilida izâhlağan.

Asâsiy adabiyât: A. K. Bârâvkâv. *“Bada'i al-luğat”*. Slâvar' Tali 'İmani Geratskâğâ. İzd-vâ Bâstâçnây literatüri. M., 1961, 265 s.; A. M. Şerbak. Grammatika starâuzbekskâğâ yazıka. M. - L., 1962, s.53; A. Rustamâv, E. Fazılâv. Retsenziya na knigü A. K. Bârâvkâva *“Bada'i al-luğat”*. Slâvar' Tali 'İmani Geratskâğâ k saçineniyam Alişera Navâi. Nauçnie turdı. TaşGU im. V. İ. Lenina. Vipusk 229, Vâstâkâvedenie, Taikent, 1964, s. 215-219.

Abuşka. Luğat *“abuşka”* (qariya, kekşa) sözi bilan başlağan bolib, ilm aħliga şu nâm bilan tanılğan. Asar muallifi ħanuzgaça anıqlağan emas. Luğatda izâhlanayâtğan sözlarga asâsan Alişer Navâiyniñ badiiy, ilmiy, tariħiy asarlaridan misâllar berilgan bolib, Lütfiy, Ħusayn Bâyqarâ, Bâbir, Kâmil, Raħmatullâħ kabi

adiblarning she'rlaridan ham namunalar keltirilgan. Lugatda ikki mingdan artiq soz camlangan. "*Abuska*" lugati 1869 yilda Armen Vamberi tamaniidan praf. Cazez Budents tahriri astida nashr qilingan. 1868 yilda akad. V. V. Vel'yaminov-Zernov tamaniidan lugat uning manbalari va qolyazmalari haqida ma'lumat beruvchi frantsuz tilidagi sozbasi bilan chop etilgan.

Asasii adabiyat: Armin Vanbery, Abushka. Csagatajtörök szógyűjtemény. Előszéddel és jegyzetekkel kísérté József Budenz. Pest, 1862, 110s., Slavar' dcagatayska-turetskiy. Izd. V. V. Vel'yaminov-Zernov. SP6., 1868; A. N. Samaylovich. Sabraniya stihotvorenii Imperatara Babura. Petragrad, 1917; A. M. Sherbak. Grammatika straruzbekskaga yazika. M.-L., 1962; A. K. Baravkov. Leksikografiçeskaya traditsiya v. slavyarag cagatayskaga yazika. Leksikografiçeskiy sbarnik, vip. IV, M., 1960; H. Fattahov. Abuskaning yaqi qolyazmasi. "*Ozbek tili va adabiyati*" c.-li., Tashkent, 2- san, 1980.

Mirza Mehdiqan. "*Sanglah*". Nizamuddin Muhammad Hadiul Husayn Safaviy Mirza Mehdiqanning "*Sanglah*" asari 1760 yilda yaratilgan. Lugatda tushunilishi qiyin bolgan sakkiz mingga yaqin soz fars tilida izahlangan. "*Sanglah*" da Aliqer Navoiyning yigirmadan artiq asaridan shuningdek, Lutfiy, Babir, Fuzuliy, Husaynmirza, Ali Usman, Sa'diddin Safayi Rumiyy kabi adiblarning asarlaridan misollar ham keltirilgan.

Asasii adabiyat: A. N. Samaylovich. Persidskiy tyurkalag XVIII veka Mirza Mehdi-qan. Atdel'niy attisk iz "*Izvestiy*" *Absestva absledavaniya i izucheniya Azerbaydcanana*". No 5, Bakü, 1927, s.15; N. A. Baskakov: Tyurkskie yaziki, M., 1960; R. Rasulov. Ozbek tilining organilis tarihidan. "*Uchenie zapiski And. PI*", No 2, 1955; Z. A. Umarov. Grammatika strauzbekskaga yazika "*Mabani ul-lugat*" Mirzi Mehdiqana. Kand. diss., Tashkent, 1967; K. Muhtidinov. "*Sanglah*" Mirzi Muhammeda Mehdiqana (Issledovanie kamentarin, perevad i transkriptsiya). Kand diss., Tashkent, 1971; A. M. Sherbak. Grammatika stravuzbekskaga yazika. M.-L., 1962; R. E. Denison. The Mabani'l-lughat being a grammar of the turki language in Persian by Mirza Mehdi Khan. Bibliotheca Indica. New series, N 1225. Calcutta, 1910; Besim Atalay. Mirza Mehdi Mehmet Han. Senglah. Lugati Nevai. Istanbul, 1950; Sanglah. A. Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan. Fasimile Text with an Introduction and Indices by Sir Gerarda Clauson, London, 1960; J. Eckmann. Mirza MEhdis Darstellung der tschagataischen Sprache. Bibliotheca orientalis Hungarica V,

Budapest, 1942-1947, ss.156-162; K. H. Menges. Das Cagataische in der persischen Darstellung von Mirza Mahdi Xan. Abhandlungen der Geistes und sozialwissenschaftlichen Klasse. N 9, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, 1956.

Fazlullaḥān. **“Luḡati türki”**. Eski özbek tili leksikasi va grammatikasiniñ ayırım masalalari yarıtilgan uşbu luḡatda Navāiy asarlarida uçraydigan yüzlarça sözlarga izāḥ berilgan. Asar 1825 yılda Kal'kuttada çāp etilgan.

Asāsiy adabiyat: A. K. Bārāvķāv. Leksikāgrafiķeskaya traditsiya v slāvaryaḡ çagatayskāḡa yazıka. Leksikāgrafiķeskiy sbārnik. vip. IV, M., 1960. A. M. Şerbak. Grammatika starāuzbekskāḡa yazıka. M.-L., 1962.

Fatḡ Aliḡān Kācar. **“Luḡati atrākiya”** XIX asrda yāzılğan bolıb, sakkiz miñdan artıķ söz fārs tilida izāḡlañan. Luḡatda Alişer Navāiy asarlaridan taşķari Lütfiy, Mir Ḥaydar, Bābir, Ḥusayn Bāyķarā, İskandar Mirzā, Bannāyi, Kamāliy, Ubaydhān, Fuzuliy, Sāķiy kabi şāir va adiblarniñ asarlaridan ālıñan sözlarga şarḡ berilgan.

Asāsiy adabiyat: A. A. Rāmaskeviç. Noviy çagatayskā-persidskiy slāvar'. **“Mir-Ali-Şir”**, L., 1928; A. M. Şerbak. Grammatika starāuzbekskāḡa yazıka. M.-L., 1962.

Şayḡ Sülaymān Buḡāriy. **“Luḡati çiḡatāyi va türkiusmāniy”**. Sülaymān Buḡāriy (1820/1-1880/1) ikki cildin luḡat tüzğan bolıb, sakkiz miñga yaķın sözni öz içiḡa āluvçi birinçi cildi 1882 yılda İstanbulda naşr etilgan. Asarniñ ikkinçi cildi çāp etilmagan, ķolyāzmanın taķdiri ḡāzırḡaça anıķlanmagan. Luḡatda Alişer Navāiy asarlaridan 350 sözḡa izāḡ berilib, tasdiķlāvçi sitatalar keltirilgan. Asarda yüzdan artıķ özbek klassiklaridan namunalar keltirilgan. Muallif özbek ḡalķ icādidan ḡam keñ fāydalañan.

Asāsiy adabiyat: E. Fāzılāv. Sülaymān Buḡāriy. Özbek Sāvet Entsiklāpediyasi. 10-tām, Taşķent, 1978, 403-bet.

Muḡammad Yaķub Çingi. **“Kelürnāma”**. Bu luḡatda eski özbek tilida ķollañan 1316 ta sözḡa fārs tilida izāḡ berilgan.

Asāsiy adabiyat: A. İbragimāva. İssledāvanie **“Kelürname”** Muḡammeda Yakuba Çiñi. Kand. diss. Taşķent, 1976.

Pave de Kurtey. *“Şarkiy türkiy luğat”*. 1870 yilda Paricda çap etilgan Pave de Kurteyniñ luğati asāsan eski özbek tili leksikasini tadқиқ etişga bağışlağan. Luğatda Alişer Navāiy, Husayn Bāykarā, Bābir asarlaridan ālıñan āltı miñga yaқın sözga frantsuz tilida izāh berilgan.

Asāsiy adabiyāt: Abel Pavet de Courteille. Dictionnaire turk-oriental. Amsterdam Philopress, 1972.

Pārsā Şamsiev, Sābircān İbrāhimāv. *“Navāiy asarlari luğati”* (Tāşkent, 1972). Alişer Navāiy asarlariniñ on beş cildli naşriga ilāva tarzida navāiyhānlarga yārdam üçün tüzilgan fāydali şubhasiz kerakli luğatdir. Uşbu luğatda hāmmasi bolib 2062 sözga bevāsita Alişer Navāiy asarlaridan ālıñan tasdiqlāvçi sitatalar bilan izāh berilgan. Bu luğat 1963 yilda Tāşkentda naşr etilgan *“Özbek klassik adabiyāti asarlari üçün kısqaça luğat”* asāsida yaratilgan.

Asāsiy adabiyāt: P. Şamsiev, S. İbrāhimāv. Navāiy asarlari luğati. Alişer Navāiy asarlariniñ on beş tāmligiga ilāva. Tāşkent-1972; Özbek klassik adabiyāti asarlari üçün kısqaça luğat. Tüzüvçilar: filālāgiya fanlari kandidatları P. Şamsiev, S. İbrāhimāv. Tāşkent, 1953.

“Hamsa bā halli luğat”. Alişer Navāiy *“Hamsa”* asariniñ 1845-46 yıllarda Қокānda koçirilgan қolyāzmasiniñ hāşiyalariga yāzılğan bolib, sakkiz miñga yaқın sözga izāh berilgan. Bu nādir қolyāzma *“Saddi İskandariy”*, *“Layli va Macnun”*, *“Sab'ai sayyār”* asarlaridan taşkil tāpgan bolib, undagi luğatda uşbu dāstānlardagi arabça, fārs-tācıkça hāmda türkiy söz va ibāralarga kısqaça şarh berilgan.

SVR, VII, 84, No: 5076;

ANҚAK, 36, No: 41.

“Luğati Amir Navāiy”. Özbekistān SSR Fanlar akademiyasi Şarқşunāslik institütiniñ қolyāzmalar fāndida 9954 raқamda (1a varāқdan 106 varāққаça) saқlanayātgan uşbu luğatda bābul alifdan başlanib, babul nunda tugaydi. Luğatda arabça, Fārsça-tācıkça va türkiy sözlarga izāh berilgan. Luğatniñ muallifi, yāzılğan yılı anıқ emas.

Asâsiy adabiyât: H. Fattâhâv. Muḥammad Rıza Ḥaksar i yegâ *“Muntaḥab-al-lugat”* (filâlâğiçeskâe issledâvanie, transliterastiya, kâmmentariy, ukazateli, faksimile). Kand. diss., Taşkent, 1974.

“Dar bayâni luġati Navâiy”. Qolyâzma Özbekistân SSR Fanlar akademiyasi Şarkşunâslik institütiniñ qolyâzmalar fândida 3324 raqamda (3 6 betdan 4 6 betgaça) saqlanadı. Unda türkiy sözlarga fârsça-tâcıkça izâh berilgan. Asar muallif, bitilgan yili ma'lum emas.

“Ḥalli luġati çıġatâyi Ḥamsayi Navâiy”. Özbekistân SSR Fanlar akademiyasi Şarkşunâslik institütiniñ qolyâzmalar fândida 5197 raqamda (1 6 varaqdan 5 a varaqqaça) saqlanıb kelmâqda. Luġatda özbekçe sözlarga fârsça-tâcıkça izâh berilgan. Luġat muallifi nâma'lum. 1888-1890 yıllarda Buḥârâda koçirilgan, deb taḥmin kılınadi.

“Ḥalli luġati Ḥamsayi Navâiy”. Qolyâzma Özbekistân SSR Fanlar akademiyasi Şarkşunâslik institütiniñ qolyâzmalar fândida 6803 raqamda (329 b varaqdan 343 b varaqqaça) saqlanayâtgan uşbu luġatda *“Ḥamsa”* dagi tüşünilişi kıyın bolgan arabça-fârsça sözlarga özbek tilida izâh berilgan. Qolyâzma muallifi ma'lum emas, 1853-1854 yıllarda koçirilgan, deb taḥmin kılınadi.

Asâsiy adabiyât: H. Fattâhâv. Nevâiy asarlari boyiça tüzilgan luġatlar. *“Özbek tili va adabiyâti”* c-li. 4-sân, 1973, 81-bet.

“Ḥalli luġati çıġatâyi”. 1864-1865 yıllarda Ḥivada koçirilgan luġat bolib, ḥâzır Türkmanistân Fanlar akademiyasiniñ Til va adabiyât institütida 1672 raqamda (44-65 saḥifalar) saqlanadi. Luġatda Alişer Navâiy asarlaridan âlınan sözlarga Fârsça-Tâcıkça izâh berilgan.

Asâsiy adabiyât: Z. B. Muḥamedâva. Predvaritel'nie zameçaniya â slâvare *“Ḥell-i luġat-i çagatay”*. Tyurkskaya leksikâlâgiya i leksikâgrafiya. M., 1971, s. 111-121.

“Nisâbi Navâiy”. Alişer Navâiyniñ 1571 yılda koçirilgan *“Ḥamsa”* asariniñ 202 b - 203 a - 203 b varaqlari ḥâşiyasiga nâma'lum şahs tâmânidan yâzılğan 76 mısralı şe'riy luġat bolib, özbekçe sözlarniñ fârsça ekvivalentlari şe'riy yol bilan izâhlağan.

Asâsiy adabiyât: E. Umarâv. Navâiy asariga şe'riy lugat. Adabiy merâs, 3-t. Taşkent, 1973, 288-289 betlar.

Muhammad Rızâ Hâksâr. “*Muntaḥabul-lugât*”. Luġat 1798-99 yıllarda tüzilgan bolib, unda Alişer Navâiy, Câmiy, Lütfiy, Firdavsiy, Nizâmiy Gancaviy, Nizâmiy Gancaviy, Fuzuliy, Hısayi Vâiz, Yusufiy, Nâzım, Muin, Umarhoca kabi adiblarniñ asarlaridagi arabça sözlarga izâh berilgan. Luġatda ikki miñ dört yüz söz şarhlağan.

Asâsiy adabiyât: H. Fattaḥâv. Muhammad Rıza Haksar i yegâ “*Muntaḥab-al-lugat*” (Filâlâğičeskâe issledâvanie, transliteratsiya, kâmmentariy, ukazateli, faksimile.) Kand diss., Taşkent, 1974.

**SVR, 1, 210, no 477, 478; V,
210-211, No 3825, 3826, 3827.**

Alişer Navâiy asarlari tilidagi sözlarni izâhlaşda Şarḳ âlimlariniñ asarlari, aynıksa Maḥmud Kâşğariyniñ “*Devânu lugâtit-türk*”, Abu Ḥayyâniniñ “*Kitâbul-idrâk lisânul-atrâk*”, Camâliddin Türkiyniñ “*Kitâb bulgatal-müştaş fil-lugat it-türk val-kişçâk*”, mualliflari nâma'lum bolgan “*Kitâb at-tuḥfa az-zakiya filluġa at-türkiya*”, “*Tarcümân türki va acami va muġali*” “*Tarcümân as-siḥâḥ*”, “*Al-ḳavânin al-kuliya li-zabtli luġatit-türkiya*” kabilar muḥim aḥamiyat kasb etadi.

Qadimgi yâdnâmalarga baġışlağan tadḳikâtlar, türkiy tillarniñ tariḥiy, etimâlâgik, ikki tilli, dialektâlâgik luġatlari ötmiş klassiklariniñ asarlaridagi sözlarni şarhlaşda yardım berdi. Âbidalarni örganişda V. V. Radlâv, P. M. Meliâranskiy, A. N. Samâylâviç, L. Z. Budagâv, S. E. Malâv, K. K. Yudaḥin, A. K. Bârâbkâv, E. V. Sevârtyan, İ. A. Batmanâv, H. K. Baranâv, M. A. Ğaffârâv, A. N. Kânânâv, Ş. Şâabduraḥmânâv, S. M. Mutallibâv, S. İbrâḥimâv, Ş. Ş. Şükürâv, A. M. Şçerbak, S. N. İvanâv, S. G. Klyaştarıniy, E. R. Tenişev, V. M. Nadelyaev, D. M. Nasilâv, İ. V. Kârmuşin, L. Yu. Tuguşeva, Â. U. Usmânâv, A. Şermatâv, Yu. A. Rubinçik, F. V. Myüller, M. T. Hâutsma, A. Lekâk, Yu. Nemet, L. Ligeti, Dc. Klâusân, A. Zaiânçkâvskiy, G. İ. Ramstedt, P. Pel'â, V. Bañ, A. Gaben. Raḥmati Arat, Umar Âsım Aksoy, Ferit Develliâġlu, Âġâḥ Levend, Ya. Ekman, K. Eraslan, G. Alpay, L. Bazen, H. N. Orkun, Besim Atalay, V. Kotviç, E. Triyarskiy, Hâns Veer, P. Tsime, Samih

Tezcân, Usmân Sartqâya kabi âlimlarniñ tadqiqât va lugatlari tilşunâslarniñ diqqat markazida bolmağı lâzım.

Bulardan taşqari, fârs-tâcık tilida yaratılğan farhañlar:

“Farhañi zabâni tâçiki” (t. I-II, M., 1969), “Farhañi Amid” “Farhañi Cahâñiri”, “Bahârı Acam”, “Ğiyâsul-lugât”, “Farhañi Raşidiy”, “Lugâti furs”, “Farhañi Husayn Vafâiy” (Farhañnâma), “Burhâni kâti’”, “Ahtari kabir” kabilar klassiklarimiz tilini örganişda va ularniñ asarlaridagi söz va ibâralarni tañlil kılışda muñim manba bolib hizmat kıladi. Nihaýat, *“Türk til kurumi”* tãmanidan çâp etilgan sakkiz tãmlık *“Tarama sözlüğü”* (Ankara, 1963-1977 yıllar) tarihiy leksikâlâgiya va leksikâgrafiya boyıça katta ahamiyatga mâlik asarlar katârıga kiradi.

2.1. Söz Başı (Türkiye Türkçesi)

Sözlük, Özbekistan Bilimler Akademisi Abu Rayhan Berüniy ismindeki Şarkşunaslik enstitüsünün tarihi sözlük bilimi ve sözlükçülük bölümünde hazırlanmıştır.

1.cildi hazırlayanlar: **E. Fazilov** - işin rehberi olarak sözlüğün bilimsel söz varlığının ilkelerini ele alan eski Türkçe (Özbek) sözcüklerin sözlüksel anlamlarını yorumlayan ve bazı eserlerdeki örneklere göre hazırlanması sağlanan sözlüğün; şerh ve izahlarını kaynaklara dayandırarak anlamları ile tamamlayarak aynı alandaki sözlük-maddelerinin XVI.-XX. yüzyıllardaki Nevayi'nin eserlerinin esas alınması ile ortaya konulan sözlüklerdeki kelimelerin açıklamaları ile karşılaştırarak "*Ali Şir Nevai eserlerinin izahlı lugati*" nin hazırlanışı ve ondan yararlanma kurallarını yazanlar:

K. Muhitdinav - "*Hamsa*" eserlerinin kelimelerini hazırlayan, Farsça ve Arapça söz, ibare ve beyitlerinin izahını ve yorumlarını veren, "*Macalisun-nafais*", "*Lisanut-tayr*" eserlerinin sözcüklerinin hazırlanmasında çalışanlar:

C. Eftihar - "*Hazayinul-maaniy*" eserinin "*A-B*" (**BĀRLIĠ** kelimesine kadar) harflerinin hazırlayan,

Yu. Şakirov - "*Hazayinul-maaniy*" eserinin "*B*" (**BĀRLIĠ** kelimesinden) harfi ile başlayan sözcüklerin sözlüğünü hazırlayan,

N. Hocaev, C. Lapasav - Ali Şer Nevai mensur eserlerinin ("*D*" harfinin "**DIYĀNAT**" kelimesine kadar) sözlüğünü hazırlayan,

Ā. Yunusav - "*Arbain*", "*Nazmul-cavahir*" eserlerinin sözlüğünü hazırlayan, ilgili sözlük-maddelerinin hazırlanmasına dahil olan,

İ. Nasirav - (K. Muhitdinav ile birlikte) - "*Macalisun-nafâis*" eserinin sözlüğünü hazırlayan,

N. Asilova - Ali Şir Nevai mensur eserlerinin ("**DIYĀNAT**" kelimesinden) sözlüğünü hazırlayan,

Z. Hamidov (K. Muhitdinov, N. Hocayev ile birlikte) - “*Lisanut-tayr*” eserinin sözlüğünü hazırlayan,

Sözlüğün tamamlanmasında Ali Şir Nevayi’nin bütün eserlerinden **B. Bafoev** tarafından toplanılan katalog biliminden tamamen faydalanıldı.

Kelimelerin izahı ve metinleri el yazma kaynakları ile V. Rahmanav tarafından açıklanmıştır.

“*Ferhad ve Şirin*” destanı esas alınarak hazırlanan sözlüğe A. Karimav da katılmıştır. Sözlüğün katalog bilimi ve malzemelerini toplayanlar: **E. İ. Fazilov, C. Lapasov, A. Yunusov, İ. Nasirov, Z. Hamidov, N. Şorahmedova, N. Husanov, A. Çaykovskaya, B. Bafoev, A. Karimov, K. Usmonov, L. V. Danilova, M. Ziyoeva, L. G. Çiçulina, S. Muhamedov, H. Rüstamova, N. Kayumova.**

N. Asilava ayrı olarak sözlüğün “*A*” ve “*B*” (“*BÂRLİĞ*” kelimesine kadar) harfleri ilk toplama görevini yerine getirmiştir. Bununla birlikte C. Eftihar tarafından da “*Hazayinul-maaniy*” materyali esasında “*B*” (“*BÂRLİĞ*” sözüne kadar) harfine verilen manaları düzenlenmiştir.

El yazmasının yayınlanmasında ise teknik işleri **H. Dadaboyev, B. Yusupov, A. Madvaliev** yerine getirmiştir.

ALİ ŞİR NEVAİ ESERLERİ DİLİNİN İZAHLI LÜGATİNİN HAZIRLANIŞI VE ONDAN FAYDALANMA TERTİBİ

Dil, milli medeniyetin en önemli birleştirici kısmıdır, söz ise halk medeniyeti, felsefesi ve tarihini anlamada olanak sağlayan bir vasıta. Büyük söz sanatkarlarının dilini ve söz zenginliğini öğrenmeden, bu yazarların mensup oldukları halkın tarihini tam olarak anlayamazlardı. Rusya’nın tarihini Puşkin ve Garkiy’nin dili olmadan anlamak mümkün değildi. İngiltere tarihini ise Shakespeare, Bayran, Galsuarsi dilini tahlil etmeden anlamak mümkün değil, Özbek halkının tarihini anlamak içinse Ali Şir Nevai’nin dilini bilmek çok önemlidir. Sözlük, devrin aynası, dil aksine mücevher hazinesidir.

Nevai eserleri dilinin izahlı sözlüğünün geniş okuyucu kitlesi, yazarın çok değerli yaratıcılığı ile tamamlanmış ve onu en derinden anlama olanağı sağlamıştır. Bu sözlük Türk halklarının hem edebi hem de tarihi abidelerini, el yazma kaynaklarını okuma ve öğrenmeye hizmet etmektedir.

Sözlük Terkibi

Sözlüğe Ali Şir Nevai eserlerinde kullanılmakta olan kelimeler, deyimssel ibareler ve kalıcı ifadeler dahil edilmiştir.

Ali Şir Nevai izahlı sözlüğünün hazırlanmasında, esas olarak Özbekistan Fenler Akademisi Abu Rayhan Beruniy ismindeki Şarkşünaslik enstitüsü tarihi sözlük bilimi ve sözlükçülük bölümündeki kartoteks hazinesi hizmet etmiştir. Sözlükte bütün kelime gruplarına ait kök, yapay, birleşik kelimeler Fars-Tacik, Arap ve başka dillere mensup olan söz varlığının hepsi açıklanmıştır. Sözlükte Farsça, Arapça şiir ve ibarelerdeki kelimeler dahil edilmeyip, onların açıklamalarını ekte verilmesi amaçlanmıştır. Meşhur isimler, coğrafi, şahsi ve kitap isimleri ekte yer almıştır.

Sözlük maddelerinin hazırlanışı

Ali Şir Nevai eserlerinde mevcut olan her bir söz (müstakil, yardımcı söz, edat, ünlem) sözlükte ayrı ana grupta madde başı olarak yorumlandı. Ana kelimeler alfabe sırasına göre sıralanmıştır. Kelimenin dilbilgisel biçimleri bir kelime olarak değerlendirildi. İsimlerde durum, sahiplik, küçültme, sevgi, çokluk ekleri, fiillerde şahıs-sayı, zaman kip, sıfat-fiil, zarf-fiil ekleri kelimenin dilbilgisel biçimleri olarak izah edilmiştir. Zarf-fiil ve sıfat-fiillerin dışındaki kelime grubu görevinde kullanılanlar da sözlüğe alınmış ve incelenmiştir.

Bir kelimenin çeşitli fonetik varyantları aynı madde başında verilmiştir.

AVVALKİ // AVVALĞİ - birinçi, dastlabki, âldiñi, avvalgi, burungi, ilgarigi.

AYÂK//AYÂĞ - âyâk.

AYBGO // AYBGOY - birâvniñ aybını aytuvçı, kamçılığını yüziga sâluvçı.

AYBCO // AYBCOY - birâvniñ aybını kıdiruvçı, fişk-fücür yürütüvçı, kâra niyatli.

ALÂÇUQ//ALÂÇUĞ - çâdır, kapa.

ANDEŞA // ANDİŞA - öy, hayâl, fikr, mülâhaza.

ANDÂK // ANDÂĞ - onday, şunday, şunça, şu kadar, şu daraca.

ASARLIK // ASARLIĞ - ta'sirçan, câzibadâr.

AFZUNLIĞ // AFZUNLUĞ - köplik, ârtıklık, ziyâdalık.

BADRLİK // BADRLİĞ - tolin âylik; pârlâklık, tolinlik.

BAHÂDIRLIK // BAHÂDIRLUK // BAHÂDURLUĞ - kahramânlik, casurluk, bahâdirlik, korkmaslik, pahlavânlik.

BEDİLLİK // BEDİLLİK // BEDİLLİĞ - yüraksizlik, korkâklık, behâllik, bemaçâllik.

Yaygın neşirlerde yanlış okunan bazı sözler parantez içinde verilmiştir.

Örneğin:

BEKARÂN (BEGARÂN) - çeksiz, çegarasız, hâdsiz, bepâyân; bahâsız.

GÂZURLUK (KÂZURLUK) - kir yüvişlik, yuvğiçilik.

Birleşik sözler ana kelime olarak verilmeyip, kendi düzeni içinde bileşenlerden birinin maddesinde, esas olarak birinci bileşenin maddesinde yer almıştır:

AVD - kaytış.

Bular kılmayın avd, pâbos etib,
Ki bir özga hayli malâyik yetib.

Saddi İskandariy, 23964;

=et-//kıl- -- kaytmâk, kaytīb kelmâk:

Avd etdi tutub caḥânni yâşı,
Ma'yus bâri uruğ-kayâşı.

Layli va Macnun, 37;

Kılıb avd, mayli vatan aylasañ,
İçib bâda, azmi çaman aylasañ.

Hazâyinul-Maâniy, IIa-467.

AZL - boşatış, çetlatış, uzâqlaştırış; = **u favt** - mansabdan boşatış:

Şâhğa zebu far camâlidin ânıñ,
Azlu favti ham calâlidin ânıñ.

Lisânut-tayr, 115-11;

= **kıl**- 1. uzâqlaştırmâk, sürgün kılmâk; amaldan boşatmâk:

Qubâd... Madâyinga yetib pâdşâhlikka olturdi va Suhrâni vuzarâtdin azl
kılmadı.

Tarihi mülûki acam, 519;

2. rad kılmâk, iste'fâ bermâk:

Mavlânâ Nizâmiddin... ikki qatla Hiri şâhriniñ qazâsın taklif bila aña berdilar.
İkkalasi qatla azl kıldı. Ümid ul kim, bu qatla qabul kılgay va azl kıлмағay.

Macâlisun-nafâis, 144;

= **et** - haydamâk, uzâqlaştırmâk; yokâtmâk:

Avval bu erdikim, köñül kışvarıdın ul hazratniñ ğayriniñ hayâlin azl etib...

Vakfiya, 717.

Eş sesli kelimelerin her biri ayrı ayrı maddelerde madde başı olarak verilip
Roma rakamları ile birbirinden ayrılmıştır.

AZM I - niyat, maqsad, mayl, qat'iy qarâr, cazm; irâda.

AZM II - suyak, üstühân.

ALAM I - 1. ranc, ğam, qayğu, dard, azâb, ıztırâb; hasrat.

ALAM II - bayraq, tuğ.

ARZ I - yer, zamin, yer yûzi.

ARZ II - 1. izhâr, bayân, mürâcaat, istak, iltimâs; şikâyat.

ARZ III - birâr narsaniñ kenligi eni.

BAŞAQ I - başâq.

BAŞAĞ II - yâı okı uçıga ornatılğan ötkir uçlı temir, yâı okının ötkir uçı.

Madde başı tek başına kullanılmayıp birleşik olarak kullanılıyorsa eğer madde başından sonra o kelimenin birleşik yapıdaki kullanımı yorumlanıp, bazı yerlerdeki madde başları açıklanarak ardından birleşik yapılı hali ortaya konmuştur.

AVR - avr ol- - yalangâç bolmâk:

Avr olub gülhan etti kâşâna,
Kül arâ özni kıldı devâna.

Sab'ai sayyâr, 109.

AYÂĞLAN - --tört ayâğlan- dört âyâqlab yürmâk, emaklamâk;

Bârur erdi dört ayâğlanib tez,
Tâ kıldı zamâna fitnaahez.

Layli ve Macnun, 85a5.

ACAMİY - fârsiy; **özni acamiy ayla-** özni göllikka sâlmâk:

Kim acamiy aylab özni yâna,
Bu nav' sürar labiñ fasâna.

Layli va Macnun, 46.

BAST - âçılış; tarqalış; = **et-** âçılmâk; tarqalmâk:

Takallûf bila maclis ârâ bolub,
İşi bast etarga madârâ bolub.

Sab'ai sayyâr, 299a4.

Bazı durumlarda gruptaki ana kelime işaret edilip, madde başının asıl manasını ifade etmek için kullanılmıştır:

ANCUMBOS ı GURD.

AHZÂN - ğamlar, kayğıu-alamlar; ı. **KULBAİ AHZÂN.**

AHRÂR - âlicanâb va himmatlılar, Hazâyinul-maâniy, IIa-405; ı.

MÜRŞİD va ı.

Eş anlamlı kelimeler alfabe sırasında kendi yerinde ana kelime niteliğinde verilip, bağımsız olarak açıklanmıştır.

Sözlük maddesinin esas vazifesi kelimenin anlamını ya da anlamlarını açıklayıp, birleşikte yer alan birleşik kelimeler, deyimler, kalıcı ifadeler açıklanarak ve kelimenin her bir anlamını gösteren açıklayıcı bir malzeme sunulmasından ibarettir.

Ana kelimeye bağlı tüm malzemeler sözlük maddesini oluşturmuştur. Sözlük maddesi aşağıdaki unsurlardan ibarettir.

- ana kelime yazı çevirimi esasında verildi,
- nadir el yazmalardaki kelimelerin Arapçaya özgü yazı şekilleri ayrıca verildi,
- ana kelimenin anlamı ya da anlamlarının açıklanması;
- ana kelimenin anlamlarını onaylayan el yazma ve neşirlerden alınan mısralar;
- el yazmanın sayfa ve sıraları, neşredilen kaynakların sayfaları,
- ilgi hali, deyimsel, ifade tarzı, kalıcı gruplar, birleşik isim ve fiiller şerhi ve açıklayıcı malzeme,
- ana kelimenin sesbilimsel çeşitlenmeleri ters eğik çizgiden sonra verilmiştir.

AY - aytmağ, demağ, gapırmağ:

...anbiyâ kısmatgâhı ilmi on âlamça ekanlardin yüz batâr ârtuğrâkturkim,
ayğân va banî İsrâîl tarbiyatgâhida yüz yigirma dört min ıharif ârasidin özni dört
sâhibbayt masâbatığa sâlgan...

Hamsatul-mutaḥayyirin, 695.

ARBÂĞ - avrâğ, avraş; afsun:

Zülfî savdâsida bilmaslar Navâiy nûktasin,
Kim cunûn güftâridür yâhud yılân arbâğî.

Hazâyinul-maâniy, III6-587.

ARUSAK - oyunçâk; kôgirçâk:

Kış mehrini çün itikrak ettiñ,
Kârnıñ sadafın arusak ettiñ.

Layli va Macnun, 53a1.

ATA - 1. nâm bermâk, ât kıymâk, ismlamâk:

...çün Sâsân âradın çıkırb erdi, anı Bâbak âtı bila atadılar.

Tarihi mülûki acam, 515;

Skandar atadi Samarķand ânı,
Samarķandi firdavs mânand ânı.

Saddi İskandariy, 272a7;

2. bağışlamâk, atamâk:

Pâdşâh kızın Baħrâmğa berib, mülkin ħam aña atab, valiaħd kıldı.

Tarihi mülûki acam, 518.

Sözlükte açıklanan söz yalnız olarak kullanılmazsa eğer söz ile birlikte gelen gruplar verilip açıklanmıştır.

Söz anlamının izahı

Her bir sözün Ali Şir Nevai eserlerindeki manası kısa, öz ve açık bir şekilde izah edilmiştir.

Sözlerin müstakil anlamları birbirlerinden Arap rakamları ile ayrılmış, her bir mana ile ilgili anlam incelikleri bazı yerlerde ayırmadan, verilen örnekler ile yeterli hale getirilmiştir. Örneğin:

AVRÂK - 1. varâklar, saĥifalar:

Kitâb avrâkidek bolğay musattaĥ kılmayın davri,
Ėamim tâşığa bolsa bir nefas tokķkuz falak ĥâmil.

Ėazâyinul-maâniy, I6-385;

Åz fursatda bu ruq'alar cam bolub va nâmalar yigilib erdikim, bu avrâk zimnida sabt boldi.

Münşaât, 87;

2. barglar, yaprâklar:

Yahşi açilmiş bahârın güllari, ey bağbân,
Ğam hazâni huştur avrâkini barbâd etmasa.

Hazâyinul-maâniy, Ia-386;

Kılıb zarhal hazân nakkâşi tartib,
Kılurğa bağ avrâkini tazhib.

Münşaât, 92;

3. bölaklar, parçalar, kısımlar:

Uykuni âhim eli közdin uçurdi bu keça,
Aqlu his avrâku aczâsin sâvurdi bu keça.

Hazâyinul-maâniy, IVa-357;

Cân pardalaridin anda avrâk,
Cândin berib ul varâkni uşşâk.

Layli va Macnun, 76;

4. kâğâzlar, huccatlar:

Teñizda ravân kılğan asbâkini,
Çekilgan misâhatniñ avrâkini.

Saddi İskandariy, 312a19;

5. yâzilgan narsalar, yâzuvlar (şe'r, risâla va ş. k.) kitâblar:

Va ikki murattab bolgan devânlardin yañi aytilgan abyât adadi aksar va...
hâtırğa kelür erdikim, agar bu avrâkğa rabt va tartib berilmasa...

Hazâyinul-maâniy, Ia-60;

6. birâr narsalar macmuasi, kâmusi, yigindisi:

Skandarni dânağa tâpşurdi çüst,
Ki dânişniñ avrâkın etgay dürüst.

Saddi İskandariy, 9;

= **i sim** - nukra k  m    varaklar; t  n y  ri    , kuy    nurlari:

Ta'  niy bila cünbiş aylab nasim,

Y  y  b m     k zimmida avr    i sim.

Saddi İskandariy, 238a18.

Ana kelimelerin   zel mecaz anlamları Arap rakamları ile ayrılmı  tır.

A  TA  I - 1.   tb  kar,   tlar bilan     ullanuv  i:

B    ar   çünki kirdi ul ma  zun,

A  ta  i ilgida edi Gülgün.

Sab' ai sayy  r, IX-197;

2.      :

A  ta  idin in  yat k  l  b yib  rgan       mu  rl    bitikni o  ub, cav  b   lg  n  a a  ta  i      ub ketgan ermiş.

M  n     t, 113.

kelimelerin manalarını a  ıklayı  ta aşağıdaki yöntemlerden faydalanıldı:

- kısa anlam yolu ile açıklama,
- geniş anlam yolu ile açıklama,
- e   anlamlılar yardımıyla açıklama,
- kısaca ansiklopedik bilgi yolu ile açıklama,
- zıt anlamlılar yardımıyla açıklama,
- gerçek, geniş anlam, (  rne  in: **AY  LG  **: müzik aletlerinden biri);

Bazı yerlerde kelimelere dil bilgisel açıklama verildi.

Sözlükte tarihi prensibe görev verildiği halde kelimelerin tarihi-aşamalı durumda ortaya çıkan anlamları açıklanmıştır. Kelime manalarını yerle  tiri  te onların birbirine yakınlığı, karşılıklı i   ilişkileri esas alındı.

Çok anlamlı kelimelerin açıklanışında önce onların ana anlamları, sonra türetilen anlamları verilmiştir. Örneğin:

BAND - 1. tügen:

Işkdin çün bår erdi köñlida band,
Bandini körsa erdi hâcatmand.

Sab' ai sayyâr, 137-18;

2. boğın:

Işk arâ pand etmekim ne sud, ey aḥbâbkim,
Har fiğânda band-bandim bir-biridin ayrılır.

Hazâyinul-maâniy, IIa-76;

3. kişan, tuşâv, boğâv:

Telba kûlâğığa pand - kuyun âyâğığa band.

Maḥbubul-kulub, 157;

4. kişan, ḥibsga âlınış:

Sayid Kutb Lakadañ... base zaḥmat târtildi, tâ bandğa qarâr tâpti. Banddin
kâçıb ḥâlâ Samarqandda kim, macâlisda Sayid Qurâza bila maclisârâydur.

Macâlisun-nafâis, 94;

5. arķân, matran:

Ḳaysı kamand olmadı ḥargiz kamand,
Ravzan firdavs gazâliğa band.

Ḥayratul-abrâr, 3-6;

6. dasta, tutkıç, uşlagıç:

...Güldasta bandikim rayâḥin ârâsıda ḥâşâkni sıgurgay.

Nazmul-cavâḥir, 28;

7. makru ḥiyla, amal:

Agarçi sipeḥr zâliniñ makri beşumârdur va lekin ḥünari dâği bârdurkim,
neçükkim, izzü ilâsiniñ madâri yoḡtur, bandu balâsiniñ ḥam e'tibâri yoḡtur.

8. tosıq, bastalik:

Şart bukim yetsa gazande saña,
Sâlsa falak hiylasi bande saña.

Hayratul-abrâr, 123-14;

9. tutkunlik, torga ilıñanlik:

Kuşka yün maskan arâ huşrâkdurur âzâdlıg,
Bolğanidin band arâ sayyâd ipak dâmi bila.

Hazâyinul-maâniy, IIa-312;

10. saç, zülf halkalari:

Müsalsal sünbüliniñ band - bandi,
Qarârü huş saydiniñ kamandi.

Farhâd va Şirin, 89;

11. bağıklık, maftunlik, vâbastalik:

Köñül mehri üzârıñ birla hursand,
Sâçıñ har târiğa cân riştasi band.

Farhâd va Şirin, 110.

Sözlükte deyimsel ifade

Sözlükte deyimsel ifade birliklerinin türlere göre ayrımı amaçlanmamıştır. Sözlük maddelerinde iki, ondan fazla kelimedenden ibaret olan, tek bir anlam bildiren dil birlikleri, deyimsel ifade ve kalıp deyimler ile açıklanmıştır. İsim, sıfat, fiil ve başka gruptaki kelimeler ile birleşerek oluşan birleşik grupların daimi, tipik olanları da sözlükte açıklanmıştır. Bunlar çoğu yerde esas olarak birleştirme yoluyla açıklanıp, her birine kaynaklardan anlamı destekleyen örnekler verilmiştir. Arapça ve Farsça tamlamaların hepsi açıklanmıştır.

BUNYÂD - asâs, negiz, pâydevâr:

Eyki, dersiz ışk arâ sabrıñ üyni âbâd kıl,

Mundâk etgünça hayâtım kâsri bünyâdin buzıñ.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-183;

= **ayla-//et-//kıl-** — 1. yüzaga keltirmâk, vücudga keltirmâk, paydâ kılmâk, kırmâk:

Örtanur el fırkatıñdin nâla bünyâd aylasam,
Közğalur âlam okurmak birla faryâd aylasam.

Münşaat, 107;

2. yâzmâk; kirişmâk, cazm etmâk:

Alar “*Tuḥfatül-aḥrâr*” ni bünyâd kılıb...
Bu fakırğa eldin burun körgüzganlariniñ şarḥi.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 705;

= **bol-** — vücudga kelmâk, paydâ bolmâk:

İffât körgüzmaḍdurki, başığa saltanat ḥavâsi bünyâd bolğay.

Maḥbubul-ḳulub, 105;

= **i amal kıl-** — amalga âşirmâk:

Çıkkaç aytıb sözlär ul âliy maḥal,
Kıldı muşḥil dâğı bünyâdi amal.

Lisânut-tayr, 102-4.

Deyimsel ifade birlikleri, kalıcı kalıplar ve birleşik gruplar bir kez izah edilmiştir. Ana kelime görevinde dilde = işaretinden faydalanılmıştır.

Deyimsel ifadeler genellikle onun esas anlamını kuran, şekli değişmeyen ve başka kelime ile değiştirilmeyen tamamlayıcı kelime maddesinde açıklandı.

Fiilli deyimsele ifade birlikleri fiil maddesinde açıklanıp, tanımlayıcı örnekler ile tamamlanması sağlandı.

Ama, eğer fiilin anlamı deyim terkiibinde soyut olup, onun görevi bağlama vazifesine yakınlaşmış ve deyimsele ifade birliğinin esas anlamı dil bilgisel yönden bağımlı isim teşkil etmiş ise, deyimnin izahı ve tanımlayıcı malzemesi isim maddesinde verildi.

Sıfat ve isimden kurulmuş gruplar genellikle isim maddesinde açıklandı ve örnek ile desteklendi.

Ali Şir Nevai eserleri dilinde deyimisel ifade grubu ve muhtelif türde deyimisel gruplar ile aynı türde Fars-Tacik ve Arap dillerinden tamamı özleştirilen ve belli oranda yerleşen ibarelerle birlikte, sözü geçen diller içerisinde deyimisel anlama sahip gruplara da çoğu zaman başvuruldu. Böyle ibare ve grupların izahı çok güç olup, onların açıklanışı için Fars-Tacik, Arap dillerinin deyimisel sözlüklerinden faydalanıldı.

Açıklayıcı malzemenin verilişi

Sözlükteki açıklayıcı örneklere sözlük maddesindeki söz ve ibarelerinin anlamının ayrıca anlam inceliklerinin Ali Şir Nevai eserleri dilindeki varlığını ve belirtilen anlamlarda kullanıldığını ispatlamak için yer verildi.

Mensur eserlerden alınan örnekler kısaltılarak bunun içinde açıklanan söze, doğrudan ilgisi olan kısma yer verilmiştir. Alıntının kısaltılmış kısmı yerine birkaç nokta koyulmuştur:

BALÇIĞ//BALÇIĞ - lâý, iflâs lâý, balçık:

...maḥbub baḥâr ayyâmida bir yân bâradurmiş bolgay va yâgin ciḥatidin yer balçığ bolmış bolgay...

Macâlisun-nafâis, 252.

BELGÜLÜK - belgilik, nişânalik:

...kafş va dastârlari va yağlıkların va anıḡ üçida tugunginasi bolsa, belgülikların mülâzimlargâ tâpşurub...

Hâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 528.

Gerekli yerlerde kare parantez içinde ayrıntılı olarak verilmiştir. Kelimenin o ya da bu anlamına ait alıntılarının seçiminde örneklerin içeriği, çeşitliliği, dil bilgisel biçimlerin her türlüşüne önem verildi. Sözlük maddelerine getirilen her bir örnek alıntıdan sonra el yazmasının sayfa ve satırı, neşrolunan kaynakların cildi ve sayfası gösterilmiştir.

Ali Şir Nevai eserleri dili sözlüğünü hazırlama sürecinde kelimelerin anlamlarını açıklamada bağlamı, kelimenin şimdiki dildeki sözlüksel ve dil bilgisel eşdeğeri dikkate alındı.

Kelimenin anlam sistemini, yazarın devrindeki kullanım sahasını açıklamada el yazma kaynaklar ve bir dizi basılan araştırmalar, sözlükler önemli rol oynamıştır. Bunlar yüzyıllık geleneklere sahiptir. Toli İmaniy Hiraviy. “*Badai’ul-lugat*”. Bu nadir eser XV. yüzyıl sonlarında ortaya konulup, sözlükte Nevayi şiirinin cevherlerinden bine yakın açıklama verilmiştir. Sözlükte esasen Nevai (kısmen Lütfiy, Mir Haydar) eserlerindeki Türkçe kelimeler Farsça açıklanmıştır.

Temel edebiyat: A. K. Bârâvkâv. “*Bada’i al-lugat*”. Slâvar’ Tali ‘İmani Geratskâgâ. İzd-vâ Bâstâçnây literatürü. M., 1961, 265 s.; A. M. Şerbak. Grammatika starâvuzbekskâgâ yazıka. M. - L., 1962, s.53; A. Rustamâv, E. Fazılâv. Retsenziya na knigü A. K. Bârâvkâva “*Bada’i al-lugat*”. Slâvar’ Tali ‘imani Geratskâgâ k sâçineniyam Alişera Navâi. Nauçnie turdı. TaşGU im. V. İ. Lenina. Vipusk 229, Vâstâkâvedenie, Taşkent, 1964, s. 215-219.

Abuşka: “*abuşka*” (ihtiyar, yaşlı) kelimesi ile başlayan sözlük, bilim dünyasına da bu isimle tanıtılmıştır. Eserin yazarı tam olarak bilinmemektedir. Sözlükte açıklanan kelimeler esas olarak Ali Şir Nevayi’nin sanatsal, biçimsel ve tarihsel eserlerinden örnekler içerirken aynı zamanda Lütfi, Hüseyin Baykara, Babür, Kamil, Rahmatullah gibi yazarların şiirlerinden örnekler yer almıştır. Sözlükte iki binden fazla kelime vardır. “*Abuşka*” sözlüğü 1869 yılında Armen Vambery tarafından Prof. Jozef Budenz’in editörlüğünde neşredilmiştir. 1868 yılında V. V. Vel’yaminov-Zernov tarafından sözlüğün kaynakları ve el yazmaları hakkında bilgi veren Fransızca bir önsöz yayımlanmıştır.

Temel edebiyat: Armin Vanbery, *Abuşka. Csagatajtörök szógyűjtemény. Elölséddel és jegyzetekkel kísérté* József Budenz. Pest, 1862, 110s., *Slâvar’ dcagatayskâ-turetskiy*. İzd. V. V. Vel’yaminâv-Zernâv. SP6., 1868; A. N. Samâylâviç. Sâbraniya stihâtvâreniy İmperatâra Babura. Petrâgrad, 1917; A. M. Şerbak. Grammatika strâvuzbekskâgâ yazıka. M.-L., 1962; A. K. Bârâvkâv. Leksikâgrafiçeskaya traditsiya v. slâvaryah çagatayskâgâ yazıka. Leksikâgrafiçeskiy

sbârnîk, vîp. IV, M., 1960; H. Fattâhâv. Abuşkanîñ yañî qolyâzmasî. “Özbek tîlî va adabîyâtî” c-lî., Tâşkent, 2- sâñ, 1980.

Senglah - Mirza Mehdihan: Nizamuddin Muhammad Hadiul Husayn Safaviy Mirza Mehdihan’ın eseri olan “*Senglah*” 1760 yılında yazılmıştır. Sözlükte bilinmesi zor olan sekiz bine yakın kelime Farsça olarak açıklanmıştır. “*Senglah*” ta Ali Şir Nevayî’nin yirmiden fazla eserinden ve ayrıca Lütî, Babür, Fuzulî, Hüseyin Mirza, Ali Osman, Sa’diddin Safayî Rûmî gibi yazarların eserlerinden örnekler verilmiştir.

Temel edebiyat: A. N. Samâylâviç. Persidskiy tyurkâlâg XVIII veka Mirza Mehdi-han. Âtdel’niy âttisk iz “*İzvestiy*” Âbşestva âbsledâvaniya i izüçeniya *Azerbaydçana*”. No 5, Bakü, 1927, s.15; N. A. Baskakâv: Tyurkskie yazıkı, M., 1960; R. Rasulâv. Özbek tiliniñ örganiliş tarihîdan. “*Üçenie zapiski And. Pî*”, No 2, 1955; Z. A. Umarâv. Grammatika strââuzbekskâgâ yazıkâ “*Mabani ul-lugât*” Mirzi Mehdi-hana. Kand. diss., Tâşkent, 1967; K. Muhitdinâv. “*Sanlâh*” Mirzi Muhammeda Mehdi-hana (İssledâvanie kâmmentarîñ, perevâd i transkriptsiya). Kand diss., Tâşkent, 1971; A. M. Şerbak. Grammatika strâvuzbekskâgâ yazıkâ. M.-L., 1962; R. E. Denison. *The Mabânî’l-lughat being a grammar of the turki language in Persian* by Mirza Mehdi Khan. Bibliotheca Indica. New series, N 1225. Calcutta, 1910; Besim Atalay. Mirza Mehdi Mehmet Han. *Senglah. Lugati Nevai*. İstanbul, 1950; *Sanglah. A Persian Guide to the Turkish Language* by Muhammad Mahdi Xan. *Fasimile Text with an Introduction and Indices* by Sir Gerarda Clauson, London, 1960; J. Eckmann. Mirza Mehdi Darstellung der tschagataşschen Sprache. Bibliotheca orientalis Hungarica V, Budapest, 1942-1947, ss.156-162; K. H. Menges. *Das Cagataische in der persischen Darstellung* vâñ Mirza Mahdi Xan. Abhandlungen der Geistes und sozialwissenschaftlichen Klasse. N 9, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, 1956.

Lugati Türki - Fazlullah Han: Sözlükte eski Özbekçenin söz varlığı ve dil bilgisi ayrı başlıklarda ele alınırken Nevayî’nin eserlerinden alınan yüzlerce kelime açıklanmıştır. Eser, 1825 yılında Kalkutta’da yayımlanmıştır.

Temel edebiyat: A. K. Bârâvkâv. Leksikâgrafiçeskaya traditsiya v slâvaryah çagatayskâgâ yazıkâ. Leksikâgrafiçeskiy sbârnîk. vip. IV, M., 1960. A. M. Şerbak. Grammatika starâuzbekskâgâ yazıkâ. M.-L., 1962.

Lugati Atrakiye - Fath Alihan Kacar: 19. yüzyılda yazılan bu eserde sekiz binden fazla kelimenin karşılığı Farsça olarak verilmiştir. Sözlükte Ali Şir Nevayi'nin dışında Lütüfî, Mir Haydar, Babür, Hüseyin Baykara, İskender Mirza, Bannayi, Kamaliy, Ubaydhan, Fuzuli, Sakiy gibi şair ve yazarların eserlerinden alınan kelimeler de açıklanmıştır.

Temel edebiyat: A. A. Râmaskeviç. *Noviy çağatayskâ-persidskiy slâvar'*. "Mir-Ali-Şir", L., 1928; A. M. Şerbak. *Grammatika starâuzbekskâğâ yazıka*. M.-L., 1962.

Lugât-ı Çağatay ve Türki-yi Osmânî - Şeyh Süleyman Buhari: Süleyman Buhari tarafından (1820/1-1880/1) iki cilt olarak hazırlanan sözlüğün sekiz bine yakın kelimeyi içeren birinci cildi 1882 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Eserin ikinci cildinin yayımlanmasına kadar bu el yazmanın değeri bilinmiyordu. Sözlükte Ali Şir Nevayi eserlerinden 350 kelime destekleyici örneklerle açıklanmıştır. Eserde yüzden fazla Özbek klasiklerinden örnekler yer almaktadır. Yazar, Özbek halk biliminden de oldukça faydalanmıştır.

Temel edebiyat: E. Fâzılâv. Sülaymân Buğâriy. Özbek Sâvet Entsiklâpediyasi. 10-tâm, Taşkent, 1978, 403-bet.

Kelürname - Muhammed Yakup Çingi: Sözlükte eski Özbekçede kullanılan 1316 tane kelimenin Farsça anlamı verilmiştir.

Temel edebiyat: A. İbragimâva. İssledâvanie "Kelürname" Muğammeda Yakuba Çiñi. Kand. diss. Taşkent, 1976.

Pave de Kurtey - Şarkiy Türkiy lugati: 1870 yılında Paris'te yayımlanan Pave de Kurtey'in bu sözlüğü esasen eski Özbekçenin söz varlığının incelenmesini amaçlamıştır. Sözlükte Ali Şir Nevayi, Hüseyin Baykara ve Babür'ün eserlerinden alınan altı bine yakın kelime Fransızca olarak açıklanmıştır.

Temel edebiyat: Abel Pavet de Courteille. *Dictionnaire turk-oriental*. Amsterdam Philopress, 1972.

Nevayi Eserleri Lugati - Parsa Şamsiyev, Sabircan İbrahimov (Taşkent, 1972): Ali Şir Nevayi eserlerinin on beş ciltli neşrine ek olacak nitelikte Nevayi dili ve eserleri

üzerine çalışmak isteyenlere fayda sağlaması için hazırlanmış oldukça önemli bir sözlüktür. Bu sözlükte hepsi 2062 kelime doğrudan Ali Şir Nevayi eserlerinden alınıp destekleyici örneklerle açıklanmıştır. 1963 yılında Taşkent'te yayımlanan bu sözlük “*Özbek klasik edebiyatı eserleri için kısa sözlük*” amacıyla hazırlanmıştır.

Temel edebiyat: P. Şamsiev, S. İbrâhimâv. Naâiy asarlari lugati. Alişer Navâiy asarlariniñ on beş tâmligiga ilâva. Taşkent-1972; Özbek klassik adabiyâtı asarlari üçün kısqaça lugat. Tüzüvçilar: filâlâgiya fanlari kandidatlari P. Şamsiev, S. İbrâhimâv. Taşkent, 1953.

Hamsa ba halli lugat: 1845-46 yıllarında Kokan'dan kopyası alınan Ali Şir Nevayi'nin “*Hamse*” adlı eserinin el yazmasının kenarlarına yazılmış olup sekiz bine yakın kelime açıklanmıştır. Bu nadir el yazma “*Saddi İskenderiy*”, “*Leyla ve Mecnun*”, “*Sab'ai seyyar*” eserlerinden oluşup sözlükte bu mesnevilerdeki Arapça, Farsça-Tacikçe ve de Türkçe söz ve ibareler kısaca açıklanmıştır.

SVR, VII, 84, No: 5076;

ANĖAK, 36, No: 41.

Amir Nevayi Lugati: Özbekistan SSR Fenler akademisi Şarkşünaslik enstitüsünün elyazmalar bölümünde 9954 numara ile (1a varakından 10b varaka kadar) muhafaza edilen bu sözlükte *elif* bölümünden *nun* bölümüne kadar kısım yer almaktadır. Sözlükte Arapça, Farsça-Tacikçe ve Türkçe kelimelerin açıklaması verilmiştir. Sözlüğün yazarı ve yazılış yılı bilinmemektedir.

Temel edebiyat: H. Fattaĥâv. Muĥammad Rıza Ĥaksar i yegâ “*Muntaĥab-al-lugat*” (filâlâgiçeskâe issledâvanie, transliterastiya, kâmmmentariy, ukazateli, faksimile). Kand. diss., Taşkent, 1974.

Dar bayâni lugati Navaïy - El yazma, Özbekistan SSR Fenler akademisi Şarkşünaslik enstitüsünün el yazmalar bölümünde 3324 numarada (36. sayfadan 46. sayfaya kadar) muhafaza edilmektedir. Bu sözlükte Türkçe kelimelerin Farsça-Tacikçe açıklamalarına yer verilmiştir. Eserin yazarı ve tamamlandığı yıl bilinmemektedir.

Halli lugati çıgatayi Hamsayi Navaïy: Özbekistan SSR Fenler akademisi Şarkşünaslik enstitüsünün el yazmaları bölümünde numara 5197'de (1b varaktan 5a

varaka kadar) muhafaza edilmektedir. Sözlükte Özbekçe kelimelerin Farsça-Tacikçe anlamları verilmiştir. Sözlüğün yazarı bilinmemektedir. 1888-1890 yıllarında Buhara'dan kopyalandığı tahmin edilmektedir.

Halli luğati Hamsayi Navâiy: El yazma, Özbekistan SSR Fenler akademisi Şarkşünaslik enstitüsünün el yazmalar bölümünde numara 6803'te (329b varaktan 343b varaka kadar) korunan bu sözlükte "Hamsa" daki anlaşılması zor olan Arapça-Farsça kelimelerin Özbekçe açıklaması verilmiştir. El yazmanın yazarı bilinmemekle beraber 1853-1854 yıllarında kopyalandığı tahmin edilmektedir.

Temel edebiyat: H. Fattâhâv. Nevâiy asarlari boyiça tüzilgan luğatlar. "*Özbek tili va adabiyâti*" c-li. 4-sân, 1973, 81-bet.

Halli luğâti ıgâtâyi: 1864-1865 yıllarında Hive'de kopyalanan sözlük, günümüzde Türkmenistan Fenler akademisinin Dil ve Edebiyat enstitüsünde 1672 numaraası ile (44-65 sayfaları) muhafaza edilmektedir. Sözlükte Ali Şir Nevayi eserlerinden alınan kelimelerin Farsça-Tacikçe karşılıkları verilmiştir.

Temel edebiyat: Z. B. Muğamedâva. Predvaritel'nie zameçaniya â slâvare "*Hell-i luğat-i çagatay*". Tyurkskaya leksikâlâgiya i leksikâgrafiya. M., 1971, s. 111-121.

Nisabi Navaiy: 1571 yılında Ali Şir Nevayi'nin kopyalanmış eseri olan "Hamsa" nin 202b-203a-203b varaklarının kenarlarına bilinmeyen biri tarafından yazılan 76 mısralık şiir sözlüğü olup Özbekçe kelimelerin Farsça karşılıkları şiir yolu ile açıklanmıştır.

Temel edebiyat: E. Umarâv. Navâiy asariga şe'riy luğat. Adabiy merâs, 3-t. Tâşkent, 1973, 288-289 betlar.

Muntağabul-luğât - Muhammad Rıza Haksar: Sözlük, 1798-99 yıllarında hazırlanmış olup, sözlükte Ali Şir Nevayi, Camiy, Lütfiy, Firdevsi, Nizami Gencavi, Fuzuli, Hüseyin Vaiz, Yusufi, Nazım, Muin, Umarhoca gibi yazarların eserlerindeki Arapça kelimeler açıklanmıştır. Sözlükte 2400 kelime ele alınmıştır.

Temel edebiyat: H. Fattâhâv. Muğammad Rıza Haksar i yegâ "*Muntağab-al-lugat*" (Filâlâgiçeskâe issledâvanie, transliteratsiya, kâmmmentariy, ukazateli, faksimile.) Kand diss., Taşkent, 1974.

SVR, 1, 210, no 477, 478; V,
210-211, No 3825, 3826, 3827.

Ali Şir Nevayi eserlerindeki dilindeki kelimelerin açıklanmasında doğu bilginlerinin eserleri özellikle Kaşgarlı Mahmut'un "*Divan-ı Lügatit Türk*"ü, Ebu Hayyan'ın "*Kitabul-idrak lisanut atrak*"i, Cemaleddin Türki'nin "*Kitab bulgatal-müştağ fil-lugat it-türk val-kifçak*"i yazarları bilinmeyen "*Kitâb at-tuhfa az-zakiya filluğa at-türkiya*", "*Tarcümân türki va acami va muğali*" "*Tarcümân as-sihâh*", "*Al-kavânin al-kuliya li-zabtli luğatit-türkiya*" gibi eserler oldukça önemli rol almıştır.

Eski hatıratlar üzerine yapılan araştırmalar, tarihi klasiklerin kelimelerinin açıklanmasında Türk dillerinin tarihi, etimolojik, iki dilli, ağız sözlükleri kolaylık sağlamışlardır. Abidelerin öğrenilmesinde V. V. Radlâv, P. M. Meliâranskiy, A. N. Samâylâviç, L. Z. Budagâv, S. E. Malâv, K. K. Yudaşin, A. K. Bârâbkâv, E. V. Sevârtyan, İ. A. Batmanâv, H. K. Baranâv, M. A. Ğaffârâv, A. N. Kânânâv, Ş. Şâabduraḥmânâv, S. M. Mutallibâv, S. İbrâḥimâv, Ş. Ş. Şükürâv, A. M. Şçerbak, S. N. İvanâv, S. G. Klyaşârniy, E. R. Tenişev, V. M. Nadelyaev, D. M. Nasılâv, İ. V. Kârmuşin, L. Yu. Tuguşeva, Å. U. Usmânâv, A. Şermatâv, Yu. A. Rubinçik, F. V. Myüller, M. T. Håutsma, A. Lekâk, Yu Nemet, L. Ligeti, Dc. Klâusân, A. Zaiânçkâvskiy, G. İ. Ramstedt, P. Pel'â, V. Baņ, A. Gaben. Raḥmati Arat, Umar Âsım Aksoy, Ferit Develliâglu, Åğâh Levend, Ya. Ekman, K. Eraslan, G. Alpay, L. Bazen, H. N. Orkun, Besim Atalay, V. Kotviç, E. Triyarskiy, Hâns Veer, P. Tsime, Samih Tezcân, Usmân Sartkâya gibi alimlerin araştırma ve sözlükleri dil bilimciler tarafından dikkate alınmalıdır.

Bunların dışında Farsça-Tacikçe oluşturulan sözlükler:

"*Farḥaņi zabâni tâçiki*" (t. I-II, M., 1969), "*Farḥaņi Amid*" "*Farḥaņi Caḥâņiri*", "*Baḥârı Acam*", "*Ġiyâsul-luğât*", "*Farḥaņi Raşidiy*", "*Lugâti furs*", "*Farḥaņi Ḥusayn Vafâiy*" (*Farḥaņnâma*), "*Burḥâni kâti*", "*Aḥtari kabir*" gibi sözlükler, klasiklerimizin dilinin öğrenilmesinde ve eserlerdeki kelime ve ibarelerin incelenmesinde önemli bir kaynak olmuştur. Nihayet "*Türk Dil Kurumu*" tarafından yayımlanan 8 ciltlik "*Tarama sözlüğü*" (Ankara, 1963-1977) tarihi sözcük bilimi ve sözlükçülüğü hakkındaki en önemli eserlerden biridir.

3. ALİŞER NAVÂİY ASARLARI TİLİNİNG İZÂHLI LUĞATİ'NİN “A” MADDESİNİN YAZI ÇEVİRİMİ

AAZZ — eñ aziz; azizrâq:

Hâkdin azizlik tilasañ, eldin üz tama'

Kim halkñiñ aazzi dedi: “*Azza man kana'*”

Hazâyinul-maâniy, III6-292;

= **i aḥbâb** — dostlarniñ eñ azizi, muḥtarami:

Agarçi alarkim aḥassi aḥbâb va aazzi aḥbâb erdilar, köp qatla bu iş irtikâbiğa iltimâs va taklif kılur erdilar.

Hazâyinul-maâniy, IV6-762.

AB — âta:

Bazmida ḥub ila adab ḥam,

Ul nav'ki ammu ḥâlu ab ḥam.

Layli va Macnun, 74.

ABAD — çeksizlik, davâmiylik, niḥâyatsızlık, sonğı yok zamân (azalñiñ zıddı):

Ziḥi niḥâyatiñ âḥir kelib abad avval,

Vale ḥabar bera âlmay bidâyatinga azal.

Hazâyinul-maâniy, II6-368;

Ḥayâtiñiz zulâli abadğa deginça câriy va davlatiñiz

Ḳuyâşi ḳiyâmatğaça zavâl kasâfatidin âriy bolsun, âmin.

Münşaât, 138;

= **nüktasi** — yagâna bir dâna ḥâl, gözallikniñ dâimiy va özgarma belgisi:

Ey safḥan ruḥsâriñ azal ḥattidin inşâ,

Debâcai ḥüsnüñda abad nüktasi tuğrâ

Hazâyinul-maâniy, I6-23;

= **ümri** — tüganmas, bāḳiy ümr;

Koyida olsam, abad ümriça bār ul ümr agar,
Ḳılmasa ḥāric tanimni, itlariga südratib.

Ḥazāyinul-maāniy, IVa-41;

Ey, Navāiy, gar nasibiḡdur abad ümri kerak
Ḥātiriḡda yārdin özga tamannā bolmasa.

Ḥazāyinul-maāniy, IVa-15;

= **ḥayāti** — tüganmas, maḡü ḥayāt;

Abad ḥayāti kabi vasliḡa yetiṣkūnça,
Firāḳ maḥlakasi iḉra ümr āmān bermas.

Ḥazāyinul-maāniy, III6-245;

ABADĪY — dāimiy, ḥamiṣalik:

Abadiy davlat müstadām va sarmadiy saādat bardavām bolsun.

Münṣaāt, 135;

Masti adabiy bolḡusi men yaḡliḡ azalda,
Ḥar kimki fanā dayrida bir cām sümürdi.

Ḥazāyinul-maāniy, IV6-588.

ABADĀ — dāimā, ḥamiṣa:

Ḥallada āllāḥu mülkaḥu abadā (Āllāḥ uniḡ davlatini ḥamiṣa abadiylašṡirsin).

Sab'ai sayyār, 38-7.

ABAS — befāyda, keraksiz, beḥuda, bekār:

Yetar bolsa filḥāl ölümdin gazand,
Abas boldi bas ḥabsu zindānu band.

Saddi Īskandariy, 248a12.

ABVĀB — 1. eṣiklar, darvāzalar:

Köḡlüm iḉra yaralar ḉün bütti koydı dāḡi iṣḳ,
Ḥāzin ul yaḡliḡki, başḳay müḥr abvāb üstina.

Ḥazāyinul-maāniy, IIa-220;

2. bâblar, bölimlar yâzuv fasllari:

Işk abvâbin yâzârğa yahşi cismim hâması,
Hâssakim tıyğı firâķin ayladi başımni şaķ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-173.

Arab tiliniñ sarfıy istilâhiniñ abvâbida bir bâbdurki, aña mufâala bâbı ât koyubturlar.

Muhâkamatul-Lugatayn, 16;

= **ül-mülük** — şâhlik yollanmalariniñ yolbaşçisi:

Hâķânekim abvâbul-mülük kıblatul-hâcât kâşisi bila ķadr me'mâri âliy dargâhi kitâbasin müzayyan etti.

Vaķfiya, 716.

ABDÂL — Tâat- ibâdat kıluvçı(lar), darveş(lar), ķalandar(lar), avliyâ (lar):

...Bâbâ Hudâydâdkim, derlarkim, abdâldin ermiş...

Macâlisün-nafâis, 157.

ABDÂLVAŞ — ķalandarsıfat:

Sayid Müslimiy... abdâlvaş yigit erdi.

Macâlisün-nafâis, 56.

ABYÂT — 1. baytlar:

Hâca Mas'ud Ķumiy... köp rañin abyât ham şe'rlarida bârdur.

Macâlisun-nafâis, 46;

Varaķiki, abyât cânfızâsi edi,

Barçasi dardi ĥacr adâsi edi.

2. şe'rlar:

Ķatra ĥaylik âraziñ vasfin Navâiy kılgalı,

Lütfi tab' abyât nazmin durri maknun kıldılâ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-19;

Abyâtıģa nazmi âtaşâlud,

Nazmi çıkarib dimâģiģa dud.

Layli va Macnun, 37.

ABCAD — arab alifbâsiniñ maḥsus tartibda tüzilgan sırası bunda ḥar bir ḥarf ma'lum bir sâñ kıymatiga ega¹⁶; alifbe:

Agar ḥikmatda ul miqdâr bulkim,
Oқusun Bu Ali âlliñda abcad.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-596.

ABCADḤÂN — Maktabga yañı kelgan bâla; yetarli ilmga ega bolmagan şâgird, oқuvçı:

...âltinçi ayvân dânişmandidur âmiy va nâdân va ḥar tâlibi ilm âlinda
Atâridkim, ikkinçi suffa mustaididur tifli abcadḥân.

Vaқfiya, 719.

ABİD — қullar, zaңilar:

Va Ya'қub alayḥis-salâmga bu farzandlar müyassar bolgandin soң, қoy va sâyir
mavâşiy va abiddin (übayddin) köp camiyat ḥâsıl boldi.

Tariḥi anbiyâ va ḥukamâ, XV-199.

ABİR — ḥuşboy ḥid, mâdda; anbar:

Marğulan cunbuluñ açayin,
Âlamga abiridin sâçayin.

Layli va Mecnun, 9365;

= **i cannat** — cannatga mansub abir, ḥuşboy ḥid:

Abiri cannat isin aylamas pisand ulkim,
Muattar aylasa maydin maşâm men yañlıg.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-163.

ABİRAFŞÂN — yâқimli ḥid tarқatuvçı, ḥuşboy ḥid taratuvçı, abir sâçuvçı:

Zulfinu âḥim yelidin sâvurur âlamga muşk,
Yâ sabâ taḥrikidin sünbül abirafşân mudur.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-95.

¹⁶ Cuvâimardiev A. Ḥarf va raқam. Tâşkent, 1971.

ABİRÂSÂ — abirdek, abir kabi; huşboydek:

Sünbülün Layli açibtur, yel abirâsâ emas,
Dâğını Macnun kânatmış, lâlay hamrâ emas.

Hazâyinul-maâniy, Ia-196.

ABİRSİRİŞT — anbarga yogrilgan, kârılğan; eñ kârângı:

Yâsabân gülbari abirsirişt,
Bazmini kıldı gülistâni bihişt.

Sab'ai sayyâr, 132-4;

Ul keçakim edi abirsirişt,
Kâdr arâ gayrati savâdi bihişt.

Sab'ai sayyâr, 6.

ABKAM — tilsiz, guñ, sâkâv:

Navâiy aytsun öz dardiniki, dard meni
Kılıbtur ul sıfat abkamki, ayta âlmasmen.

Hazâyinul-maâniy, III6-281.

ABKAMLİK — sâkâvlik, guñlik: lâl bâlmâklık, âcizlik:

Ne hüsnü nutk erür ya rabki, zâhir aylasañ andın,
Kuyâşka tuyralıg bolğay ayân, İsâğa abkamlık.

Hazâyinul-maâniy, IVa-170.

ABKÂR — kız; yañi, tâza, nâzik, latif; işlatılmagan heç kim körmagan:

...Türk tili bila qalam sürdüm va har neçük kâydakim, ma'ni abkârığa ziynat
va ârâyış körgüzüb erdilar...

Mezânul-avzân, 4.

ABLAQ — 1. ikki rañli, âla-bula; âk-qâra:

Savug âhimdin olsañ betaħammul közga keltür yüz,
Ki anda ablaq etmişmen murattab tegrasi kündüz.

Hazâyinul-maâniy, IIa-116;

2. âla- bula ât:

Ter âkızğan ablaķındektür seni kelgaymu deb,
Har sari tüşkan közüm yüz miñ dürri ğaltân arâ.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-11;

= **zamâna ablaķi** — keça kündüz:

Zamâna ablaķi ħâlgay ravişdin,
Ul âşubi zamân sakratsa abraş.

Ĥazâyinul-maâniy, II6-259.

ABLAĞ — balâġatlırâķ, yetükrâķ:

Kitâbiñ özga kutubdinki, bârdurur ablaġ,
Balâĥatiñġa münâsib ĥaķ aylamış iblaġ.

Ĥazâyinul-maâniy, II6-299.

ABLAĤ — nâdân, kaltabin, tentak, aķsız; kamfaĥm:

Ĥılur cünunu ħadaĥ man'ini maña zâĥid,
Degaymu telbaġa bu sözni bolmasa ablaĥ.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-367.

ABLUK — pastkaş; münâfik, ikki yüzlama:

Sayidzâdan Munşiy... abluk yosunluķ öygıtdür.

Macâlisun-Nafâis, 10.

ABNÂ — bâlalar, oġıllar, farzandlar, avlâd:

= **yi davrân** — davrân farzandları, zamânġdaşlar:

Sâķıyâ, abnâyı davrân cavriniñ pâyâni yok,
Öyla sâġar tutki, zâyil aylagay ĥuşu ĥırad.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-125;

= **yi daĥr** — zamâna âdamları, dünyâ aĥli:

Mehrü vafâ aybidin pâkdur abnâyı daĥr,
Pâk nazardurkim ul sâri nazar sâlmamış.

Ĥazâyinul-maâniy, I6-282;

= **iy cins** — hamcinslar insanlar, âdamları uruğdâşlar; hamfıkr ülfatlar:

Seni kıldı çün hâliki kârsâz,
Öz abnâyi cinsin arâ sarfarâz.

Saddi İskandariy, 322a9;

Andâkki, âz fursatda cami' abnâyi cins bârini mağlub kılıb, bârığa fâik va gâlib
kelibdur.

Hâlâti Pahlavân Muḥammad, 532;

= **iy zamân** — zamândâşlar, zamân aḥli:

Tindi abnâyi zamânniñ iḥtilâfi tab'idin,
Kimki öz tab'ini bekaslikka mo'tâd ayladi.

Hazâyinul-maâniy, III6-339;

...abnâyi zamânga kim bir vafâ güli açtıkim, alardin yüz cafâ tikani bağığa
sançılmadi.

Münşaat, 150.

ABÂ — yeşsiz üst kiyim:

Turfa abâyi aḡa istab köñül,
Raḡi saḡarlât bila dâlu gül.

Ḥayratul-abrâr (Ḥamsa), 204.

ABÂBİL — taḡ kuşı; uzun kanât:

Körki ne bir laḡzada boldı ḡatil,
Tayri abâbil ila aḡḡabi fil.

Ḥayratul-abrâr (Ḥamsa), 244.

ABR — bulut:

Abrki, ḡar ḡatra güḡardur aḡa,
Gül açılurdin ne ḡabardur aḡa

Ḥayratul- abrâr, 105-3;

= **i balâ** — balâ buluti, âfatli bulut, falâkat buluti;

Ġam elidin ul nav' otum urdi alamkin,

Yüz bark yasar abri balâ har şararimdin.

Hazâyinul-maâniy, I6-496;

= **i baḥâr** — baḥâr buluti, köklam buluti:

Kird siymâbiy libâs içra yana ul gül'üzâr,

Ul kuyâşdekkim aña mâni' bolur abri baḥâr.

Hazâyinul-maâniy, I6-169;

= **i baḥâriy** — baḥârgi, seryâğın bulut:

Ḥacrdin abri baḥâriy kibidur tiyra közüm,

Köz yumub açkunça ey barkı visâl, âni yârut.

Hazâyinul-maâniy, IIa-45;

= **i guḥarbâr** — 1. gavḥar yâğdiruvçi bulut; 2. saḥâvatli kişi, manfaatdâr va baḥramand kıluvçi şahs:

Sultân şahibkirân...saltanat baḥriniñ dūrri yaktâsi... saḥâbat havâsiniñ abri guḥarbârî va şicâat beşasiniñ hızabr şikârî...

Macâlisun-nafâis, 178;

= **i guḥarsanc** — gavḥar yâğdiruvçi bulut:

Ġarķi havâ abri guḥarsancdek,

Tufrâğ içinde itibân gancdek.

Ḥayratul-abrâr, 43;

= **i eḥsân** — karam, saḥâvatda mardânalik, lütfu karam bilan tökin-sâçin kıluvçi:

Şâḥ baḥrâm abri eḥsâni,

Lutf birla kokartti âni.

Sab'ai sayyâr, 157-12;

= **i karam** — karam buluti saḥâvat buluti; nâzu ne'matga bâis bulut:

May içki halk günâḥin yumâḳḳa abri karam,

Yâğar mahalda emas rindu pârsâ malḥuz.

Hazâyinul-maâniy, I6-302;

Cürm otiğa bolmasa gar şu'la tez,

Abri karam ḳayda bolur ḳatra rez.

Ḥayratul-abrâr, 14-9;

= **i kâfurbez** — kâr yağdıruvçı bulut:

Vale müşk üza abri kâfurbez,
Caḥân üzra yakdast kâfurrez.

Saddi İskandariy, 26968;

= **i mutir** — kop yağınli bulut:

Ḥayâ gulistânida abri mutir,
Adab âsmânida meḥri munir.

Saddi İskandariy, 245610;

= **i navbahâr** — bahâr mavsuminiñ başlanış davridagi seryâmgir bulut:

Yüzün ğamidin erür abri navbahâr közüm,
Ne ayb yer yüzini kılsa lâlazâr közüm.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-452;

= **i naysân** — naysân buluti, barakali bulut, aprel' âyi bulutlari seryâmgir bulut:

İstabân vasliñ gülistânin ḥavâyî bolmasam,
Abri naysânde közüm durbâr bolğaymu edi?

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-261;

Çü gülzâr üza abri naysân yağib,
Dema қатраким дүрри ğaltân yağib.

Saddi İskandariy, 297619;

= **i purbâr** — kalın, seryâgın bulut:

Qarâ tuprâğ üza ul abri purbâr:
Turub kıldı özin ul nav' durbâr,

Farḥâd va Şirin, 19;

= **i raḥmat** — raḥmat yağınini keltiradigan, baḥramand қıladigan bulut:

Günaḥ şu'lasın çün çekib ul tamuğ,
Quyub abri raḥmat neçük kim mamuğ.

Saddi İskandariy, 237a9;

= **ḥirâm** — bulutga sakraydigan, bulutdek tez çâpadigan:

Bu қâfila aḥliga ḥaram şavқи tamâm,
Cammâzalari poya bila abr ḥirâm.

Hazâyinul-maâniy, IV6-763;

= **i kıyr mând** — qâra bulut:

Davrân üza abri kıyr mând,
Tün kıyri yüziga kıyr payvand.

Layli va Macnun, 59a1;

= **i ğurrân** — mâmakaldirâqli dahşatli bulut:

Na'ra bila kirdi abri ğurrân
Ul abrğa bark tıygı burrân

Layli va Macnun, 75620;

= **i hasrat** — zarar yetkizadigan, armânda qâldiradigan bulut:

Abri hasrat yâmgiri-yu tıyrbârâni fanâ
Kisvati mavtu halâkim hırka târu pudidur.

Hazâyinul-maâniy, II6-167.

ABRAS — pes kasaliga uçragan âdam, terisi âqargan, badaniga âk tuşgan:

Hadisi pâku nutkı cânfızâyıñdin tâpıb İsâ,
Ki anfâsi kılıb ibrâ, agar abras va gar akmağ.

Hazâyinul-maâniy, III6-521.

ABRAŞ — 1. âk va kızıl rañ aralaş, rañ-barañ:

Ne abraşdurki sakratmış yana maydânga ul mağvaş,
Kızıl, âk gül bila yeldin magar halk oldi ul abraş.

Hazâyinul-maâniy, I6-272;

2. âla-bila ât, hâldâr ât:

Âlamni agar közğabân ot sâlsa, tâñ ermas,
Ul şöñki, sarhuş çıkıbbân sakratur abraş.

Hazâyinul-maâniy, IV6-260.

ABRÂR — yahşi ahlâku âdâblılar, ezgülar, hayr sâhiblari, sâfdıllar:

Hayrati abrâr korub zâtini
“Hayratul-abrâr” dedim âtini.

Hayratul-abrâr, 200-17.

ABRO — kâş: **kamân abro** — kâşi kamânday:

Işk arâ yüz miñ malâmat okığa boldum nişân,
Bir kamân abroda tuzlukdin nişâne tãpmadim.

Hazâyinul-maâniy, I6-430.

ABTAR — 1. Kalta, kıskâ, üzilgan, çala, hunuk; nuksânli:

Meni mahmurluğ rahcidin âzâd etsañ ey sâkıy,
Yâzarmen, garçi ilkim titramaktin kelsa abtar hut.

Hazâyinul-maâniy, IVa-157;

2. arzimas, keraksiz, bekâr, fâydasiz:

Parişânmen, ey âh, aflâkdin,
Bu abtar varaqlarni barbâd kıl.

Hazâyinul-maâniy, II6-373;

3. nâtinç, vayrân, harâb:

Meni bu keça muztar aylabtur,
İstasañkim, bolmağay âşuftayu darham, degil,
Kılmasun bizni parişânhâl abtar kâkulun.

Hazâyinul-maâniy, III6-193;

4. hasta, nâtavân:

Âllâh-âllâh, boyla âfatniñ giriftâri bolub,
Naylagay bir men kabi zâru zanfu abtare.

Hazâyinul-maâniy, II6-584;

5. befâyda:

Har kimki adabsizdur, işin abtar bil,
Alkıssa eranlarga adab zavar bil.

Nazmul-cavâhir, XV-22;

6. aruz pâetikasi termini:

Ammâ furu'i: mafâ'ilun -maqbuz; mafâ'ilu - makfuf... fa'- abtar.

Mezânul-avzân, 140.

ABTARVAŞ — parâkandahâl, parişânsimân:

Mavlânâ Muḥammad Ḥurâsâniy lâybâli va lavandşeva, abtarvaş kişidur.

Macâlisun-nafâis, 144.

ABTARŞEVA — fe'l-atvârida birân yetişmâvçiligi bâr âdam, ḥardamḥayel:

Mavlânâ Ḥayriy... Devânavaş, abtarşeva yigitdur.

Macâlisun-nafâis, 160.

ABU — âta, atâqli âtdan âldin keladigan künya, **Abu Bakr** — Bakrniñ âtasi:

Amirulmu'minin Abu Bakr Sıddıķ ta'rifida.

Lisânut-tayr, 140.

ABUŞKA — keksa, qarı er, umuman er:

Bir yândin oğlu ğamu şikanci

Bir yândin abuşka dardu ranci.

Layli va Mecnun, 89618.

ABYAZPOŞ — âķ tûsga kirgan, âķargan; subḥi abyazpoş - yârişgan, âķargan tâñ:

Nafas urgunça subḥi abyazpoş,

Birida yok edi nafas, balḥuş.

Sab'ai sayyâr, 90.

ABḤAR — botaköz nargis; **abḥar şamim** — nargis ḥidli; ḥuşboy:

Urdu nafas nafḥan anbar nasim,

Etti... varaķ safḥan abḥar şamim.

Ḥayratul-abrâr, 48.

Kelib beşadin atri anbar nasim,

Ḳılıb tıyra tufrâĝin abḥar şamim.

Saddi İskandariy, 283a7.

AVBÂŞ — badkâr, bezâri, yoltosar, bebâş:

Bâşin sıladi firâķı avbâş,

Kim yağdurgum bu bâş üza tâş.

Layli va Macnun, 60610;

Eyki saha koyida avbaş sen,
Telbau usruk kibi zarpâş sen.

Hayratul-abrâr, 88-7.

AVBÂŞLIK — betartiblik, tarbiyasizlik, özbâşımçalik:

Kim erür uşbu işi qallâşlıq,
Rindu qalandarvaşu avbaşlıq.

Hayratul-abrâr (Hamsa), 197.

AVVAL — 1. birinçi, ilk:

Faķir ul risâlanıñ avval saķıfasın açib ħutbasi oķumâķ bünyâd kıldım.

Hamsatul- mutaĥayyirin, 697;

Ey ki berdin ışķ sultânıĥa köñlün kişvarın,
Anlaĥılķim, cânu aķlu din erür avval ĥırâc.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-56;

2. dastlab, âldin, ilgari:

Ülki ĥâliķĥa şükr der, avval
Şâkir olmaķ kerak ĥalâyıķdin.

Arbain, XV-56;

Debân kim qayu âldi avval caĥân,
Caĥân ânı ne yañlıĥ etti niĥân.

Tariĥi mülûki acam, 525;

3. başlangıç, ibtidâ, baş, âĥirniñ zıddı:

Ali Makka safariĥa bârganda Baĥdâddin baĥâyat rañin nâma bitib erdilar. Ul
nâma avvalida bir ĥazal bitib erdilar.

Azal ĥam sen, abad ĥam sen, ne avval birla âĥirķim,
Aña yok ibtidâ paydâ, muña yok intihâ paydâ.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-8;

= **i cülüs** — maclis, marâsimniñ başlanışı:

Muĥlisâna duâdin sonra qulluķ arzadâşt ülķim, avvali cülüsdakim, ĥurşedi avcı
saltanat âlam aĥli közin öz partavi bila baĥramand kıldı.

= **i âfariniş** — yaratılış başı:

Avvali âfarinişdin inķırâzğa deġinça ahvâleki, vâķe' bolubtur va bolġusidur,
barçasıda ul ġazratniġ mu'cizâtidin bâr.

Ĥamsatul-mutaĥayyirin, 703;

= **i ĥâl** — dastlab, dastavval:

Mavlânâ Muĥammad Badaĥşiy...avvali ĥâlida andin taĥsil üçün çıķıb
Samarķandġa bârdi.

Macâlisun-nafâis, 127.

AVVALAN — birinçidan; dastlab, başdan, avvalda, dastlabki vaķtda:

Agarçi avvalan Anuşirvân ķavâid va rusumin mar'iy tutti, ammâ âz ġunâĥġa
köp siyasat kılr ciĥatdin el ândin mutavaĥĥim boldılar va mucibi tanaffur boldi.

Tariĥi mülûki acam, 521.

AVVALÎN — âldiġi; **avvalin va âĥirin** — âldiġi va sonġi; başlanış va tugallaniş:

Bucudi mulâĥzasida âfariniş nâmavcud, zâti mutâlaasida avvalin va âĥirin
budi nâbud.

Maĥbubul-ķulub, 2.

AVVALÎYAT — ilgarilik, birinçilik; azaliy bârlıķ:

Avvalġi münâcât ĥaķniġ avvaliyatidakim, ĥirad aġa sâniy bilmas.

Ĥayratul-abrâr, 7.

AVVALÂ — birinçidan; âldindan, başdan:

Cafâ binâsini buzġıl, nedinki muĥdis erür,

Ĥilâf şar'i binâ kıldıġ avvalâ iĥdâs.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-94.

AVVALÂĶŞÂM — keĥkurun, tün başlanış paytı:

Şam' avvalâķşâm-oķ koydi fiġânım otidin,

Kim men ot sâĥķan bulutdek târtib afgân yiġladim.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-294.

AVVALĶİ // AVVALĠİ — birinçi, dastlabki, âldiġi, avvalgi, burungi, ilgarigi:

Yana biri ülki, avvalķi cüzvi mafulu bolğayki, ẖazacniğ biri cüzbin ẖar
kılıbdurlar va ani aħbar derlar.

Mezânul-avzân, 35;

Alar amriniğ itâati çün vâcib erdi, faķir daği avvalği devâṅakim, tufuliyatda
rañin nazmniğ ğarâbatı bâr “*Ġarâyibus-siğar*” ât koydum. H̱amsatul-mutaħayyirin,
706; İkkinçi, ğayâti câvidân bermakdur.

Münşaât, 134.

AVVÂRA — i beħânumân — üy-câysiz, sargardân, tentigan:

Yetgaç ul macma'ğa mundâķ kozğalân,
H̱ar biri avvârai beħânumâi.

H̱amsatul mutaħayyirin, 111.

AVD — kaytış:

Bular kılmayin avd, pâbos etib,
Ki bir özga ğayli malâyik yetib.

Saddi İskandariy, 23964;

= **et-//kıl-** — kaytmâķ, kaytıb kelmâķ:

Ķılıb avd, mayli vatan aylasañ,
İçib bâda, azmi çaman aylasañ.

H̱azâyinul-maâniy, IIa-467;

Avd etdi tutub caħânni yâşı,
Ma'yus bâri uruğ-ķayâşı.

Layli va Macnun, 37.

AVC — 1. baland; yuķâri:

Ayân bolmayin baħri zâtıñğa mavc,
Anıñ mavciğa ne ğazizu ne avc.

Saddi İskandariy, 1;

2. birân narsaniğ eñ yuķâri nûķtasi, yüksak daraca, çokķı:

Ne ây davri çatri falak farsâyiñça,
Ne kök avci ğâki kafi pâyıñça.

Münşaât, 117;

3. balandlik:

İkki guhar örne boldi bir durc,
İkki quyâş avci boldi bir burc.

Layli va Mecnun, 87613;

4. âsmân, falak:

Qadriga ul avc uzra pâyâ,
Kim mehr tutub tâşda sâyâ.

Layli va Mecnun, 566182;

5. üst, yukârı (son kömakçi) :

Ul zülmüdür ikki közüñ avcida yâhud,
Gülzâr içida müşk saçar ikki gazâla.

Hazâyinul-maâniy, II6-529;

= **i muqarnas** — âsmân, kök gümbazi:

Bolub saqf örnege avci muqarnas,
Bisâti üzra yâydi çarhi atlas.

Farhâd va Şirin (Hamsa), 295;

= **i rifat** — yukârı martaba, yüksak daraca:

Yüz ellik qari avci rifat aqa,
Yana munça dağı zağâmat aqa.

Saddi İskandariy, 272a13;

= **i sipehr** — âsmân çokkisinin enj yüksak orni:

Ham avcı sipehr tahtgâhin,
Ham nûktai mehr hâki râhin.

Münşâât, 120;

= **i şaraf** — uluglik martabasi, büyüklikniñ yukârı çokkisi:

Avci şaraf üzra âftâb oldi hayâ,
Bostâni saâdatga sağâb hayâ,

Nazmul-Cavâhir, XV-22;

= **i haqiqat** — haqiqat âsmâni; haqiqatniñ yukârı daracasi:

Nafsu havâ deviga bermakka tâb,

Avcı haqıqat falakida şihâb.

Hayratul-abrâr, 136-2;

= **âhañini kıl** — yuqârıga intilmâk:

Kuyâş çün kılıb avc âhañini

Yârutti yana çarh avrañini.

Saddi İskandariy, 252a2;

= **ber-** — yuqâri daracaga, yüksak martabaga yetkazmâk, muvaffağıyatlikka erişmak:

Ruñ ul nurdururkim, haq aña bermiş avc,

Nafs zulmatqa kâlib, kılmış aña pâyâ hubut.

Hazâyinul-maâniy, IV6-285;

= **âl-** — kuçaymâk, zoraymâk;

Işkdın kuydi tanimda har çürük bolğan soñak,

Kim körübtür mundâk avc âlmâk çâkın haşâkdin.

Hazâyinul-maâniy, II6-471;

= **tila-** — yuqari martaba va yüksak oriña intilmâk, mayl etmâk:

Tüz bol oñtek gar tilarsen avc yâkim egridür,

Davr har bir goşadin boğziğa sâlibtur keriş.

Hazâyinul-maâniy, I6-276;

= **tâp-** — yüksak orin âlmâk, yuqâri daraca va martabaga etmâk; taraqqiy kılmâk:

Ruñi isyân tufrâğidin avc tâpmas öylakim,

Bir malak cürm aylabân sliy mañânidin tüşüb.

Hazâyinul-maâniy, III6-58;

= **tut-** — yüksak daracaga, yuqâri oriña, baland çoqqılarga kötarilmâk:

Par urub başıñğa tutma avckim har neça mor,

Kim kanâtlangay kaçân uçmâk aña mağdur erür.

Hazâyinul-maâniy, Ia-173;

Avc tutub şu'lai cabbârlıq,

Mavc urub luccai qaññârliq.

Hayratul-abrâr, 12-19;

= **i kamâl tâp-** — kamâlât çokkısiga erişmâk;

Neça mehrdek tâpti avcı kamâl

Falak davridin tâpti âhir zavâl.

Tarihi mülûki acam, 517.

AVZAḤ — ravşan; ravşanrâk:

Sultân Ḥusayi... va avzaḥ alal âlamin.

Layli va Macnun, 12.

AVZÂN — 1. vaznlar; şe'riy ölçâv; aruz vaznlari:

Şe'r avzânidin uşbu vazndurkim, nazm ustâdlari aña ḥadde muayyan kılıbdurlar.

Üçinçi dâiraniñ törtünçi bahri hafıfdu va bu bahrniñ matbu' avzânida acam şuarâsi masnaviylar bitibdurlar.

Mezânul - avzân, 56;

2. müzikadagi ölçâv:

Yana türk ulusi, bataḥsis çigatây halkı arâ şâyi' avzândurkim, alar surudların ul vazn yasab, macâlisda ayturlar.

Mezânul - avzân, 67.

AVZÂ' — tavr, ḥâlat; ahvâl; şarâit:

Ḥalal yol berma işrat vasfiğayu tut ğanimatkim,

Damâdam daḥr avzân körarmen ihtilâl içra.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-568;

Öz avzâiğa bâksa sar tâ kadam,

Tâpar aylasa yahşi andeşa ham.

Saddi İskandariy, 301a12.

AVLÎ // AVLÂ — sazâvâr, yahşirâk, afzalrâk:

Köñliga za'f boldi mustavlâ

Dedi: “*Yâ Rab, ne kılğanım avlâ?*”

Sab'ai sayyâr, 141-1;

Çün deyilgüsi şâḥlar qavli,

Şah madhin burun demak avli.

Sab'ai sayyâr, 33-19.

AVLIYÂ — valilar, e'tikadli, dindâr kişilar, muqaddas, aziz âdamlar; ruḥâniylar:

Har nekim aytur olsa ḥudây rasuldin,
Andin soḡ olsa muctaḥidu avliyâ sözi.

Maḥbubul-ḳulub, 25;

Bu nav' karâmat avliyânîḡ kâmidin vâḡe bolmış bolḡaykim, ottuz yıl
ârtuḡrâḡdin soḡra natica zâḡir bolmış bolḡay.

Ḥamsatul-mutaḡayyirin, 707;

= **i izâm** — uluḡ martabali avliyâlar; = **i mursalin** — ḥudâ tâmânidan
yubârilganlar:

Ulamân islâmḡa alardin fâydân ümid, avliyâi izâm alar anfasidin mustafid,
avliyâi mursalinni alarḡa mâdiḡ bilgil malâikai muḡarrabiy alarḡa eḡaḡi siḡil.

Maḥbubul-ḳulub, 59.

AVLIYÂÛLLÂḤ — ḥudâḡa yaḡın kişilar:

Yana maşâyilḡ va aimma va avliyâullâḡdin ḡam köp azimuşsa'n elniḡ nazmi,
balki devâni va masnaviy tariḡi bila kitâblari bâr.

Mezânul-avzân, 7;

Çün “*Nasâimul-muḡabbat*” nafaḡâti bayânidin kılkim fayzrasân bolubtur,
avliyâullâḡ muḡaddas ruḡi fayzidin âlam tolubtur.

Muḡâkamatul-luḡatayn, 23.

AVLÂ — afzalrâḡ, yaḡşırâḡ:

Telba itdek ḡacr sözidin kelürmen ot saḡıb,
Âfiyat aḡliḡa avlâdur yolumdin tarḡamâḡ.

Ḥazayinul-maâniy, IIa-174;

Ot naf' yetkürür yirâḡtin, andin muntafe' bolmâḡ avlâ ḡırâḡtin.

AVLÂD — bälalar, farzandlar, oḡıllar, nasl:

İskandar çün Erân mülki bila fârsni fath ḡıldı, bu mamâlikin bilgan salâtin va
avlâdin yıḡdı.

Tarihi mülki acam, 514.

AVLÂDLİĞ — farzandlik, tuğışganlik, qarındaşlik:

Va mavlânâyî mazkürniñ kutub bay'u şirâsığa ham munâsabati, ham hazrati hâcaga avlâdlığ nisbati bâr.

Hamsatul mutahayyirin, 697.

AVLÂDMÂNAND — ogilday, farzandday, tuğışganday, qarındâşday:

...balki hâdim va şâgirdkirdâr va bu faqirniñ farzandî arcumand körmagim va riâyatiniñ avlâdmânand.

Münşâât, 154.

AVN — yardım, madad:

Yana Ardaşer ibi Hürmüzğa kavi
Yetiştî üç ul teğridin tâpti avn.

Saddi İskandariy, 247611.

AVÂİL — birân parsaniñ başlanış davri, ibtidâsi; avvalgi davrlar:

Şâhrûh sultân zamânı avâsitidin Sultân Abu Said zamâniniñ avâiligaça şâhrda sâkin erdilar.

Hamsatul-mutahayyirin, 697;

Bâri kiçik yaşidin şabâb ahdiniñ avâiligaçakim Câm bilâyatida ermişlar - alarga fâida yetkürür kişi âz tâpilğan cihatidin.

Hamsatul-mutahayyirin, 695.

AVÂM — âmma, halâyık, âddiy halk:

Ki suhbat münâsibdürür etsa şâm,
Ki tâpqay sükun uyku birla avâm.

Saddi İskandariy, 270621;

Andâkki halâyıkda tafâvut bâr, bularniñ ham tafâvutlari behisâbdur va beşumâr. Bu tafâvut üç kısmdur. Biri avâmdur, biri hâsdur, biri hâsulhâsdur.

Maḥbubul-kulub, 58;

= **arâzili** — âddiy halkniñ eñ past tabaқalari:

Yokkim, harâbât durdnoşlari, balki munâcât hırkanoşlari va demaykim avâm arâzili, balki havâs afâzilniñ tillariga câriy va köñülleriga kâriy tuşar.

Favâidul-kibar, IVa-45.

AVÂMİR — amrlar, buyruqlar:

Neçük kim bâriy taâlâ avâmiriyu navâhisiniñ tamşiyati.

Nazmul-cavâhir, XV-26.

AVÂMÜNNÂS — halk âmmasi, umum halk:

Avvalgi kısm avâm ışkıdurki, avâmünnâs ârrasida bu maşhur va şâ'dur.

Maḥbubul-kulub, 93.

AVÂN I — davlat pâsbâni, mirşab; cazâlâvçi callâd:

Naḡdi cân istab meni kıynasa kâfir közüñ,
Netkamen bermay kim, ul türk mastedur avân.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-249.

AVÂN II — vaqt, payt, zamân, mavsum:

Şâd edim ḥusi aḥli ânidin ḡani ul aḥli ḥusi,
Ey köñül, men ḡâfilu ermiş ḡanimat ul avân.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-501.

AVÂNİ — idişlar, ḡâplar:

Yana yaşımdin miñ avâniyu zarf
Latâfat arâ bir-biridin şigarf.

Saddi İskandariy, 292615.

AVÂRİZ — ḡadisalar, türli tasâdiflar, işlar, maşgulâtlar:

Ḥoca ḥurd... munça maşâḡil va avâriz bila çün lutfi tab'i ḡâlibdur.

Macâlisun-nafâis, 157.

AVÂSİT — 1. orta(lar), davr orta(lar)i, orta zamân:

Şâḥruḥ Sultân zamâni avâsitidin sultân Abusaid zamâniniñ avâiligaça şahrda sâkin erdilar.

Hamsatul-mutaḥayyirin, XIV-12;

Üçünçi devânkim, ümr avâsitida vâke' bolgan bade' nikâtdur “*Badâe'ul-vasat*”
ka mavsum boldi.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 706;

2. ortadagilar; ortaça:

Bulardin avâsit arâdur aşad,
Ki nuksânlari fâş olur beadam.

Saddi İskandariy, 258a14.

AVÂHİR — birân davrniñ âhirlari, keyiñi paytlar:

Yana “*Favâidul-kibar*” devânidurkim, ḥayât avâhirida taḥayyulum ḥâmasi ani
raşki nigârḥânai Çin va ğayrati ḥuldi barin kılıbdurkim, anda uluğlarga fâydalar zulâlin
yetkürübmen.

Muḥâkamatul-luğatayn, 22.

AVR — yalangâç:

Nedinkim erür bir caḥân ḥalkı avr,
Sâlib daḥr arâ nâlayi tafḥi savr.

Saddi İskandariy (Muntaḥabul-luğât), 200a;

= **ol-** — yalangâç bolmaq;

Avr olub gülḥan etti kaşâna,
Kül arâ özni kıldı devâna.

Sab'ai sayyâr, 109.

AVRANG — 1. taḥt; orda:

Sinuḡ safâl ila vayrân arâ gadâ Cam erür,
Ul aḡa câmu bu Camşid bağlağan avraḡ.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-186;

Musallam aḡa erdi avraḡu tâc,
Ki bağışladi yetti yıllıḡ ḥırâc.

Saddi İskandariy, 19;

2. şaraf, gözallik:

Hüsni mülkida şah ul yüz çatri müşk boldi kâş,
Ne acab bolsa zumurraddin aña avrañ hat.

Hazâyinul-maâniy, IIa-160;

3. aql, irfân; bilim:

Har kimki maqâmi ümr avrañi emiş,
Gaflat mayiniñ hamişa diltañi emiş.

Nazmul-cavâhir, XV-11.

AVRAT — uyatli cây, kindikdan past:

Ne man'i nâla gavğâsığa âniñ,
Ne satri avrat a'zâsığa âniñ.

Farhâd va Şirin (Hamsa), 273.

AVRÂD — bâmdâd, tâñ namâzidan soñ oqıladigan duâ yâki âyat; zikrlar, duâlar:

Gaflatidin avrâdida alâlâ, neçükkim mastlar bazmida “*dirnâ talâlâ*”.

Maḥbubul-ḳulub, 60;

Dayr piri oglukim ḳaydın ketardi vaḥ, ne tâñ,
Gar duâsi ḥar sabuḥi vaḳti avrâdımda bâr.

Hazâyinul-maâniy, IV6-196.

AVRÂḲ — 1. varâḳlar, saḥifalar:

Kitâb avrâḳidek bolğay musattaḥ ḳalmayin davri,
Ġamim tâşığa bolsa bir nafas toḳḳuz falak ḥâmil.

Hazâyinul-maâniy, I6-385;

Âz fursatda bu ruḳ'alar cam bolub va nâmalar yigilib erdikim, bu avrâḳ zimmida
sabt boldi.

Münşaât, 87;

2. barglar, yaprâḳlar:

Yahşi açilmiş bahârın güllari, ey bağbân,
Ġam ḥazâni ḥuştur avrâḳini barbâd etmasa.

Hazâyinul-maâniy, Ia-386;

Ḳılıb zarḥal ḥazân naḳḳâşi tartib,
Ḳılurğa bağ avrâḳini tazḥib.

Münşaât, 92;

3. bölaklar, parçalar, kısımlar:

Uyğunî âhim eli közdin uçurdi bu keça,
Aqlu his avrâķu aczâsin sâvurdi bu keça.

Hazâyinul-maâniy, IVa-357;

Cân pardalaridin anda avrâķ,
Cândin berib ul varâķni uşşâķ.

Layli va Macnun, 76;

4. ķâğâzlar, huccatlar:

Teñizda ravân ķılğan asbâķini,
Çekilgan misâķatniñ avrâķini.

Saddi İskandariy, 312a19;

5. yâzilgan narsalar, yâzuvlar (şe'r, risâla va ş. k.) kitâblar:

Va ikki murattab bolgan devânlardin yañi aytilgan abyât adadi aksar va...
ķâtırğa kelür erdikim, agar bu avrâķķa rabt va tartib berilmasa...

Ġarâyibus-siğar, Ia-60;

6. birâr narsalar macmuasi, ķâmusi, yigindisi:

Skandarni dânağa tâpşurdi çüst,
Ki dânişniñ avrâķin etgay dürüst.

Saddi İskandariy, 9;

= **i sim** — nûķra kümüş varâķlar; tâñ yârışışi, kuyâş nurlari:
Ta'âniy bila cünbiş aylab nasim,
Yâyıb müşk zimnida avrâķi sim.

Saddi İskandariy, 238a18.

AVRÂĶLİK — varâķlık: saķifaga âid:

Muķaddas avrâķlık madrasasida karrubiylar ifâda va istifâdasi üçün iclâs ķıldı.

Vaķfiya, 714.

AVSAT — orta, ortaça:

Yana “*Badâe'ül vasat*” devânidurkim, ümr avsatida hayâlim hâmasi anıñ zebiğa naqşbandlıg va ziynatiga sehrpayvandlıg kılıbdur.

Muḥâkamatul-luğatayn, 22;

Bulardin gar avsat arâdur aşad,

Ki nuqsânlari fâş erür beadam.

Saddi İskandariy, 40;

= **söz** — kıskâ söz; iççam söz:

...va avsat söz camâati fusaḥâyî balâğat şîâr.

Nazmul-cavaḥîr, 19.

AVSATUL- NÂS — orta tabaqadan bolgan kişiler:

Mavlânâ Binâiy avsatul-nâsdindur.

Macâlisun-nafâis, 74.

AVSA' — keñrâk vase'râk:

Tuşar köñlümga ul yüz partavi köksüm şikâfidin,

Bu ravzanni ne boldi kılsañ, ey tıyğı kazâ, avsa'.

Hazâyinul-maâniy, I6-309.

AVSÂF — vasflar, maqtâvlar, ta'riflar:

Nâmasin kuş ketürüb, sayrasa avsâfida köp,

Yok acab, çünki bolur aḥli risâlat laffâz.

Hazâyinul-maâniy, IVa-159;

...ul hazrati gardun rıfat avsâfın tabarrukan kâtib lavḥ qalam ilkiga âlsa...

Nazmul-cavaḥîr, 29a1;

= **i ḥamida** — ezgüliklar, yaḥşı sıfatlar madḥiyası:

...anıñ avsâfi ḥamidasi kibi ḥayetidin ḥalâyîk kâmi mâlâmâl bolğay,

Vakfiya, 720;

= **i ḥilm** — tâqat, bardâş, yumşâklık, ḥalimlik sıfatlariniñ maqtâbi:

Ki ey gussa âşâmida qâfi ḥilm,

Seniñ zâtınga sâdiq avsâfi ḥilm.

Saddi İskandariy, 31867;

= **in bit-** — ta'rif-tavsifini yâzmâq:

Ĥâca Abulvafâiy Hârazmiy... Ĥâca avsåfını ĥar kişi bitir bolsa, alâĥida bir kitâb bitmak kerak.

Macâlisun-nafâis, 11.

AVTÂD I — ĥabila peşvâları; bir camâanıñ uluğ ĥürmatli kişilari; tört avliyânıñ başlığı; ĥüdâga yetişganlar:

Ka'bada avtâd ila aĥtâb arâ.

Öyla erdikim nabi ařĥâb arâ.

Lisânut-tayr, 67-19.

AVTÂD II — ikki ĥicâli aruz rukni:

Va ne avtâddin, andâĥkim, bayt...

Mezânul-avzân, 9.

AVTÂN — orin, makân; vatanlar:

Lütf va eĥsân avtânida fâriğlu-bâl bolğaylar.

Vaĥfiya, 716.

AVTÂR — târlar:

Navâiy, bolmayin zâru zaif olmas navâ tâpmâq,

Bu ermiş piri çağ avtârıdin dayr içra talkınlar.

Ĥazâyinul-maâniy, I6-175.

AVĤÂT — 1. vaĥtlar, damlar, paytlar:

Çün ul avĥâtda faĥirniñ nazmlari Ĥurâsânda řüĥrat tutub erdi.

Sayyid Ĥasan Ardaşer, 527.

Bazm içraki demayki barça avĥât,

Maĥluĥ aña maĥz lütfdin zât.

Layli va Macnun, 74;

2. ümr, ĥayât, zamân, davr:

Ammâ ümidim bârkim, ul hazrat davlatidin ânça farâğat dast bergaykim,
keçgan haye-âtim baqiyasin va otgan avkâtım tatimmasin bir işga sarf kılğaymen.

Vakfiya, 20;

3. ümr keçiriş, vaqt ötkaziş:

Biri debkim, vacdu hâlâtın qani?

Zuhd ila pākiza avkâtın qani?

Lisānut-tayr, 76;

İşi yığlayu üzri mäfât edi,

Aña tângaçā böyla avkât edi.

Saddi İskandariy, 30;

= **câmi** — vaqtlar câmi; vaqt carayâni; vaqtın sığdırış hacmi:

va bar taqdirekim, qayıll cununi ilâc qâbili bolğay va avkât câmi salâh bâdasidin
tolğay.

Hazâyinul-maâniy, IV6-763;

=**sür**- — hayât keçirmâq, ümr ötkazmâq;

Ki tilarmenki ulça bolsa hayât,

Uşbu dargâhda sürgamen avkât.

Sab'ai sayyâr, 176-1.

AVQÂF — vakflar:

Hama avqâfni sadr amlâk etib,

Vale köpragin may üçün tāk etib.

Hazâyinul-maâniy, Ia-471;

Yana ulkim sudurğa hükm bolsakim, vilâyat avqâfıdin habardâr bolsalar,
buzulğanin tuzatsalar, mutağalliba ilgida bolsa, çıkarib, hâsılın masrifğa yetkürsalar.

Münşâat, XIII-131.

AVHÂM — vahmlar, korquv, oylar, tuyğular:

Kimki ul vahmu hayâli arâ zâtıñni kıyurdi,

Qılmadı gayri hayâlât ila avhâm tamannâ.

Hazâyinul-maâniy, VI6-11.

AGAR — 1. agar, bårdı-yu:

Âlim mülkiniñ intikâli bolmas,
Şâh âlim agar bolsa zavâli bolmas.

Nazmul-cavâhir, XV- 44;

Köñli kişi huşluğidin huş kerak,
Nâhuş agar bolsa muşavvaş kerak.

Hayratul-abrâr, 141-4;

2. garçi, ...sa ham, ...sa -da:

Agar mascidda kirdim halkai zikriñ arâ, ey şayh,
Vale mayhânay mutrib sâri men har zamân mâyl.

Hazâyinul-maâniy, IIa-217;

Nasibi aniñ bir ayâk âş erür bas,
Agar ganci Qârûn erür muddaâsi

Hazâyinul-maâniy, Ia-479;

3. hâh..., yâ..., yâki...:

Bas maña munça şarafkim, bergamen nisbat aña,
Hâlima andin agar idbâr, agar iqbâldur.

Hazâyinul-maâniy, III6-163;

Sipehrdin ne şikâyat erür çü kısmi azal,
Agar vafâ etişür gar bolub cafâ hâdis.

Hazâyinul-maâniy, II6-94;

= **ham** — agarda, yana, agar:

Maclisafroze agar ham bolsa maclis ahliniñ
Bağrini kuydurgali âhi cigarsöze kerak.

Hazâyinul-maâniy, IIa-250;

= **hud** — esa-da:

Seniñ kibriyâ âstâniñda yaksân,
Agar hud salâtin va gar hud raâyâ.

Hazâyinul-maâniy, IV6-10.

AGARÇI — 1. garçi, harçandki;

Agar bir dam unutsam âni, haqdin istaram olmak,

Agarçi oturur hər dam meni bedilni yâdi ham,

Hazâyinul-maâniy, IV6-432;

Ul agarçi bolsa darveşu gadâ,
Teñriniñ amrini hób aylab adâ.

Lisânut-tayr, 109;

2. şunday bolganda ham:

Agarçi yüzi zebdin erdi fard,
Niyâz âhidin lek tâpti nâvard,

Saddi İskandariy, 242a3;

Âdamiğa agarçi vâqe'dur,
Qariğan sari barça işda halal.

Arbain, XV-56.

ADAB — 1. âdâb, yaḥşi ḥulḳ, atvâr:

Ḥayâu adab birla tüzgil maâş,
Yana ayla ta'zimu ḥürmatni fâş.

Maḥbubul-ḳulub, 143;

Yesün itiñ cigarimni üzüb-üzüb, nega kim,
Kesib-kesib ḳaşığa taşlamâğliḳ ermas adab.

Hazâyinul-maâniy, IIa-32;

2. ilmi dâniş, bilim, fazlu kamâl:

Buluğ ḥaddığa yetkandin soñra saltanat gavḥari öz işin ḳılıb, kâzurluḳ işin
makruḥ tutub, ilm va fazl va adab kasbin ḳılıb...

Tariḥi mülûki acam, XIV-199;

3. âdâb-tarbiya ve ilmü dâniş:

Âltun-kümüş etma kasb davlat künidin,
Kim târtar adab ulusni meḥnat tünidin,
Gar yoḳtur adab, ne sud âltun ünidin,
Elniñ adabi ḥuşrâḳ erür âltunidin.

Nazmul-cavâḥir, XV-16;

4. tanbeḥ, tarbiya ü ta'zir, caza:

Adab siyâsati çekti közümgä mücgândin,
Sinânki bahsa dalırâna qâlmağay ândin.

Hazâyinul-maâniy, II6-499;

Ul devâna bee'tidâlliklar kılsa erdi, aña ta'zir va adab kıılur erdi. Faqir
tiladimkim, aña adab buyurgaymen.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 698;

= **aḥli** — ḥuşâdâblılar; dânişmând kişilar, adiblar:

Tavâzu' va adab aḥliğa ta'zim va ḥürmat yetar va ul dânanı ekkan cavâḥir bu
maḥsulni cam' etar.

Maḥbubul-ḳulub, 81;

= **binâsi** — âdâb va aḥlâḳ çegarasi, pardasi:

...va adab binâsin yıḳma va ḥayâ va ḥürmat ḥilvatidin taşḳarı çıḳma.

Maḥbubul-ḳulub, 143;

= **tarki** — beadablıḳ, âdâbsızlık:

Hâmkim, Noḥ alayḥis-salâmniñ oğlidur, ul ḥazratḳa adab tarki kıılıb, ul ḥazrat
duâsi bila raḡi qarâ bolub, naslidin munḳate' boldi.

Münşaât, 127;

= **rasmi** — âdâb-aḥlâḳ ḳâidasi, tartibi:

Gaḥi beḥudluğumdin seskanib tutsam adab rasmi,

Belida çirmaşurda şavḳniñ ifrati çağında.

Ġarâyibus-siğar, Ia-87;

= **yet-** — cazâsini târtmâḳ:

Sen heç nima demagilkim, ança adib yetgüsidur.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 17;

= **ḳıl-** — 1. tarbiya bermâḳ, adab örgatmâḳ:

Ḥayliḡa adab kıılıb asıḡ yetkürgil.

Nazmul-cavâḥir, XV-15;

2. cazâ bermâḳ, cazâlamâḳ; âğâḥlantirmâḳ:

Ḳadıḡa sarv bâş indurmamiş emas aksi,

Ki daḥr adab kıılır ânı sâlib suv içra nigün.

Hazâyinul-maâniy, I6-514;

Saḡa taḡlid ḡılıṡ ḡülki, âsib köza boynidin,
Tikan üstiga âni türḡüzüb gardun adab ḡılıṡ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-262.

ADABSİZ — ḡürmatsiz, nazâkatsiz:

Ḳadam ḡoyma adabsiz bu ḡazân korgan çaman içra,
Ki bir ḡül raḡ yüziniḡ safḡasidür ḡar sâriḡ yafrâḡ.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-166.

ADABSİZLİḡ — beadablik; ḡürmat saḡlamaslik:

Ḥamânâki söz pâḡu sâfiyduur,
Adabsizliḡimḡa talâfiyduur.

Saddi İskandariy (Ḥamsa), 1642.

ADAD — 1. sân, sanâḡ, ḡisâb:

Tört yüz erdi barçasıḡa adad,
Ḥar biri âcizi ḡakimi ḡirad.

Sab'ai sayyâr, 72-8;

Cânu köḡlümni bir öpmâkka tilarsen unamân,
Ârtuḡ ayla adadin, yoksa baḡâsin öksüt.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-76.

2. ḡatâr:

Ba'zı tariḡda ani mülük adadıḡa kiyürmaydılar.

Tariḡi mülüki acam, 522;

3. bâṡ, dâna, nafar:

Miḡ adad ḡoy birla muzdur ṡubân,
Muzd âlib ḡoylarga bolmiṡ pâsbân.

Ḥayratul-abrâr, 131;

4. bölak, parça:

Ḡamıḡni çekkali yâḡuz köḡül edi âciz,
Ki tıḡı furḡat ila âni yüz adad ḡıldıḡ.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-375;

5. marta:

Garçiki bu neça adad boldi rad,
Ahlî qabul oldi bu neça adad.

Hayratul-abrâr, 133-24;

= **mahlasi** — hicâb, sanaş naticasida hâsil bolgan sân: hâsila, yigindi:
Muhasiblar ani hisâb ettilar,
Adad mahlasin intiḥâb ettilar.

Saddi İskandariy, 31262.

ADADLİĞ — sanâglik:

Kelib ancum adadlıg bârgâhi,
Vale moru malaḥ yarlıg sipâhi.

Farḥad va Şirin (Ḥamsa), 369.

ADADSİZ — sânsiz-sanâksiz, beḥisâb kop:

Adadsiz dardu rancim sa'b ekânimu kılâyin şarḥ,
Sıfatқа râst kelmas şavḳum âşubi balâsinmu?

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-362;

Dedi şaḥ kim neça ahlî qalam
Hisâb aylasun ul adadsiz raḳam.

Saddi İskandariy, 31261.

ADAM — yoḳlik:

Yâşurgay ahlî baḳâ ârazini gardı fanâ,
Çü yel sâvursa adam koyida gubârimni.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-347;

Âğzım sözin aylagaç takallüm,
Bolurmu ekin adam arâ güm?

Layli va Macnun, 35;

= **vilâyati** — yoḳlik, nâbudlik vilâyati:
Çü dardi işḳ biyâbânlarini kıldım ḳat',
Adam vilâyatidin nâri yüz ḥatar tâptim.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-296;

= **daryâsi** — yoqlık daryâsi; yoqlık âkimi:

Ġünçaŋ anfâsi nasimi zavraķi cân ķasdiġa

Yetkürür ġar dam adam daryâsidin mavci fanâ.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-95;

= **dürçi** — özlikni yoķâtadigan cây:

Adam dürciki âġziŋ ġuķķasidur, marġame andin,

Davâdur ġünçadek köŋlümdeki dâġi niġânimġa.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-13;

= **iķlimi** — yoqlık mamlakati:

Şâmi ġicrâniki, ġâyatsız erür tiyraligi

Adam iķlimġa ul keldi savâdi a'zam.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-420;

= **ķiŗvari** — yoqlık mamlakati, narigi dünyâ:

Aġa dâġi eldin yetib intikâm,

Adam ķiŗvari sari ķıldı ġirâm.

Tariġi mülûki acam, 521;

= **künci** — yoqlık burġagi:

Ġünça iġra câla lâf ura tiŗiŋ birla ne tâŋ,

Bu adam künciġa ķalib, ul tâpibdur yerni keŋ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-366;

= **küyi** — yoqlık köġasi, manzili:

Ey acal, ķoykim, ķoyay yüz yârniŋ koyigakim,

Ķoyġudekturmen adam koyiġa armân birla yüz.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-425;

= **misri** — yoqlık šaġri, yoqlık mamlakati:

Iŗķ istar emiŗ seni adam misri sari,

Bârgilki, erür el tilagan yerda aziz.

Ġarâyibus-siġar, Ia-489;

= **mülki** — yoqlık mamlakati, narigi dünyâ:

Taş hayâli bila başların tark ettilar va adam mülki tahtgâhiga kettilar.

Maḥbubul-ḳulub, 105;

= **niḥānḥānasi** — yoḳlik, yaşirinlik, körinmaslik; yoḳdan bâr bolış; tuğiliş dünyâga keliş:

Har kim adam niḥānḥānasidan vucüd ancumaniga ḳadam urubtur va bu baḳâsiz ârâmgâhda bir nafas olturubtur.

Maḥbubul-ḳulub, 150;

= **riştasi** — yoḳlik ili, yoḳlik tuzâgi:

Hırs olsa ḳanâat otiga yâḳ anı,

Ya'niki adam riştasiga tâḳ anı.

Nazmul-cavâhir, 20;

= **sahrâsi** — yoḳlik sahrâsi:

Işḳ ila tâptim adam sahrâsidin mülki vucüd,

Âşık oldum, dard ḳılğunça vucüdimni adam.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-402;

= **tarikı** — yoḳlik yoli:

Adam tarikiga tüştüm, tilab ânıñ âğzın,

Sorub kişi maña ul râzdin nişân bermas.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-245;

= **tüni** — paydâ bolışdan avvalgi yoḳlik:

Köjülniñ adam tünidin ḳutulib vucüd subḥiga ḥamnafas bolub, malak âlami baḥâristâniniñ rañâ-rañ azḥâri va günâgün aşcârın tamâşâ ḳılğanı...

Ḥayratul-abrâr, 28;

= **ḥanakâhi** — özligini, ḥudâdan özgani unutiş câyi:

Karam bârgâhida masnadnişin,

Adam ḥanakâhida ḥilvatgüzin.

Ġarâyibus-siğar, Ia-467;

= **i münâsibat** — bağlıklıkniñ yoḳligi, bağlanmay ḳalışlik:

...yâ ul ḥullau ḥarirni murassa' ḳılğan cavâhirda adami munâsibat sababidin future zâhir bolsa...

Ġarâyibus-siġar, Ia-66;

= **i rızâ** — nârâzilik:

Agar mundâk kılsa ulça aña qazâdur, aniñ muqâbalasida ham fuzulluq, ham adami rizâdur.

Maĥbubul-qulub, 90;

= **i taayyün** — betayinlik, bevâşlik; işâncsızlik:

Vus'atı maşrab bila adami taayyün ciĥatidin ġahı birâr ayak içarda.

Macâlisun-nafâis, 145;

= **i tama'** — betama'lik, tama' kılmaslik:

Tama' bila ulkim âla âlur va âlmas, bu adami tama' heç saĥâvatdin qâlmas.

Maĥbubul-qulub, 127;

= **i tarbiyat** — tarbiyat kılmaslik:

Qâbilġa tarbiyat kılmamâk zulmdur va nâqâbilġa tarbiyat - ĥayf. Anı adami tarbiyat bila zâyî' kılma.

Maĥbubul-qulub, 143;

= **i ülfat** — dil yakınlıġının bolmaslıġı, nâaşnâlik, özarâ qâdrsızlik:

Ul mazmundakim takallüflük tün mucibi külfatdır va betakallufluk adami ülfat.

Ġarâyibus-siġar, Ia-482;

= **ayla-** — yok kılmâk, nâbud kılmâk:

Navâti özdin asar tâpmân olġalı aşık,

Ne ışık ediki, adam ayladi vücüdimin.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-598;

= **bol-** — 1. yok bolmâk, yokâlmâk:

Sizniñ bu adâvatiñiz ĥargiz adam bolmas,

Maĥbubul-qulub, 159;

2. olmâk, yer yüzidan yokâlmâk:

Ki koydi vücüd üyiga çün qadam,

Yana aña bolmâk keraktür adam,

Tarihi mülûki acam, 525;

3. özlikni yoqâtmâq; yâmân ahvâlga tüşmâq:
Bâvucüdikim adam boldum gamidin qaygurub,
Heç âgzınıñ sorâğın la'lidin tâpmân sorub.

Hazâyinul-maâniy, Ia-1020.

=**qıl-** — yoq kılmâq:
Çün vucüdin bu sıfat kılgay adam,
Sonra bu yol azmiğa urğay qadam.

Lisânut-tayr, 128-8;

=**et-** — yoq kılmâq, yoq bolmâq; halâkatga yaqınlaştırmâq:
Vucüdum etti adam âkıbat bu hayratkim,
Adamdek âgzı arâ söz ne nav' tâpti vucüd.

Hazâyinul-maâniy, II6-126;

= **yolin tut-** — yoqâtişga kirişmâq:
Navâiyni tila andin burunki, degaylar,
Adam yolin tutub ul zâru benavâ itti.

Hazâyinul-maâniy, I6-623.

ADAMVÂR — yoqlık; = **ayla-** — yoq etmâq; unutib yubârmâq:

Alarni davri çarh aylab adamvâr,
Meniñ cismimni hud tufrâkka hamvâr.

Farhâd va Şirin (Hamsa), 568.

ADAMGÂM — qadam qoymagan, uçramagan, bâr bolmagan:

Paykiga vucüd tâ adamgâm,
Ul paykka rahş dâği hamgâm.

Layli va Macnun (Hamsa), 658.

ADAS — yasmıq:

Raqsız hâliñ camâliñ hânida, ey siymbar,
Yâ adasdur, yâ yâpuşmış bir adas çağlıg şakar,

Hazâyinul-maâniy, II6-139.

ADAŞ — hamnâm, nâmdaş:

Ul pari ışıqda âtim boldi macnunluqqa fâş,
Andin ârtuq kim burun mundin maña erdi adaş.

Hazâyinul-maâniy, Ia-214.

ADVÂR — 1. davrlar. aylanışlar; 2. müzika asbâbi; navâ çalış:

Ey Navâiy, dahl kılma, gar tilar ersañ navâ,
Har neça hâric navâ korsañ sipehr advârini.

Hazâyinul-maâniy, III6-592;

3. müzikaşünâslik; müzikaga âid kitâblar:

Yana қоşuқdurkim, ârguştak usulida şâe'dur va ba'zı advâr kutubida ul usul
zıkr bolubtur.

Mezânul-avzân, 67;

= **ilmi** — müzikaşünâslik ilmi, müzika nazariyasi:

Bu surudni ramali müsammani maḥzuf vazniğa elitib, musikiy va advâr ilmida
mülâyim tab'lik benazir yigitlar ğarib nağamât va alhân bila acab tasarruflar kılıb
sultâni sâhibkirân maclisida ayturlar.

Mezânul-avzân, 68;

Musikiy va advâr risâlasin bitidilarkim, bu fanda andâk munaqqah va mufid
risâla yoқtur.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 706.

ADD//AD — sân, sanâk:

İstasañ yol kasratığa addu ḥad,
Halk anfası bila teñ bil adad,

Lisanut-tayr, 158;

Dimâğ içra ḥabt oldi beḥaddu ad,
Futur oldi âyinu ra'yu ḥirad.

Saddi İskandariy, 77.

ADYÂN — dinlar:

Salâti ḥamsani adyânga ayladiñ nâsiḥ,
Bu panca birla malakniñ yüziga urdiñ kâc.

Hazâyinul-maâniy, II6-96;

Muħbiri sâdıķ şahiym, kıldı dinu şar'ni,
Bâri adyân nâsihi andâķki mümkün erdi tüz.

Maħbubul-ķulub, 28.

ADİB — tarbiyaçi, mürabbiy, oķituvçi:

Ey Navâiy, uddek ħar dam körarsen goşmâl,
Göyiyâ sen tifli rah, çarħı muħâlifdur adib.

Hazâyinul-maâniy, IIa-34;

Ne ayb, telba köñülni kaçursa nâsiħlar,
Bolurmu tıflğa raġbat adiblar sari.

Hazâyinul-maâniy, IIa-343.

ADİL — mânand, oħşaş, barâbar, teñ:

Pâdşâħekim aña yoktur nazir,
Ne şariku, ne adilu, ne vazir.

Lisanut-tayr, 5-6;

Sözni aylab ular söziga adil,
Balki taġyir etib berib tabdil.

Saddi İskandariy, 10.

ADİLSİZ — mislsiz, oħşası yok, teñi yok; yagâna:

...bu devânlar ul ħazratniñ adilsiz tab'idin benazir.

Ġarâyibus-siġar, Ia-67.

ADİM — tıpılmas, yok:

Erür sünnatullâhi rasmi ħadim,
Bilurda seniñ daġi misliñ adim.

Saddi İskandariy, 318618.

ADL — 1. adâlat, âdillik, ħaķlik, toġrilik, ħaķķâniylik:

Ĥaķni bâtildin birâvķim kıldı farķ,
Adli birla ravşan etti ġarbu şarķ.

Lisânut-tayr, 14-2;

2. insâf:

Navâiy, ulça kerak ayladiñ ne kılğaysen,
İşini adl bila sorsa, yâr agar nâgañ.

Hazâyinul-maâniy, II6-557;

Mülkü kişvar eliga dâd ayla,
Adl ile ikkisini âbâd ayla.

Hazâyinul-maâniy, IVa-409;

= **avzâni** — haqîkat ölçâvi, mezâni:

Va cadid na't va qarib durud ul nâzimgakim, âlam ahlî intizâmî üçün şariat
mezânini adl avzâni bila râst ketürdi,

Mezânul-avzân, 3;

= **ayâgi** — mürüvvat câmi; yahşilik; marhamat, haqqâniylik naş'asi:

Adl ayâgin tutki, bolub şâd içay,
Âdil davrânî kılıb yâd içay,

Hayratul-abrâr, 78-23;

= **amri** — âdillik yol-yorigi; âdillik körsatması:

Şâh eşitgaç, boldi adl amriğa hâs,
Kıldı mudbirğa ravân hükmi kısâs,

Lisanut-tayr, 50-13;

= **ahli** — adâlatlilar; âdillar:

Hadisida ham bu başâratdurur,
Ki adl ahli sari işâratdurur,

Saddi İskandariy, 253a5;

= **bâzusi** — adâlat kol; irâda:

Yana tüzdi âltun tarâzusini,
Qaviy aylabân adl bâzusini.

Saddi İskandariy, 25266;

= **bünyâdi** — haqqâniylikni orniga qoyış, adâlatni tiklaş:

Bu yanlıg qoyub adl bünyâdini,
Yarım küñaça berdi el dâdini.

Saddi İskandariy, 252a20;

= **bostāni** — adālat bāği; adālat gullaşı, yaşnaşı:

Adli bostānida yüz hayli tuyur
Körməsinlər zülm tāşidin futur.

Lisanut-tayr, 211-10;

= **adl va dād//adlu dād//adl ilə dād** — adālatparvarlik, yaşıilik, haqqāniylik
(bilan arz tınlaş):

Dārāb çün Hümāy ornığa olturdi, adl va dād peşa kıldı.

Tarihi mülüki acam, 512;

Yarım künaça adl ilə dād edi,
Yana kün sonğı yaşı bünyād edi.

Saddi İskandariy, 25261;

= **coybāri** — adālat, insāfni yolga qoyilişı:

Adl coybāridin mülk bağında farāğat aşcari şādāb boldi va insā
tarbiyatidin amniyat aşcāridin farāğat gülləri açıldı va āsāyiş mevaləri yetildi.

Tarihi mülüki acam, 520;

= **zanciri** — adālat silsiləsi:

Kirsā tākin ul yasadi va adl zancirin ul āsti.

Tarihi mülüki acam, 520;

= **tariqi** — adālat yol-yorigi:

Adl tariqiğa koyub gāmni
Adl ilə organmadi islāmni.

Hayratul-abrār, 183-11;

= **qānuni** — adālat yol-yorigi, körsatmaları:

Garçi cüz cām dam-badam çekmay,
Adl qānunidin qadam çekmay,

Sab'ai sayyār, 43-6;

= **quyāşı** — ādillik, adālatpeşalikin qārlāq an'anasi:

Agar başariyat tagāfulidin şarīf rozgāri havāsida zülm bulutları adl quyāşı
yüzün yapardek bolsa bu qul zurvai arzğa yetkürgay tā ul bulutları nadāmat āhi sarsari
bila ālamdin çıkargay.

Vaqfiya, 718;

= **sâzini tüz-** — adâlat ornatmâk:

Zulm târini ul sıfat üzmiş,
Adl sâzini ul sıfat tüzmiş.

Sab'ai sayyâr, 131-10;

= **üyi ma'mur ayla-** — adâlatlık, hâkkanîylikni oriña qoymâk; adâlatlık burcini yaşnatmâk:

Şâh adli üyini aylayin deb ma'mur,
Sa'y ayladim ul qadarkim, erdi maqdur.

Vakfiya, 718;

= **eşigin kuşâd ayla-** — adâlat, mürüvvat kıla başlamâk:

Adl eşigin elga kuşâd ayladi,
Taht üza oltirdiyu dâd ayladi.

Hayratul-abrâr, 77-5;

= **ayla-** — insâf, hâkkanîylik körsatmâk, adâlat yolini tutmâk:

Sipâh hâtırın lütf ila şâd kııl.
Raiyatni adl aylab âbâd kııl.

Saddi İskandariy, 32066;

Adl aylaki, ul halk hayâti bolmış,
Huş ul kişikim, adl sıfâtı bolmış,

Nazmul-cavâhir, XV-20;

= **kıl-** — adâlat yurgizmâk:

Bolmağil heç nafas gâflat ila,
Adl kıl, yok esa bol işrat ila.

Hazâyinul-maâniy, IVa-409.

ADLÇA — adâlat kabi, adâlatçalık, âdillikça:

Ammâ birâvnikim, teñri taâlâ bir suruk bandalari üstiga hâkim kıldı- aña heç amr itâati adlça bolmas va heç nañyidin ictinâb çağır tarkiça bolmas.

Münşâât, 101.

ADN — cannat, bağ:

Cannâti adnin fadhuluḥâ ḥâlidinkim, vazni: “*mustafilun, mustafilun, mustafilân*” dur.

Mezânul-avzân, 7.

ADNÂ — 1. eḡ past, küyi, tuban:

Yana adnâ tabaḡasi camâatedurlarkim, nazmi bila köñüllari ḥuṣnud va ḥursand
va râziyu baḥramanddurlar.

Maḥbubul-ḡulub, XIII-21;

A'lâlaridur nedinki dersen a'lâ,
Adnâleri ḥam barḡa adnâdin adnâ.

Maḥbubul-ḡulub, XIII-21;

2. âzgina:

Uyki, adnâ tebranur sâḡiḡa ḥâtir cam' emas,
Ne acab gar amn yoḡtur ḡünbazi gardân arâ.

Ġarâyibus-siḡar, Ia-81;

3. kiçikkina, arzimagan:

Ḳani Ḥâtam, ḡani Ḳârûn, ḡani Camṣidu Afridun?
Bas eḡsân ḡıl saḡa gardundin adnâ e'tibâr olḡaç.

Ḥazâyinul-maânîy, I6-115;

Ne muḡlik vâdi ermiṣ Ka'bai maḡsad biyâbânî,
Ki adnâ mordin bâr acdaḡâlarḡa ḡatar ḡar yân.

Ḥazâyinul-maânîy, III6-503;

4. pastki tabaḡa âdamlari, camiyatniḡ ḡuyi tabaḡasi; ḡâru zâr ḡiṣilar:

Yetmagay adnâdin a'lâḡa ṣiḡast,
Bolmaḡay aṣraf aḡas âllinda past.

Lisanut-tayr, 20;

= **av adnâ** — pastrâḡ, yaḡınrâḡ (ḡur'ândagi bir âyatga işâra) :

Taḡtı âstida farṣi av adnâ,
Tâci üstida dūrri mâ avḡâ.

Vaḡfiya, 714.

ADÂ — 1. otaṣ, tolaṣ, bacariṣ:

Muşkillik ilaki iş adâsi keldi,
Soñra aña “*al-ayş*” nidâsi keldi.

Nazmul-cavâhir, XV-38;

Namâz adâsiğa kılğil köñülni teñriga tuz:
Köñül tuz olsa, emas bâk, bolsa qıblañ kac.

Hazâyinul-maâniy, IV6-98;

2. bayân, ifâda:
Sabt olmasa Navâiy âti nazm zaylida,
Faḥm aylar aḥli dard kalâmi adâsidin.

Hazâyinul-maâniy, III6-470;

3. talaffuz; ma'nâ:

Yana arabiy sarf istilâḥda ikki maf'ulluḵ fe'llar barki, anıñ adâsi dağı mu'tabar
va külliyydür.

Muḥakamatul-luğatayn, 17;

4. söz; ibâra:
Işk zâr etti ḥalâyiḵ ibtilâsidin meni,
Ḥar zamân bir ta'nagar muḥlik adâsidin meni.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-381;

Muḥri'ki erür pâkravu zâḥidvaş,
Alḥâni ḥuşu ḥüsni adâsi dilkaş

Maḥbubul-ḳulub, 34;

5. birân işniñ icrâsi, bacariliş yosini; talaffuzga sâliş:

Mundin soñra üç nav' tildürkim, asl va mo'tabardur va ul tillar ibârati gavḥari
bila ḳâyiliniñ adâsiğa zavar va ḥar ḳaysınıñ furun bağâyat koptur.

Muḥakamatul-luğatayn, 4;

Nazm adâsida muvâfiḵ yasab un,
Câmi may nazmi nigârandağa sun.

Hazâyinul-maâniy, IVa-415;

6. söz âhiri, ḳoşimça:

Yana bir adâları bârki, ba'zı alfâznîñ sonğıda “ç, i” ki, “çi” lafzıdır, ârttururlar, yâ mansabnîñ yâ hünarnîñ yâ peşanîñ izhârî üçün, fârsiyda yôqtur, balki alar ham türkça ayturlar.

Muhâkamatul-lugatayn, 17;

= **i ma'naviy** — içki ruhiy ifâda, köñilni sözsiz bayân etiş:

Bülbül ar gülbaş urar gül suratidin men hamuş,
Kim takallüm tahtığa kirmas adân ma'naviy,

Ġarâyibus-sigar, Ia-440;

= **i farz kıl-** — burçni ötamâk:

Çün kıldım adâyi farzi bari
Köl bârdı davâtu hâma sari.

Layli va mecnun, 60a13;

Hâca Alâyddin... bu yakında sılai rahm riâyati üçünki, adân farz kılğay,
Hurâsangâ kelb erdi.

Macâlisun-nafâis, 189;

= **ayla-** — bacarmâk:

Şâh hizmetini tuzluk ila aylağil adâ,
Tâ ikki cağânda bolğasen kâmravâ.

Münşaat, 102;

= **bol-** — bacâ keltirilmâk, amalga âşmâk; âhiriga yetkazilmâk, tugamâk:

Adâ boldi çün hamdu na'tu sanâ,
Bu âvâradin yüz tuman miñ duâ.

Hazâyinul maâniy, IIa-466;

= **yet-** — âhiriga yetmâk, tugallanmâk, tamâm bolmâk:

Qılıb dâniş âyin duâ ibtidâ,
Duâdin soñ yetti bu yañlıg adâ.

Saddi İskandariy, 295612;

= **tâp-** — ifâdalanmâk:

Hâr ne bir dâstânga sâldi sadâ,
Munda bir bayt birla tâpğay adâ.

Sab'ai sayyâr, 42-40;

Şe'r har sinfki kıldım ibtidâ,
Türk alfâzi bila tâpti adâ.

Lisanut-tayr, 209-12;

=**tüz-** — yazıb tügatmâk; izhâr kılmâk:

...çün nâma savâdi zulmatidin “*Zubdatut-tavârih*” adâsin tüzübmen, salâtin
olgan âtın bu hayvân suyi bila tîrgüzübmen.

Muḥâkemetul-luġatayn, 120;

= **kıl-** — 1. bacâ keltirmâk, bacarmâk, ötamak;

Amriġa iġdâm âdatdur maġa,
Çün adâ kıldım saâdatdur maġa.

Lisanut-tayr, 125-11;

Neki dastur edi bilürlar edi,
Har yıl anı adâ kıldılar.

Saddi İskandariy, 313a10;

3. yetkizmâk:

Ḥalk niyâzini adâ kılgali,
Barça ḥalâyıķni duâ kılgali.

Ḥayratul-abrâr, 192-12;

Ḥaķ sözini elġa kılurda adâ
Teġ körünüb âlida şâḥu gadâ,

Ḥayratul-abrâr, 57-18;

4. başdan sâķit kılmâk:

Aḥli dîn ul dururki kılgay adâ,
Bât agar zimmasında dayn olġay.

Arbain, XV-58;

5. bayân etmâk, ifâdalamâk:

Zâlim yârni zulm kılmâķta beiḥtiyârliġi aytilibdur va öziniġ mazlumşîarlıġını
ḥubrâķ vach bila adâ kılıbdur.

Çü şâḥ kıldı bu nav sözlar adâ,
Tarabdin bu ḥud kıldı cânın fidâ.

Saddi İskandariy, 277621.

ADÂVAT — düşmanlık, karama-karşılık, özarâ zıddiyat:

İnsân bila şaytân ârasida adâvatdur va tabiiy muhâlafat: biri otdin yaratildi va biri tufrâğdin. Bu adâvat âralaridadur ul çağdin: ot gâlib bolsa, tufrâğni kül kıılır va tufrâğ gâlib bolsa, otni oçurur.

Maḥbubul-ḳulub, XIII-81;

= **abvâbi** — adâvat, düşmanlık eşigi:

Aḥibbâi davrânga kim bir muḥabbat eşigi açtikim, alardin yüziga yüz adâvat abvâbi açilmadi.

= **niḡ ayyâmi** — düşmançilik davri, müddati:

Ḳatıglaştılar işda ḥaddin fuzun

Adâvatniḡ ayyâmi çekti uzun.

Saddi İskandariy, 265616;

= **körgüz-** — karşılık kılmâk:

Buhl aylasa, nafsınga adâvat körgüz,

Ḥar nimaki tıpılsa, saḡâvat körgüz.

Nazmul-cavâḥir, XV-21.

ADÂVİY — dârılar, dâri-darmânlar; pârâḡ:

İçiniḡ ḡalâsin malâ kıldılar,

Adâviydin ânı tolâ kıldılar.

Saddi İskandariy, 64.

ADÂLA — âdillik: câmi adâla- âdillik ḡadaḡi; insâf yüzasidan tutilgan câm:

Dayr içra Navâiyğa kıılır muḡbaçalar zulm,

Gar piri ḡarâbat tutar câmi adâla.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-529.

ADÂLAT — ḡaḡḡâniyat, insâflik, şafḡatlık, âdillik:

Beasl işi bolmadi adâlatḡa dalil,

Dânâliḡ erür elda asâlatḡa dalil.

Nazmul-cavâhir, XV-40;

= **avcı** — adâlat âsmâni; yaşnâk çokkisi:

...bu adâlat avcınıñ tolun âyığa kamlik yüzlanmasün.

Macâlisun-nafâis, 55;

= **cahâni** — âdillik dünyâsi; âlam; davr:

Asâlat sipehrida raḥşanda meḥr,

Adâlat cahâniga âliy sipeḥr.

Saddi İskandariy, 245611;

= **âlami** — insâf, raḥmdillik dünyâsi; âlam; davr:

Âşkâr aylab adâlat âlamin,

Yeb suvda mavcud kırtu kıuş ğamin.

Lisanut-tayr, 3-11;

= **partavi** — adâlat nuri, şu'lası; yâlkını; nur tarķatışı:

...adâlat partavidin zulm zulumâtin yitürmak va siyâsat sini arrasidin bid'at va fasâd daraḥti tübin kıat' tekürmak.

Nazmul-cavâhir, 26;

= **sipeḥri** — adâlat âsmâni, yüksak âdillik:

...Rıfat cahâniniñ kıullai gardunḥarâşi, adâlat sipeḥriniñ saḥâbi gavḥarpâşi, fazlu kamâl ḥadiķasiniñ bülbüli ḥuşnavâsi...Abul Ğazi Sultân Ḥusayi Baḥâdırḥân.

Muḥâkamatul-luġatayn, 34;

= **tarıķı** — insâf, âdillik yol-yoriĝi kıânuni:

Bu kıânundin ar bolsa iş muḥtalif,

Adâlat tarıķı bolur münḥarif,

Saddi İskandariy, 285a21;

= **çamani** — adâlatniñ barķ urĝan payti:

...adâlat çamaniniñ sarvi sarbalandi...Sultânus-salâtin Abulĝâzi Sultân Ḥusayi Baḥâdırḥân.

Macâlisun-nafâis, 208;

= **ḥavâsi** — insâf yol-yoriĝi:

Ḥakim yola kim körgüzüb erdi yol,

Adâlat havâsin bilib erdi ul.

Saddi İskandariy, 25464;

= **üyin Saddi İskandar et-** — haqqâniylik tüzümini müstahkamlamâk:

Mülâzimlarini Skandarfar et,

Adâlat üyin Saddi İskandar et.

Saddi İskandariy, 24565.

ADÂLİK — 1. carañli:

İzhâri bu nav aqida erdim kim, bu nav' ... Salis ibâratlık, latif adâlık şe'r fakir körmaydurmen,

Hamsatul-mutaḥayyirin, 697;

2. ifâdali:

Qılmay da'viyi huş adâlık

Arz ayla Navâiyâ gadâlık.

Layli va Macnun, 55610.

ADÂMA UMRAḤU — tañrı uniñ uzâk kılsın:

Sultân Husayi Baḥâdırhân halladallâhu mülkaḥu va adâma umraḥu va davlataḥuniñ ḥar nav' nazm bâbida ta'lim va tarbiyatları bila... acam şuarâsi va furs fusahâsi ḥar qaysı uslubdakim, söz arusiğa cilva namâyiş berib erdilar, türk tili bila qalam sürdüm.

Mezânul-avzan, XIV-135.

ADU//ADUV — düşman yâv, raqib:

Şaḥeki sıdki anıñ teñri birla tuz bolğay,

Ne ğam adusi anıñ bir, yoq ersa yüz bolğay.

Maḥbubul-qulub, 17;

Ey Navâiy, közga köñlümdin aduvrâk menki bâr,

Maña köñlüm meḥnati, köñlümga bâr közniñ âfati.

Hazâyinul-maâniy, II6-600;

= **dâmi** — düşman tuzâğı; düşman makriga giriftâr bolış:

, Körgüzüb iḥlâs işida iḥtisâs,

Seni aduv dâmidin aylay halâs

Hayratul-abrâr, 123-16;

= **din mubarrâ kıl**- — düşmandan hâli kılmâk, kutultırmâk:

Aduvdin mubarrâ kılıb ma'manın,

Caḥândin çıkarsam edi düşmanın.

Saddi İskandariy, 264a17;

= **kasdi kıl**- — düşmanni yançışga bel bağlamâk:

Agar şâhdin halkı hursand emas,

Aduv kasdi kılsa hıradmand emas.

Saddi İskandariy, 26566.

ADUVBAND — düşmanni bandga saluvçı, asır âluvçı:

Rasul ayttı: K-ey, şâhı pâkrây,

Aduvband, yok-yokki kişvarkuşây.

Saddi İskandariy, 28865;

Köp etti çü lütfu karam âşkâr,

Dedi: k-ey, aduvband, vahşiy şikâr.

Saddi İskandariy, 303a17.

ADUVVAŞ — düşmansıfat:

Nihânı igna sançar yârlardin,

Aduvvaş nâvakafganlar köp ârtuq.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 709.

AD'İYA — duâlar:

Yana fıkḥ ilmida ibâdâtdin farâyiz va sunan va vâcibât va mustaḥabbât va bu ibâdatğa muvâfık ad'iyakim, köprak fuḳaḥâ va zuḥḥâdğa mazbut va maḥfuz emas. Paḥlavânğa mazbut erdi.

Hâlâti Paḥlavân Muḥammad, XIV-95.

ADḤAM — 1. kâra; kâra torıx ât:

Çaman sarḳi kâlıb bebar, meniḡ sarvim bolub dilbar,

Anı yel aylabân muztar, bu yeldin sekratib adḥam.

Hazâyinul-maâniy, IVa-233;

Tünü kün adhamiyu aşhabini,
Çarhı tavsanniñ ikki markabini.

Sab'ai sayyâr, 6;

2. ism; İbrâhim (balhlik)niñ âtasınıñ ismi:
Mağâmi Brâhimi Adham kelib,
Ki gardi raħi çarhı a'zâm kelib,

Saddi İskandariy, 139.

ADHÂN — huşboy mâdda; yağlar; ruħiy bahralanış:

Nağma tüz ey kumriyi bostâni hâl,
Nağmañ içra mundaric adhâni hâl.

Hazâyinul-maâniy, Ia-111.

AYÂ — ey:

Qılur esañ maña sâ mân, ayâ rafıq, havas,
Anıñ ayâğığa yetkür meniñ başımniyu bas.

Hazâyinul-maâniy, IIa-421.

AYÂL — hâtın, bâla-çaqa; rözgâr:

Ayâlu vatan üzra tâ cânı bâr,
Kişi ħarb etar tâki imkânı bâr.

Saddi İskandariy (Hamsa), 140.

AYÂLAT ƚ **İYÂLAT**.

AYÂLGU — 1. müzika asbâblarıdan biri:

Sâvururda dost cavrin zaħm içra darc etib,
Dostlar bedâdu zulmin ħam, ayâlgü keltürüb.

Hazayinul-maâniy, IV6-342;

Ul kıla âlmasa ħamâvâzlık,
Qılsa ayâlgü bila damsâzlık.

Ĥayratul-abrâr, 37-4;

2. olan, aşula, küy, koşık:
Hâlimğa hacr bazmi arâ târtsam surud,
Bâr navha maddi telba köñülniñ ayâlgusı.

Hazayinul-maâniy, I6-597.

AYÂLGUÇI — müzikant, aşulaçı:

Vâizki, dastyârsız olmas suhañuzâr,
Aña yârâdu muña ayâlguçi hûkmi bâr.
Teñri sözün ayâlguçi bolmay deyalmağay,
Bir söz bolsa ham kerak ul kılğay ihtiyâr.

Mañbubul-kulub, 40.

AYÂN — anık, ravşan, ma'lum, âşkâr, âçık.

Ayân suv içra har yân yüz ğarâyıb,
Bolub miñ zâhir ul yüz bolsa ğâyıb.

Münşâât, 96;

Yana bir amri azim eñsândurkim, anıñ bayânida köp söz ayândur.

Mañbubul-kulub, 107;

= **ayla-** — ma'lum kılmâk, âşkâr kılmâk:

Mayğa âhañ et, Navâiykim, muğanniy har zamân,
Ayş tahrisin ayân aylar ilsâni ud ila.

Hâlâti Pañlavân Muñammad, 542;

Ul şaraflarki birla andâk peş hayâl
Kim ayân aylab taabbir sari mayl.

Münşâât, 5;

= **bol-** — âşkâr bolmâk: körinmâk, közga taşlanmâk:

Cismimdin âkıb kânı, paykânı ayân boldi,
Şâh üzra bolur dâim gül ketsa, samar paydâ.

Hazayinul-maâniy, IIIa-21;

Ne sud gülşan arâ içmakiñ niñân bâda,
Ki yüzda güllar açardin bolur ayân bâda.

Hazayinul-maâniy, IIIa-307;

= **ol-** — anık bolmâk; belgilanmâk:

Qayu birniñ olğaç ayân navbatı,
Sâğındıki, cavid erür mülkati.

Tarihi mülüki acam, 515;

= **kıl-** — ravşan kılmâk, ma'lum kılmâk; âşkâr kılmâk: bildirmâk:

Ĥatâğa tadâruk nedür behilâf.
Ayân kılmâk öz sahvığa e'tirâf.

Maĥbubul-ķulub, 144;

Kişi nûktani kılsa macmul ayân,
Yaķınkim anıñ şarĥi tâpmas bayân.

Tarihi mülüki acam, 525;

= **er-** — ma'lum, ravşan bolmâk:

Çün erürlar ķubbalar içra niĥân,
Ĥaķdin özga kimsaga ermas ayân.

Maĥbubul-ķulub, 18;

Ul ayân ermas adam sâri nazar âçılmayın,
Bu yaķın bolmas vucüd asbâbıdin ayrılmayın.

Ĥazâyinul-maâniy, III6 - 663;

= **et-** — âşkâr etmâk; çıkarmâk, körsatmâk:

Boynini sunmay ayân etkânda ta'n,
Sâlıbân boynığa anıñ tavķi la'n.

Lisânut-tayr, 5;

Ziĥi gül içra külar çağ etib ayân günça,
Çü yapılıb kıla âlmay kişi gümân günça.

Ĥazâyinul-maâniy, II6 - 531.

AYÂK//AYÂĞ — 1. ayâk:

Ĥar sâya ĥarakatidin bağırdâ tâb va ĥar ayâk ünidin köñülde ıztırâb.

Münşaât, 94;

Ĥirâmin asru sevarmen, vale köñül içra,
Ayâğ çü koydi, tılarman, kötarmağay ķadamin.

Ĥazâyinul-maâniy, IVa- 249;

2. âhir, son, intiḥâ:

Bu ḥayâliḡ keldi beḥâsıl ḥayâl.

Balki bâştin tâ ayâḡ bâtil ḥayâl.

Lisânut-tayr, 140-1;

3. pāya, ḡuyi, past:

Taḥt ayâḡı sari sâlib takyagâḡ,

Yâtıb erdi, bâşı üzra keldi şâḡ.

Lisânut-tayr, 204-2;

Yüzidin örtanibân talpinur âllida köñül,

Şam' ayâḡıda urunḡan kibi parvâna küyüb.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa- 39;

= **yalaḡ//yalaḡ** — 1. yalangâç ayâḡ; pâyafzalsiz ayâḡ:

Ayâḡ yalaḡ bârib ḡıldın imârat ka'bai göyâ

Ayâḡın öpmaki birla büzüg köñlümni şâd aylab.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa- 40;

2. beparvâ, öylâvsiz; betartib:

Negaki maykada içra ayâḡ yalaḡ, yaḡâ çâḡ,

İçarga dürdi ḡadaḡ ḡar taraf şitâb maḡa.

Ḥazâyinul-maâniy, VI6- 20;

= **berkit-** — tâḡat ḡılmâḡ, çıdamâḡ, bardâş bermâḡ:

Men ayâḡ koyida berkittim cafâdin ḡaçmayın,

Garçi bâşımḡa balâ yaḡdı munuḡ pâdâşıḡa.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa- 313;

=**âstida ḡâl-** — ezilmâḡ, cabr târtmâḡ, tepkılanmâḡ:

Men andâḡ mördürmenkim, ayâḡ âstida ḡâlmışmen,

Köñül mülkini buzḡanda sipâḡi ıḡḡ tuḡâni.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6- 636;

=**âstândin târt-** — bir yerga bârıḡni tark etmâḡ;

Bâḡḡalı köyiga eḡnimdin çıkar göyâ ḡanât,

Cavridin desam, ayâḡ ul âstândin târtayın.

Hazâyinul-maâniy, IIa- 275;

= **târt-** — dostlikni, münâsabatni üzmâk, tark etmâk;

Bâşığa desamki evrülüb opay tâbânini,
Vâykim dam ayâğ târtar bu sargardânidin.

Hazâyinul-maâniy, II6- 468;

= **uzat-** — orın âlmâk, câylaşmâk:

Har barg ki hastavâr yâtti,
Yer bistarida ayâğ uzâtti.

Layli va Macnun, 92a14;

= **çek-** — çetlaşmâk, uzâklaşmâk:

Kelmasa ravşan zulâl, albatta bolur çasma kör,
Bas ayâk çekma Navâiy didai giryânidin.

Hazâyinul-maâniy, II6- 468.

AYÂK // AYÂĞ — 1. kâdah, câm; may:

Taşna dablar hâli bu vâdiyda ne bolgayki suv
Köz yaşidur, dâğı otluğ lâlalar câmi ayâk.

Hazâyinul-maâniy, II6- 316;

Davr ayâğın içmayin davrânga sâldiñ rustahez
Körmadi davr içra sendek ahlî davrân içküçi.

Hazâyinul-maâniy, II6- 651;

2. kâsa:

Nasibi anıñ bir ayâk âş erür bas,
Agar ganci Qârûn erür müddaâsi.

Hazâyinul-maâniy, Ia - 479;

=**iç-** — may, şarâb içmâk:

Gar Navâiy bir ayâğ, gâhi içar gam dafîga,
Zâhid andin özni gâmgîn tutsa içdiñ, emdi koş.

Hazâyinul-maâniy, IIa - 139;

= **tut-** — may, kâdah tutmâk:

Ey, Navâiy, çün köñül bir dam açılmas bâdasız,

İstasañ ul uyni ravşan dam-badam tutğil ayâğ.

Hazâyinul-maâniy, II6 - 300.

AYÂQÇI // AYÂĞÇİ — sâkiy, may kuyuvçı:

Va ayâqçılarga gâhi muğanniylar bâda iltimâsi üçün bu nazm bila mutarannim...

Ayâqçi mahvaşu may dilkaşu ahli tarab sarhuş,
Kadañ keltürki, kılmâk pârşâlık yoqtur imkânım.

Hazâyinul-maâniy, IIIa - 219.

AYÂQÇİLİK — sâkiylik, kâsagullik:

Ayâqçilik etib har sâri âyin,
Açığ may tutqali bir sabzi şirin.

Farhâd va Şirin, 50.

AYÂĞLAN- — **tört ayâğlan-** dört ayâqlab yürmâk, emaklamâk;

Bârur erdi dört ayâğlanib tez,
Tâ kıldı zamâna fitnaahez.

Layli ve Macnun, 85a5.

AYÂĞLİK — âyâğlık; dört âyâğlık - hayvân:

İtmen iliginğa boyni bağlık,
Deb kıldı özini dört âyâğlık.

Layli va Mecnun (Hamsa), 806.

ACAB — hayratli, garâyib, hayratga sâladigan, hayratâmuz; acâyib, yetükli, ma'kul:

Bahildin amânat acab, karimdin hiyânat acab.

Maḥbubul-kulub, 157;

Acab söz aytıñ, biz bu üç-tört kûnda bu ḳasidasin oḳub, huşḥâl bolib, gâyat huş kelgandin cavâb ḥam aytibmiz.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 699;

Ruḥni âşufta aylab ḥay'ati,
Yüz acab suratğa sâlib surati.

Lisanut-tayr, 70;

= **qāl-** — hayratda qālmâq, taaccüblanmâq:

Ul ây camâli arâ zulfidin acab qâldim,

Ki ây arâsida kılmış ayân zanab surat

Hazâyinul-maâniy, III6-88.

ACAB - ACAB — kızık-kızık, turfa-turfa, yañi-yañi; hayratli:

Türlük-türlük illat badani üyida okulub, acab-acab maraz kasratidin hayâtdin
töñülüb...

Maḥbubul-ḳulub, XIII-77.

ACABVAŞLİK — acabvaşlık, taaccublantirişlik, acablantirişlik:

Ey sabâ, koyida etti köñlümnikim, aylar emiş,

Bul acabvaşlıklar ul âşuftai rasvâ base.

Hazâyinul-maâniy, III6-584.

ACABLİK — acâyiblik, taaccüblilik; tüşünmaslik:

Çü ḥal boldı bolub bir dam tarablık,

Bolub raf' ul acab işdin acablık.

Farḥâd va Şirin, 38.

ACAL — ölim paytı, ölüm müḥlati:

Ḥicrân balâsidin cânığa yetib, acalğa ilticâ kılur.

Macâlisun-nafâis, 248;

Yârdin ayru Navâiy öziga istar ölüm,

Ey acal, cânıñ üçün berma aña köp tanḳis.

Hazâyinul-maâniy, II6-277;

= **göri** — ölim göri:

Gör üçün açmâq nedür ḥar laḥza baḥrâmi kamand,

Çün seni Baḥrâmden aylar acal göri şikâr.

Hazâyinul-maâniy, I6-190;

= **darvâzasi** — ölim darvâzasi, eşigi; ölim yoli, ölim vaktiniñ yaḳınlaşışı:

Tikkanin yetgaç âçar paykāni köksüm çâkınıñ

Ul kalid olmış, acal darvâzasi göyâ bu çâk.

Hazâyinul-maâniy, Ia - 247;

= **dâmi** — ölim tuzâği, halâkat tuzâği:

Yüz köñül saydin acal dâmidin âzâd ayladi,

Tâ camâliñ tâbliğ zülfini barbâd ayladi.

Hazâyinul-maâniy, IIa - 419;

Anı hud şâh iqbali past ayladı,

Acal dâmiğa pâybast ayladı.

Saddi İskandariy, 268617;

= **dözañi** — ölim dözañi; azâblı, maşâkkatli ölim:

Yasâle ki qalmâq hâni yasab,

Acal dözañidin nişâne yasab.

Saddi İskandariy, 261a18;

= **yeli** — ölim yeli; sonğı nefas, ölim nişânasi:

Közin açıbân elga aylab nigâh,

Acal yelidek çekti bir savuğ âh.

Saddi İskandariy, 316a11;

= **câmi** — ölim paytı; ölim hâlati:

Yok bu dayr içra berür câmi acal ta'mini may

Kim erür paymâna tolmâkdin nişân paymâna ham.

Hazâyinul-maâniy, Ia-293;

Nâgahân çekti acal câmini şâh,

Tahtni şahzâda kıldı cilvagâh.

Lisanut-tayr, 146;

= **zahri** — ölim âğusi, zahari:

Firâk içra acal zahrin tut, ey sâkiyki, ışk andâk

Âçığ şarbatni bu kâtık marazğa südmand etmiş.

Hazâyinul-maâniy, III6 - 258;

Mayğa, ey sâkiy, acal zahri ezib bir câm tut,

Târi ümmedimni, ya'ni riştai hicrândin uz.

Hazâyinul-maâniy, IV6- 204;

= **ilgi** — ölim qoli:

Har kimniki, âlamda zabardast ettiñ,
Âhir acal ilgida ani past ettiñ.

Hâlâtî Paḥlavân Muḥammad, 532;

Çü urdi acal ilgi tabli raḥil,
Baḳâ boyniḡa sâldi ḥabli raḥil.

Saddi İskandariy, 317a5;

= **mayi** — ölim naş'asi:

Bu diḳḳat peşa zarâfat andeşa azizlardin agarçi ba'zı acal mayidin mast va
beḥabardurlar.

Macâlisun-nafâis, 170;

= **naḥli** — ölim daraḥti:

Acal naḥliḡa ḥar biri sâḳ olub,
Sapidârniñ sâḳidek âḳ olub.

Saddi İskandariy, 280621;

= **payki** — ölim elçisi:

Acal payki kaçânkim yetsa, filḥâl,
Vadiatni degaç, tânşur, desam, ol.

Vakfiya, XIII- 162;

= **sarriştasi** — ölim ininiñ üçi; ölim vâsıtaları:

Köñül uz çarḥ zâlidin, firibin yemakim, âḥir,
Acal sarriştasidin özga boynuñḡa kamand etmas.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-131;

= **sarsari** — acal şamâli, ölim quyuni:

Acal sarsari boldi getinavard,
Qarâ kıldı âlam yüzün tıyra gard.

Saddi İskandariy, 317a8;

= **tıyḡı** — ölim ḥancari; ölim tıḡı:

Acal tıyḡı ne bolḡay elni maydân içra qatl etsa,
Ki el gavgâsidin çâbüksuvârim emdi âtlanmas.

Hazâyinul-maâniy, IIa-129;

= **tâşi** — ölim tâşi:

Avlâ uldurkim, falak başını acal tâşi bila yançqay.

Maḥbubul-ḳulub, 58;

= **uyḳusi** — ölim uyḳusi:

Tüşta vaslin körgali, vaḥkim, acal uyḳusiğa,

Bârdimu köñlüm arâ qaldı ul uyḳu ḥasratı.

Hazâyinul-maâniy, II6-600;

= **ḥayli** — ölim laşkari: ölim ğalabası ğâlibligi:

Ki mendinki, yoḳ mendek âzurdae,

Acal ḥayli ilgida pacmürdae.

Saddi İskandariy, 316a19;

= **ḥârı** — ölim tikani; ölim azâbı:

Sançılğan acal ḥârı ıṣḳ uçrasa bilgaysen,

Kim cânğa balâ neşin ḥacr özgaçarak sançar.

Hazâyinul-maâniy, Ia-169;

= **çâbuki** — ölim çavandâzi; ölim alâmatlari:

Ey cism, acal çâbuki ḥar göykim oynar,

Maydâni fanâ içida başıñ sâğınurmen.

Hazâyinul-maâniy, I6-467;

= **şâmi** — ölim âḳşâmı; ölim ḳarâñğılığı; umr tugagan payt:

Ḳoydı yüz şâmi acal zülfin parişan aylagaç,

Umr ḥurşidi uyâḳti çehra pinḥân aylagaç.

Hazâyinul-maâniy, IIa-58;

Acal şâmi tân yoḳ agar bolsa fâş,

Ki Baḥman kuniga uyâḳti ḳuyâş.

Saddi İskandariy, 264614;

= **ḳasri** — ölim ḳorgâni; yoḳlik âlami:

Acal ḳasrin ḥakimi sun' bas müşkin tilism etmiş,

Ki ḥar kim anda kirdi, bolmadi andin ḥabar paydâ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-21;

= **ķafasi** — ölim ķafasi, gör:

Ķuş tå tamannâyi ĥamgâ tüşmas - sayyâd ilgida dâmġa tüşmas va aŗa tå acal
ķafasi eşigi açılmas, sayyâd dâmu dânasıġa mayl ķılmas.

Maĥbubul-ķulub, 129;

= **ķullâbi** — ölim çañaki; ölim tanâbi:

Ġarķ olay may baĥri içra râst ul ġâyatķaçâ,
Kim sâlib boġzum arâ çekkay acal ķullâbi şast.

Hazâyinul-maâniy, I6 - 96.

ACAM — 1. arab mamlakatlaridan başķalar; Erân:

Ey Navâiy, tå mûķarrar ķıldım âĥaŗi Ĥicâz,
Gaĥ Irâķu gaĥ Acam sâri tarannüm aylaram.

Hazâyinul-maâniy, III6 - 448;

Yana Ĥisrav ul türki ĥindiy laķab,
Ki söz birla âldi Acam tå Arab.

Saddi İskandariy, 32368;

2. arab bolmagan (fârs):

Üçünçi dâiraniŗ törtünçi baĥri ĥafıfduŗ va bu baĥrniŗ matbu' avzânida acam
şuarâsi masnaviylar bitibduŗlar.

Mezânul-avzân, XIV-172;

= **tili** — fârs tili; arab tilidan başķa til:

Törtinçi dâira ikki baĥrduŗ, mütakârib va mütadârik va acam tili bila asli
masnaviy mütakârib baĥriduŗ.

Mezânul-avzân, 58.

ACAMİY — fârsiy; = **ayla-** — özni göllikka sâlmâķ:

Kim acamiy aylab özni yâna,
Bu nav' sürar labiŗ fasâna.

Layli va Macnun, 46.

ACDAR — baĥaybat, katta ilân, afsânaviy ilân:

Zülfî kânlığ paykarimni çekti peçü ham bila,
Ul sıfatkim, târtqay acdar biravni dam bila.

Hazâyinul-maâniy, IV6-539.

ACDARVAŞ — acdarga oğşaş, acdardek; kôrkınçıl, bağaybat:

Tanida har sari mo bir sinândek,
Sinân yok, balki acdarvaş yılândek.

Farhâd va Şirin, 76.

ACDARÂSÂ — acdardek, acdar kabi:

Yok, yokki, şubânlık içra Musâ,
İlginâda asâ ham acdarâsâ.

Layli va Macnun (Hamsa), 811.

ACDAĦÂ — 1. acdar; âğzıdan ot üfürüvçi va kişiga hamla etuvçi, damiga târtuvçi
afsânaviy vahşiy mahluq:

Tavârihda acdaĦâ va karkıdân olturdi debturlar. Har taqdir bila Qaysar anı
kuyâv kılıb, kızın aña berdi.

Tarihi mülûki acam, 510;

Ul biri kim mas Ħartum ayladi,
AcdaĦâ andâmi ma'lum ayladi.

Lisanur-tayr, 159;

2. kasd kıluvçi, Ħalâk etuvçi; balâ, âfat, düşman:

DozaĦ oti dudığa yok intiĦâ
Ħalk Ħalâkiga bolur acdaĦâ.

Ħayratul-abrâr, 62;

3. kôrikçi, küçli pâsbân:

CaĦân ganciğa şâĦ erür acdaĦâ,
Ki otlar sâçar qaĦri ĦaĦâmida.

Hazâyinul-maâniy, IIa-413;

Bu maĦzanki, har tâşidur bebaĦâ,
Bolub bu Ħalâyık aña acdaĦâ.

Saddi İskandariy, 30069;

= **üyi** — acdaḥâ makâni, ini (afsânaga köra ḥazina berkitilgan câyda acdaḥa bolar emiş):

Bârgali ul ḥüsn ganci ğam buzuĝ köñlümdadır,
Acdaḥâ üyi biziñ vayrâna boldi âķibat.

Ġarâyibus-siĝar, Ia-113;

= **acdaḥâsini mor ayla-** — zoravânlığa şikast bermâķ, küçsizlantirmâķ:

Çü ḥabli matiniñ ayân kıldı zor,
Munuñ ayladı acdaḥâsini mor.

Saddi İskandariy, 238a12.

ACDAḤÂVAŞ — acdaḥâsıfat, acdaḥâsimân, acdaḥâğa oḥşaş; ğamalam yetkazüvçi:

Maşakķat ĝâri içra acdaḥâvaş,
Malâmat câmidin zahri balâkaş.

Farḥâd va Şirin, 162.

ACDAḤÂKUŞ — acdar öldürüvçi; bâtir, korkmas:

Ķatlim etmaslar ğamu dardiñ, vale taḥķirdin,
Mor ķatlin acdaḥâkuşlar kaçân aylar pisand.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-20;

Dimâĝimdin âlīb bir câm ila ḥuş,
Meni ķıl devbandu acdaḥâkuş.

Farḥâd va Şirin, 64.

ACDAḤÂKUŞLİK — acdar öldürüvçilik; acdar öldirişga yaraydigan:

Farḥâdniñ acdaḥâvaş koḥ paykariga minib acdaḥâkuşlık tıĝın çekib, acdaḥâ vâdisiĝa kirib acdaḥâ uni oķ yılânidin damâr çıkargandek acdaḥâni oķ yılâni bila târu mâr kılmâĝı...

Farḥâd va Şirin, VII-109.

ACDAḤÂLİK — acdaḥâlık; zoravânlık; = **ķıl-** — zoravânlık kılmâķ:

Yolumda nekim acdaḥâlık kılıb,
Ķolumda madadĝa asâlık kılıb.

Saddi İskandariy (Ḥamsa), 1237.

ACDĀD — bâbâ, âta-bâbâlar, acdâd:

Ham âbâsı bu hânadân bandasi,
Ham acdâdi acdâdim afkandasi.

Saddi İskandariy, 256616;

Amir Davlatşâh...âbâ va acdâdi tariykidinkim, amârat va zâhir azamat va tacammüli bolgay.

Macâlisun-nafâis, 171.

ACZ — 1. âcizlik, zaiflik, küçsizlik, nâtavânlık; iktidârsizlik:

Cânida harf ğami yâzar tahririĝa köñli acz va nâtavânlıĝidin unmasliĝiĝa tadbir va çâra tâpmasdan beçâraliĝ zâhir kılur.

Macâlisun-nafâis, 246;

Âşık işi aczu nâtavânlık,
Gumân kıldıñ bu işni nuktadânlık.

Vakfiya, 717;

Ul acziĝa e'tirâf kılsa.
Hamdiñdin özin maâf kılsa.

Layli va Macnun, 5567;

2. hastalık:

İşk şiddati aczidin közni a'mâlikka hitâb kılğanı base dardmandâna tüşübdür.

Macâlisun-nafâis, 236;

3. âcizlikni, hâksârlıkni tan âlış:

Hıradĝa sâlıb acz zâtıñ seniñ,
Hırad ahlıĝa mu'cizâtıñ seniñ.

Saddi İskandariy, 5;

= **u niyâz** — âcizlik, yâlbâriş, ilticâ:

Ayladı aczu niyâziñni kabul,
Nâlau sözü gudâziñni kabul,

Lisânut-tayr, 50-8;

= **yet-** — âcizlik kılmâk:

Navfal körüb ul hilâfi âdat,

Ḥayrat aṇa acz etib ziyâdat.

Layli va Macnun, 38;

= **ketür-** — âcizlik körsatmâk; tark kılmâk:

Riyâğa acz ketürsam tânjırgama, ey şayḥ,

Ul işda çün yâratıbdur meni ḥudâ âciz.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-209;

= **öz aczini adâ kııl-** — öz zabunligini boyniga âlmâk:

Ya's ila öz aczini kıılğaç adâ,

Qıldı aṇa ḥâzifî ğayyib nidâ.

Ḥayratul-abrâr, 29.

ACZKEŞ — acizlik, kamtarlikni öziga yol-yorıq kıılıb âlgan:

Dedi Ḥudḥud: K-ey zabuni aczkeş.

Şavḳu dard içra köngülñi ista reş.

Lisânut-tayr, 44-8.

ACZÂ — 1. cüzvlar, bölaklar, parçalar, bütüñniñ kısımları:

Zarra ermaskim, kuyâş aczâsi nur aylarga kasb,

Ul pari kasrığa ravzandin kıılur ḥar dam nüzul.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-392;

Tâki bir yilda tânibân tartib

Tâpti aczâsi barçasi tarkib.

Sab'ai sayyâr, 99-14;

2. kitâb kısımlari, cüzvlari, kiçik risâla:

Yana dağı rasâilğa ḳalam sürübmen va makâtibğa raḳam urubmenki, fârsiy seḥrsâzlar va paḥlaviy afsânapardâzlar ḥamda anda avrâḳ ârâsta va aczâ pirâsta kıılıbdurlar.

Muḥâkamatul-luġatayn, XIII-23.

ACZPAYVAND - âcizlikka, nâtavânlikka mubtalâ; madârsiz, bemacâl:

Beniyâzlığı canbida nigün bir gadâyi niyâzmand va çârasâzlığı âllida daḥri buḳalamun bir beçârai aczpayvand.

ACİB — 1. acâyib, ḥayratli, ḥayrân ḳâlardı:

Sultânus-salâtinnin ḡarib şafḳat va ülfati va acib inâyat va nisbati Paḥlavân bârasida bar erdi.

Ḥâlâti Paḥlavân Muḥammad, 53;

Ḥar parida yüz tuman raḡi acib,
Lek ḥar raḡda yüz naḳşı ḡarib.

Lisânut-tayr, 21-12;

2. âdamni ḥayratga sâladigan; ota yaḥşi:

...bu ikki baytnin daḡı ma'nisi...ḡarib tartib va acib tarkib tüşübtür.

Macâlisun-nafâis, 215.

ACİLLA — uluḡlar, kattalar:

...bu balâḡat tazyin acillaḡakim, tab'lari naticasidin âlam aḥli ḥuşḥâl...

= **i aḣḥâb** — uluḡ suḥbatdâşlar:

Ammâ ba'd: acillai aḣḥâb âllida andâḳ ma'ruz bolur va aizzai aḥbâb ḥizmatida andâḳ arza yetkürölür.

Münşâât, 87;

= **i aḥbâb** — uluḡ dostlar, mö'tabar ḳardânlar:

...debâçasida şarḥ bila aizzai aḣḥâb va acillai aḥbâb ḥizmatlarida arz ḳılıb erdim.

Ġarâyibus-siḡar, Ia-58.

ACLÂF — ḳopâllar, bilimsizlar, göllar:

Türk elida aclâf va sâdda el sartdin ziyâdadur.

Muḥâkamatul-luḡatayn, XIV-107.

ACMAL — yaḥşi, gözal, eḡ gözal; yaḥşirâḳ; körinişlirâḳ:

Ḳayu mazḥarki acmal kelsa mavsuf,
Acab yoḳ anda köprak bolsa maş'uf.

Farḥâd va Şirin, 146.

ACNABİY — başqa yât, çet:

Ey Navâiy, heç bilmânkim unağaymu könül,
Aña munça acnabiy sözlarki irşad ayladım.

Hazâyinul-maâniy, II6-415.

ACNİHA — qanâtlar:

Har biri bir acniha tâvus bolub,
Dânayi tasbiḥ saña ma'nus olub.

Ḥayratul-abrâr, 33.

ACNÂS — 1. cinslar, türler:

Kıymati acnâsidin çün madda bağlar haft raḡ,
Hüsni bâzâri arâ zâḥir bolur kâlâsi çoḡ.

Hazâyinul-maâniy, IV6-115.

...va gülşane yoluḡti, güllari sipeḥr aḡtaridin duraḡşandarâḡ; ḡarimi atrâfi el
ayâḡı yetmakdin masun va acnâsi ḡarâyibi ḡayr ilgi tegmakdin ma'mun.

Muḡâkamatul-luḡatayn, XIV-119;

2. libâs, mâl, matâ:

...nafis acnâsni ayab çâpân kıymasa, laziz aḡzıyani isirkab ḡuruḡ nân yemasa...

Maḡbubul-ḡulub, 41;

= **u naḡd** — mâl va mablaḡ:

Tâki köp ḡarc aylabân acnâsu naḡd,
Râm etib ul dilrabâni ḡıldı aḡd.

Lisânut-tayr, 119.

ACÂYİB — 1. acib, ḡayratli, ḡayrân ḡâlarli:

Baḡriy cânvardin acâyib suvar ḡâyatsız var daryâiy suratdin ḡarâyib paykar
niḡâyatsız.

Münşaât, 96;

Kim niḡâniy rivâyatim bârdur,
Bas acâyib cinâyatim bârdur.

Sab'ai sayyâr, 47-21;

2. acib narsa, hayratga sâluvçi mavcudât; acâyibât, ğarâyibât:

Bu acâyibdinki yetti raĥbanîñ avvalġisi,
Zâĥir etti, sâldi tuġyânga köñülñiñ hayratın.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-391;

3. yâķimli, ħirâyli, câzibali:

Kördilar özni ħayânkim tüşti köz,
Âllâĥ-âllâĥ, ne acâyibdur bu söz.

Lisânut-tayr, 188;

= **ul-maĥluķât** — taaccüblantirüvçi narsalar, gözal, teñi yok maĥluķ:

Mavlânâ Şihâb - müdavvin laķabi bila maşĥurdur va ani acâyibul-maĥluķât
desa bolur.

Macâlisun-nafâis, 132;

“ACÂYİBUD-DÜNYÂ” — asar nâmı.

Macâlisun-nafâis, 12.

ACRİĞ — acriğ:

Ârada bolġan olsa tufrâķ rust,
Asraġan bolsa acriğ ani dürüst.

Sab'ai sayyâr, 193-7.

ACRÂM — cismlar, âsmândagi cismlar:

Bir fanâ aĥli yelidin sarbasar barbâd olur,
Gar ĥavâ üzra bulut acrâmini saccâda et.

Nabâdiruş-şabâb, IIa-54.

ACSÂD — gavdalar, casadlar, öliklar:

Mümin ul acsâd ĥaşriġau da'vâ kıлма köp,
Kim azâbu ne'matin tâñla kılrur idrâķ ruĥ.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-110.

ACUBA//A'CUBA — 1. kişini ĥayratga sâladigan, ĥayratâmuz, acâyibâtlar:

Alardin biri budurkim, Ĥindistân mülkiniñ acubasin eşitib, tafarrucin ĥavas
kıldı.

Tarihi mülüki acam, 518;

Kilkni çün varak nigâr etayin,

Aña a'cuba âşkâr etayin.

Sab'ai sayyâr, 33-16;

2. acibrâk, ġarâyibrâk:

Yokki, kaçnûsdürür namudâri,

Kâsasidan acuba minķâri.

Sab'ai sayyâr, 43;

= **paykar** — acab kâmatli, acâyib çeħrali, kişini ota ħayratga sâluvçi camâl:

Mâyil oldi kök tamâşâsiġa ħissi bâsira

Tâptı çün ħar laħza bir a'cuba paykar ru'yatin.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-392.

ACUZ — 1. qarı, keksa; kampir:

Kezib tâptılar bir yığâç böyla tuz,

Valekin anıġ mâliki bir acuz.

Saddi İskandariy, 291a3;

Acuzlar çarħini mardi bila anıġ duâsiġa naġmasâz va kanızaklar mâmuķ sabamâķ uni bila anıġ alķışıġa naġmapardâz.

Maħbubul-ķulub, 10;

2. cādugar, makkâra:

Bu daħr acuzeki, vafâsi yok anıġ,

Bir fâħişadekdurki, ħayâsi yok anıġ.

Nazmul-cavâħir, XV- 43;

Daħr zâliġa köñül bermaki, Rüstamlarni

Makr ila ayladi âciz bu sitamġâra acuz.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-219.

AZ - âld kömakçi; çıkış kelişigi ķoşimçasi “-dan” niġ funksyasini bacaradi.

ACAL - eġ avval, başlanış, ibtidâsiz kâdim:

Barça ķuşniġ âtı bûlbûl bolmadı,

Tâ azaldin ışk arâ kül bolmadı.

Lisânut-tayr, 154;

Azalda çünki raqam tâptı tâlihu sâlih,
Maña bu pandlariñ becihatdur, ey nâsih.

Hazâyinul-maâniy, IV6-106;

Ey saña mabdâda abaddek azal,
Zâti qadamiñ abadiy lam yazal,

Hayratul-abrâr, 7-1;

= **devâni** — kısmat, nasiba, taqdir, peşânada yazılğan tâle:

Sizu vasl, ey ışk ahlıkim, Navâiy cânığa
Anda hicrâni azal devânidin ta'yin erür.

Hazâyinul-maâniy, I6-157;

= **naqqâşi** — yaratuvçı, tañrı, hudâ:

Azal naqqâşikim çekti yañı ây naqqşini göyâ,
Qalam sâf aylar erdi sızgalı ul dilrabâ qâşın.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-283;

= **sâqiysi** — taqdir bituvçı tañrı, hudâ:

Taşnalab olma, Navâiy, çün azal sâqiysidin,
“İşrabu ya ayyuhal atşân” kelür hardam nidâ.

Ğarâyibus-sigar, Ia - 75;

= **subhi** — eñ âldiñi tañ âtar payti; eñ avvaldan:

Azal subhikim mave urub bahri cüd,
Berib âfarinişğa naqqşi vucüd.

Saddi İskandariy, 24468;

= **tâ abad//din tâ abad** — avvaldin âhir, bütün bärlik devâmida; başdan-âyâk:

Silsida bu nav' azal tâ abad
Kelüçiyu ketgüçi beħaddu add.

Hayratul-abrâr, 147-1;

Ey camâliñ meħridin ravşan azaldin tâ abad,
Zarra yanlıg ul yârugluk içra sargardân ħirad.

Hazâyinul-maâniy, II6-118;

= **ḥatti** — eñ qadimiy yâzuv; taqdir:
Ey safḥan ruḥsârîñ azal ḥattidin inşâ,
Debâçai ḥusnuñda abad nuqtasi tuğrâ.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-23;

= **ḳassâmi** — ḳısmat bituvçî, yaratuvçî, ḥudâ:
Navâiy benavâ bolkim, azal ḳassâmi ḳılğanda
Ḥalâyıḳqa navâ taḳsim, bizni benavâ ḳılmış.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa - 153;

= **ḳısmati** — eñ avvalgi nasiba, taqdir:
Sa'y bila azal ḳısmatin ârturay, degan yağın riştasiğa gireḥ uray der.

Maḥbubul-ḳulub, 72;

Yığlab aytur közki, yoḳ erdi maña ḥam ihtiyâr,
Kim saña ışḳ oti-oḳ ermiş azalñiñ ḳısmati.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-601.

AZALIY — azalga mansub; azaliy; dâimiy:

Ḥudḥudki, ḳoydılar azaliy tâc bâşığa,
Tuşgaymu câla yağkan ila tâc bâşıdin.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-726;

Zâtımda çün mayi azaliy çâmisi bâr.
Ḥar sari mast ḳol sâlib andâḳki, tâkmen.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-481.

AZALL — aruz vazni ziḥâflaridan biriniñ nâmı:

Ammâ furu'i: mafâilun-maḳbuz; mafâ'iyu-maḳfuf...faul-maḳbub; fâ'-azall; fa'
abtar.

Mezânul-avzân, 140.

AZAMAT — 1. uluğvârlık, uluğlık; büyüklik:

Azamat bâbıda gumândin uluğ,
Nekim andın uluğrâḳ ândın uluğ,

Sab'ai sayyâr, 3;

Ne azamat içra aña sud olub,
Ne cabarutiğa ziyânbud olub.

Hayratul-abrâr, 10-15;

2. saltanat, hükmrânlık, amaldârlık:

Abduvân binni Yalâş Aşkâniylarnıñ soñğı pâdşâhi erdi, azamat va tacammuli
va mülkiniñ vus'ati ul tabâkadagi salâtindin ârttı.

Tarihi mülûki acam, 115;

Qâzı İsa...müknat va azamati çağı heç iş kılmadıkim, andın desa bolğay.

Mecâlisun-nafâis, 187.

= **körgüz-** — kattalık kılmâk, kerilmâk:

...har neça qâzı İsa elğa istignâ va azamat körgüzdi.

Macâlisun-nafâis, 187.

AZBAR — yâddan, yâdaki; = **ayla-** — yâdlamâk, yâdda tutmâk:

Fasânai ğamu mehnat buyurduñ aylamak azbar,
Qanâat etmay ulusqa meni fasâna ham ettiñ.

Hazâyinul-maâniy, II6-361.

AZBAS — çünki, şunıñ üçün, zerâ:

Tüşsa ilgimga iti, azbas niyâzu mehrdin,
Ânı men Macnun kolidin elga kutkarmâkdur iş.

Hazâyinul-maâniy, III6-251;

Bukim qalıbdur ul ây hacrida hayât maña,
Hayât qalmamış, azbaski bâr uyât maña.

Hazâyinul-maâniy, IIa-13.

AZDÂD — zıdlar, zıddıyatlar:

Qıla kör mahzu insâniyatiñdin,
Ne kim azdâd erür ânı muvâfıq.

Münşâât, 144.

AZZA MAN QANA' — qanâat kılğan kişi izzatlı boladı; azizdir qanâatlı kişi:

Hârlıqlar başı tama' bilgil,

Dâimâ azza man kana' bilgil.

Maḥbubul-ḳulub, 137;

İzzat tama' kim aylasa tark etmayin tama',
Ul ḥârlıḳḳa mucib erür azza man kana'.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-292.

AZZA ŞA'NUḤ (U) — azizdir âllâḥ; uluḡ şa'nlı;
Şa'nın bilmay ḥiradğa anduḥ,
Calla calâluḥu va azza şa'nuḥ.

Layli va Macnun, 4.

AZİZ — 1. tâpılmas, nâyâb:

Erür âzki, firuza bolmış aziz,
Çü ḥarmuḥra köndür anı bir naşız.

Saddi İskandariy, 275a14;

Çünkü fıkı etti cân aziz erdi,
Ul maḳâm asru fitnaḥez erdi.

Sab'ai sayyâr, 166-27;

2 uluḡ, kadru ḳımmatlı, muḥtaram, mo'tabar:

Faḳır ul aziz farzand marsiyası bila ul aziz âta duâsı bâbıda bu baytni aytıb
erdim.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 698;

Çün tüşürdi aziz meḥmânın,
Yüzidin ravşan etti ayvânın.

Sab'ai sayyâr, 87-7;

3. teñi âz, teñsiz; uluḡvâr:

Mavlânâ Lütfîy...aziz va mütabarrük kişi erdi.

Macâlisun-nafâis, 72;

4. şâḥ; katta amaldâr; uluḡ zât:

Yânıb Mısr fathıḡa ḳıldı sitez,
Sipeḥr anı Mısr üzra etti aziz.

Saddi İskandariy, 254615;

5. âliy qadr, tabarrük:

Mavlânâ Maşrîkıy...Mir Maḥmud köp azizlar ḥizmatıḡa yetib erdi.

Macâlisun-nafâis, 59;

= **bil-** — aziz tutmâḡ, azizlamâḡ, e'zâzlamâḡ:

...sol közni ḡâr, öḡ közni aziz bilgay.

Maḥbubul-ḡulub, 90;

= **bol-** — e'tibârlı bolmâḡ; ḡürmatli bolmâḡ:

...anıḡ zamânıda ḡünar aḡli aziz boldılar va ḡünar takmil tâptı.

Tariḡi muluki acam, 515;

= **tut-** — azizlamâḡ, ḡürmat-eḡtirâm kılmâḡ, e'zâzlamâḡ, ḡadrlamâḡ:

...bârḡa rindlarni aziz tutḡaylar.

Ḥâlâtı Sayyid Ḥasan Ardaşer, 527.

AZİZLİK — izzatlık, âbro-e'tibârlık; uluḡlık, üstünlik:

Ḥaḡdın azizlik tilasaḡ, eldin üz tama',

Kim ḡalknıḡ aazzi dedi azza man ḡana'.

Ḥazâyinul-maâniy, III6 - 292.

AZİM — 1. katta, ülkan, büyük:

Mavlânâ Muni Vâiz... ḡâlâ özi daḡı azim vâizdur va müridlari köp.

Macâlisun-nafâis, 144;

2. müḡim:

...yana biri lütf va tavâzu' va adab va yumşâḡ söz kim, bu barḡadin azimrâḡdur.

Ḥâlâtı Sayyid Ḥasan Ardaşer, 527;

Bu amr sıfatıḡa mavsuf bolmâḡḡadur mundin azimrâḡ amr ne nav' bola âlur.

Maḥbubul-ḡulub, 107;

3. âḡır; kıym:

Azim anıḡdek erür ışḡ maḡmilikim, aḡa

Ḳazâ falakni ikki bolsa bolḡay ikki caras.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-244;

4. cuda köp, beniḡâya, ḡisâbsız:

Yâdgâr Muḥammad Mirzâkim, mülk vârisi erdi, azim çerik bila ul ḥazratnîḡ
üstiga yürüdi.

Tariḡi mülûki acam, 518;

...azim ta'zimlar kılib uzâttılar.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 698;

5. bâḡ, martabali:

Sizdin ar bolsun azim ar ḥud ḥaḡir.

Tavru vaz' içra saḡir ar ḥud kabir.

Lisanut-tayr, 2;

= **şâni** — uluḡ şânlık, martabalık:

Şaḡsi edi bir azim şâni,

Rıf'atda sipeḥrdin nişâni.

Layli va Macnun, 17.

AZİMAT // AZİMA — 1. katta, ülkan:

...bir dâirai azimada cam' kılib...

Mezânul-avzân, 22;

2. ḡasd, niyat, cazm; intiliş:

Pâdşâḡ Kündüz vilâyatı azimatıḡa çerik âtlanganda alarnıḡ va ḡeç kimniḡ ul
yürüş dilḡâḡi emas erdi.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 701;

= **bol-** — yetib bârmâḡ; yollanmâḡ:

Ḥamul uçurda pâdşâḡ Marv ḡışlâḡıḡa âzim boldılar.

İttifâḡa neça kündin soḡra azimat boldı.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 700;

= **ḡıl-** — 1. ḡarâr, aḡd ḡılmâḡ, birân yerga bârıḡa âtlanmâḡ, ketmâḡ; safarga
conamâḡ:

Kobtiyu ḡıldı azimat Rumḡa,

Dinu imânsöz marzu bumḡa.

Lisanut-tayr, 87;

Samarqandga hazrati Hâca Nasriddin Ubaydullâh şarafi suhbatlarigakim... müşarraf bolurğa azimat kıldılar, Hâca bir neça kün suhbatlar tutub, ta'zim va taşriflar tıpı, yana Hirât şahriğa azimat kıldılar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 530;

2. intilmâk; yol âlmâk:

Şaytân yolidin ayla hazimat zinhâr,

Qılğıl rahmân sâri azimat zinhâr.

Nazmul-cavâhir, XV-36;

Har duşvâr işki, mâl sarf etmek bila muyassardur- kılmasañ cangâ hatardur, sarfın ğanimat bil va salâmat sari azimat kııl.

Maḥbubul-ḳulub, 123;

3. қоşın тартıб бармâк, yürіш қılmâк; conamâk:

Alar anıñ tek turğanidin ul işga rızâ faḥm qılmâk tuḥmati bila Ḥürmüzni ḥalâk kıılıb, âz kişi bila Parvizni firât suyidin otkarib, Rum azimati kıldılar.

Tariḥi mülüki acam, 522;

Makkani buzğalı azimat kıılıb erdikim, bâri taâlâ tayri Abâbilni yıbarib, anı va çerikin ḥalâk kıldı.

Tariḥi mülüki acam, 520;

4. vafât qılmâk, ölmâk; yollanmâk; otmâk:

Âkıbat ul dağı özgalar azimat kıılğandek âzim boldı va anıñ pādşâhlığı kırk yıl erdi.

Tariḥi mülüki acam, 515.

AZIMUŞ // ŞA'N — baland martabali, e'tibârli, ḥürmatli:

Garçi sen ḥam azimuş-şa'n kişisen,

Âlam âhlida şahnişân kişisen.

Sab'ai sayyâr, 19;

Agarçi mezbâni anı tanımadı, amma çün baġâyat vaciḥ va mütakallim kişi erdi, ziyâfat qâidasını yaḥşi mar'iy tutti va bildikim, azimuş-şa'n kişidur.

Tariḥi mülüki acam, 519.

AZL — boşatış, çetlatış, uzâqlaştırış; mansabdan boşatış:

Şâhğa zebu far camâlidin ânıñ,
Azlu favti ham calâlidin ânıñ.

Lisânut-tayr, 115-11;

= **kı-** — 1. uzâqlaştırmâk, sürgün kılmâk; amaldan boşatmâk:

Qubâd... Madâyinga yetib pâdşâhlikka olturdi va Suhrâni vuzarâtdin azl kılmadı.

Tarihi mülûki acam, 519;

Siz agar Hısrâni pâdşâh kılıbsız, aytmânkim filhâl anı azl kılıñ.

Tarihi mülûki acam, 218;

2. rad kılmâk, iste'fâ bermâk:

Mavlânâ Nizâmiddin... ikki katla Hıriy şahriniñ qazâsın taklif bila aña berdılar. İkkalasi katla azl kıldı. Ümid ul kim, bu katla qabul kılgay va azl kıлмағay.

Macâlisun-nafâis, 144;

= **et-** — haydamâk, uzâqlaştırmâk; yoqâtmâk:

Avval bu erdikim, köñül kışvarıdın ul hazratniñ gayriniñ hayâlin azl etib...

Vaqfiya, 717.

AZM I — niyat, maqsad, mayl, qat'iy qarâr, cazm; irâda; qasd:

Safar azmida müsâfiridin ayrılur çağda hayrbâd mazmunluq alfâz radif kılıb aytqan şe'riniñ matlai furqatnamâ kelibdur.

Macâlisun-nafâis, 227;

Vale emdi azmim budurkim, hudây,
Agar bolsa umrumğa muhlat fizây.

Tarihi mülûki acam, 525;

2. bariş, conaş, âtlanış:

Emdi mav'id falân kün oldı yaqın,
Azm üçün saat ayladuk ta'yin.

Sab'ai sayyâr, 151-1;

Bu manzildin maña yol azimğa bâisdurur bu kim,
Yetar bir kârvân har dam, otar bir kârvân har dam.

Hazâyinul-maâniy, IV6-400;

= **i asar** — ta'sirniñ kattalığı; haddan artıq, ta'sir:

Mülk bostānikim, azmi asaridin bazm ancumanida inyat saḥābidin zafar durlari saçıldı.

Hazāyinul-maāniy, IV6-764;

= **i bedād ayla-** — zulmga kasd kılmâq; yāvuz niyat bilan ātlanmâq:

Aḥkim, nāmeḥribānim azmi bedād ayladı,
Bir öldi meḥru vafā rasmini barbād ayladı.

Hazāyinul-maāniy, IIIa-339;

= **i vatan kııl-** — vataṇa conamâq:

Gāḥ ğurbatda adil va ğarib elga zalil boldum,
Gāḥ bu şiddatlardin azmi vatan kııldım.

Maḥbubul-ḳulub; 5;

= **i visāl ayla-** — visālga intilmâq, barmâq, visālga yetmâq, maḳsadga yetişişga intilmâq:

Yıl tugangaç ḳılğasen azmi visāl,
Men muḥayyâ aylabân bazmi visāl.

Lisānut-tayr, 84;

Ey tāyiri davlat, aylasaṇ azmi visāl,
Bu çāk köñülni uz urubân çaṇāl.

Münşaât, 145;

= **i dayr kııl-** — butḥāna tāmân barmâq; ātlanmâq:

Ka'badin andâḳki kıldı azmi dayr,
Dayrdin ḥam Ka'bağa körgüzdi sayr.

Lisānut-tayr, 85-12;

= **i cavlân ayla-** — kezmâq, kasd kılmâq:

Vaḥ, nedür maydānda ḥar yān azmi cavlân aylamak,
Bizga yetgaç özga yān āḥaṇi maydān aylamak.

Hazāyinul-maāniy, Ia-246;

= **i zunnâr ayla-** — başka diḡa ötmâq; butparast bolmâq:

Kurf dayri içra ma'vâ aylayın,
Azmi zunnâru çalıyu aylayın.

= **i samā et-** — āsmān tāmān yollanmāk; samāi organiṣga kiriṣmāk:

Biri boldı ālamda fīkratnamā,
Vale bir guruh etti azmi samā.

Saddi İskandariy, 296-21;

= **i safar ayla-** — safarga ātlanmāk qasd kılmāk:

Ayladım azmi safar, bolğay debān ışk otı kam,
Ul ħud afzun boldı ħar manzil demaykim, ħar qadam.

Ĥazāyinul-maāniy, IV6-402;

= **i safar kıl-** — qasd kılmāk, safarga ātlanmāk:

Qılğalı azmi safar ulkim maṇa dilḥāḥdur,
Āgaḥ öz ḥālimdin ermasmen, ḥudā āgāḥdur.

Ĥazāyinul-maāniy, IIa-90;

= **i tasbiḥu musallā kıl-** — tasbiḥu cāynamāzni qolga ālmāk, namāz oqıb,
tilāvāt kılıṣga kiriṣmāk:

Ul biri dām erdi, bu bir dāna el saydı üçün,
Ĥar qaçān kim azmi tasbiḥu musallā kıldı ṣayḥ.

Ġarāyibus-siğar, Ia-131;

= **i tavāf kıl-** — ziyāratga bāriṣın niyat kılmāk:

Dedikim, ey arṣ matāfın seniḥ,
Ka'ba kılıb azmi tavāfın seniḥ.

Ĥayratul-abrār, 70-10;

= **i ḥilvat kıl-** — ḥilvatga çekilmāk, ḥāli bir cāyga kırmāk:

Pari paykar dedi cānımğa minnat
Ravān qoptiyu kıldı azmi ḥilvat.

Ĥazāyinul-maāniy, IVa-315;

= **i ḥaram kıl-** — ḥacga bārmāk; iḥtiyār kılmāk; Ka'ba yoliga qadam
qoymāk:

Sıdk birla aylabān azmi ḥaram,
Bādiya qat'ığa urdılar qadam.

Lisānut-tayr, 90;

Eşitgaç bu söz baştın aylab kadam,
Kişi öylakim kılsa azmi haram.

Saddi İskandariy, 322612;

= **ayla-** — kasd kılmâk, âtlanmâk, ketmâk, conamâk:

Şayh aylar çağda göyâ azmi Rum,
Aña maskan ermiş özga marzu bum.

Lisānut-tayr, 85-10;

Ul hud aylar azm men ham hastadurmen ham ğarib,
Gâh-gâhı bolğasen mendin habardâr, ey köñül.

Hazâyinul-maâniy, IVa-391;

= **kıl-** — kasd kılmâk; âtlanmâk, ravâ bolmâk:

Ne yanlıg ul kuyâş koyıga yâlguz azm kılğaymen,
Ki bolmâk istabân ul yân bârurga sâya hamrâhim.

Hazâyinul-maâniy, III6-407;

Dedilar: Azm kılmamâk avlâ,
Ki erür şâhğa za'f mustavlâ.

Sab'ai sayyâr, 186-18;

= **et-** — kasd kılmâk, âtlanmâk, kol urmâk:

Sa'd yer önti dağı azm etti,
Öz visâkıda mayli bazm etti.

Sab'ai sayyâr, 121-24;

Hıradmandğa el hatâsıdın pand yetar va savâb yolıga azm etar.

Maḥbubul-ḳulub, 147.

AZM II — suyak, üstühân; = **i ramim** — çırgan, eski suyak:

Rozi etti yelga ruḥâsâ şamim,
Kim şacargâ tâptı cân azmi ramim.

Lisānut-tayr, 4-1;

Erür lek bu birda dürri yatım,
Yana birda bir neça azmi ramim.

Saddi İskandariy, 32.

AZMSAZ — tayyârgarlık koruvçısı; bir işni yolga koyış:

...ba'zı avkâtda âlam kişvari fathıga azmsâz va ba'zıa hâlâtde kişva ahlî
âbâdanlıqları sari sehnardâz...

Ğarâyibus-sigar, Ia-64.

AZÂ — 1. mâtam, müsibat:

Sultân Badiüzzamân Mirzâkim Mâzandarân mülkidin kişi yıbarıp alar azâsı
üçün ba'zığa libâslar iltifât kılıb erdilar.

Ĥamsatul-mutaĥayyirin, 708;

Yâlguz âta yokki, kavmu ĥayli,
Târtib bu azâda vâyu vayli.

Layli va Macnun, 93616;

2. dâd-faryâd, kışkırık:

Kündüz eli uyda tâpmay ânı,
Bâşlab yana navĥayu azânı.

Layli va Macnun, 72a19;

= **sor (a)** — köñül soramâk, ta'ziya bildirmâk:

Maclisda olturğaç, faqirlarniñ rütbasi şavkatidin va maclis savlatidin ĥasr
bolub ĥeç nav' sözkim, dalâlat azâ sormâkğa kılğay ayta âlmadım.

Ĥamsatul-mutaĥayyirin, 699;

= **tut-** — mâtam tutmâk; yığlamâk:

Falak vafâğa azâ tutğan olsa ahlî vafâ,
Tirik netib yürügaylar camâati mafluk.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6 - 327;

Zorgar çün tâpmadı bir kün ģizâ,
Bâşladı öz ĥalığa tutmâk azâ.

Lisânut-tayr, 56.

AZÂB — maşakķat, aziyat; âzâr, dard, alam:

Ĥar ne ĥatâ kılğanıñ olğaç ĥisâb,
Bolgusidur ĥar biriga yüz azâb.

Ḥayratul-abrâr, 74-4;

Qarığa bacuz daḥr azâbi ermas,
Bâgida yigitlik âbu tâbi ermas.

Nazmul-cavâhir, XV, 44;

= **i alim** — ıztırâblı azâb:

Çekti Muḳbil base azâbı alim,
Tâ aña qat' boldı daştı qayım.

Sab'ai sayyâr, 160-5;

= **âyati** — azâb alâmatlari:

Ḥacrida barça azâb âyatları şa'nımdadur,
Barça rahmat âyatidek nâzil ânıñ şânıda.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-530;

= **ayla-** — kıynamâq, âzâr bermâq, rancitmâq:

Ketür, ey ḥurvaş sâḳiy, mayi kavsar zulâlidek,
Ki dözaḥdek ḥümâri ḥacr cânımğa azâb aylar.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-107;

Ḥacrkim cânım tilar ḥar dam azâb aylab erür
Zâlimekim, kıynab eldin naḳdi pinḥân istagay.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-363;

= **yetkür-** — azâblamâq, azâb bermâq, kıynamâq:

...bir neça izâ va azâb bila ḥam bolmağusidur, balki ul izâ va azâb yetkürürda
bu faḳirniñ za'flıg mizâcığa taraddüd va taşviş köprakyetğusidur.

Münşaât, 155;

= **et-** — azâb bermâq, kıynamâq:

Gar saña bolsa etmek ğaraz,
Men bolay bu nâtavânlarga evaz.

Lisânut-tayr, 132.

AZÂLIQ — mâtam; mâtam tutışlik:

Deb böyla sürüdi benavâlık,
Yâ navḥaki aylagay azâlık.

Layli va Macnun, 91a5.

AZÂMAT — şumlik, ğaraz, ħusumat, yâmânlik:

Kim râzı bolub azâmatimga,
Boyniñni koyub malâmatimga.

Layli va Macnun, 59.

AZRAQ — 1. kök, ħavârañ:

Biri azraq libâs aĥli ĥirad,
Bolub ârâmgâhı kök ğünbad.

Sab'ai sayyâr, 111;

Köz azraq, sâķâl sarıĝu tiyra yüz,
Çıkıb barĥanıñ mâñlarıdın münjüz.

Saddi İskandariy, 112;

2. âsmân:

Azraq uza kim bolubân baĥyasâz,
Ancumi naĥsi falaki naķşbâz.

Ĥayratul-abrâr, 79-5.

AZUBAT — tâtlılık, yâķımlılık:

Tildin azubat dilpisanddur.

Maĥbubul-ķulub, 127.

AZFAR — ötkir ĥud; ötkir ĥıdlı; **müşki azfar** — ota ĥuşboy müşk:

Ĥirât dârus-saltanasiniñ... ķarâ tufrâĝı müşki azfar va tablai anbarga ta'nsâz
tâĝe vâķe'dur.

Vaķfiya, 718.

AZĤARU MİNAŞ-ŞAMS — ķuyâşdan yârıĝrâķ, ravşanrâķ; cuda anıķ ma'lum; eñ
maşĥur:

Mavlânâ Muĥammad Göştigir... ķün kamâlâti azĥaru minaş-şamsdur.

Macâlisun-nafâis, 136.

AZĤÂR — ğüller; ğözallik, ziynatlilik:

...malak âlaminin bahâristâni rağâ-rağ azhâri va günâgün aşcâri tamâşâ kılğanı.

Hayratul-abrâr, 28;

...farzand mevasidin özga cami' azhâru favâkih bila müzayyan erkanin aytmaq.

Farhâd va Şirin, 31;

hadâyiki nâmutanâhiy azhâri — çeksiz bağlarnın gülleri; birâr asar tilinin söz bāylığı, rağ-baraqlığı:

Çün [*“Arbain hadis”*] mütâlaasiğa maşgul boldum, alfâzidin hadâyiki nâmutanâhiy azhâri va maâniysidin haqâyıki ilâhiy anvâri zâhir bola kirişti.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 704.

AİZZA — azizlar; uluğlar; dānişmandlar:

Bu latâfat âyin aizzağa va bu balâgat tazyin acillagakim, tab'ları naticasidin âlam aḥli huşşâl.

Macâlisun-nafâis, 136;

= **i aḥbâb** — aziz dostlar, izzatli, ḥürmatli coralar; köñilga yakın kişiler:

Ammâ ba'd acillan aḥbâb âllıda andâk ma'ruz bolur va aizzai aḥbâb ḥizmatida andâk arzğa yetkürölür.

Münşâât, 87.

AİMMA — imâmlar, peşvâlar:

... [Sayid Ḥasan Ardaşer] asrının ulamâ va aşrâf va aimması bila dâim musâhib erdilar.

Ḥâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 528;

= **i islâm** — islâm imâmları, islâm dininin peşvâları:

Andâkkim, bu ma'niğa aimmai islâm, balki ḥavâs va avâmdin köpi vâkıfdurlar va bu bâbda taḥsinlar kılib, insâflar berürlar.

Vakfiya, 719.

AY- — aytmaq, demâk, gapırmâk:

...anbiyâ kısmatgâhı ilmi on âlamça ekanlardin yüz batar ârtuqrâkturkim,
ayğan va bani İsrâil tarbiyatgâhida yüz yigirma dört miñ harif ârasidin özni dört
sâhibbayt masâbatığa sâlgan...

Hamsatul-mutaḥayyirin, 695.

AYB — nuqsân, hatâ, kamçılık, günâh:

Çün oğlı aybının atâ kormas,
Korsa ham kılğanın hatâ kormas.

Sab'ai sayyâr, 205-20;

El aybını aytırğa birâvkim uzâtur til,
Öz aybını fâş aylagalı til uzâtur, bil.

Maḥbubul-ḳulub, 141;

= **közi** — nuqsân kıdıradıgan köz:

Ayb közi çünki bolur tezbin,
Zaḥr korar garçi erür aḡabin.

Ḥayratul-abrâr, 139-21;

= **kör-** — ayb tâpmâḡ; nuqsân, kamçılık körmâḡ:

Ey ḥuşâ, ülki ayb kormâḡ ila,
Yüz ḥunarvar marâtibin tâḡkay.

Arbain, XV-60;

= **ayla-** — ayblamâḡ, malâmat kılmâḡ:

Dayr arâ usruk körüb zâḥid meni ayb aylamış,
Bilmamiş miskinki, heç iş ḥârici taḡdir emas.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-111;

= **ḡıl-** — ayblamâḡ; ta'na-malâmat kılmâḡ:

Özüñ öz sırrıñnı asray âlmaḡanıñnı bilürsen yana birâv anı fâş etsa, ayb ham
ḡulursen.

Maḥbubul-ḡulub, 162;

İstasa kuygan köñül otluḡ yüziñni, ḡılma ayb,
İḡtiyârı yoḡtur aylarda samandar otkâ mayl.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-369;

= **et-** — ayblamâk, ta'na malâmat kılmâk:

Navâiy dardi hâlidin dam açmas bolsa, ayb etmañ,
Ne dam açsun, birâvkim, tâpmadı âlamda bir hamdam.

Hazâyinul-maâniy, IIa-238;

Qâşî âllinda Navâiy bersa cân, ayb etmañiz,
Gar budur mehrâb, bir-bir koygusidur barça bâş.

Hazâyinul-maâniy, IIa-208.

AYBBINLIK — badniyatlik, qâra köñillik, tırnâk tagıdan kir ahtariş:

Aybbınlık nazarları, aybcoylık hûnarları. Kaydu firibda füsunsâz makru
hiylada sehrpardâz.

Maḥbubul-ḳulub, 57.

AYBGO//AYBGOY — birâvniñ aybını aytuvçı, kamçılığını yüziga sâluvçı:

Ülki, saña eldin erür aybgo,
Elga dağı sendin olur aybco.

Rubâiylar, 44.

AYBCO//AYBCOY — birâvniñ aybını kıdiruvçı, fışk-fücür yürütüvçı, qâra niyatli:

Aybcoy ma'yub, aybgoy mankub.

Maḥbubul-ḳulub, 132.

AYBCOYLIK — birâvniñ kamçılığını kıdirişlik, fışk-fücür yüritişlik, qâra niyatlilik.

Maḥbubul-ḳulub, 57; **q. AYBBINLIK**

AYBLIG — nuqsanlı:

Lâcaram anda aylagüm peçiş,
Ayblığ bolmasun debân heç iş.

Sab'ai sayyâr, 44-2.

AYBPOŞ — ayb yaşıruvçı, birâvniñ kamçiligini körmalikka harakat kıluvçı; ayb
keçiruvçı:

Muhtasib ta'zir etar vaḳti tanim kıldı yalañ,
Dayr piriniñ ḳulidurmenkim, uldur aybpoş.

AYVÂN — 1. köşk, qasr:

Sürdi çün törtinçi ayvânga asâs,
Şâhı ancum ayladı nur iktibâs.

Lisânut-tayr, 10-12;

Ey camâliğinîñ hayâli hâtırı vayrânda naqş,
Şamsadin qalğan asar yañlıg buzug ayvânda naqş.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-139;

2. âltınçı qavat âsmân, falak; âltınçı qasr:

... har müdarrisi qâşıda Muştariykim, âltınçı ayvân dânişmandidur-- âliy va
nâdân va har tâlibi ilmi âlinda Atâridkim, ikkinçi suffa mustaididur tifli abcadhân...

Vaqfiya, 719;

3. quyâşniñ 12 burcidan biri:

Bu tanazzül şaraf kılib saña fâş,
Hamal ayvânida neçükki quyâş.

Sab'ai sayyâr, 12-8;

= **i münakkaş** — bezakli, naqşinkâr ayvân; falak çarh:

Çarh ayvânı münakkaşdur, vale naqqaşı sun'
Çekmadi naqşi vafâ bu tâkı miynakârda.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-299;

= **i rif'at** — yüksak ayvân; âsmân:

Meñr ila gar keldi çarh ayvânı rif'atdin mane';
Câm koyğan dayri tâkın añağıl andın rafe'.

Hazâyinul-maâniy, IIa-163.

AYYÂB — ayblâvçı:

Hükümat davlat ayyâbğa mavâizâsa kalâm va nasâyihi mâ lâ kalâm demek.

Saddi İskandariy, 145.

AYYÂM — künlär, davr, payt, zamân, vaqt:

İttifâqa Pañlavân hizmatlari ham ul ayyâmda Maşhadda erdi.

Hâlâtî Paḥlavân Muḥammad, 535;

Muḡanniy ḥazin naḡma būnyâd kıl,
Yigitlikniñ ayyâmini yâd kıl.

Saddî İskandariy, 278615;

= **i visâl** — yetişuv künlari, uçraşuv paytı:
Cilva körgüzgay ḥamul avvalḡı ḥâl,
Zâḥir olḡay sizga ayyâmı visâl.

Lisânut-tayr, 29-19;

= **i şabâb** — yaşlık davri:
Ey Navâiy, sendek etgan zâye' ayyâmı şabâb,
Sudi yok ancum kibi aşkı nadâmat şâmı şayb.

Ḥazâyinul-maâniy, 16-71;

= **i ḥacr** — ayrılık künlari, cudâlik damlari, ḥicrân vaḡtı:
Erür şâmdek tiyra ayyâmı ḥacr,
Ne bolḡay ḥayâl aylagıl şâmi ḥacr.

Ḥayratul-abrâr, 113;

= **i adl körgüz-** — adâlat, insâf körsatmâḡ, ḥaḡḡâniylik davri, zamânı bolmâḡ
Ketür, sâḡiyâ, toldurub câmi adl,
Ki körgüzdi İskandar ayyâmi adl.

Saddî İskandariy, 25269.

AYYÂR — ḥiylalar, firibgar, makkâr; seḥrgar:

Ul nur âşıkı maḥcur közi ravzani şışalari ravzan közan közi şışalaridek ḥayrân
kılıb ışkı bebâk ayyârı ul ravzan yolidin özin köñül ma'murasıḡa taşlar.

Maḥbubul-ḡulub, 92;

= **köz** — makkâr nigâḡlı; maftun ḡıluvçı nigâḡ:
Köz üçidin va'dan vasl aylab imâ âldı cân,
Göyiyâ bâzı berib cân âldı ul ayyâr köz.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-113.

AYYÂRA — münâfık, ḥiylagar, aldâvçı, makkâra; köḡna dünyâ:

Garmmeħr olğan ila zâli falakdin tâpma firib,
Kim bu ayyâranıñ asru köp erür makru fani.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-587;

Caħân ayyârasidin tut kanâra,
Ki makru faniğa yoĥtur ŗumâra.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-398.

AYYÂRLIĞ — ustakârlık, ĥıylagarlık:

Bu sıfatkim tâptı ul ayyârlıĥ sarriŗtasın,
Tañ emasdur, gar âtın ĥöyğaylar ânıñ sözani.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-408.

AYYÂŞ — iŗratparast, ayŗ-iŗratni sevuvĥı:

[Ĥürmüz binni Yalâŗ] ayyâŗ ĥiŗi erdi va âvni sevar erdi.

Tariĥi mülüki acam, 515;

Bâysunğur Mirzâ ĥuŗtab' va saĥiy va ayyâŗ va ĥunarparvar pâdŗâĥ erdi.

Macâlisun-nafâis, 199.

AYIL- — ayrılmâĥ; uyğânılmâĥ, ĥuŗga kelmâĥ; tüşünmâĥ, faĥmlamâĥ:

Neĥa dersenki, saĥiy bizni bir may birla mast etsün,
Ėururu caĥl içinda mastlığdin bir ayıl bâre.

Ĥazâyinul-maâniy, IVa-371;

Navâiy base keĥ ayıldın darığ,
Yigitlikni barbâd ĥıldın darığ.

Saddi İskandariy, 278616.

AYILDUR- — uyğâtmâĥ, ĥuŗga keltirmâĥ; acratmâĥ:

Masti ıŗĥ olmış Navâiy, bermagil pand, ey ĥakim,
Kim magar saĥiy ayıldurğay bu maynıñ beħudın.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-461.

AYIR- — acratmâĥ; cudâ ĥılmâĥ:

Ya'ni ĥün ıŗĥ ayırsa cândin
Çıĥĥundur surĥro caĥândim.

Layli va Macnun, 92611;

Kişi ayırsa bir bedilni yâri dilpaziridin,
Ümid ülkim, ayırgay tenri ânı nâguziridin.

Hazâyinul-maâniy, III6-494;

Şe'r taqti'i ibârat andındurkim, bayt alfâzini bir-biridin ayırgaylar.

Mezânul-avzân, 25.

AYIĞ — âzıkmâk; uygânmâk, huşga kelmâk; adaşmâk:

Tıyğ ila başıma keldiñki, bu kün qatl işida,
Hoblar içra sarâmad sen olubsen ayıkıb.

Hazâyinul-maâniy, IV6-67.

AYIĞ — ayık:

...insâniyat va müsülmânliqdin yırâk, töñüz va ayığ âdamıylıgda alardın
yağşırâk.

Mağbubul-kulub, 50.

AYLA- — aylamâk, kılmâk, etmâk:

Ortab, ey hicrân, meni dudumin kıl koyida mığ,
Tâ ul ây husniğa aylay âlmağay nazzâra el.

Hazâyinul-maâniy, Ia-286;

Demañ ul şöhi balâ usruk yetiştı, kıl hazar,
Vağ, netaykim, bu balâdin aylay âlmân ehtirâz.

Hazâyinul-maâniy, IVa-121.

AYLAN- — 1. aylanmâk, buralmâk, girdidan yürmâk:

İkki parvânaki, bir şam' üstiga aylansalar,
Gağ muvâfık, gağ muğâlif, şak yok olmâk muhtarık.

Hazâyinul-maâniy, IV6-315;

Tizginib, üylakim kıyun aylanıb, uylakim tutun,
Rağşı sâlıb çü dubdurun hayli balâni közğatib.

Hazâyinul-maâniy, III6-60;

2. kezmâk, hazır bolmâk:

Tâ buzuğ köñlüm arâ zülfün hayâli aylanur,
Acdağâedurki, bir vayrâna içra tolğanur.

Hazâyinul-maâniy, IVa-79;

3. özgarmâk:

Kör ğamım afzunluğun har damki aşkim hayliniñ
Katrasi baħr oldı, emdi aylanıbtur kânga ham.

Hazâyinul-maâniy, Ia-309;

... bu adâlat avcınıñ tolun âyığa kamlık yüzlanmasun va bu saltanat burciniñ
hurşidin âlamârâyı kamâl daracasidin aylanmasun.

Macâlisun-nafâis, 255;

4. kaytmâk, yüz ögirmâk:

...üz aqıdalaridin aylanıb, faķirniñ aqıdasığa keldilar.

Hamsatul-mutaħayyirin, 697;

Çün yigit bolduñ ham ândın yânmadıñ,
Laħzan öz hâliñga aylanmadıñ.

Lisânut-tayr, 107;

5. ögirilmâk, burılmâk:

Tavaccüh ħaķ subħânaħu taâlâğa yüzlanmak va ul yân aylanmâķdur va ħalkdın
taaluķ târın üzüb, aña ulanmâķdur.

Maħbubul-ķulub, 86;

Men kimu ğüstâħ öpmâk ilgiñ, ey sultânı ħüsn,
İtlariñniñ çün kafî pâyın öparmen aylanıb.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-35.

AYLANDUR- — aylantırmâk; **tegirmân tâşı aylandur-** — cabru cafâ körsatmâk;
ķıynamâk:

Kök tegirmân tâşı aylandurmak istar başıma,
Dema âyu kün başım üzra bukim sayyârdur.

Hazâyinul-maâniy, IV6-185.

AYMAN — daraħt nâmı; nârı ayman - şu'lali bir daraħt:

Ĝâħı İzâm üzra lam'a afkan,

Şâh üzra neçükki nârı ayman.

Layli va Mecnun, 59a14.

AYMÂN — qasamlar; va'dalar:

Biri bukim, munça pand va nasihat va taşnı' va malâmat va ânt va aymân bila
birâvkim, muntabih bolmamış.

Münşaat, 155;

Qulluğuŋa maḥkam et imânını

Aylagıl imânıdek aymânını.

Ḥayratul-abrâr, 64-2.

AYN I — arab alifbesidagi *a, u* harflariniñ nâmı:

Mehr aŋlab âşık oldum, soŋra yetsa koḥi ğam,
Ne acab ışk ibtidâsı ayn erür, pâyânı qâf.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-323.

AYN II — 1. köz, dida; köz qaraçığı:

Çek aynıma ışk tötüyâsın,
Ur qalbıma ışk kimiyâsın.

Layli va Macnun, 36;

Közi aynı maḥmurluğ içra mast,
Mayi la'lidin mastlar mayparast.

Saddi İskandariy, 269616;

2. bulâk, çaşma; belgi, közgü:

Yüzündür pâklik meḥri, közümdür râstlık aynı,
Anıñdek yüzga mundâk közdin özga köz maâzallah.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-576;

La'lidin tâkim takallüm kıldı ul şoḥı maliḥ,
Ḥızrniñ aynı yaşunmış kökdin inmas ḥam Masiḥ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-657;

3. manba; sabab:

Avval özün, âḥiru mâbayi özün,
Barçağa ḥalıq, barığa ayn özün.

4. mähîyat; ciħat:

Gar bebasarlık aynidin nargis közüñdin lâf urar,
Aħli nazar aqlarkim, ul ħam kör erür, ħam bad alaf.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-311;

= **i bebâklik** — itâatsizlikniñ aynı özi, ĥuddi özi:

Filvâķe' ĥâlķ ibâdatiniñ tarki va maħluķ bandalıģiniñ iştigâlikim, aynı
bebâklik va maħzi beâķibatlıģdır.

Ĥâlâti Sayyid Ĥasan Ardaşer, 528;

= **i biniş** — çukur tüşünüvçi, bilimdân kişilar, aħli nazar:

Ĥayu yerdakim aynı binişdurur,
Sababni bilur kim iki işdurur.

Saddi İskandariy, 325a4;

= **i calâdat** — azamatlık yüzasidan; çaķķânlik, çabuklik:

Ey surubân aynı calâdat arâ,
Raħşni maydâni şicâat arâ.

Ĥayratul-abrâr, 158-1;

= **i zamân** — zamânniñ yaħşisi, uluģı; âlam közi; ĥammaniñ nazarı:

Bu çaşmani aynı zamân vasf etmiş,
Bir bandani şâĥı caħân vasf etmiş.

Nazmul-cavâĥir, 29;

= **i izzat** — izzat yüzasidan, vacidan:

Ne taħammul, gar yüziga tüşsa nâmaħram közi,
Öz közümnı aynı izzatdin çü maħram istamân.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-273;

= **i inâyat** — inâyatniñ aynı özi; ĥâlis meħribânlik:

Navâiy ĥânın ul köz birla töktün,
Tirik bolkim, budur aynı inâyat.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-43;

= **i insân** — ĥaķiķiy, yûksâķ daracadagi insân:

Demay aynı insânki insânki ayn,
Ham insânı ham ayn Sultân Husayî.

Tarihi mülûki acam, XIV-236;

= **i iflâs va falâkat** — küçli, ota tüşkünlik va falâkat; kirli köz:

Bu fakirni aynı iflâs va falâkat va sarnavişt Maşhad sâri târtib eltti.

Hâlâtî Paḥlavân Muḥammad, 535;

= **i karam** — karam yüzasidan:

Ki ayni karamdîn kaçân kim ilâh,
Günâhkârdin otkarur bir günâh.

Saddi İskandariy, 237a1;

= **i kasâfat** — kasâfat manbai; ota kasâfat:

Nâkaslar işin ayni kasâfat bilgil,
Davlatlarini eraḡa âfat bilgil.

Nazmul-cavâhir, 25;

= **i maḡsud** — asl maḡsad, ḡaḡiḡiy maḡsad:

Çünkü maḡsud içra nâbud oldı ul,
Ul fanâda ayni maḡsud oldı ul.

Lisânut-tayr, 180-11;

= **i ma'suḡluḡ** — *söz oyini* “ayn” ḡarfı ham “kôz”; bütün bârlıḡ:

Aynı ma'suḡluḡda cilvan zât
Özini körgali tilab mir'ât.

Sab'ai sayyâr, 7-19;

= **i muḡabbat** — muḡabbat tufayli; ḡâlis muḡabbat:

Basâ tiflekim, aynı muḡabbatdin atâ saḡâlî tûkin târtib üzûbtür va saccâdasi
meḡrâbida beadabliḡ körgüzûbtür.

Maḡbubul-ḡulub, 160;

= **i nazâḡat** — asl lâkizalik, ḡaḡiḡiy musaffâlik:

Aynı nazâḡatda bu a'zam caḡân,
Barça caḡân aḡli közidin niḡân.

ḡayratul-abrâr, 43-17;

= **i nâz** — nâz tufayli; nâzlı köz; yâlgız nâz kılışlık:

Qâldimu nâz uyqusunda tünü kün kâfir közüñ

Yâ açılmas nâtavânlar sari aynı nâzdın.

Hazâyinul-maâniy, IIa-247;

Dema aynı nâzdın ul köz açılmaydurki, bâr

Kâfirekim mastlıg ifrâtidin uyqudadur.

Hazâyinul-maâniy, Ia-179;

= **i nur** — nurnıñ huddi özi, özi yârıglıkdan ibârat:

Öylaki hırşed erür aynı nur,

Közni yârutmâqda aña ne şuur.

Hayratul-abrâr, 105-2;

= **i rasvâlık** — ota rasvâlık, rasvâlıkniñ özi:

Biyik kırâati mahzi ra'nâlık va anâniyat camâatdin ilgari çıkmâğı aynı rasvâlık
va nafsâniyat.

Maḥbubul-kulub, 32;

= **i raşk** — raşk tufayli, raşk taqâzâsi bilan; raşkli nazar:

Yârni ağıyâr bila köra âmaslıgıdın köz qanı deb aynı raşkdin bu matla' ḥub adâ
tâpıbdur.

Macâlisun-nafâis, 201;

= **i rızâ** — nazarı marḥamat, qabuliyat nazarı, râzılık ciḥatidan:

...eşıtgüçi aynı rızâdin öz şânın unutmağay va gâyatı ta'zimdin öñ közin ul
ḥidmat üçün ilgari tutmağay.

Maḥbubul-kulub, 90;

Bu ıskı, seniñ rızâñ üçün kılmışmen,

Ḥam aynı rızâ bila qabul et, yâ rab.

Vaḳfiya, 722;

= **i safâ** — safâ azmi, manbai; ḥâlis sâflik:

Biri nazar ilmini idrâk etib,

Aynı safâdin nazarin pâk etib.

Hayratul-abrâr, 54-6;

= **i talattuf** — nâzik muâmilada bolış tufayli; birgina yaǵşılık:

Erür maǵz taǵviy va lekin riyâsız,
Ubudiyat sirfu aynı talattuf.

Hazâyinul-maâniy, IV6-311;

= **i yaraǵân** — sarıǵ kasallığı bilan âǵrıǵan kişiniñ közi:

Nargis arılmay marazidin arıǵ,
Közlari aynı yaraǵândin sarıǵ.

Hayratul-abrâr, VI-32;

= **i hayâtafzâ** — hayât baǵıslâvçı, tiriltirüvçı, iltifâtli köz:

Ham ħati ħazrâsi ħuştur, ham labi göyâsı ħuş,
Ham Hızır ħuş, ham anıñ aynı hayâtafzâsı ħuş.

Hazâyinul-maâniy, IV6-254.

AYNAL-MAFAR — kaçmâǵ kayda; kaçadigan cây kayda:

Qazâdin maña tüşdi mundâǵ safar,
Qadar ħükmidin elga aynal-mafar.

Saddi İskandariy, 125.

AYNAK — közâynak:

Közga çü âçtı basardin çarâǵ,
Şışan aynakdur aña eski dâǵ.

Hazâyinul-maâniy, 168-17;

Ki poya kılsa nazar sâlgalı yigitlargâ,
Valek cismi asâ istasa, közi aynak.

Hazâyinul-maâniy, IV6-738.

AYNUL-KAMÂL — kamâlât, balâǵat; birgina kamâlat vacidan:

Bu tiyra rözgârni ham sıǵurub va rayâĥin dastasida aynul-kamâl gazadı man'i
üçün ħâşâkni çekkandek bu ħâksârni ham kıyurub erdilar.

Nazmul-cavâĥir, 28.

AYNUL-YAĶİN — birâr narsa ħaǵıda anıǵ ma'lumât:

Yetişgay begümân aynul-yâĳin asrârǵa ħar kim,

Ayâğın tufragidin közlariga tötiyâ çeksa.

Hazâyinul-maâniy, Ia-380;

Ul cumladin dağı bir neçakim, aynul-yakın bolubtur, bitimagi münâsib köründi.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 707;

= **ahli** — çin, haqıqatin biluvçı, müşâhada etuvçı kişiler ötkir közlilar:

Urucuḡda aynul-yakın aḥliniḡ

Köziga ġubâriniḡ bolub tötiyâ.

Hazâyinul-maâniy, IV6-12.

AYNUL-ḤAYÂT — 1. ḥayât bulâğı, tiriklik çaşması:

Adâlat âyini ta'rifidakim salâtinniḡ zulumâti zulmi ârasida aynul-ḥayâti câvidâniy durur va içraḡga zulâli zindagâbiy yetkürür.

Saddi İskandariy, 252613;

Közlarim bağı saçarda aşkı gülgün âştılar,

Bu biri aynul-ḥayât, ul bir ġulafşandin dağı.

Hazâyinul-maâniy, IIa-341;

2. asar nâmı:

Yana “*Aynul-ḥayât*” kasidasi zulâlin yetkürübmenki, ġaflat aḥliniḡ oluk badanlarığa cân kiyürübmen.

Muḥâkamatul-luġatayn, 27.

AYRIL-//AYRUL- — 1. acralmâk, bölünmâk; acramâk, cudâ bolmâk; uzâqlaşmâk:

Çün ḥaşamu ḥaylidiñ ayrılġasen,

De ki bu a'mâl ila ne kılġasen?

Ḥayratul-abrâr, 75-26;

Ey köñül ḥicrân künidur, târtib afgân yıġlaġıl,

V-ey köz, ayrılġundur ul ġülçeḥradin, kân yıġlaġıl.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-209;

2. acralib çıkmâk:

Ayrılur göyâ kuyaşdin bir şihâb,

Âtı na'lıdın ḥar ötkim ayrılır.

AYRU — 1. başka özga:

Zülfü ruġsârîndin ayru garċi yok şâmimġa subĥ,
Şam'dek ĥar keċa tâ subĥ ortanurmen şâmdin.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-261;

Öylaki, bu şartlar imkânı bâr,
Şartdin ayru daġı arkânı bâr.

Ĥayratul-abrâr, 65-11;

2. ayırım, alâĥıda, taşċari:

Maċsudki, pir irşâdidin ayru bu yolġa ċadam urmamâċ kerak.

Maĥbubul-ċulub, 153;

...Mundâċ bolġândin soġra kişi neċûk âta rızâsidin ayru dam urġay yâ ċadam
koyġay.

Münşaât, 127;

3. ayrılġan, uzâċlaşġan (ĥâlda); uzâċda:

Ĥazâni ĥacr arâ ċâldım yırâċ baĥârimdin,
Yürürmen itdek ulub, ayru şaĥriyârimdin.

Münşaât, 136;

Tirik yürürmenü bâr mendin ayru cânânım,
Bu umr birla yürüb olmagan meniġ cânım.

Ĥazâyinul-maâniy, I6-428;

= **bol-** — bolak-bolak bolmâċ, acralib ketmâċ:

Bolur cism uza ayru-ayru boġun,
Bir indekki bolġay payâ-pay tugun.

Saddi İskandariy, 279a17;

= **sâl-** — ayırmâċ; acratmâċ, uzâċlaştırmâċ:

Sâldı bir aydın ayru meni ibtilâġa ċarĥ,
Ĥâldık öz âyn ĥacrida mendek balâġa ċarĥ.

Ĥazâyinul-maâniy, I6-129;

= **tüş-** — ayrılmâċ, acralmâċ, uzâċlaşmâċ, ċetlaşmâċ:

Biri ayru tüşmaklik aħbâbdin,
Kişi bağrı ortanmak ul tâbdin.

Saddi İskandariy, 304611;

Har kim alarğa yâvuştı, haqdin yırâk tüşti,
Har kim alardın ayru tüşti, haqniñ yaqınlarğa yolukuştı.

Maħbubul-ķulub, 158.

AYT — aytmâķ, gapırmâķ, sözlamâķ:

Zamân aħlidin özin sâhibdin tutķan yâlgân aytur va bedil tutķanıñ ĥam sözi
yâlganlıķ sarı kaytur.

Maħbubul-ķulub, 124;

Neçakim zârlıg bila Mas'ud
Dedikim, aytıñız nedür maķsud?

Sab'ai sayyâr, 186-14;

2. yâzmâķ, bitmâķ:

Acam şuarâsınıñ mutaahħırlaridin ba'zı maķbuzi aslam binâsın on âltı rukĥa
ķoyub nazm aytıbdurlar.

Mezânul-avzân, 60;

Faķirniñ “*Tuħfatül-afķâr*” ķasidamdinkim, alarnıñ [Câmiyniñ] âtıĥa
aytılıbdur.

Ĥamsatul-mutaĥayyirin, 701;

3. oķımâķ:

Agar muñluĥ istar esañ anda bayt,
Navâiyniñ âşufta nazmidin ayt.

Saddi İskandariy, 315a5;

4. kuylamâķ, ĥâniş ķılmâķ:

Mülâyim mutribki, tab' va faħm aña yâr bolĥay, âdamay ķöñli tâşdin bolsa, aña
zâr bolĥay, ĥususanki, ĥam aytķay va ĥam çolĥay, ķöñül mülkiña ne ķözĥâlânlarki
sâlgay.

Maħbubul-ķulub, 35;

Yana türk ulusi, bataĥsis çıĥatây ĥalkı arâ şâyi' avzândurkim, alar surudların ul
vazn bila yasab, macâlisda ayturlar.

Mezânul-avzân, 67.

AYTIKLIK — çaķımçilik, ıgva; gap-söz; ta'na:

Aytiklik bila yüz kızartmâķ alarġa tazyin, söz asnâsida yüziga ġarâ tilamak alarġa âyin.

Maġbubul-ķulub, 57.

AYTIL- — ayılmâķ, aytıb otılmâķ:

Aytılġan ikisi betaammül

Ul nav'ki ayladı taġayyül.

Layli va Macnun, 9;

Şaġe kim, vasfi yüz miñ yıl tujanmas, desa yüz miñ til,

Bu aytılġanġa yüz miñ yıl yana ġar birni yüz miñ yıl.

Ĥazâyinul-maâniy, IVa-459.

AYTIŞ- — ġapırışmâķ, sözlaşmâķ; baġlaşmâķ:

Çü aytıştılar şübġa raf' oldı pâķ,

Skandar bolub ġurramu zavġnâķ.

Saddi İskandariy, 314a13.

AYTMÂĶ — aytış, ġapırış:

Fanâ aġlıġa köp aytmâķ, marduddur va köp eşitmak matlub va maġmud.

Maġbubul-ķulub, 10.

AYURUL- — acralmâķ, başķa-başķa bolmâķ:

Zaġġâkdin el ayurulub erdilar.

Tariġi mülûķi acam, 507.

AYUR — farķlamâķ; acratmâķ:

Çün baytlarni bu fan bila mezân kılıb, mavzunini nâ mavzundin ayururlar, göyâķi kıymat va baġâsı ma'lum bolur.

Mezânul-avzân, 8.

AYŞ — 1. yaġşı turmuş, ġayât:

Bahilniñ mألın asrardin mehnati kattıg va hasudniñ fe'li uyatidin ayşı aççıgkim,
ul öz anasidin zalidur va bu öz kılıgıdın alil.

Maħbubul-kulub, 122;

Tak kişı ayşı üyin bil nigün
Uyga kaçan ħamil erür bir sutun.

Ĥayratul-abrār, 106-14;

2. ĥursandçılık, şadu ĥürramlık, rāħat-farāğat; köñilĥuşlik:

Mundak faslki, ĥeç fasl nişatga mundın layıkrak emas va mundak vaqtke ĥeç
vaqt ayşka şundın muvafıkrak kişı nişan bermas.

Münşaat, 92;

Yana çün şababu kuħulat dağı
Erür elga ayşu farāğat çağı.

Saddi İskandariy, 270618;

Ne yarlıg olğaykim ĥar neça tñ atkunça
Sen ayş ila uyķuda, men ranc bila uyğak.

Ĥazāyinul-maāniy, III6-321;

= **aħli** — ayş-işrat kıluvçılar, bazmdagılar:
Keça ayş aħli muğanniy laħnidin ĥuşhol emas,
Ançakim, men tñga tegrü itlari faryadidin.

Ĥazāyinul-maāniy, IV6-469;

= **bazmi** — oyun-külgi, ĥursandçilik, vaqtke ĥuşlik bazm:
Böyla mavsumdad keraktür ayş bazmin tüzgali
Ĥam zumurrad rañ yer ĥam bādai yāķut rañ.

Ĥazāyinul-maāniy, IIIa-181;

= **güli** — ĥursandçilikniñ yaşnagan paytı:
Baħar faslı bolub ayş güli açılğanı...

Macālisun-nafāis, 248;

= **gülbüni** — şadlık güllab-yaşnagan çağ:
Vaykim, bir gül ĥazāña sıldı ayşım gülbünün
Uşbu fasl içraki tıpmış cümlai ālam baħar.

Ĥazāyinul-maāniy, Ia-152;

= **davrâni** — hursandçilik vaqti; vaqti huşlik davri:

Davr ayâğın, sâkiyâ koyma yigit cânın üçün,
Kim yigitlik rözgârı ayş davrânı emiş.

Hazâyinul-maâniy, I6-287;

= **câmi** — hursandlik kâdaği:

Aql vasvâsi harâb etmiş meni huccat bila,
Sâkiyâ, bir ayş câmi tut mañau anı yeñ.

Hazâyinul-maâniy, III6-366;

= **kâmi** — halâvat; ayş ta'mi:

Zahri hicrânın çü aymış kâmini kıldı açığ,
Noşı vasliñ elga yetkandin maña yoktur âsığ.

Hazâyinul-maâniy, IV6-305;

= **sâzı** — ayşu işratga zarur asbâb-ancâmlar va âzıklar; ayşu işrat kılışga lâyıq:

Aytman bir sarv qaddu mâh ruhsâr istagil
Ayş sâzı, qâtılı şöhi sitamkâr istagil.

Hazâyinul-maâniy, IIa-390;

= **subhî** — visâl ümidi; hursandçilik başlanışı:

Kıldı ayşım subhîni ul şöğ la'bi tıyra tün,
Tifl oynab ot oçurgandin soñ olğandek tütün.

Hazâyinul-maâniy, IIa-255;

= **tahrisi** — ayşu işrat istagi, şavkı:

Mayğa âhañ et, Navâiykim, muğanniy har zaman
Ayş tahrisin ayân aylar lisânı ud ila.

Hazâyinul-maâniy, II6-542;

= **hâti** — hursandçilik nâması; murâd nâması:

Lek nişân mücdai cânı bolub,
Ayş hâti zavq nişânı bolub.

Hayratul-abrâr, 139;

= **i müdâm** — dâimiy râhat-farâğat mayi, hursandlik kayfî:

Oksumayın ayşı müdâmiñ seniñ,

Câmi caḥâlat bila kâmiñ seniñ.

Ḥayratul-abrâr, 152-2;

= **i müstadâm** — dâimiy ḥursandçilik: üzlüksiz ayş-ışrat:

Âyinakim, ul ḥurşedi avcı kamâl âltun câm içra asfar may bila sarḥuş va anıñ
kayfiyati ḥarâratidin âlam aḥlîğa zarfışanlığı ḥazânâsâ, balki ḥurşedvaşdurkim, ayş
mustadâmi mudâm bolsun.

Münşâât, 92;

= **i işrat** — ayş-ışrat, kayf-safâ:

Ayşu işrat câmidin bolsun yüzi gülgül, vâle
Köñliga ğam gülbünidin ḥârḥâre bolmasun.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-338;

Kim saña bu kelişu ketmakdin
Ayşu işrat ḥud emas erdi murâd.

Ḥazâyinul-maâniy, VIa399;

= **i kâṁ** — ḥursandçilik istagi; farâġat, maḳsadga erişiş; râḥat-farâġatli ḥayât
Şarḥ kıl âġâz îla ancâmini,
Avval emgak, soñra ayşu kâṁını.

Lisânut-tayr, 150-3;

Ottuz kırk içra erür ayşu kâṁ,
Vaḥki, maña ul dağı erdi ḥarâm.

Ḥayratul-abrâr, 169-10;

= **i murâd** — maḳsadga, ḥursandçilikka yetişiş:

Vasl bâġıda güli ayşu murâd,
Ânça tâptı cân nasimidin kuşâd.

Lisânut-tayr, 187;

= **u naşât** — şâdu ḥürreamlik, vaḳtiçâġlıq:

... ayşu naşât bazmi ḳurulġay erdi.

Maḥbubul-ḳulub, 55;

Men balâkeşmen, maña bazm içra ḥicrân zahri bas,
Sâḳiyâ, ayşu naşât aḥlîğa tut câmi visâl.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-203;

= **u tarab** — şadlık, hursandlik, oyun-külgi:

El könlidin ketti rancu taab,

Bular ornığa keldi ayşu tarab.

Saddi İskandariy, 292a9;

Dâim tilagan ayşu tarab nâhuşdur,

Noş aylamagan rancu taab nâhuşdur.

Nazmul-cavâhir, XV-40;

= **ayla-** — ayş-işrat sürmâk, kayf-safâ kılmâk:

Bolsa maña dağı yol, andaki ayş aylar ul,

Qılsam edi mast olub qâlu maqâl özgaça.

Hazâyinul-maâniy, IVa-311;

= **et-** — hursandçilik, kayf-safâ kılmâk, köñilhuşlik kılmâk:

Ayş etib ul hisravi âliy maqâm,

Tâpıb ul gülçeħradin ħar laħza kâm.

Lisânut-tayr, 164;

Üzdi mendin dostlık ul şoħi siymin tan yana;

Ançakim mümkindur etlig ayş, ey düşman yana.

Hazâyinul-maâniy, III6-540.

AYŞGÜZİN — işratparast, ayşu işratni sevüvçi:

... “*arlâtiy*” ismlik sadrnişınlar va “*tarħâniy*” rasmlık ayşgüzınlar va “*kıyât*” nasablık mutaayyinlar mavcud erdi.

Vakfiya, 716.

AYŞSÂZ — ayş-işratsâz; = **bol-** — ayş-işratga maşğul bolmâk:

Neça kün bolub pardada ayşsâz,

Ki faħm olmay ul pardadin ħeç râz.

Saddi İskandariy, 300a1.

AYYUĞAS-SAKİY — ey sâkiy:

Tiyralıkdur daħr işi sâfiy fanâ câmiyu bas,

Ayyuğas-sâkiy lfanâ da' mâ kadar ħüz mâ safâ.

AYĞAĞ — aygâk, sır bây beriş:

Nâdânga söz demak aygâğdur va köp demagi yortâğdur.

Maḥbubul-ḳulub, 140.

AKA — aka, âga:

Mavlânâ Maḥramiy... ḥoca Mansurniḡ akasıdur.

Macâlisun-nafâis, 115.

AKBAR — uluğ, katta; eḡ katta:

Lek ciḥâd içra bu asğardurur,

Nafs bila aylagan akbardurur.

Ḥayratul-abrâr, 164-11.

AKBÂDPAYVAND — ciğarbandlar, tuğışganlar:

... balki ḥâdim va şâgirdkirdâr va bu faḳirniḡ farzandi arcmand körmagim va riâyatiḡni avlâdmânand, balki akbâdpayvand mar'iy tutmâgım şâḥ va gadâ âllida vâziḡ va yaḥşı-yâmân ḳaşında lâyıḡ boldı.

Münşâât, XIII-154.

AKL — yemak, yemiş; âvḳat:

Akl ila şurb aylamagay rözadâr,

Lekin ikinçiga budur e'tibâr.

Ḥayratul-abrâr, 67-24.

AKMAL — eḡ kâmil, eḡ yetük, barkamâl, afzal:

Gar valikim ḥalkḡdin akmaldur ul,

B-ar nabi ḳıl farz kim mursaldur ul.

Lisânut-tayr, 176-5;

Ḳatl ḥükmi aylasa olturubân uşşâḳini,

Işḳ arâ çünkim men akmalmen taḳaddüm aylaram.

Hazâyinul-maâniy, I6-448;

Çün özlari daḡı faḳir va fanâ tariḳi akmal vâceḡ bila zâḥir erdi.

= **i davrân** — davrniñ yetük kişisi:

Gar kamâl ahlî calâi vatan ermas andın,
Nega tufrâğdur, ul akmali davrân vatani?

Hazâyinul-maâniy, IIa-403.

AQMAH — tuğma kör:

Hadisi pâku nutkı cānfizâiñdin tâpıb İsâ,
Ki anfasî kılıb ibrâ, agar abras va gar akmaḥ.

Hazâyinul-maâniy, III6-521.

AKNÂF — yân-atrâf, çegara:

...anıñ kışvari gülistâniniñ ḥarimi atrâfida va mülki bostâniniñ çamani aknâfida
körmas nimadin ḳulâğımni binafşa ḳulağıdek kar va tutmas nimadin ilgimni çınâr
ilgidek şal... kıldım.

Vaḳfiya, 171.

AKNUN — endi, endilikda, şu vaḳt, laḥza, şu dam:

Agarçi aknün afyun kasrati anı aḳl ḥülyasidin âriy kılıbdur, ul vaḳtda bu fanda
“*Aşul-vasl*” âtlıḡ kitâbni tasnif kıldı.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 706.

AKÂBİR — uluḡlar, a'yânlar, martabali kişiler, mansabdârlar:

Haftada ikki künkim, eşiḳda akâbir cam' bolurlar.

Münşaât, 130;

...bir maclisga akâbir sari bâḳıḅ Şâḥruḥ Mirzâdin naḳl kıldılar.

Macâlisun-nafâis, 196;

Akâbirki mülk içra mavcud edi,
Kim ul ḥayl mülk içra maḳsud edi.

Saddi İskandariy, 28a17;

= **u izâm** — eñ katta, uluḡ kişiler:

Ulus arâ akâbiru izâmdin sâyırı avâmğaça va sipâḥi arâ amârat masnadida
bazm tüzgandin...

AKÂBİRA — sâsâniylar sülâlesi pâdşâhlarının laqabı:

Törtünçi tabaqa sâsâniylardurkim, alarni akâbira debtürlar.

Tarihi mülüki acam, 515.

AKÂSİRA — sâsâniylar sülâlesi pâdşâhlarının laqabı:

Akâsira âtlanur bolsa erdi, rasm erdikim, sipâh yırâqtın halka urub, âtlığ turarlar erdi.

Tarihi mülüki acam, 524.

Çün Şeruya vafât kıldı va cam' mülk tegar âğâ inisini olturub erdi, heç kişi akâsiradin tâpmadılarkim, pâdşâh kılğaylar.

Tarihi mülüki acam, 523.

AKRAM — eñ âlicanâb, eñ sahiy, ota himmatli; =**ul-akramin** — sahabatlıların eñ âliy himmatlisi; karimlar karimi, taqrı, hudâ:

Karam sıfatı akramul-akramin işidur, sâhib karam kişi haqñın bu nav' sıfatğa mutâbe' kişidur.

Mağbubul-ğulub, 112;

Çü sen mükrım ahlı karamdur sabab,
Desam akramul-akramin ne acab.

Saddi İskandariy, 236621.

AKRİMUZ-ZAYFA — mehmânıni hürmat qılıñız:

İşığa sâlib akrimuz-zayfa nur,
Tutub mar'i âyini hayrul-umur.

Saddi İskandariy, 295a17.

AKS — 1. surat, tasvir, şakl; in'ikâs:

Murtafe' şâhlar şam' şu'lasidek barglar şakil şarhığa bostân müzakkırları mütakallım va ul şu'laâsâ barglar aksi şişan halabiyda âynai çiniy kabi zulâl içra tüşgandin çaman kuşları mutarannim.

Münşâât, 91;

Qarâ közda kim tutsa aksin vücud,

Malâyık neçük kılmağaylar sücud.

Saddi İskandariy, 23669;

Bolsa ikkimizniñ yüzi aksi suvda paydâ,
Ul suv ne taraf bârsa açılğay güli ra'nâ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-93;

2. şu'la yâlkın; kuyâşniñ aksi, nuri, yâruglıgi:
Kavkabi câm aksi lam'afıgan
Tâb arâ aylakim Suḥayli Yaman.

Sab'ai Sayyâr, 36-20;

Ḥar biri bir kuyâş nişiman etib,
Bucni aksi birla ravşan etib.

Sab'ai Sayyâr, 99-7;

3. teskari tâmân, taraf: teskari, qarama-qarşı, zıd:

“Güzida” da mundâk bitibdurkim, Ardaşer bağâyat ħiradmand va dâna kişî
erdi... Ammâ Banâkatîy munîñ aksi bitibturkim, ul bağâyat zâlim va câbir erdi.

Tariḥi mülûki acam, 216;

Ey Navâiy, tuşta ul ây dedikim, vasl istama,
Aks erür tuş sen talabni ulça mümkün bâr kıl.

Hazâyinul-maâniy, I6-406;

= **ayla-** — körsatmâk, tasvir kılmâk:

Tilasañ fayz köñül ayla ħavâratirdin pâk,
Aylamas aks qabul olsa mukaddar közgü.

Hazâyinul-maâniy, II6-518;

= **körgüz-** — akslanmâk, şu'lası tüşmâk, aksi tüşmâk:

Ġam tüni, bilmân, şafaqdur yâ falak mir'âtıda
Aks körgüzgan közümnîñ la'lgün yâşımdur?

Hazâyinul-maâniy, IIIa-93;

= **sâl-** — tasvirini çizmâk; aks etmâk:

Kuyâş ħayât suyida köründi yâ sâķiy,
Camâl aksini sâldı mayi zulâl içra.

Hazâyinul-maâniy, IV6-565;

Bol safâ ahlığa hamdam yâr vaslin istasañ,
Aksini sâlgaymu sâkiy bolmağunça bâda sâf.

Hazâyinul-maâniy, I6-323;

= **tâl-** — aksi, tasvirini körmâk qabul kılmâk:
Sâf kıl safhan hâtırnı tılar bolsañ fayz,
Aks tâpmâk gar erür tiyra ne imkân közgü.

Hazâyinul-maâniy, I6-532;

= **tüş-** — suratı, tasviri түşmâk:
Közgüda yüzün aksi, gar yahşi nazar kılsañ,
Bâr uyda biaynihkim kün aksi түşar suda.

Hazâyinul-maâniy, III6-546;

Şâhidi maqsud aksi könlüma түşmas dedin,
Ğayr naqşidin magar pâk ermas ul közgü hanuz.

Hazâyinul-maâniy, II6-223;

= **tut-** — teskari, zıd iş kılmâk:

Muḥâlafat mazammatidakim, muḥ ḥasad bila ülfat durur va muḥl andişa bila
âfat körünürki, aksin tutsa musadâkat yüz berür.

Saddi İskandariy, 257621.

AKSAR — 1. köp, köpçilik, köpçilik kısım:

Muḥammad Ali Calâyir... çün Hurâsân ahlınıñ aksarı bilurlar bitmak
befâydadur.

Macâlisun-nafâis, 176;

Tabariy debtürkim, yığaçdin tahta ul kesib, üylarga eşik yasadi va aksar
kânlarnı ul çıkardı.

Tarihi mülûki acam, 506;

Çü yağdı tâşı Navâiyğa köp şikast oldı,
Kıruk yığaçqa yağıb câla sindi aksar şâḥ.

Hazâyinul-maâniy, I6-131;

2. köpinça, umuman:

Dema könlün davḥığa yâzgıl ḥirad âyinini,
Baski koyduñ dâğı ışk ul safḥadur aksar qarâ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-22;

Mavlânâ Figâniy...anı aksari avkât huştab'lık illat parişân tutar.

Macâlisun-nafâis, 103;

3. köprük, âşıkrâk:

Va mürattab bolğan devânlardin yañı aytilgan abyât adadı aksar...

Ğarâyibus-siğar, Ia-60.

AKSARAŞ — köpçilik, köplari; köpinça; köpi bilan:

... va ħar tarafdan kelgan fuķarâ va ġurabâ aksaraş on kün, balki bir ây ikki âyğaça tavaķķuf ķılsalar erdi.

Hâlâti Paĥlavân Muĥammad, 95-96.

AKTÂF — yelka, kiftlar, çegara:

Çün Şâpur âlîb Kâf tâ Kâfni,

Çıkarur edi beĥadd aktâfni.

Tariĥi Mülûki acam, 216.

AL // EL — kol; âld, ropara:

Dema Navâiyġakim, berma iĥtiyâr aldın,

Munı dekim, maġa kim berdi iĥtiyârîmin.

Hazâyinul-maâniy, IIa-347;

Dedi: Çindin bu? - dedi: Çindur bu,

Şâĥ dedi: Aliġa tutuġ közgü!

Sab'ai sayyâr, 127-15;

= **din çıkar-** — ħoldan bermâķ, yoķâtmaķ:

Garçi mümkün yoķ vale bir ħatla kırsaġ ilgima,

Bârsa bâş, aldın çıkarmaķ özga ne imkân seni.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-377.

ALADDAVÂM — dâimâ, ħamişa, müdâm:

Ul ħazratniġ şarîf maclislari maâniy cavâĥiriniġ kânı erdi va müdâm nazm va nasrdin söz mazkur va aladdavâm şe'r va muammâdin tab' natâyici mastur bolur erdi.

Mezânul-avzân, 4;

... aladdavâm bu faķirni öz suĥbati bila masrur tutar erdi.

Münşaât, 110.

ALAZ (3) — eņ lazzatli:

Ne cândın alaz, ne âbi ĥayvândın alaz,
Kim, ĥarneki yok, ândın alaz, ândın alaz.

Ĥazâyinul-maâniy, I6-748.

ALAM I — 1. ranc, ġam, ĥayġu, dard, azâb, ıztırâb; ĥasrat:

Yâmânlarġa lütfu karam, yahşilarġa mucibi zarar va alam, muşukka riâyat -
kabutarġa âfatdur.

Maĥbubul-ķulub, 122;

Çün Talab vâdiysiġa ĥoysaņ ĥadam,
Âlliġa ĥar dam kelür yüz miņ alam.

Lisânut-tayr, 151;

2. alaņa:

Ot alam târtar emiş aflâkka,
Barķ tüşkandek ĥasu ĥaşakka.

Lisanut-tayr, 168;

= **yetkür-** — âzâr bermâķ âġrıtmâķ:

Ammâ azâbı çağında Musâ alayĥis-salâm duâsı bila teņri taâlâ ul azâbdin alam
yetkürmay, biĥiştî câvidâņa eltti.

Tariĥi anbiyâ va ĥukamâ, XV-220;

= **çek-** — dard çekmâķ, küyinmâķ, azâb târtmâķ:

Yâd ķıl ul ĥüsni benuķsânni ĥam,
Ötdek ul gülşan sarı çekkil alam.

Lisânut-tayr, 33;

Neça kimsa ĥicrânda çeksa alam,
Agar âķibat vasl tâpsa, ne ġam.

Saddi İskandariy, 304a16;

Köņliga sipâĥ çekib alamlar,
Âĥı otı körgüzüb alamlar.

Layli va Macnun, 64619;

= **qoy-** — ğam-anduĥga sâlmâk, ĥafa kılmâk:

Ĥâca ashâb arâ alam qoydı,

Yürübân kemaga qadam qoydı.

Sab'ai sayyâr, 105-14;

ALAM II — 1. bayraq, tuĥ:

...tayammün üçün anıñ yığâçqa bağlab alam kılgan saĥtiyânini murassa' kıldı.

Tariĥi mülûki acam, 508;

Ĥavâşka dılfirebedür savt va naĥam bila avâmga râĥzanedur tablu alam bila.

Maĥbubul-ķulub, 38;

2. nişân, alâmat, belgi:

Masalan: “*ât*” lafzıki, bir ma'nisi alamdur, yana bir ma'nisi markabdur va yana bir ma'nisi amrdurki, “*tâşni yâ okni ât*” deb buyurgaylar.

Muĥâkamatul-luĥatayn, 11;

= **sutûni** — bayraq dastasi; ĥalaba belgisi:

Birâv âldı söz kışvarin yakķalam,

Ki kıldı ķalamni sutuni alam.

Ĥamsatul-mutaĥayyirin, 705;

= **i zarkaş** — zarlañan bayraq; ķuyâş:

Tün yaşurur şukķai anbarvaşin,

Subĥ ķıķarur alamı zarkaşin.

Ĥayratul-abrâr, 195-20;

= **i yıķuķ** — âciz, ķoli past; maĥlub:

...ĥaybatidin yollar ķarâķıdın ĥâli va ķollar tola ulus mâlı va zabtidin amaldârlar ķalami sinuķ va sitamķârlar alami yıķuķ.

Maĥbubul-ķulub, 9;

= **ayla-** — maşĥur etmâk, ĥammaga tanıtmâk:

Ey kõñül, kimki Navâiy kabi vasl istadi ânı

Işķ rasvâlıĥ bila âlam içinda alam ayla.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-63;

= **kıl-** — maşhur etmək, hammağa tanıtmak; bayraq kılıb kötarmak:

Mast agar olsam asığa bağlabân zunnârni,
Kıl alam koyıñ arâ aylab mazâr, ey muğbaça.

Hazâyinul-maâniy, II6-558;

= **bol-** — maşhur bolmak, nâm çıkarmak, tanılmak:

Çün Navâiy na'tiñ ayturğa tilar bolğay alam,
Ne acab gar bolsa bāt âlımlar içra a'lame.

Hazâyinul-maâniy, Ia-11;

= **kötar-** — bayraq kötarmak; kötarılmak; çıkmak (kuyâş); nur taratmak:

Ganca kuyâşiki kötargaç alam,
Ayladı söz mamlakatin yakqalam.

Hayratul-abrâr, 28-14;

= **ur-** — 1. bayraq tikmak; cazm kılmak maksad kılmak; nâm çıkarmak: yagâna bolmak:

Vâdiyi gayratqa qadam urmağan,
Künjüri himmatqa alam urmağan.

Hayratul-abrâr, 90-16;

İkkinçi nav' bu camâatdin mutasavvirrak va bu guruhdin hudpisandrak va mutakabbirrak ul hayledurkim, nübüvvat da'vâsı maydânıga markab sürdilar va bu fâsid hayâl qal'ası burciğa alam urdılar.

Mağbubul-qulub, 105;

2. kötarılmak, zoraymak, küçaymak, avc âlmak; martabaga erişmak:

Çün ikkinçi avc ila urdı alam,
Durfişân boldı Atârudğa qalam.

Lisânut-tayr, 10-10;

Vale içidin urubân ot alam,
Şayh müridi bolubân oğlu ham.

Hayratul-abrâr, 118-8;

3. nişâna, belgi bermak:

May otı büt yüzidin urğaç alam,
Kuydurub ul şu'lağa muşhafni ham.

Hayratul-abrâr, 112-15;

= **çek-** — 1. bayrâk tikmâk, bayrâk kötarmâk; yürüş kılmâk; gözallik körsatmâk:

Yâd kıl, ey hüsni benuksânni ham,
Ötdek ul gülşan sarı çekkil alam.

Lisânut-tayr, 33-1;

2. yuğârıga kötarılmâk, zoraymâk:

Tâpıb çü vuşuf bu azâğa,
Aşcâr alam çekib havâğa.

Layli va Macnun, 6467;

Tâ cilva kıldı ul sanam, Layli sözi boldı adam,
Savdâm otı çekkaç alam past etti Macnun şuhratin.

Hazâyinul-maâniy, Ia-355;

= **i nigünsâr bol-** — taslim bolmâk, tan bermâk, yer bilan yaksân bolmâk:

Yazdicrud müddate sa'y kılıb, ilik-âyâğ urdı va boldura âlmadı va amirul-mö'minin Umar razıy allâhu anhu çerikiga mülkin âldurub, kaçıp arab ilkiga tüşti va islâm livası sarafrâz bolub, kürf alami nigünsâr boldı.

Tarihi mülüki acam, 525.

ALAMANGEZ — gamlı, kayguli, dardli:

Tahayyür ayladı Farhâdu Vâmiķu Macnun,
Çü baktılar alamañez dâstânimğa.

Hazâyinul-maâniy, IIa-308.

ALAMKAŞ — bayrâkdâr, bayrâk kötaruvçi; = **ol-** — yuğârıga kötarılmâk:

Gar olsa falak sârı alamkaş,
Bâr erdi köziga tötiyâvaş.

Layli va Macnun, 89a4.

ALAMÂN — undâv söz; kütqarış haķida ilticâ, yardım:

Laħza-laħza bâş çekar ışķım şarârı, ey rafıķ,
Alamân şavķu muħabbat şu'lasidin alamân.

Hazâyinul-maâniy, I6-461.

ALAMPARVARD — dardu rancı, hasratlı:

Dedikim: Ey ulusda nâdiru fard,
Bolmasun hâtırın alamparvard.

Sab'ai sayyâr, 206-16.

ALAMSANC — gamu hasratlı, azâb târtuvçı:

Köp boldı senin için alamsanc,
Könlige işingä yâqtı köp ranc.

Layli va Macnun, 85615.

ALAMSIZ — gamsız, dardsız, beğam:

Zamân navâyibidin könlü gamsız, falak havâdisidin hâtırı alamsız.

Maḥbubul-kulub, 62.

ALAMTIRÂZ — suratı bayrâknı bezâvçı:

Din nusratiniñ alamtırâzı
Ya'ni Sultân Ḥusayni Ğâziy.

Layli va Macnun, 5765.

ALAMŞOY — dard-alamni ketkazadigan:

Sâkıyâ, tut maña gülboy qadaḥ,
Halk könlidin alamşoy qadaḥ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-11.

ALAPAKA — ördakniñ bir türü:

Va ördakniñ anvâi bilur quşçılar qâşıda, masalan, corka va erka, suqtur, âlmabaş va çâkır qanât va temir qanât va aldaldağa va alapaka va bağçal va bu yosunluq derlarki, yetmiş nav' bolurkim, sârt barısın murgâbı oq der.

Muḥâkamatul-luğatayn, 15.

ALAR — 1. ular:

Şayḥ debkim, yoq alar birla işim,

Kim ھarâbât içradur istar kişim.

Lisânut-tayr, 76-5;

Vuslatları garçi elga ğam köplügidir,
Qıl vuslat alarġakim ھاşam köplügidur.

Nazmul-cavâhir, XV-33;

2. u (ھürmat ma'naasında):

Çün alar kiçik yaşdın fazâyıl va kamâlât iktisâbıġa avqâtların sarf kılur
ermişlar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardeşer, 526.

ALAS-SABÂĤ — erta tãnda, azãnda, ertalab:

Qulluġ arzadâşt ülkim, bu banda alas-sâbâĥ eşikka ھázır bolganniñ ciġati ul
erdikim, mübârak diydâriñizni körüb qalġaymen.

Münşaat, 114.

ALAS-SAVİYA — bab-baravar, barça baravar, teñ:

[Qâzı] maĥkamasi maĥzani ulumi şar'ıya va ĥükm kılurida âşnâyu begãna aña
alas-saviya.

Maĥbubul-qulub, 22;

...bu ikki tãifaniñ yigiti va qarısı, balki uluġdin kiçik bårsı ârasıda-iġtilât alas-
saviyadur.

Muĥakamatul-luġatayn, 6.

ALAST — azaliyat, ibtidâsız zamãnnıñ dastlabki paytı; **gülrârı alast** — dünyãniñ
başlanışı:

Körgüz, ey tãvusi gülrârı alast,
Cilvanikim, qılġasen davrãnni mast.

Lisânut-tayr, 30-11;

= **cãmi alast** — taqdir nasibasi:

Tãñ emas bolsa Navâiy mast tã şami abad,
Kim azal subĥida bolmış qısmati cãmi alast.

Ĥazâyinul-maãniy, I6-97.

ALBATT — şübhasiz, mutlaqâ, anık, qat'iy:

...barça hud birdek emas, albatta, tafâvut bâr.

Hâlâtî Paḥlavân Muḥammad, 536;

Şak yokturkim, asru bâṭ maḳsud vâsıl va murâd ḥâsıl bolḡay, albatta.

Münşâât, 150.

ALAF — ot, kökat; yemiş:

Barısdın alaf baḡa kotarıb,

Sabzai umri ayşdin kokarıb.

Sab'ai sayyâr, 37-25.

ALBİSA — kiyimler, libâslar:

[sârtlar] ma'ḥudiy albisadin misli dastâr va ḡalpâḡ va navroziy va toppi va şirdâḡ va dakla va yalak va yağlıḡ va terlik va ḡur yosunluḡ nimalarni bârisin türk tili bila ayturlar.

Muḡâkamatul-luḡatayn, 16;

Ḳılıb zeb albisa firozni,

Ḥaram aḡli mâḡı dilaфроzni.

Saddi İskandariy, 278a16.

ALVİDÂ' — ḡayr-ḡoş, avlidâ, yaḡşı ḡanlıḡ; = **ḡıl-** — ḡayrlaşmâḡ, tark etmâḡ; vidâlaşmâḡ:

İstasaḡkim, urḡasen davrâḡa tıyḡı inḡitâ',

Ul vidâ' etḡünḡa sen ḡılḡıl burunrâḡ alvidâ'.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-306.

ALVÂN — raḡlar, boyâḡlar, raḡ-baraḡ, türlü-tüman:

Alvân bila tâḡ bargi ra'nâ,

Ra'nâ kāf arâ nigâru ḡinnâ.

Layli va Macnun, 9261;

Neḡa bayramlarda kıyḡan candasın faḡr aḡliniḡ

Ḥâr körma, eyki ḡil'vatdur neḡa alvân saḡa

Ḥazâyinul-maâniy, II6-23.

ALDA I — hiyla, makr:

Sen çü bolub sarğuşu hilvatgarây,
Alda kılıb har ne tilab napsu rây.

Hayratul-abrâr, 75-7.

ALDA II — yâlgân sözlamâk; lağıllatmâk, aldamâk:

Tâpakor ânı, çü tâpsaŋ, har qayân âzim esa,
Başığa evrül kuyundek, dağı aldab qaytaru.

Hazâyinul-maâniy, IV6-513;

2. yupatmâk, tasalli bermâk:

Maḥzun köŋlini aldab, dilrabâsının kelür habarini debtür.

Macâlisun-nafâis, 247;

Qoyıñız bir nafase, câŋıma bedâd aylay,
Tifl yâ telba kibi man' etibân aldamañız.

Hazâyinul-maâniy, IVa-117;

ALDALDAĞA — ördakniñ bir türü:

Va ördakniñ anvâi bilur quşçılar qoşida, masalan... aldaldağa va alapaka va bağçâl va bu yosunluq derlarki, yetmiş nav' bolurkim, sârt bârısın murgâbi -oq derlar.

Muḥâkamatul-luğatayn, 15.

ALDARA — sarâsimaga tüşmâk, dâvdiramâk, şaşıb qâlmâk:

Aña yetkür sözüm, ey âḥkim, ul ḥüsn mir'âtı
Çü kıldı cilva közgü aksi yanlıg aldaraydurmen.

Hazâyinul-maâniy, I6-470.

ALİL — bemâr, kasal, dardmand, illatli, nâtavân, mübtalâ:

Gâḥ gurbatda alil va ğarib elga zalil boldum.

Maḥbubul-qulub, 5;

Köŋgül alil esa fârıg emas ḥavâtirdin,
Carâḥat üzra yıgılmâk erür çıbıña ḥâs.

Hazâyinul-maâniy, I6-285;

= **kıl-** — ḥâr kılmâk; târtınmâk, ḥazar kılmâk; âğrıtmâk, ḥastalantırmâk:

Âdamı tab'ini cahl aylab zalil,
Har yamân ahlâkdin kılsa alil.

Lisânut-tayr, 187.

ALİM — alamli, maşakkatli, ağır:

Tan hâk esa hasmdin, salim ayla anı,
Zarbeki, habib urar, alim ayla anı.

Nazmul-cavâhir, XV-34.

ALİF — 1. arab alfabitidan birinçi harf; oq, nayza; hayât vâsıtası:

Cân arâsığa kirar har dam hîrâmân kâmatıñ,
Garçi sâkindur alifkim câña bolmışdur vasat.

Hazâyinul-maâniy, Ia-225;

Olub közünga koyub, cânım içra yer berdim,
Alif kibiki bolubtur makâni cân içra.

Münşaât, 118;

Dema iki şam'i münhasifdek,
Âşık tanıda ikki alifdek.

Layli va Macnun, 90a13;

2. kelişgan, tik (kad, kâmat):

Yetgaç, alif kadın kılıb dâl,
Macnunni ayâğın öpti filhâl.

Layli va Macnun, 7668;

3 âh, nâla, kin; iz, aks; nişâna:

Zâr cismimda kılıçıñ zahmi haryân muhtalif,
Har biridur sarv kaddıñ hasratidin bir alif.

Hazâyinul-maâniy, I6-322;

4. kişiniñ badaniga (aksar yüziga) çekilgan hâlniñ tikka şakli; iz, kesiş izi:

Kâmatıñ yâdıda köñlüm içra har keskan alif,
Râst bolmış ul “alif” dekki, yazılğay cân arâ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-11;

= **kes-** — badaña, yüziga alif şaklida hâl oymâk; maşakkat çekmâk:

Qadı hacridaki, köksümda aliflar kestim,
Boldı anduğu balâ külbasığa dandâna.

Hazâyinul-maâniy, IIa-321;

= **çek-** — alif şaklida çizmâk, yâzmâk:

Qaddın hacrida yüz devâr üza qoydım, çü za'fımdin
Çekildi bir alif har qatra aşkımdın nişân ânda.

Hazâyinul-maâniy, IIa-19.

ALKAN — lâl, sâqâv, duduk:

Har neçaki çekti tilni savsan,
Gül vâsfida keldi lâl alkan.

Layli va Macnun, 81a18;

Yasarmen yüz maqâlât, bolur körgaç anı nâgağ
Közüm hayrân, tanim darzân, işim vâla, tilim alkan.

Hazâyinul-maâniy, I6-506.

ALLÂM — ota bilağan, âlim; taqrı:

Hazrati maliki allâmniñ kalâmi mu'ciz nizâmı nâzil boldı.

Macâlisun-nafâis, 2.

ALLÂMA — atâqlı, büyük âlim:

Men ne bolgumkim, agar allâmalar,
Sursa yıllar vâsfıñ içra hâmalar.

Lisânut-tayr, 192-5;

İlmidin ârıy ulusniñ câhili hudkâması,
Örganürge ciddu cahd etgan cağan allâmâsi.

Maḥbubul-ḳulub, 145;

= **i kişvar** — mamlakatiniñ yetük âlimi:

Sürüb nukta har sâri dânişvare,
Bilik içra allâmai kişvare.

Saddi İskandariy, 252a7.

ALLÂN — tuḥfaçi:

Neça kün boldı nardi içra darañ,
Boldı allâñ bar usru köp dilañ.

Sab'ai sayyâr, 58.

ALLÂF — gâlla sâtuvçi, savdâgar; tegirmânçi; un bâzârı:
İtmakçi tanuri andın kızık, allâf bâzârı andın ıssık.

Maḥbubul-ḳulub, 47.

ALLÂḤ — ḥudâ, tañrı:

Yâ nabiya allâḥ salâmatdin bolub men munḥarif,
Bir inâyat birla aḥvâlimin ḳılğıl mustaḳim.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-397.

ALLÂḤ-ALLÂḤ — Ey acabâ! Ḥayrat, taaccüb ifâdalaydigan undâv:

Allâḥ-allâḥ, ne nuri vâlâ bu,
Yok edi âfariniş illâ bu.

Sab'ai sayyâr, 11-10;

Allâḥ-allâḥ, ne ât erür bu,
Ne pâku ḥucrata zât erür bu.

Layli va Macnun, 5861.

ALMÂS — âlmâs, ḳımmatbahâ ḳazılma, metall:

Tilni çü metin uzatıb ot sâlur,
Ḥâradin almâs ila yâḳut âlur.

Ḥayratul-abrâr, 87-16.

ALÂ I — ḥây, âgâḥ bol, eşit (*undâv*):

Alâ, tâ ḳuyâş zarfîşân olğusi,
Saḥâb ilgi gavḥarfîşân olğusi.

Saddi İskandariy, 246a4;

Alâ, tâki ḥar şaḥki kâḡ istagay,
Caḥân mülki taḥtın maḳâm istagay.

Münşaât, 100.

ALÂ II — yüksaklik, âliy daraca; **izzü alâ** — izzat va yüksak martaba, daracaga egalik:

Navâiy oldı base hâru past has yañlıg,
Seniñ yolunğa esa bas aña bu izzü alâ.

Hazâyinul-maâniy, IV6 - 13.

ALÂ-BULA — âla-bula:

Tün-kün harir boldı kuyâşniñ amâması,
Çün çırmadı alâ-bula dastâr başığa.

Hazâyinul-maâniy, IV6-531.

ALÂYIĞ — alâkalar, münâsabatlar; dünyâ mâliga maylu havas:

Ey Navâiy, fayzdin anfasim olmış ruhbahş,
Tâ Masiğâdek alâyıq zulmatidin pâkmen.

Hazâyinul-maâniy, IVa-271.

ALÂLÂ — 1. şavķin-surân, ğavġâ, kıy-çuv:

Bazmda ul laħza alâlâni kör,
Köyi harâbât arâ ğavġani kör.

Hayratul-abrar, 34-23;

Kânnât bâzârınıñ ğavġasi va unsuriyât çârsusiniñ alâlâsi bu takallümü tarannüm biladur.

Maħbubul-ķulub, 96;

2. âvâza, mâcarâ; ġap:

Hüsn arâ âlamda ğavġâsi âniñ,
Şaħru kişvarda alâlâsi âniñ.

Lisânut-tayr, 190;

= **ayla-** — dâd-vây kılmâķ, şavķin kôtarmâķ:

Telbalar tavrı alâlâ aylañ,
Telba itlar kibi ğavġâ aylañ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-427;

= **sâl-** — şavķin-surân sâlmâķ, ğavġâ kôtarmâķ:

Ģaħı mascid içra alâlâsâlib,

Harâbât arâ gâh gavgâ sâlib.

Saddi İskandariy, 214a4;

= **tüş-** — gala-ğâvur topâlân başlanmâk:

Falak ahlî içra alâlâ түşüb,

Malak hayliğa şoru gavgâ түşüb.

Saddi İskandariy, 23961.

ALÂMAT — 1. belgi, nişân; iz:

Âsâri hacr agar budururkim, körar köñül,

Dozah alâmati bu sıfat hâyil olmağay.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-337;

Noşiravân... mutaḥayyir bolub, andın bu alâmat kayfiyatın istifsâr kıldı.

Tarihi mülûki acam, 521;

Cürmeki yânıdadur nadâmat,

Ul keldi nacâtdin alâmat.

Layli va Macnun, 96a7;

2. ḥâdisa:

[Câmiyniñ] tufuliyatları ayyâmidagı bu nav' âsar va alâmat köp manḳuldur.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 695.

ALÂMAN ƙ. **ALÂḤÂN**

ALÂNIYA — âşkâra, âçık, roy-râst:

Alarnıñ sır va alâniyasıdın vâkıf bolmağay.

Vakfiya, 715.

ALÂḤÂN — **alâḥânu alâmân** — ḥanumânsız, üy-câysız, ḥanavayrân; ḥayât taşvişlari:

Ḥanumândin ayırıp kılğanda zindân içra ḥıbs,

Kılma lütfuñ men alâḥânu alâmândın cudâ.

Hazâyinul maâniy, III6-11;

= **ayla-** — ḥanumân aylamâk, ḥanavayrân kılmâk:

Közgabân köñlüm alâḥânu alâmân ayladı,

Ne alâhânu alâmân, hânumânım ortadı.

Hazâyinul-maâniy, III6-603.

ALÂÇA — âlaça, matâ nâmı:

Alâça hâşiyalık tön kiyib ul raşki pari,
Âl etük birla hîrâm etsa, erür kabki dari.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-324.

ALÂÇUĞ//ALÂÇUĞ — çâdır, kapa:

Çâpıb erdi köp şâhı sahrânavard,
İki-üç alâçık arâ yetti fard.

Saddi İskandariy, 295a20;

aql alâçuğın — aql uyası, miya; könil:

Işk yelin yetkürübân tündü tez,
Aql alâçuğın etib rez-tez.

Hayratul-abrâr, 6-3;

= **eli** — köçmançi halk:

Bahrâmi Gör hikâyatı kim, ul alâçuğ eliga mehmân boldı.

Saddi İskandariy, 295a18.

ALÂKA — 1. münâsabat, bağlanış; muâmla paydâ bolışı:

Qâzı İsa... Sultân Ya'qub ânı ul martabada ta'zim va tarbiyat kıldıkim, heç pâdşâh ahli alâkadin heç kişini ânça tarbiyat kılğanını tarihlerde körülmaydur.

Macâlisun-nafâis, 162;

Alâka barığa sarâsar ipâk,
Duru la'lu firuza munçâğıdak.

Saddi İskandariy, 292612;

2. salla peçi:

Tavrlaridin âsuftarâk alarğa dastâr va dastâr alâkasidin uçalarıda âzâr.

Maḥbubul-kulub, 17.

ALÂKALIK — peçlik:

Kerakki, başığa qoysa alâkalık dastâr,

Yânarda ham anıñ egnida mavâlıydek.

Maḥbubul-ḳulub, 16.

ALÂḤİDA — başkalardan ḥâli, ayırım; yagâna, özgaça:

Öz ḥâvlim göşasida alar üçün bir muḥtasar maskane alâḥida tartib ḳılıb erdim.

Ḥâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 529;

...bir dâirai azimada cam' ḳılıb, ḥar biriniñ örnige alâḥida misâl keltürüb...

Mezânul-avzân, 22.

ALTÂF — 1. lütflar, iltifât, marḥamat:

Bu besâmâni kam bizâat va bu nâtavâni beistitâat bu altâf muḳâbalasida ne dey âlgaymen.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 704;

Şaḥ altâfını çün körüb bekiyâs,

Ḳopub râyi Ḥind ayladı iltimâs.

Saddi İskandariy, 282612;

2. yâḳımlırâḳ, latifrâḳ:

Bu söz ki-farinişdin aşrafdurur,

Anıñ dağı mavzuni altâfdurur.

Ġarâyibus-sigar, Ia-468.

ALF — miñ:

Kitâbatda birdekdür alfu alif,

Ḥisâb içradurlar base muḥtalif.

Saddi İskandariy, 52;

= **ul alf** — miñ-miñ, miñlab:

Yâ rasulallah, alfu alf salâm,

Bika min zil-calâli val-ikrâm.

Sab'ai sayyâr, 1-5.

ALFÂZ — 1. sözlar, ibâralar, cümlalar:

Şayḥ sâlgâç maḥvaş alfâzığa göş,

Işḳ tuğyân aylabân, çekti ḥuşor.

Lisānut-tayr, 84;

Andâkki “âğır” va “bâğır” alfâzin “sâdir” va “kâdir” alfâzi bila kâfiya kılsa bolur.

Muhâkamatul-lugatayn, 14;

2. gapiriş uslubi, talaffuz:

...ba'zınıñ alfâzidin kişiga ma'ni ma'lum bolur va ba'zıdın bolmas.

Nazmul-cavâhir, 19;

3. til:

Bu faķırğa amr kıldılarkim, seniñ dağı nazmıñ türkça alfâzda çün mutaaddil bolubtur, sen dağı ħar biriniñ bir ism bila mümtâz kııl.

Hamsatul-mutaĥayyirin, 706;

Şe'r ħar sinfinki kıldım ibtidâ,

Türk alfâzı bila tâptı adâ.

Lisānut-tayr, 209;

ALYAK — eñ lâyıķ, eñ münâsib; münâsibrâķ, lâyıķrâķ, oĥşaşrâķ; kelişgan:

Vazir vizrdin müştâķdur va bu fe'l anıñ zâtıĥa aĥaķ va alyâķdur.

Maĥbubul-ķulub, 14;

Ķâşıĥğa ķâba ķavsayı âyatidin yok nima alyâķ,

Sâşıĥğa yok savâdi laylatul-me'râcdin aşbaĥ.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-521.

ALĶA — âķışlamâķ, köklarga kötarib maķtamâķ:

Senda nâz oldı, Navâiyda niyâz, ermas acab

Kim bas sen ânı ķarĥaĥan sayin seni ul âķamâķ.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-174.

ALĶIŞ — âķış, duâ:

Cânân murâdı ķatlim olub, kılsa cân ibâ,

Cânımĥa ķarĥışumduru cânânĥa âķışım.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-229.

ALĶÂB — 1. laķabl (lar), nâm (lar), taĥallüs (lar):

Nâzım olub söz dürri serâbığa,
Çarh nizamı yâzıb alqâbığa.

Hayratul-abrâr, 27-12;

2. sıfatlâvçı, maqtâv sözlər:
Simni alqâbıñ etib muhtaram,
Sikkan kâdriñğa kavâkıb diram.

Hayratul-abrâr, 72-4;

Bu rubâiylar şah alqâbığa nazm sılıkda intizâm taptılar.

Nazmul-cavâhir, 32.

ALHAK — hakikatan, toğrısı, darhakikat, râstdan:

Bâr edi devânai âliy sıfât,
Halk Macnun alhak aytıb aña ât.

Lisânut-tayr, 135;

Yâr qaddı hacridin sarv maylin mafkud debdur va yûzi şavkıdin gül ârzusin
nâbud bilibdur, alhak ravşan va râst tüşübtür.

Macâlisun-nafâis, 230.

ALHÂN — 1. yahşi, yâkımlı tâvuş, âvâz, kuş sayraşı:

Sâyiri halk içinde pinhâniy,
Şâhnı ham vâla aylab alhânı.

Sab'ai sayyâr, 173-12;

Kim navâ kuşlar tili alhânidur,
Dilkaş afgânı hazin dâstânidur.

Lisânut-tayr, 210;

2. küy, âhañ, navâ:

...andalib huş navâsi nübüvvat bayâni bila va risâlat nağmai alhâni bila surud
körgüzür.

Muhâkamatul-luğatayn, 4;

...ba'zı mağalda rañin alhân va tarannüm bila andâk adâ kıılır erdikim, aksar
maclis huzzârığa nasridin habar va nazmidin asar vâke' bolub, rıkkatlar dast berür erdi.

Hâlâti Pahlavân Muḥammad, 534.

ALĤĀNNAMĀY — raŋ-baraŋ âhaŋlarda kuylâvçi, şirin til bilan hikâya kıluvçi:

Bu zebâ bazmnîŋ alĥânnamâyi
Bu yaŋlıĝ boldı söz dastânsarâyi.

Farĥâd va Şirin, VII-36.

ALĤĀNSARĀ — sayrâqi, sayrâvçi:

Ki ey, bûlbûli zârı alĥânsarâ,
Vale söz riyâzida dâstânsarâ.

Saddi İskandariy, 24367.

AM(M) — amaki:

Sultânı rusul birla ģadam barģadam ul,
Farzandu rafıķu kuyâv ibn am ul.

Nazmul-cavâĥir, 15.

AMAD — yâĝâĝ, üstün:

Ĥamânâ kuyardin ģılıb man' su,
Ki kuymas amad şam' bolsa ĝulu.

Saddi İskandariy, 313614.

AMAL I — 1. iş, amal, ĥarakat:

Ĥaķ yolida ĥar kimga ibâdat bolĝay,
Yaĥşı amal asbâbı saâdat bolĝay.
Gar yaĥşı amal kişiga âdat bolĝay,
Ümri bu amal birla ziyâdat bolĝay.

Nazmul-cavâĥir, XV-17;

2. küy, âhaŋ:

Mavlânâ Sâĥib Balĥiy...öz ĝazallarini öz amallariga bağlabdur.

Macâlisun-nafâis, 19;

Deb ul ma'nida tab' aĥli ĝazal köp,
Muĝanniylar yasab savtu amal köp.

Ĥazâyinul-maâniy, IVa-307;

3. mansab, ĥizmat, vazifa:

Amalgâ bākmaķi bebaķri fazl erūr yaksān,
Fuzayl Barmakiy olsun, vagar Fuzayl Ayāz.

Hazāyinul-maāniy, I6-294;

Amal hırsı çağı esas mücrimniñ tutulmāğığa sâyı, ammâ öz matlubini hāsıl
kılğandın soñra kütulmāğığa dāiy.

Maķbubul-ķulub, 45;

= **aķli** — amaldārlar:

...amal aķli fasādidin zaif raāyāniñ sipāriş istamagi.

Vaķfiya, 720;

= **mezāni** — amal ölçāvi:

...āķirat ilmi savdāsidin e'rāzları va amal mezāni adālatığa e'tirāzları

Maķbubul-ķulub, 43;

“ = **ayla-** // **ķıl-** — 1. (birān işni) bacarmāķ, icrā etmāķ:

Amal bir āyat ila aylamas, ķü yok taķdir,

Biravki aylasa “*Kaşşāf*” da özin şāriķ.

Hazāyinul-maāniy, IV6-106;

Bir amal ħargiz riyāsız ķılmadım,

Rızķsız ħargiz özümni bilamadım.

Lisānut-tayr, 7-11;

2. riāya etmāķ, iş tutmāķ:

İlm, Navāiy saņa maķsud bil,

Emdi ki ilm oldı, amal aylagıl.

Ĥayratul-abrār, 130-16;

Lekin ul ilm dağı nafi etmas,

Bilibān bolmasa amal ķılmāķ.

Hazāyinul-maāniy, III6-705.

AMAL II — ümid, ārzu, tilak, istak:

Debānķim; ķün caķānniñ yok vafāsı,

Emas maķkam amal ķasrı asāsı.

Farĥād va Şirin, 31;

...amal riştasin tama' ignasiga çekib, ul bezabânın körar közin ham tikib, maqsudi anı sayyâd kılmâk va özga cânlıqlar qasdığa callâd kılmâk.

Maḥbubul-ḳulub, 51.

AMALA — amaldârlar, ḥizmatçılar:

...madrasa va ḥanaḳâḥnıñ müddarisidin yâ talaba va mütavalli va şayḥ va ḥuffâz va sâyir amalasidin nâmaşru' amre sâdir bolsa, ikki ḳatlaḡaça şar'an ḥar muvâḥazağa mustavcib bolsalar.

Vaḳfiya, 721.

AMALDÂR — mansabdâr, vazifali, lavâzımlı şahs, ma'mur:

[Âdil Sultân] ḥaybatidin yollar ḳarâḳçıdn ḥâli va ḳollar tola ulus mâlı va zabtidin amaldârlar ḳalami sinuḳ va sitamkârlar alami yıḳuḳ.

Maḥbubul-ḳulub, 9;

Mavlânâ Muḥammad Amin... köprâḳ avḳât navisanda va amaldârlar tegrasida bolur erdi.

Macâlisun-nafâis, 60.

AMALİY — amaliy, praktik:

Şe'r va muammâ bâbıda ilmiy va amaliysida Paḥlavân sâḥib vuḳuf va cald erdi.

Ḥâlâti Paḥlavân Muḥammad, 533.

AMALSİZ — asarsız, tadḳiḳâtları bolmagan, ilmiga amal kılmâvçı:

Ḥayrsız ḡaniy-yâḡınsız saḥâb va amalsız âlim - dâbbaki aḡa yüḳlagaylar kitâb.

Maḥbubul-ḳulub, 57.

AMVÂC — mavclar, tolḳınlar:

Cibâl tâşı va daşt ḳuşıḡa nâḡa surgan, biḥâr amvâci talâtumidin naf' va zarar körgan.

Maḥbubul-ḳulub, 41;

Tiriklik ḳuşlarıḡa yâpıbân dâm,

Teñiz amvâcidin andâḳki sayyâd.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-393.

AMVÂL — málu mülk, málu dünyâ, báylik:

Bir bolur hamki, şah kılâkka sâlur,
Kıymati mülk, ibrasi amvâl.

Muhâkamatul-lugatayn, 2;

Yüklabân neça tâñ arâ amvâl,
Anda mavcud har ne kılsa hayâl.

Sab'ai sayyâr, 147-17.

AMVÂT — olıklar; bahârda darahtlarınıñ uyğânışığa işâra:

Kılğalı amvâtıni ehyâ nasim,
Fâş etib anfâsi Masihâ nasim.

Hayratul-abrâr, 46-19;

bâğ amvâtı — kış uyqusidagi daraht va osimliklar:

Tâñ nasimin İsââsâ ayladı,
Bâğ amvâtini ehyâ ayladı.

Lisânut-tayr, 3-15;

= **et-** — hazân kılmâk; kışki uyquga kirmâk (daraht haqida):

Bu yel İsâ anfâsin isbât etar,
Ki bâğ içra ehyân amvât etar.

Saddi İskandariy, 102.

AMDÂ — qasddan, ataylab, corttaga:

Mehri hud yok, dek amdâ zâhir aylar iltifât,
Kim halâyık cânıma qasd aylagaylar yeb hasad.

Hazâyinul-maâniy, IV6-125;

Yana ışk atvâridakim, aşk va yığlamâk muqâbalasida âh va ısığ dam
amdâdur.

Muhâkamatul-lugatayn, 11.

AMCÂD — yüksak daracali, şuhratli, âliynasab:

Hâkâni Sayd Şâhruh Mirzâkim, avlâd va amcâd ârasında âtasınıñ kıyım maqâmı
boldı.

Macâlisun-nafâis, 196.

AMİYM — umumiy, âmma, barçaga teñ; = **i lütf** — barçaga teñ iltifât:

Va amiyimi lütf tabassüi bila hatâ hayliga... bahri güfrândın yuvmak istamak.

Saddi İskandariy, 10;

lütfi amiyim — barçaga teñ iltifât:

Ânça bazla ğâlibu lütfi amiyim,

Ânça lütfi müfritu hulķi karim.

Lisânut-tayr, 165-10.

AMİN — 1. işânçlı, âmânatni saqlâvçı, hazinaçı; kafil:

...mu'tamad amin kişiler alar muhâfazati üçün ta'yin kılıb, eşikni üstidin bağlatıb, ul muhâfızğa taşkarıdın pâsbânlık buyururlar edi.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 528;

Çıkarıb riyâzatda kırk arbain

Bu beş ranc râzığa boldu amin.

Saddi İskandariy, 32368;

2. havfsız, tinç salâmat:

Mürid şayhğa dedikim, yok, men tavakkül kadami bila bu yolğa kadam koyubmen aminu ma'lumni tilar.

Maḥbubul-kulub, 73;

3. vakil, vafâdâr, işânçlı kişi:

Şayh Bistâmiy amini ganci râz,

Ahli ma'ni taḥtî üzra sarfarâz.

Lisânut-tayr, 138-10.

AMİR — pâdşâh hükmdâr:

Hükmin surubân amirlardek,

Laylini çekib asırlardek.

Layli va Macnun, 42;

Yana bir sâyıl dedi târtıb nafır,

K-ey bâri kuşlarga sarḥaylu amir.

Lisânut-tayr, 100-5.

AMİRZÂDA — amirniñ oğlu, şahzâda:

Mâziy salâtindin-ul yerda bağ yasargâ amârat siytin sâlgan amirzâdalar, balki saltanat kösin çalgan şahzâdalar, ârzu niḥâlin tikib...

Vakfiya, 718.

AMİRUL-MÖ'MİNİN — mü'minlar amiri (ḥalifalarga berilgan nâm):

Mavlânâ Müin Vâiz...bir katla ḥazrat amirul-mö'minin Aliniñ imânı taḳlidi ekandur. degaṇa ul ḥazratniñ ruḥidin ḡarib siyâsat va şikancalar kördi.

Macâlisun-nafâis, 124.

AMİRUL-UMARÂ — amirlarniñ amiri:

Mir Ḥüsayn Ali Calâyir... Ali Calâyirniñ oḡlıdurkim, âtası Yâdgâr Mirzâ eşiḡida amirul-umarâdur.

Macâlisun-nafâis, 148.

AMİḲ — çukur, teran:

Dedi, ḳazdılar davriḡa ḡar farik,
Âçık ḡandaḳ amma bağâyat amik.

Saddi İskandariy, (Ḥamsa), 1564;

= **zeḥn** — ötkir zeḥn, teran fikr:

...nazm libâsi alarnıñ amik zeḥnlari moyşıkâflıḡıdın san'at va salâsat naḳş va niḡâre tâpadur.

Macâlisun-nafâis, 83;

= **ayla-** — atrâfliça fikr yüritmâḳ:

Dedi kârdân fikrin aylab amik,
Ki bu söz arâ nüktaedür daḳıḳ.

Saddi İskandariy, 266a7;

= **ol-** — çukur bolmâḳ niḡâyasız bolmâḳ:

Bu daşt ḳat'i acab sa'b erür, tut ey sâḳiy,
Tola ḳadaḡki, ḡamim baḡri yaḡlıḡ olsa amik.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-314.

AMLAḤ — eñ şirin, gözal, malâhatli, = **ol-** — eñ gözal, barnâ bolmâq:

Ziḥi tiliñ ana afsaḥ takallümda fasiḥ,
Sen amlaḥ olduñ agar dilrabâlar oldu maliḥ.

Hazâyinul-maâniy, I6-119.

AMLÂK — mülklar, bâyliklar:

Ḥam avḳâfni sadri amlâk etib,
Vale köpragin may üçün tâk etib.

Hazâyinul-maâniy, Ia-471.

AMMÂ — zıdlâvçı bağlâvçı; lekin, bırâq:

Yana birda sabt ayladıñ sâbitât,
Aña sayr, ammâ bulargâ sabât.

Saddi İskandariy, 236a1;

Yok ul senda pinḥânki sen anda güm,
Caḥâlatdin ammâ işiñ üştülüm.

Saddi İskandariy, 301615.

AMMÂL — sâlık sâluvçılar:

Cuḥḥâl sitamidin şevasi azâ bolğanlarnıñ sogvârlığı va ammâl ḳadamidin
rözgârı ḳarâ bolğanlarnıñ beḳarârlığı.

Vaḳfiya, 720.

AMMÂR // AMMÂRA — buyuruvçı, undâvçı (yâmân yolga):

Malak taslimi şaytân kibridekdür büki aḳl özin,
Ḳılıb ma'muri amr istar amârat nafsi ammâra.

Hazâyinul-maâniy, IV6-783.

AMN — 1. tinçlik, âmânlik, âsâyiştalik:

Şayḥ dasturlikka ḳolin uzâtdı, [Muridniñ] ilkin tutub, çekti baḥr sâḥiliğa va
maḥlaka ğarḳâbidin sudradı amn manziliğa.

Maḥbubul-ḳulub, 153;

2. tinç; ḥilvat, râḥat:

Bir maqâmı amn tâp anda burun ârâm tut,
Sonra tüz bazmu dilârâmiŋga Һar dam câm tut.

Һazâyinul-maâniy, II6-76;

Manzil dağı amnu köñül ashâbdin emin,
May dağı erür beğâşu ruĥ andın etib ğaş.

Һazâyinul-maâniy, II6-255;

= **va amân//u amân** — âsâyiştalık va râhat, tinçlik, tâtuvlik; ĥâtırcamlık:

Қалыб fitna ĥayliġa aĥli zamân,
Adam kuyiga қақты amnu amân.

Saddi İskandariy, 257617;

Rub'i maskunda ĥükmüñüz ravân bolsun va rub'i maskün aĥliġa adliñizdin amn
va âmân.

Münşaât, 118.

AMNİYYAT — tinçlik, âmânlık; ĥavfsızlık; betaşvişlik; ĥâtırcamlık:

Mülk arâ çün ki boldı amniyat,
Yüzlanür mülk eliga camiyat.

Sab'ai sayyâr, 131-12;

Ümrni ġanimat bil, sıĥĥat va amniyatқа şükr kıł.

Maĥbubul-ķulub, 161;

Ĥuşturur bu nav' amniyyat, vale âķşâmġaça
Gar falakdin bir ĥiyânât âşkârâ bolmasa.

Һazâyinul-maâniy, IVa-15.

AMNÂBÂD — 1. âsâyišta, râhat-farâġat, âsuda cây:

Ba'zı künlar alar... yıķılsalar erdi, alarnı âtadek kişilarniñ amnâbâd üylariga
yâtķuzub ķufl ķıldurub...

Ĥâlâti Sayyid Һasan Ardaşer, 528;

2. tinçlik, âmânlık tilagi, âlkış:

Bu zaifniñ ĥayâlida uldurkim, öz duâ va niyâzım amnâbâdin ul ĥazrat tegrasiga
ĥisâr ķılıbmen.

Münşaât, 100.

AMÂ — körlik:

Yetmasa gardi raḥiṇ köḥli bolub ruḥullâḥ,
Âciz aylar çağı ḥuffâş amâsiğa davâ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-9.

AMÂMA — salla, dastâr:

Ḥam toniğa tegürüb şamâma,
Ḥam başığa çırmatıb amâma.

Lisânut-tayr, 75-5;

Bâşığa qoydılar amâma dağı,
Anda sandal nasim şamâma dağı.

Sab'ai sayyâr, 77.

AMÂN — 1. ḥavfsizlik, âsâyiştalık:

Ul amân içinde bolsun, ey Navâiy, garçi men,
Bir zamân ışkıda meḥnatdin amâne tâpmadım.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-299;

Alâ, tâki şahsız çü bolğay caḥân,
Zamân aḥliğa bolmağasusi amân.

Tariḥi mülûki acam, 525;

2. nacât, qutuliş, ḥalâs bolış:

Ul çıbınlardin amân istar esaṇ, şakkarni yâp.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-74;

= **ber-** — tinçlik bermâk, ḥavfu ḥatardan ḥâli qoymâk; kôṭqarmâk:

Köz yumulmuş hacrdin, ul yüzga açmâk istaâram,
Lek hicrân köz yumub açkunça ḥam bermas amân.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-243;

= **tâp-** — 1. tinçlik, farâgatda bolmâk; âsuda bolmâk:

Bir neça kün ümrdin tâpsam amân,
Şarḥi ışkım nazm etay bir dâstân.

Lisânut-tayr, 93-9;

Caḥân aḥli nifâkıdin qayân bârsam emân emin,

Tilarmen ul caḥānni tāpḳamen şâyad amân ânda.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-20;

2. nacât tāpmâḳ, ḳutulmâḳ:

Adâlat ḳolin tutti andâḳ bıyık,

Ki tāptı amân arslândın kıyık.

Saddi İskandariy, 25267;

Tüşti sipâḫi birisin çâpḳalı,

Şâḫ yasâḳidin amân tāpḳalı.

Ḥayratul-abrâr, 109-9.

AMÂNAT — 1. işâncılık, toḡrılık; sadâḳat:

Ḥâzin ḥünari amânat bolur va tasarrufi ḥiyânat bolur.

Maḥbubul-ḳulub, 30;

Baḥildin amânat acab, karimdin ḥiyânat acab.

Maḥbubul-ḳulub, 157;

2. saklaş üçün berilgan narsa:

...vazir amânat ḥuḳḳani tilab, ul râzni âşkârâ ḳıldı.

Tariḫi mülûki acam, 516;

Birâv amânatini asray âlmas, arçı erür

Ḥudây amânatini asramâḳ ḥavâlat aḡa.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-14.

AMÂNATDÂRLIḲ — birâvniḡ amânatini asrab beruvçılık:

Rafıḳu yârlıḳ mundâḳ bolurmu,

Amânatdârlıḳ mundâḳ bolurmu?

Farḥad va Şirin, VII-314.

AMÂNİY — avf, keçirim; **ḥattı amâniy** — avf etüvçi - avf etüvçi, keçirim ḥati, âzâdlik ḥati:

Nâmaḡki maḡa mücdan câniy erdi

Ḥicrân ḡamıdın ḥattı amâniy erdi.

Münşaât, 104.

AMÂNLIĞ — qutuliş, âmân qalış:

Gar yüz yıl ülki kâmrânlıq etti,
Çün tâpmadı margdin amânlıq netti?

Maḥbubul-qulub, 150.

AMÂRAT — amirlik, ḥâkimlik, beklik:

...köp vaqtlar Çahârcoy navâḥisidin Adâk navâḥisiğa deginça amârat kıldı.

Macâlisun-nafâis, 174;

Koyub amâratu bebâklik biḥamdillaḥ,
Ki faqr köp nasib etti kirdikâr maḥa.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-712;

= **sıytı** — amirlik, ḥâkimlik şân-şuhrati:

Mâziy salâtindin - ul yerda bağ yasargâ amârat sıytın sâlgan amirzâdalar.

Vaḥfiya, 718;

= **devâni** — maḥkama:

Amir Maḥmud Barlâs... pâdşâḥ eşigida amârat devânida mühr bâsadur.

Macâlisun-nafâis, 188.

AMÂRATMAÂB — amirlik mansabida turuvçı, amirlikni küzatuvçı:

Alarkim erürlar amâratmaâb,
Qılurlar nayâbat üçün ıztırâb.

Saddi İskandariy, 258a9.

AMÂRİY — âdam taşış üçün tuya, filga ârtılğan kacava:

Dediki ketürdilar amâriy,
Azm ayladı öz visâḳi sâri.

Layli va Macnun, 886-12;

Bârgıl, ey Macnunki, ul ây zavraḳdek tez emas,
Coḥkim Layli amâriysin çekar ḥâmun arâ.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-40.

AMR — 1. buyruḳ ḥükm, farmân, farmâyış:

Qaçân kim buyursaḥ bu yaḥlıḡ tılısm,

Bu bir amr erürkim, erür bizga kısm.

Saddi İskandariy, 296a17;

Kimki atâ amriğa qoymas boyun,

Pir ila maḥdum işin der oyun.

Maḥbubul-qulub, 120;

2. iş, kılmış:

Fikrati ḥar amrda farḥundarây,

Râyi bari uḳdada müşkilkuşây.

Ḥayratul-abrâr, 53-26;

Mavlânâ Abdulvaḥḥâb... Astrabâtқа ihtisâb amrin aḡa rucu kılib yıbardılar.

Macâlisun-nafâis, 58;

3. bâbıda, ḥaḳıda, ḥususında:

Bir kişini kılmış ul naḳşı ḥayâl,

Naḳşu tasvir amrida sâḥib kamâl.

Lisânut-tayr, 27-3;

= **i ittifâkıy** — bir-biridan ḥabarsız ḥâlde bir ḥil iş kılib qoyış, aynan bir ḥil şe'r yazış; köḳkısdan ḥadisaniñ roy berişi:

...acab amri ittifâkıy bizniñ va sizniñ âralıḳda vâqe' bolğan ermiş.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 697;

= **i maḥâl** — kıyın, bacariş müşkil bolğan iş:

Kim erür vasfida âniñ nutḳi lâl,

Aḳl âllında erür amri maḥâl;

Lisânut-tayr, 126-15;

Ne ḥusiña ru'yatu ne ıḣkımgâ maḳâl,

Billaḥ menü âşıḳlıḳ erür amri maḥâl.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-761;

= **i ḥilâf** — buyruḳқа ḥilâf iş kılıs:

Birâvki amri ḥilâfidin aylagay e'râz,

Agar ulus şaḥıdur yok âniñ kibi murtâz.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-294;

= **i ġarib** — diḳḳatni calb kıluvçı ḥadisâ:

Qādirekim kudratidin munça yüz amri ġarib,
Bolsa ħar sâatda mavcud andın ermastur acib.

Maĥbubul-ķulub, 2;

= **i ĥidāyat** — toġrı buyruķ, ĥaķķāniy buyruķ; toġrı yol:

Qıldılar bāri yana āndın savāl,
K-ey ĥidāyat amrida sâhib kamāl.

Lisānut-tayr, 66-11;

= **u naĥy** — buyruķ va man' etiş:

Ne el ķavlu fe'liġa andın taaddi,
Ne ĥaķ amru naĥyiġa andın tasarruf.

Ĥazāyinul-maāniy, IV6-311;

= **ayla-** — buyruķ bermâķ, buyurmâķ, farmân bermâķ;

Erür ħar zulmkim, amr aylagunġur,
Oķunġek cismi uryānımġa nâfiz.

Ĥazāyinul-maāniy, IIIa-69;

= **ķıl-//et-** — buyurmâķ, farmân bermâķ:

Bu faķirġa ĥam amr ķıldılar,

Ĥamsatul-mutaĥayyirin, 706;

Ey Navāiy, ķöġlüma amr etma tarki işķ kim,
Ul samandardur, emas ot furķati imķān aġa.

Ĥazāyinul-maāniy, IIa-11.

AMRĀZ — kasalliklar, bemârlıklar:

Qālīb amrāziniġ mādđasi ķöp yemakġür.

Maĥbubul-ķulub, 101.

AMROD — nâķ, ālmurut, naşvati:

Şirada zardālu etib ķad ĥal,
Yok kadu amrod kadoyi asal.

Ĥayratul-abrâr, 166-20.

AMSĀL I — oĥşaşlar, mānandlar:

Halâyık ârasında takallümda akrân va amsâldin imtiyâz va e'tibâr va uluğ ât bila âvâza va iştiḥârgaki, ul ḥazratniḡ inâyat va eḡtimâmları bâis boldı.

Muḥâkamatul-luğatayn, 38.

AMSÂL II — misâllar, maḡâllar, matallar, masallar; dalillar:

Mavlânâ Muḡbily... nadimşeva va ḥakimvaş kişidur, maclisda amsâl va nazâyir köp keltürür.

Macâlisun-nafâis, 95.

AMTÂR — yâmgırlar, yağın-çaçın; ḡatralar:

“*Şaeḡhidun-nübüvvat*” ...maâniysi iyḡân aşcârı asmârin taḡḡik saḡḡabi amtârı bila şaḡdnâb etar.

Ḥamsatul-mutaḡayyirin, 707;

Tutilgaç erür fayzi amtâr aḡa,
Ḥavâda bârmi yana âsar aḡa.

Saddi İskandariy, 13.

ANA — men; — **afsaḡ** — men eḡ fasiḡman, men ötkir nâtıḡman:

Ziḡn tiliḡ ana afsaḡ takallümida fasiḡ
Sen amlaḡ olduḡ, aḡar dilrabâlar oldı maliḡ.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-119.

ANBAR — anbar, ḡuşboy mâdda:

Ul ruḡ'aki, saḡıb edi kâfur uza anbar,
Ḥar nûktasi müşk erdiyu ḡar nûktasi gavḡar.

Münşaât, 148;

= **sârâ** — tâza, ḡâlis anbar: ḡuşboy ḡidli; cuda yâḡımlı is:

Tufrâḡı müşkü anbar sârâ,
Âtı âlam arâ “*Caḡân arâ*”.

Sab'ai sayyâr, 203-2;

= **nasim** — anbar ḡidini keltiruvḡı,

Urdı nafas navḡai anbar-nasim,
Yâptı varaḡ saḡḡai abḡar-şamim.

ANBARAFŞÂN — anbar saçuvçı, huş boy taratuvçı:

Şamimkim saçıbân zulfi anbarafşânıñ
Bolub savâmi' kudsiy eliga atri dimâğ.

Hazâyinul-maâniy, II6-299;

= **ayla-** — yâyıb buyurmâk, hîdini taratıp yubarmâk:

Hüsni ârtar yüzda zulfin anbarafşân aylagaç,
Şam' ravşanrâk bolur târin parişân aylagaç.

Hazâyinul-maâniy, Ia-126.

ANBARBEZ — anbar saçılğan, huşboy, muattar:

Murâdı subhî visâliñni tıyra kılmâk erür,
Ki hacr şâmin etar müşk nâşu anbarbez.

Hazâyinul-maâniy, III6-203.

ANBARBÂR — anbar yağdıruvçı, yâkımlı hîd tarķatuvçı:

Ėorķaramkim, bolmağay âzurda nâzuk ķâmatiñ,
Egñiñga huş-huşki sâlmış çuğdı anbarbâr bâr.

Hazâyinul-maâniy, III6-162.

ANBARVAŞ — anbarga oħşaş, anbar isli:

Tün yaşurur şukķai anbarvaşın,
Subh çıkarur alami zarkaşın.

Hayratul-abrâr, 195-20.

ANBARÎN — anbar tûsli, isli, huşboy, muattar; anbar aralaşgan; = **af'i** — ķâra tûsli ilân; saç örimi:

Örûlganda tâpıb çü tâbu şikanc,
İki anbarin af'i ul cism-ranc.

Saddi İskandariy, 238a8;

= **zûlf** — 1. anbar hîdli ķâra saç:

Ėılıb cilva Ėar sâķiyi mağcabin,

Sâçıb anbarin zülfdin müşki Çin.

Saddi İskandariy, 294a7;

2. kârângı keça:

Şâm kaşmiriniñ siyâh pardalariniñ anbarin zülfin nasimi şabgir parişân kılıb...

Vakfiya, 720;

= **fâm** — anbar tûsli, hıdli; zülf:

Yüzün sünbüli anbarin fâm arâ,

Saâdat tazarvi tüşüb dâm arâ.

Saddi İskandariy, 238a9;

= **hâl** — kâra hâl:

Agar köz kılsa mardum aşkın âl,

Talab kâfurgun yüz anbarin hâl.

Vakfiya, 717.

ANBARÂSÂ — anbarga oğşaş, anbarin:

Ne şkki anbarâsâ zülf vaḥ-vaḥ,

Ne ikki cânfızâ lab âllaḥ-âllaḥ.

Farḥâd va Şirin, 112.

ANBARSİRİŞT — anbar aralaş, huşboy:

Suyi latâfatda zulâli biḥişt,

Tufrâğı gül nafḥau anbarsirişt.

Ḥayratul-abrâr, 53-6;

Anıñ muzdidur bu rişâzı biḥişt,

Yeli müşksâ gardi anbarsirişt.

Saddi İskandariy, 253620.

ANBARSÂ // ANBARSÂY — anbar sürtilgan; tâñ kârângılığı:

Boldı aşufta dimâğimga futur,

Ḥar dam ul turfai anbarsâdin.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-398;

Camâl birla calâliyâtıñdin oldı bu nav'

Saḥar uzâri uza şâmi zülfi anbarsây.

Hazâyinul-maâniy, II6-579.

ANBARFİŞÂN — huşboylik taratuvçi, anbar sâçuvçi, huş hıd tarqatuvçi:

Zülfü hâli fitnadin anbarfîşân,
Fitna ul yanlıg kişi bermay nişân.

Lisânut-tayr, 168-1;

Agar bülbül desañ Hindistân tün,
Qarâ zulmat dema, anbarfîşân tün.

Farhad va Şirin, 14.

ANBARŞAMİM — anbar hidli:

Bârmı ul ikki orulğan gesüi anbarşamim,
Yâ etak sâlmış Muhamadda yazılğan ikki “*mim*”.

Hazâyinul-maâniy, III6-397.

ANBİYÂ — paygambarlar, nabilar, yalavâçlar:

Tâatda uzun ümr şumârı âhir,
Tâpqaña bil anbiyâ şîari âhir.

Nazmul-cavâhir, XV-35;

Mavlânâ Hürriy... Makka va Madina va Baytül-muqaddas köprak anbiyâ
va maşâyih mazârâtin yayâk bârıb, ziyârat kıldı.

Macâlisun-nafâis, 93;

= **yi mürsalin** — elçilar, rasullar:

Anbiyâyı mürsalin yetkandin nazarların maqsuddin âlmay.

Maḥbubul-kulub, 98;

= **halkasının hâtimi** — paygambarlarnıñ âhiri (Muḥammad paygambarlarga nisbatan ayıldı).

Hazâyinul-maâniy, Ia-57.

ANBÂZ — şerik, eş, cuft; = **ol-** — şerik, eş, ortak bolmaq:

Gar ḥasım cefâsıdın sarandâz olğun,
Dâim taabu alamğa anbâz olğun.

Nazmul-cavâhir, XV-16;

= **kel-** — mäs kelmäk, muvâfık tüşmäk:

Faâl kazâ hükmiğa an bâz kelib

Ğaddâr kadar amriğa damsâz kelib.

Hazâyinul-maâniy, Ia-61.

ANBÂZLIĞ — şeriklik; hamrâhlık, hamdastlik:

Sâhibkırânlık laqabı bila sarafrâz kılıbdurlar va bermisl va anbâzlıg vasfı bila mümtâz etibdur.

Muḥâkamatul-lugatayn, 32.

ANBÂNÇA — ḥalta, torva:

Tutmak mutaazzir erdi goşa

Anbânçada ḥar ne erdi toşa.

Layli va Macnun, 7761.

ANBÂR — âmbâr, ḥirmân, uyum:

Okulgan nâfadin ḥarvâr-ḥarvâr,

Tokulgan müşk ḥud anbâr-anbâr.

Farḥâd va Şirin, 59;

= **ayla-** — yıgmäk, camlamäk:

Nacâsat yolidin koyub gülḥaniy,

Zaḥıram deb anbâr aylar anı.

Saddi İskandariy, X-15.

ANBÂRKAS — ḥas-ḥaşak taşuvçı, göñ taşuvçı; toplâvçı:

Bâğ arâ anbârkaşlıg birla ḥuş,

Bâğbân yokkim degil anbârkaş.

Lisânut-tayr, 45-5;

Zabunedur bârkaş, ḥârkaş, balki anbârkaş.

Maḥbubul-ḳulub, 133;

Bolmas edi gülḥanı anbârkaş,

Bolmasa murdâr isidin tab'i ḥuş.

Ḥayratul-abrâr, 154-8.

ANBÂRKAŞLIĞ — has-ḥakaş taşuvçilik, gön taşuvçilik:

Bâğ arâ anbârkaşlıg birla ḥuş,
Bâğbân yokkim degil anbârkaş

Lisânut-tayr, 45-5.

ANBARÂLUD — anbarli, anbardek kâp-kâra; anbar aralaş:

Çıkardı ul savâdi anbarâlud,
Savâdi ḥâma yañlıg bâşıdın dud.

Farḥâd va Şirin, 183.

ANBUR — âmbir, kıskıç:

Çün sipehr zargariniñ anhuri üçidin bir kulça âltun sekrib suvğa tüşdi.

Münşaat 89;

Su mavcin âğzıda kılğıl tasavvur.

Ki bir cavşanni ḥardam tutḳay anbur.

Farḥâd va Şirin, 98;

Tağa cüzv oldı oḳuñ ul nav'kim, ândın anı

Âlmâk anburklar bila târtıb ne imkândur yana.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-374.

ANBUḤ — 1. köp, toda, ḥisâbsız, sân-sanâksız:

İlmu taḳvâsıdın köñüllarda şukuh va diḳḳat, farâsatidin bediyânatlar köñlida
anbuḥ anduḥ.

Maḥbubul-ḳulub, 22;

Ul işda tağâful anbuḥ saña,

Ârtar tavḳir koḥ tâ koḥ saña.

Nazmul-cavâḥir, XV-15;

2. camâat, güruh:

Bu vilâyatâsâr va bu fasâḥatşiâr anbuḥlarınñ ruḥlarınıkim, ḥalâyıḳ ruḥı alarnıñ
cânparvar nafaslaridin tâzadur.

Macâlisun-nafâis, 32;

Ḳılur barça âliy imâratni past,

Berür bâri anbuḥ yâğâçga şikast.

Saddi İskandariy, 71.

ANVAR — eñ nurlı, eñ ravşan, pãrlâk:

...ma'rifati sâikâsîdin ruḥ şu'lası anvarıǵa ḥarık etsün.

Macâlisun-nafâis, 32;

Yoluñ izidin özni ravşan kılibân kavkab,

Raḥşîñ nuridin közni ḥar dam kılib anvar çarḥ.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-112.

ANVÂR — 1. nurlar, yâruǵlıklar:

Kuyâşça maña tuşta anǵâr edi,

Yana bir kuyâş ḥam padidâr edi.

Saddi İskandariy, 288a11.

Yeldin ul burqa' çü boldı bartaraf,

Ul kuyâş anvâri tüşti ḥar taraf.

Lisânut-tayr, 70-10;

2. çeḥra, nurlı çeḥra:

Köz kanı ul ây yüziǵa sâlguçâ,

Ul kuyâş anvârşdşn nur âlguçâ.

Lisânut-tayr, XI-78;

= **i şâḥanşah** — şaḥanşâḥlık belgisi: şâḥlık nurları; uluǵ köriniş:

Cabinida anvâri şâḥanşahı,

Kalâmida eḥyâyı ruḥullaḥı.

Vaḳfiya, 716;

= **ul-ḥudâ** — toǵrı yol nurları:

Aşraḳat min aksi şamsul-ka'si anvârul-ḥudâ

(Ḳadaḥ kuyâşı aksidan toǵrı yol nurları pãrlaydı)

Ḥazâyinul-maâniy, I6-21.

ANVÂ' — türlar, ḥillar; türlî-tüman, ḥar ḥil:

...yana ât anvâidaki, tubuçâk va argumâk... yosunluk - bârini türkçe - ok ayturlar.

Muḥâkamatul-luġtayn, 15;

= **i baliyat** — türlü hafaliklar; ḥar ḥil körgiliklar:

Bu matla' daġı ḥâli şarḥidakim, anvâi baliyat bir ışk ciḥatidin bir-biriniġ üstida bolmış bolgay.

Macâlisun-nafâis, 237;

= **i zarar** — türlü-tüman zararlar.

La'ldin ḥalâyıķķa anvâi zarar mutasavvardur.

Ḥâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 530;

= **i izâ va zarar** — cuda köp, türlü külfat va zararlar, aziyatlar:

Sultân Abu Said Mirzâ ḥar kişida cavâḥir bolsa âlîb, bolmasa tafahḥusida mubâlağalar kılıb, elga anvâi izâ va zarar yetkazib erdi.

Ḥâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 530;

= **i niyâzmandlıġ** — türlü tüman ḥacatmandlik:

...Mavlânâ ḥizmatida anvâi niyazmandlıġlar kılġandin soġra faķırġa andâķ şuur ḥâsıl boldı.

Macâlisun-nafâis, 34;

= **i fışk** — türlü-tüman fışku fucur:

Neça machulga anvâi fışkni mubâḥ balki ḥalâl kılġay.

Maḥbubul-ķulub, 24.

ANGABİN // ANGUBİY — asal, bâl:

Sâçıġ raġi anbarmudur, müşki Çinmu,

Labiġ ta'mi şakkarmudur, aṇabinmu.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-516;

Labiġda ḥalâvat bolur müfrit andâķ,

Ki gül yafrâġıda bolur aṇubin cam'.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-157;

La'li ḥadisida demânkim, sıfat oyla kirpigin

Âġzıma çünki sâncılur neş bu aṇubin arâ.

Hazâyinul-maâniy, II6-27.

ANGAL — halal yetkazuvçi, artıkça begâna; yâkımsız kişi:

Muyassardur, Navâiy, yâr vasil hîlvate tâpsaŋ,
Ki ya'ni bolmasa ul hîlvat içra özlüküŋ aŋal.

Hazâyinul-maâniy, I6-384.

ANGGAÇA — uŋaça; u paytgaça, u vaŋtgaça:

Bu faqirniŋ hâlidin habar tâpğandın soŋra har kün qadam ranci kılıb, ulça
qâidai şafkat va yârlıŋ va... ğamkârlıŋ bacâ keltürür erdilar - aŋaçaki, maraz daf boldı.

Hâlâti Paŋlavân Muḥammad, 535.

ANGEZ // ANGİZ — kasd, hâhiş, tezlaş; intiliş:

Qânıma har dam közüŋniŋ özgaça aŋezi bâr,
Kim âniŋ mücgâno birla ğamzai hünrezi bâr.

Hazâyinul-maâniy, IVa-75;

= **ayla-** // **kıl** - — başlamâk, kötarmâk; bayân kılmâk:

Neça yüz kimsa birla ğâhı sitez,
Bir şabiḥun çü ayladı aŋez.

Sab'ai sayyâr, 43-15;

Garçi ul kıldı üzelar aŋez,
Ki öti özga barqdin edi tez.

Sab'ai sayyâr, 169-22.

ANGLA — 1. tüşünmâk, faḥmlamâk; bilmâk, habardâr bolmâk:

Daḥr bostâni arâ barqu bulutdin aŋladım,
Yıĝlamâk yüz qatladur bir qatla külgü örnida.

Hazâyinul-maâniy, II6-549;

Hata va saḥbin aŋlab mutanabbih bolğan, saâdatmand âdamiydu.

Maḥbubul-qulub, 143;

Kiçik Mirzâ... şe'r va muammâni ḥub aŋlar erdi.

Macâlisun-nafâis, 202;

2. acratmâk, fark kılmâk:

Çü yok şâmı hicrân humârığa subh,
İçib aqlaâlmay subhni şâmdın

Hazâyinul-maâniy, Ia-456.

ANGUŞTNAMÂ — şuhrat, dâñ taratgan, âbro-e'tibârlı; hammani qâyıl qâldırgan:

Bu qatla hud elga ağuştname bolub, yana Humâyga anı bitidilar.

Tarihi mülûki acam, 512.

ANGUŞTHÂY — hayratda qâlgan, hayrân; afsuslanış:

Din çekibân mâtamığa hây-hây,
Piri hırad tıfldek ağuştıhây.

Hayratul-abrâr, 115-25.

ANDA — unda; u yerda:

Mavlânâ... Abdurazzâk... hususan tarih ilmikim, anda musannafati bâr.

Macâlisun-nafâis, 42;

Qadın hacrida yüz devâr uza qoydım, çü za'fımdın,
Çekildi bir alif har qatra aşkımdın nişân anda.

Hazâyinul-maâniy, IIa-19.

ANDAĞ — bir öz, özgina, piça, cinday:

Bu uçurda çarhı nilün qazâsıdın va sipehei dün iktizâsıdın andak gubâre va andak
iztirarekim, ul hazraniñ rozafzun davlati va humâyı zâtığa mutavaccih boldı.

Münşâât, 98.

ANDALİB — bülbül:

Nânasidin til tâpıbân söz nasib,
Öylaki gül safhasidin andalib.

Hayratul-abrâr, 133-27;

Çü hüsn davri vafâsızdurü ey güli ra'nâ,
Kıl iltifât gahı andaliblar sarı.

Hazâyinul-maâniy, IIa-343;

= **i nağmasarây** — kuylâvçi bülbül, bilağan, dânişmand:

Nazm gülistâniniñ andalibi nağmasarâyı, ya'ni Alişer... mundâk arz kıılır...

Muhâkamatul-luğatayn, 2;

= **i suhanvar** — gapiruvçı bülbül; şirin söz bülbül; bilimdânlik, küyçisi:

...va üns gülistâniniñ andalıbı suhanvari... canâbı maḥmudi mavlânâ Abduraḥmân Câmiy.

Hazâyinul-maâniy, VIa-458;

= **i huşnavâ** — yâkımlı kuylâvçı bülbül; nabiylık belgisi:

Andalibi huşnavâsi nübüvvat bayânı bila va risâlat nağman alḥâni bila surud körgüzür.

Muhâkamatul-luğatayn, 4.

ANDAR — -dar âld kömakçiniñ qadamgi fârmasi; örin-payt kelişigi qoşımçası “da”ga toğrı keladi.

ANDAĞI — undagi; u yerdagi, u câydagı:

Agar andagi işlarda beeḥtimâmlıg vâqe' bolsa, Mirzâ tâbuğida bu kul uyâtlıg bolğusidur deb, qulluq arzadâşt bitildi.

Münşâât, 115.

ANDEŞ // ANDİŞ — 1. fikr öylâv, mülâhaza:

Kel, ey sâkıyu bu andeşlardin bizni qutqargıl,
Vafâ câmini tutkim, befadâdur çarḥ davrânı.

Hazâyinul-maâniy, IV6-636;

2. mülâhazalı:

Çzni tutqaysız salâḥ andeş ḥam,
Bir-biriñizni debân darveş ḥam.

Lisânut-tayr, 86-14.

ANDEŞA // ANDİŞA — 1. öy, ḥayâl, fikr, mülâhaza:

Nâtavânlıg âşık elga peşadur,
Balki cân tarki müdâm andeşadur.

Lisânut-tayr, 101-2;

Çün bu muvaccaḥ ḥayâl köñülda üstübâr boldı va bu maḳbul andeşa ḥâturda
ḳarâr tutti.

Vaḳfiya, 719;

2. maḳsad, ḳasd:

Oğul atâğa bâzı bermak peşaları, dağallıḳların kirâmul kâtibindin yaşırmâḳ
andeşaları.

Maḥbubul-ḳulub, 43;

Soñgisi müftiyi ḥıyal beşa bil,
Ḥıyla bila makr aña andeşa bil.

Ḥayratul-abrâr, 132-16;

3. ḳorḳçi, ḥavf:

Agar şâḥğa zulm peşa- elida ḥam zulmidin andeşa.

Maḥbubul-ḳulub, 20;

Çün ḥavâ aylab körüb ul beşanı,
Cazm etib ötün yıḡar andeşanı.

Lisânut-tayr, 196-13;

= **i gümrâḥ** — e'tiḳâd:

Teñ tutub andeşai gümrâḥ ila,
Lât lâsin lâyi illâllâḥ ila.

Lisânut-tayr, 76-13;

= **nur** — çuḳur ḥayâl, fikr:

Siz güruḥe ḥeçü kamrâḳ ḥeçdin,
Şâḥ bu andeşai nur peçdin.

Lisânut-tayr, 184-12;

= **ḳıl-** — öylamâḳ, fikr ḳılmâḳ:

Vasl ḳadrin bilmayin öldüm ḡamı ḥacrida vây,
Kim visâl ayyâmı ḥacr andeşasin ḳılmas ḳişi.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-762;

Ümr ötmakin andeşa ḳıl, davrânğa yoḳtur meḥr bil,
Ey şâḥ, gadâni közga il, kim ne gadâ ḳâlur, ne şâḥ.

ANDEŞAVÂR — mülâhazali fikr, maqsadı mânand, = **bol-** — fikr, maqsad ciâtidan oḥşamâk, mânand bolmâk; mülâhazali bolmâk:

Çü farḥâdğa boldum andeşavâr,
Tüz ettim base tağ bolub teşavâr.

Saddi İskandariy, 323a18.

ANDEŞALIK — mülâhazali, fikrli:

Bâysungur Mirzâ... saltanat taḥtida faqr peşalik va makramat bisâtida fanâ andeşalık yigitdür.

Macâlisun-nafâis, 206.

ANDİCÂNLİK — andicân şahridan çıqqan, andicânli:

Mavlânâ Safâiy - andicânlıkdür.

Macâlisun-nafâis, XII-59.

ANDİN — undan:

(Parvizniñ) makiat va şavkati bir yerga yettikim, andın burunğı salâtinga müyassar bolmaydur erdi.

Tarihi mülûki acam, 522.

ANDÂZ — 1. kasd, düşmanlık:

Mir Haydar... sülûki tarıyqida köp âfat va andâz boldı.

Macâlisun-nafâis, 172;

2. âtış, ulâqtırış:

Nâvakiñ köñlümda gar itti ḥamul andâz ila,
Ânı tâpmâk istasañ, cânâ yana bir nâvak ât.

Hazâyinul-maâniy, III6-79;

Nâvakandâz olğalı kâfir közüñ, ey kâşı yâ,
Kimsaga cân qalmaqay, faḥm ayladım andâzdın.

Hazâyinul-maâniy, IIa-247;

3. mölcal, intiliş, çamaga âlış:

Tâ kâlibdursen köñül parvâzıdın,
Şâh kasri tāmınıñ andâzıdın.

Lisânut-tayr, XI-31.

ANDÂZA — 1. ölçâv, kâlıp; had, me'yâr:

Nükta yâkardek aña behad debân,
Behadu andâza huşâmad debân.

Hayratul-abrâr, 159-24;

Tüşta Yusuf haybatın kördüm habibin yâdındı,
Göyi ul kâlib, bu ruhi mahz üçün andâzadur.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-105;

2. namuna, kıyâs; sâlıştırış, oñşâş:

Temürdin yasab anda darvâzae,
Falak tâkıdın tâkı andâzae.

Sab'ai sayyâr, 272a14;

Dâğıma andâza marhamlık mâmuğdin istagan,
Köñlüm içra böyle har yân dâğı beandâza bil

Hazâyinul-maâniy, IVa-213;

3. yüksaklık, balandlık:

Tâ kâlibdursen köñül parvâzıdın,
Şâh kasrı tāmınıñ andâzasıdın.

Lisânut-tayr, 130;

Fitna hayliğa mamar darvâzası,
Fitnagar tâkı sipehr andâzası.

Lisânut-tayr, 70-1.

ANDÂZASIZ — bekiyâs, beölçâv; behisâb, çeksiz, çegarasız:

Kadañ bu dayrda andâzasız tutuñkim, bâr
Başımda muğbaçalar şori ışkı andâzı.

Hazâyinul-maâniy, IIa-376;

Kim yubân hayvân suyi birla âğız,
Yok ön va yüz katlakim andâzasız.

Lisânut-tayr, 23-15.

ANDÂM — 1. qaddi-qâmat, tan, boy; badan, cism:

İçkali gülrañ may nargis masallık câmi bâr,
Savsanı ton birla ülkim sarvdek andâmi bâr.

Hazâyinul-maâniy, IVa-101;

Qaddu andâmim uşaldı cilvasidin, dostlar,
Vañ ne dilkaş qâmatu ne dılñirib andâmi bâr.

Hazâyinul-maâniy, II6-188;

2 aft, başara; qiyâfa:

Kirsa yâlgâñçı köygay andâmi,
Pişgay ul suvda paykari hâmi.

Sab'ai sayyâr, 162-18;

Alar kim may içgaylar ârâm ila,
Körünür alarğa yüz andâm ila.

Saddi İskandariy, 293a3;

3. ârâyış, tartib; yaraşıklık:

Bu vâsıta bila köñlün otığa ârâme va işkım bedâri nâhamvârlıǵıǵa andâme hâsıl
bolur edi.

Hazâyinul-maâniy, Ia-60;

4. körkamlık, manzurlik; ârâyış, tartib:

Böyla sözlar hitâbı haqqa müdâm,
Büki: Yok, işlariñda heç andâm.

Sab'ai sayyâr, 160-25;

5. köriniş:

Aql âciz sayr ila ârâmıda,
Huş qâsır vaz' ila andâmıda.

Lisânut-tayr, 96-3;

6. a'zâlar, insân a'zâları:

Tüşti cânı pâk farcâmiǵa ışk,
Kirdi qândek yetti andâmiǵa ışk.

Lisânut-tayr, 72-7;

= **i ruḥafzâ** — ruhlantiruvçi qiyâfa:

Sállanıb çün cilva aylar, ḥalkni vâla kıılır,

Ḥam ḳaddi ra'nâsı, ḥam andâmi ruḥafzâsı çoḥ.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-115;

= **ber-** — zeb, ârâyış, körk bermâḳ; tartibga sâlmâḳ:

Sâlıkniḡ atvârığa andâm bergüçi safar.

Maḥbubul-ḳulub, 154;

...ammâ tavsani atfâl tab'ini cafâ bila râm kılgüçi, nâḥamvâr siğâr tavrığa siyâsat bilan andâm bergüçi.

Maḥbubul-ḳulub, 32.

ANDÂḲ // ANDÂĠ — onday, şunday, şunça, şu ḳadar, şu daracada:

Kördilarki, alarnıḡ giriftârlığı andâḳ yerda ermaski, özlüklari bil yâ birâvnıḡ sa'y va eḥtimâm bila ḥalâslıḳ mümkün bolğay.

Ḥâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 529;

Ki mülki andâḳu âyini mundâḳ,

Sipâhı andâḡu tamkini mundâḳ.

Farḥâd va Şirin, 298;

Sâyakim pâkiza boldı cilvagar,

Ayldi ul sâyaḡa andâḡ nazar.

Lisânut-tayr, 63-14.

ANDUD — *ḳâplanan, sürtilgan, suvalgan*; müstaḳil ma'nâlı sözlarga ḳoşilib ḳoşma söz va ibâralar ḥâsıl kıladı.

,

ANDUZ — ḳoşma sözlarda yardımçı kâmpânent bolub kelib *ḥâsıl kıluvçi, âluvçi* kabi ma'nâlar beradi.

ANDUH — ḡam, alam, ḳayḡu, dard, ranc:

...tarki cân aylagan beḡānumān köñli yadı bila öz anduḡin ziyâd kıılır.

Macâlisun-nafâis, 248;

Çarḡ dar aḥliḡa nedâd aylabân

Tâḡ-tâḡ anduḡ icâd aylabân.

Lisânut-tayr, 71-18;

= **yeli** — ğam şabadasi, şamâli:

Köñlüma anduḥ yelidin ğubâredur yana,

Göyi âni közğağan çâbuk suvâredur yana.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-564;

= **tufrâğı** — kayğu, alam tuprâğı; maşakḳat bilan tayyârlangan tuprâq:

Ul kirniçni anduḥ tufrâğı va ḥasrat suvidin kuyub erdilar.

Vaḳfiya, 718;

= **Ya'cuci** — ğam laşkari, ğam-alam balâsı:

Ġamu anduḥ Ya'cuciğa ḥar devâr saddedur,

Fanâ mayḥânasidek tâpmaduk dârul-amân ḥargiz.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-185;

= **ġizâsi** — ğam yeyiş, alam çekiş:

Sâḳiyâ, tut bir ḳadaḥ maykim, eritgay tâşni,

Kim ğamu anduḥ ġizâsedin erür köñlüm saḳil.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-407;

= **i davrân** — davr, zamân, ğam, alamlari:

Câm davridin ḥalâs olmâḳni zinḥâr istama,

Eyki bolmâḳ istadiḥ anduḥi davrândın ḥalâs.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-221;

= **i firâḳ** — firâḳ kayğusi:

Vasl çâğı yetti anduḥi firâḳ,

Ḥar ne der erdiḥ yırâḳ ermiş yırâḳ.

Lisânut-tayr, 185-15;

= **i furḳat** — ayrılık ğamı, dardi, ḳayusı:

Navâiy anduḥi furḳatda ötkarib ümri,

Agar dame tâpıbân vasli dâğı olsa, ne bâḳ.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-341.

ANDUḤAFZÂ — ğam, kayğu keltiruvçi; münḳli, ḳaygılı, ğamgın:

...hamul radifda bu matlai dağı asru dilârâ va anduḥafzâ tüşübtür.

Macâlisun-nafâis, 232;

...bu matla' nişât farsâ va anduḥafzâ vâke' bolubtur.

Macâlisun-nafâis, 244.

ANDUḤZÂ — kayğu, ğam ârttıruvçı, kayğu keltiruvçı:

Dema, afgânımda bülbül nâlasidin yok nişât,

Bu ḥam anduḥzâ emas, gar ul nişât afzâ emas.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-196;

= **ḥaylḥânasi** — kayğu ḥayâlḥânasi:

Ḳaysniḡ ḥacr şamida anduḥ ḥaylḥânasidin çıkıb, visâl ḳabilasıġa azm etkani.

Layli va Macnun, VIII-57.

ANDUḤLIĠ — kayguli:

Yüz tüman meḥnat öķi anduḥlıġ cânımdadur,

Tâ ḥavâdin sarzaniş sarvi ḥirâmânımdadur.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-168.

ANDUḤNÂK — ğamlı, kayġulı, dardli:

Ġam tüni ḥar kavkabinkim cilvagar kıldı, meni

Maḥvaşim ḥicrânıdin anduḥnâk etti sipeḥr.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-174.

ANDUḤÂSÂ — ğam aralaş, kayğu, ğam bilan:

Safar azmida müsâfirdin ayrılır çağda ḥayrbâd mazmunlık alfâzni radif kılıb
aytḳan şe'rniḡ matlai furḳatnamâ kelibdür va anduḥâsâ aytılıbdur.

Macâlisun-nafâis, 227.

ANDUḤTA — yığılgan, toplanan, ḥâsıl kılıġan, natica:

...navâib ġamanduz zindânidaġi meḥnat anduḥtaları navâzişi kibriyâsı ayâni
panâḥiġa sığurmâḳ.

Nazmul-cavâḥir, 27;

= **i iştıyâḳ** — şavḳ-zavḳ, istak bârlıġı; şavḳ tölķini:

Sohtai firâk olmakdin aña gam yok, anduhtai iştiyâk kuymakdin aña alam yok.

Maḥbubul-ḳulub, 7.

ANCÂM — 1. âkıbat, âḥir, intiḥâ, pâyân, tugaş, soñ; natica:

Şâḥ Baḥrâmniñ butub kâmi,
Mundâḳ oldı işiniñ ancâmi.

Sab'ai sayyâr, 191-18;

Oḳub erdi şâḥ tâle' aḥkâmida,
Ki anıñ ḥayâtınıñ ancâmida.

Saddi İskandariy, 315a2;

2. bacariş, tugallaniş:

Ketür, sâḳiyâ, mücdâe câmdin,
Ki pacmürda bolmışmen ancâmdin.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-456;

= **i adl** — adâlat naticasi:

Sâḳiyi gülçeḥra, ketür câmi adl,
Körki ne güllar âçar ancâmi adl.

Ḥayratul-abrâr, 78-22;

= **ayla-** — ḳasd ḳılmâḳ, lâyıḳ körmâḳ:

Caḥl birla tarki islâm aylagan,
Özga dozaḥ azmin ancâm aylagan.

Lisânut-tayr, 112-14;

= **ber-** — tugatmâḳ, âḥiriga yetkizmâḳ:

Sözga bergünça ḳıssaga ancâm,
Ġâyibidin nişân tâpıb Baḥrâm.

Sab'ai sayyâr, 185-4;

= **tâp-** — tugamâḳ, âḥiriga yetmâḳ, tamâm bolmâḳ:

Dedim: işḳında olmak tâptım ancâm,
Külüb derkim, ḥanüz âġâzidur bu.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-524;

= **iġa yet-** — tugamâḳ, tamâm bolmâḳ:

Ğarazkim, bu söz yetsa ancâmîğa,
Bu tarih yüz kıysa itmâmîğa.

Tarihî mülûkî acam, 525;

Ki ya'ni bu söz yetti itmâmîğa
Bu tarih âğâzı ancâmîğa.

Saddi İskandariy, 319613.

ANCUM — 1. yulduzlar:

Ul kaçân bolsa bu arâdin gum,
Sağadur, yâr, çarh ila ancum.

Sab'ai sayyâr, 134-27;

...hacr şâmı suubatida özini ancum va aflâk bila maşğul tutar.

Macâlisun-nafâis, 242;

2. dürlar:

Bahrida ancumdin olmış Zebu far,
Har keça dür yanlıg olış ciltvagar.

Lisânut-tayr, 18-2;

= **ancumani** — yulduzlar todasi:

Falak günbazıda ancum ancumani tün qarâ kişî içra âlaçuğida kıyaş türki
sağâbnîğ hâkistariy niğân va rözgâr sincâbıda pinğân.

Münşaat, 93;

= **arqâmı** — astrâlâgiya termini (yulduzlar orni boyunca hisâblaş):

Kılıb hükmlar ancum arqâmıda,
Raqamlar kıyub erdi ahkâmıda.

Saddi İskandariy, X-10;

= **güli** — yulduzlar güli; hisâbsız gül:

Kim tâ falak âfâk üza davr kıılır,
Ancum güli har tün bu çamandin açılır.

Muhâkamatul-lugatayn, 35;

= **diramlari** — yulduz tağaları; yulduz nurları, körinişlari:

Tâ mehr fulurisi körüñaç, ancum diramlari itgay va tâ subh hüllasi âşkâr
bolğaç, keça palâsınıñ raqamları ketgay.

Münşaât, 145;

= **dürri** — yulduzlar:

Ki ancum dürrin gar tökar çarhı köz,
Emas bir güharniñ baħası hanuz.

Tarihi mülüki acam, 525;

= **közi** — yulduzlar yâruglıgi, nurlı körinişi:

Çekti gardunğa nâlai cânkâh,
Tikti ancum köziga nâvaki âh.

Sab'ai sayyâr, 71-13;

= **tırnâğı** — yulduz kırralari:

Kün şuaıy hatları ermaski tutmış mâtamim,
Yüzni ancum tırnâğı birla kılıb afgâr subh.

Hazâyinul-maâniy, Ia-127;

= **sipâh** — sânsız-sanâksız, behisâb koşinli:

Bu âliycâh pâdşâlar va ancum sipâh falak dastgâhlardin... arşı sarir kılğay.

Macâlisun-nafâis, 117;

Âliyqadr pâdşâhlar va raf'e martaba ancum sipâhlar ranjin abyât va şirin
gazaliyât aytılar.

Muħâkamatul-luğatayn, 33;

= **sipâhi** — yulduzlar laşkari:

Ancum sipâhi köprak erür ancumanârây, tün bolsa qarângu.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-373;

= **hayli** — yulduzlar laşkari, yulduzlar todasi:

Keça ul ây köyi davrida çekibmen otluğ âh,
Hayli ancumni şarar bil, günbazı gardânni dud.

Hazâyinul-maâniy, Ia-137;

= **i aşk** — köz yâşı katraları:

Çarh men sargaşta yâşydın hicil boldıki,

Ancumi aşkim şihâbâsâ yügürdi bu keça.

Hazâyinul-maâniy, IVa-307;

= **i naḥs** — yâmânlık keltirüvçi yulduzlar, bahtsızlık yulduzları:

Azrâḳ üza kim bolubân baḥyasâz,

Ancumi naḥsu falaki naḳşbâz.

Ḥayratul-abrâr, 79-5;

= **i paykān** — beḥisâb nayzalar, tıḡlar; köz oḳı:

Ḳutḳaray deb çarḡ cavridin meni sargaştani,

Ancumi paykān bila cismimni gardun ḳıldılâ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-389;

= **i raḥşân** — pârlâḳ yulduzlar:

Ġam tûni tıyra dâḡı ancumi raḥşân demakim,

Yer yüzün tuttı şararlar bila âḥim tütünü.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-325;

= **i sipeḥr nişin** — âsmâña taḳalğan yulduzlar; baland, yârug yulduzlar:

Nazmi rıf'at arâ sipeḥri barin

Nüktalari ancumi sipeḥr nişin.

Sab'ai sayyâr, 23-1;

= **i uluvvi rıf'at** — eḡ baland, yüksak yulduzlar; yüksaklik yulduzları:

Mundâḳ kişi kerakki... şâḥmâlin berürdin ibâ ḳılmasa va zabun şerikka caḑâ
ḳılmasa tâ dânasi dūrri saâdat bar bergay va tuḥm sâçıb, ancumi uluvvi rıf'at tergay.

Maḥbubul-ḳulub, 47;

= **i şabgard** — tûnda aylanıb yürüvçi yulduzlar:

Râyiḥadin ayladı bu suvda müşk

Ancumi şabgard dimâḡini ḥuşk.

Sab'ai sayyâr, XI-111;

= **sâç-** — baḥt-saâdat bermâḳ:

Duâsıḡa minbarda çün ḳol âçıb,

Bâşıḡa falak naḳdi ancum sâçıb.

Saddi İskandariy, 238616;

= **tök-** — köz yaşı tökmäk:

Aşkdın ancum töküb gardun kabi,
Yıgılabân laylivaşi Macnun kabi.

Lisânut-tayr, 90-18.

ANCUMAN — 1. köpçilik, camâat:

Neça bolsa yâlgâncı eş arcmand,
Sözi ancuman içradur nâpisand.

Saddi İskandariy, 290620;

2. yığın, maclis, ma'raka:

[Sayyid Hasan Ardaşer] pādşāh hīlvatida anisu maḥram va ancumanda rafīqu
ḥamdām erdilar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 520;

= **aḥli** — maclis, yığın iştirakçıları:

Ancuman aḥli yüzün gülgül kılalı may bila,
Mehrdin tâpkunça ancum güllari bir-bir şikast.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-97;

= **tamâşâğâhı** — bazm aḥli, camâat; köpçilik:

...maâniy gavḥarların nazm silkiga kiydürür erdilar va zamir niḥânḥânasidin
ancuman tamâşâğâhiga cilva berür erdilar.

Muḥâkamatul-luğatayn, 31;

= **i ğam** — ḥafalik, mâtam yığını; dard-alamniñ köpligi, külfatlar yığındısı:

Kim bu sıfat anchüsni umani ğam arâ,
Ğam demayin, macmai mâtam arâ.

Ḥayratul-abrâr, 13-1.

ANCUMANDİDA — maclis körgan, köpni körgan, tacribali:

Yana kıldı ta'yin pisandida el,
Bâri ḥayl arâ ancumandida el.

Saddi İskandariy, 266612.

ANCUMANÂRAY — yığılışga beruvçi, davrani bezatuvçi:

Ancum sipâhi köprak erür ancumanârây, tün bolsa qârângu.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-373.

ANCUMANPARDÂZLIK — maclisin kıztuvçılık:

Çün ul biyik pâyâğa sarafrâzlık va ul âliy maqâmda ancumanpardâzlık dast berdi.

Münşaat, 88.

ANCUMBOS ƙ GURD.

ANCUMGURUH — köp fuqaralık (şâh):

Ki arz etti hâkâni daryâ şukuh,

Ki ey nâmvar şâhı ancumguruh.

Saddi İskandariy, 286a9.

ANCUMRABÂY — yulduzni öziga tærtadigan, yulduzlarni nişâña âluvçi:

Ham okı tıyra keça ancumrabây,

Ham kılıcı zahmi bolıb yañi ây.

Hayratul-abrâr, VI-38.

ANCUMREZ — 1. yulduzlar nur yâğdırış, yulduzlar uçışı:

Râkibu markab yüzü a'zâsıdın termü âkar,

Yâ bulut durbâr olub hırşid ancumrez erür.

Hazâyinul-maâniy, II6-197;

2. yamğırğa oğşaş köz yâşı:

Navha tüzdi aşkı ancumrez ila,

Bâşladı âşubi rustahez ila.

Lisânut-tayr, 173-20.

ANCUMSÂN — yulduz kabi, yulduzğa oğşaş; atrâfini yulduz öragandek:

Bâşığa sim olub parrân, tüşüb girdiğa ancumsân,

Tulu' etkan kibi har yân kamar atrâfıda ahtar.

Hazâyinul-maâniy, II6-198.

ANCUMŞUNÂS — astrâlâg, münaccim:

Qılıb hikmat ahlî base iltimâs,
Hususan Arastui ancumşunâs.

Saddi İskandariy, 28863.

ANZÂR — nazarlar, qaraşlar, bāqışlar; tekşiriş:

Muvâfiq tâpıb kavkab anzârını,
Ayân ettilar san'at izhârını.

Saddi İskandariy, 29661.

ANÎ — uni:

Anı bu cihatdin hatâ ayladı,
Ki şah buyruğidin ibâ ayladı.

Saddi İskandariy, (Hamsa), 1420.

ANÎS — dost, ülfat, hamsuḥbat, sırdâş, ḥamdard:

Rözgardin ḥar cafâ yetsa, anısıñ ul [ḥâtin] va çarḥı davvârdin ḥar ibtilâ kelsa,
calisiñ ul.

Maḥbubul-ḳulub, 56.

Bâr esa navmid âşıqlar anısım tâñ emas,
Mâtam ahlîğa, acab yok, ahlî mâtam birla üns.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-239;

= **i ancüman** — köñliga yaqın ülfat, hamsuḥbat; sırdâş:

[Paḥlavân Muḥammad] sultânus-salâtinniñ nadimi maclis va anısı ancüman va
ḥilvati va ḥar râzda maḥrami va ḥar ḥâlde ḥamzabân ḥamdami erdi.

Ḥâlâti Paḥlavân Muḥammad, 535;

= **i câvidâniy** — mañulik dost; ayrılmas ülfat:

Dedikim: ayâ rafiḳi câniy,
Yok, yokki anısı câvidâniy.

Layli va Macnun, 7669;

= **i ḥilvat** — yâlgizlikda ḥamdami, sırdâş dost:

Öylakim eldin üzildi ülfatim,
Ul kitâb erdi anısı hilvatim.

Lisânut-tayr, 206-10;

= **bol-** — ülfat bolmaq:

Qat' olub şah bazmığa bolsak anis,
Tuḥfae vâcibdurur beḥad nafis.

Lisânut-tayr, 144-11.

ANİF — qopâl, dağal, rahmsiz; qahrli:

Nâgaḥân gar betaammül sûrsa bir ḥükmi anif,
Kim zaif andın qaviy yâḥud qaviy bolğay zaif.

Maḥbubul-qulub, 121.

ANKABUT — örgimçak:

Qılıbân ankabut ipini kamaḍ,
Aylamak acdaḥâ anıḡ bila band.

Sab'ai sayyâr, 33-10;

Köñül kuşidur anıḡ zülfi tâbdârı bila,
Çıbınki, bağlıḡ erür ankabut târi bila.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-571;

= **i pardadâri** — in yasagan örgimçak:

Agar sıddıq boldı yâri ġâri,
Ḥam oldı ankabuti pardadâri.

Vaqfiya, 717.

ANKAR — cuda yâkımsiz, ḥunuk; yâkımsızrâq:

[Muḡri'niḡ] ruḡi tâat zavḡidin beḡabar va uni savtulḡamirdin ankar.

Maḥbubul-qulub, 34;

= **ul asvât** — eḡ ḥünük âvâz, tâvuş:

Eşak savti kalâmullâda keldi ankarül-asvât,
Ârıḡ savtiḡa taḡribu talâşi istamak bolmas.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-698.

ANÂ // ÂNA — 1. âna, vâlide:

İsta atâ yolida cân fidâ kılmâk,
Kulluk anâğa ham ulça imkân kılmâk.

Nazmul-cavâhir, XV-16;

Atâ-anâğa rahmat, ey oğlüm, körmemiş sendek,
Ne ul tokkuz âna, bal ne bu tört asraguvçi dâya.

Hazâyinul-maâniy, IV6-546.

ANÂ II — 1. kıyinçilik, maşakkat, azâb; ranc:

...vafâdarlık kılıb, oturda rancu anâ ham çeksañ, yana ubudiyat tama' kılurlar.

Maḥbubul-ḳulub, 108;

Ḳılsa balâ zaḥmlari çârası,
Butsa anâ oḳlarınıñ yârası.

Ḥayratul-abrâr, 114-18;

2. ḥasad, ıḡvâ; = **aḥli anâ** — ḥasadgöylar, ıḡvâgarlar, ḥafagarçılık keltirüvçilar:

Tutub berk ul aḥli anâ bir üçin,
Tügüb şişasığa yana bir üçin.

Saddi İskandariy, 314a17.

ANÂDİL — bülbüllar:

... matbu' sadâlıḡ anâdil gül bânıdın raşki nigârḥânai Çin va ḡayratı firdavsi barın kılıbdur.

Macâlisun-nafâis, 2.

ANÂLIḠ // ÂNALIḠ — ânalık:

E'ürülüb ul tıflvaş başıḡa âyu kün kıılır,
Ul anâlıḡ ârzu, bu bir atâlıḡ ârzu.

Hazâyinul-maâniy, II6-522.

ANÂM — kişiler, ḡalk; **kâffai anâm** — barça âdamlar, barça ḡalk:

...vaqf kılğan maḥdudlarkim, şahr va tavâbindadur, macmalan mazkur bolur va tafsili fârsi vaqfiyalardakim, mükarrar ayılıbdur... va kâffai anâm ḥuzurida kâfaga ḥükm tâpıbdur.

Vaḳfiya, 720.

ANÂNİYAT — 1. ḥudbinlik, manmanlik, takabbürlik:

Egnidin sâlıb anâniyat tönin,
Ayırıp ötdin başarlîk uçkunin.

Lisânut-tayr, 11-8;

Mirḥând... ḥâlâ bâvucüdi kibârî sin va ulvî nasab va kasratî ḥasabkî barça mucibî ucub anâniyatdurlar.

Macâlisun-nafâis, 145;

2. izzat nafsi, gururi:

[Cut va loliniñ] anâniyatlari yüziga tezak sâlıb çamanvar va insâniyatlıqlari dâirasi maymunlarığa çanbar.

Maḥbubul-ḳulub, 49;

= **ḥâşâğın sâvur-** — kibrü ḥavâ, mütakabbirlikni yokâtmâḳ, yeñmâḳ:

Dard aḥliniñ nafası bir ötdürkim, ḳattıḳ köñülni yumşatur va ḳuruğ közin yıḡlatur va söz aḥliniñ damı bir yeldurki, anâniyat ḥâşâğın sâvurur va ḡazab tufrâğın süpürür.

Maḥbubul-ḳulub, 115.

ANÂR — anâr (meva):

Nâr aḡgarlariniñ lamaâti neçükkim, la'lı kâniy va anâr dânalariniñ bağlangani neçükkim yâḳtı rummâniy.

Münşâât, 93;

[Münaccim] Öz ilgida bir anâr bolsa bilmaski, neça parda va neça ḥânasi bâr va ḥar parda va ḥar ḥânasida neça dânasi bâr.

Maḥbubul-ḳulub, 40.

ANÂSİR — mâddalar; birân narsaniñ tarkibiy ḳismları; unsurlar:

Öyla sâvrulḡay anâsir ḥar tarafkim, tâpmaḡay
Bir-birisidin nişân, bu vâdiyi ḥirmân arâ.

Hazâyniul-maâniy, II6-11;

Hucasta tıynati ruhi pâkdin tâhir va farhunda hilqati anâsır tarkibidin pâk
erkanı zâhir, anâsırnıñ yeli Masih anfası va tufrâğı Ya'qub köziniñ tötiyâsi va suyi Hızır
çaşmasiniñ zulâli ve öti Kalim darahtiniñ nârı işti'âli.

Maḥbubul-ḳulub, 3;

= **i arbaa** — tört unsur, element (suv, havâ, tuprâq, âtaş):

Râbi'ikim anâsırı arbaa tarkibi anıñ maḥzanıǵa çahâr devâr va rub'i maskuni
çahâr devâri anıñ vilâyatı bila barḳarârdur.

Nazmul-cavâhir, 15;

= **i aflâk** — falak cinslari, unsurlari:

Ḳârıb anâsırı aflâk tuǵmadi farzand,
Bizniñ yigit kibi andâq âta-ânalardin.

Hazâyinul-maâniy, IV6-287.

ANSAB — münâsibrâq lâyıqrâq; eñ münâsib, eñ lâyıq:

Yok erdi ḳabilalarda maktab,
Bu maktabdi oḳurǵa ansab.

Layli va Macnun, 61617;

Âydın ansab yok nima ḥurşiddin fayz âlgalı,
Körki ul dâğı erür gâhı hilâlu gah tamâm.

Hazâyinul-maâniy, III6-705.

ANSÂR — madad berüvçilar, yardımçılar, tarafdârlar: Muḥammad payǵambarga
madad bolgan Madina aḥâlisi:

Dingâ yetib raḥna çü küffârdin,
Saddiǵa nusrat körüb ansârdin.

Ḥayratul-abrâr, 29-17.

ANFA' — faydalırâq; eñ fâydalı, nafli:

Köp çuçukluktin açığılık anfa' oldı ışk arâ,
Şarbati attâr erür şirin, may ḥammâr talḥ.

Hazâyinul-maâniy, III6-114.

ANFÂS — 1. damlar, nafaslar:

Ulamsi islâmğa alardın fâydai ümid, avliyâi izâm alar anfâsidin müstafid.

Maḥbubul-ḳulub, 59;

Şum anfâsiniñ şaâmatidin

Baḥr çayḳaldi mavc âfatidin.

Sab'ai sayyâr, 161-2;

2. til, âvâz, söz, sözlaş âḥaṇi:

Ḥudḥud anfâsin şakarrez ayladı,

Ul şakarni nûktaâmez ayladı.

Lisânut-tayr, 23-8;

= **i İsâ sirişt** — İsâ damı bilan yoḡrılğan; ḥayâtbaḥş, cânlantıruvçı:

Nazâḥatda gülşan neçükkim biḥişt,

Yeli barça anfâsi İsâ sirişt.

Saddi İskandariy, 297621;

= **i Masih** — İsâ nafasları:

Ul biridin ruḥparvar tâptı anfâsi Masih,

Bu birisidin asâsin acdaḥâ kördi Kalim.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-397;

= **i muḳaddas** — pâk, muḳaddas nafaslar:

Bas muni anfâsi muḳaddas degil,

Balki muḳaddas dema aḳdas degil.

Farḥâd va Şirin, 111;

= **i nafḥai sandal** — sandal daraḥtiniñ isi keladigan nafaslar:

Nüktaga başladı duâ avval,

Berib anfâsi nafḥai sandal.

Sab'ai sayyâr, 158-21;

= **i ruḥullâḥi** — İsâ payḡambar nafasi, cân baḥş etuvçı, tiriltiruvçı nafaslar:

Magar boldı ruḥul-ḳuds ḥamrâḥi,

Va yâ keldi anfâsi ruḥullâḥi.

Saddi İskandariy, 241a16;

= **i fasiḥ** — yâkımlı nafas:

Âramızda la'lu anfâsi fasiḥ,
İttisâl aylab kıyaş birla masiḥ.

Lisânut-tayr, 162-2.

ANÇA — 1. köp, birmunça:

Sâlib kân ança koyduñ dâğ bu cismi figâr içra,
Ki ança dâğ ila kân bolmağay bir lâlazâr içra.

Hazâyinul-maâniy, II6-554;

2. şunça, şunçalık:

Yok dema gar âğzıñni desam nûktai mavḥum,
Kim ança dâğ bolmadı aql âllıda mafḥum.

Hazâyinul-maâniy, II6-429;

Şâmı hacr ermas şafaq, balkim Navâiy gussadin
Yığladı kân ançakim gardunga rañin boldı zayl.

Hazâyinul-maâniy, II6-369.

ANĶARİB — çamasi, eḥtimâl, şekilli: yakında, yakın ârada:

Çün safar asbâbini âmâda aylabtur ḥabib,
Bir taraf azimat kılğudektür anĶarib.

Hazâyinul-maâniy, IV6-393;

Gar meniñ ıskımğa ḥüsnüñdin vafâe yetmedi,
Yok seniñ ḥüsnüñ meniñ ıskım nişâni anĶarib.

Hazâyinul-maâniy, IIa-34.

ANĶÂ — 1. Ķâf tâğıda yaşaydigan afsânaviy kıuşniñ nâmı:

Ķaysı kıuş Ķâfıfanâ anĶâsi ul,
Cümlai kıuşlar tili dâñâsi ul.

Lisânut-tayr, 193-12;

Körgüzüb çün dâm zülfü dânai ḥâl aylabân,
Bülbülü kıumri demânkim, paşşau anĶâni sayd.

Hazâyinul-maâniy, IV6-124;

2. tâpılmas, nâdir, yagâna:

Meħrigiyâ demaki, anķâdur ul,
Cavħari fardu duri yaktâdur ul.

Ĥayratul-abrâr, 164-12;

Ĥam Tûri fazilat üzra Musâ,
Ĥam ķâfi ķanâat üzra anķâ.

Layli va Macnun, 56-16.

ANĤÂR — daryâlar, sâylar, kanallar, âķar suvlar:

Özi çünki cannat nâmdâr bolub,
Suvlar dağı cannatğa anĤâr olub.

Saddi İskandariy, 62;

Ĥittasi Ĥuŗrâķ Eram gûlzâridin,
Suyi dilķaŗrâķ biĤiŗt anĤâridin.

Lisânut-tayr, 26-10.

ANĠA — uņa:

Sayid Ġiyâskim, ul bağnıñ ta'miri va bağbânlığı anĠa mutaayyin erdi.

Ĥamsatul-mutaĤayyirin, 698;

Ganci maķsud kimga bolsa ümid,
Ul nasiĤatlar erür anĠa kalid.

Münŗaât, 99.

AÂLİ — uluĠlar, âliy zâtlar:

Valek aâliĠa tûŗsa Ĥisâb,
Ki bolĠay salâtini gardun canâb.

Saddi İskandariy, 258a15.

AR — 1. *agar bağlâvķisiniñ kıŗķartırılĠan şakli*:

Ġaraz ar mâl erür emas ul kam,
Cân esa yoķturur muzâyaķa Ĥam.

Sab'ai sayyâr, 136-15;

2. ĤâĤ:

Agar Yazdicurd olsun, ar řaĤriyâr,

Va gar Baħmân olsun, gar İsfandiyâr.

Tarihi mülûki acam, 525.

ARAB — 1. halk nâmı: arabistânlik, arablar:

...andın sordikim, arabça munça ta'ziyat va qatlniñ ciħati nedür?

Tarihi mülûki acam, 214;

Navâiy ista mazâhirda çeħrai maqsud,

Arab va gar çıgatây, yoksa türkmanu ħalac.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-98;

2. arab mamlakati:

Bu keça arabda Ĥurayş qabilasidin bir kişi mütavallid bolmış bolğaykim, furs mülûki davlati anıñ zamânida âħir bolğay.

Tarihi mülûki acam, 521;

Yağıb istiğnâ saħâbidin yağın,

Ra'd aylab arbada taşlab çâqın.

Lisânut-tayr, 183-2.

ARABİY — 1. arabça; arabiy:

Yana arabiy sarf istilâħda ikki maf'ulluq fe'llar bârki, anıñ adâsi dağı mu'tabar va külliyydur.

Muħâkamatul-luğatayn, 17;

Mir Sayd Ĥasan Abivardiy... Irâqda... âltı-yetti yıl qalıb arabiy tilni ravân kıılıb Ĥurâsânga keldi.

Macâlisun-nafâis, 151;

2. arab, arab ħalkıga mansub:

Muħammadi arabiy barmâğı işârat ila,

Sipeħr ħânıda ây kursin ul sıfat âsân.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-725.

ARABİYAT — arab tiliga âid, arabça:

Ĥâca Fayzullâħ Abulaysiy... fıqħda anı Abu Ĥanifai Sâniy derlar erdi va arabiyatda İbn Ĥâcib kaffasida tutarlar erdi.

Macâlisun-nafâis, 37.

ARAŞ — uzunlik ölçâvi (50-60 sm):

Yâr çün cânımda maḥfiyduṛ tafvuât yoḡturur,
Cılva kılsa zâḥirai gar miñ yaḡaḡ, gar bir araş.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-252.

ARAĞ I — ter:

Göyiyâ ḥurşid ḥar sâri yürürtür kavkabe,
Çünki sur'at vaḡti ul yüzdin tâmar ḥar yân arağ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-325;

İkki ruḡsârîñ erür gül çaman arâ,
Arağîñ yüz üza şabnam süman arâ.

Mezânul-avzân, 55;

= **peşâniy** — peşâna teri:

On üçünçi maḡâlât saḡâbdek naf' rasânlar bâbıdaki arağı peşâniy bila rayâḥin
debâleri başıḡa gavḥar afşân bolurlar.

Ḥayratul-abrâr, 138.

ARAĞ II — içimlik, arâğ:

Terlagan la'lı gülâb içramüdüṛ gül bargi,
Yoḡsa usruk közi-oḡ sâldı arağ içra nabât.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-101.

ARAĞNİŞİN —terga otırgan, terga bâtgan; = **gül** — maḡbubaniñ kızarıb terlagan
yüzi:

Ter suyi bila arağnişin gül,
Ḥummâ oti birla âtaşin gül.

Layli va Macnun, 91621.

ARAĞNÂK — terlagan, terli:

Ul arağnâk âtaşin ruḡsârîñga mayl ettilar,
Telbalar mâyil bolurlar, körsalar ot birla suv.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-509.

ARAĞREZ — ter töküvçi; mehnatkaş, mehnatsevar:

Yâhud yarağan otin kılıb tez
Sarığ yüziga bolur arağrez.

Layli va Macnun, 63a8.

ARBADA — şavkın-surân, topâlân, mastâna bakırış:

Mavlânâ Humâiy... bir maclisda aña bir ayâk bersalar ul arbada va
purgoylıkkim, andın zâhir bolur.

Macâlisun-nafâis, 190;

Arbadadin özga eşitmay kulâk,
Kâmi üçün tutmay ilik cüz ayâk.

Hayratul-abrâr, 74-24;

= **ayla-** // **kıl-** — şavkın-surân sâlmâk, haykırmâk:

Telbarab köñli Navâiyniñ agar arbada aylar,
Dafîga silsilai zülfi ila basdur çâhı ğabğab.

Hazâyinul-maâniy, I6-66;

Navbahâr oldiyu men hacrida, sâķiy, may tut,
Tâki yığlay kılıbân arbada andâķķi bulut.

Hazâyinul-maâniy, IIa-45;

= **bünyâd et-** — şavkın-surân kötarmâk, topâlân, tartibsizlik kılmâk:

Yâki kaçân arbada bünyâd etar,
Dafîni aylarga qasamyâd etar.

Hayratul-abrâr, 155-13.

ARBADAGAR — cancalkaş:

Ne mast arbadagarsenki, çıksa bazmıñdin,
Buzar zamânani badmastlıĝ bila ħar mast.

Hazâyinul-maâniy, III6-83.

ARBAİN — 1. kırk kün, çilla; kırk kün ħilvatda ibâdat kılış:

...mulâzamatlarıĝa bârıb erdim, alar ħâlidin sordum, dedilar: Bu kün bir
maķâmdadurlarki, sâlik avvalĝi arbainda maķâmĝa yetsa, darde anıñ âliĝa kelür.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 529;

2. Câmîy asariniñ nâmı:

Hamul “*Arbain*” ға türkiyça til bila tarcima ârzusi köñülga tüşti.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 704;

3. *Qırq hadis* (asar nâmı):

Arbaine ki aylabân tartib,

Arabiy birla fârsiy tarkib.

Sab'ai sayyâr, 25-13;

Kim bu nav' ikki Arbain mavcud

Bolsa, şâyadki tâpḳasen maḳsud.

Arbain, XV-61;

= **aḥli** — qırq hadis yâzganlar:

Arbain aḥli darkidin âciz,

Körmayin böyla arbain ḥargiz.

Sab'ai sayyâr, 25-14;

= “*ḥadis*” — Muḥammad payğambarniñ maşḥur qırq ḥadisi, qırq sözi, nasihati:

Ul vaḳtdakim, alar [Câmîy], “*Arbain ḥadis*” ni fârsiy nazm bila tarcima kılıb ardılar.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 704.

ARBÂB — 1. sâḥiblar, egalar; fâzıllar:

Ul ḥazrat kamâli dânalıḳ va vuḳuf va tavânalıḳ niḥâyatidin bu fan aşḥâbiğa va bu fazl arbâbiğa ta'limlar berib va talḳınlar kılıb...

Muḥâkamatul-luğatayn, 37;

2. uluḡlar, amaldârlar, mansabdârlar:

Hâca Ḥusayn Kirganiy... âtasi Hâca Qanbar Hurâsânniñ mutaayyin arbâblaridin erdi.

Macâlisun-nafâis, 166;

= **i vazâyif** — vazifa egalari, davlat arbâblari, davlat ḥizmatidagi şahslar:

Arbâbi vazâyif ikki âlimi muttaḳi müdarris bolḡay.

Vağfiya, 721;

= **i tağâful** — gaflat egalari, gâfillar, gaflatda qalğanlar:

Yox dayrda arbâbi tağâful qadri,

Behad bolur aşhâbı tavakkül qadri.

Nazmul-cavâhir, XV-39;

= **i haqîkat** — haqîkat yolu egalari; haqîkatni közlâvçılar:

...aşhâbı tariqat va arbâbi haqîkat zikridakim... kitâbe bitibdürlar.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 702.

ARBÂĞ — avraq, avraq; afsun; oralib çirmaşib turış:

Zülfı savdâsida bilmaslar Navâiy nüktasin,

Kim cunün güftâridür yâhud yılân arbâğı.

Hazâyinul-maâniy, III6-587.

ARBÂḤ — ruḥlar:

Nasr ila çün tazkira mavcud etib,

Avliyâ arvâḥini ḥuşnud etib.

Lisânut-tayr, 19-10.

ARCMAND — 1. aziz, izzatli, qadrlı, kımmatli; şarafli, âbroli; muḥtaram:

Hilmu ḥayâ aḥli ḥar yerda armanddur, uluḡlar nazarida arcmandrâq.

Maḥbubul-qulub, 144;

Aylabân ânı ḥakim arcmand

Cümlai şâgirdlar içra pisand.

Lisânut-tayr, 118-10;

2. arzıydigan, lâyıq, sazâvâr:

Past ḥimmat gar tâpar baḥtı baland,

Müdbiri köhidek ermas arcmand.

Lisânut-tayr, 131-5;

Yâki seni gardişi çarḥı baland

Aylasa şaḥ ḥidmatıḡa arcmand.

Ḥayratul-abrâr, 95-17;

3. maşhur: uluğvâr:

[Atrāk] muqâbalada fârsiy alfâznîñ inşaları dîlpisand va makâtib va imlâlari arcmand erdi, hayâlgâ andâk keldi.

Münşaât, 97;

Nazm adâsi bağâyat arcmand va beniḥâyât şarîf va dîlpisand olduğı üçün âyât kalâmida nâzil bâr.

Maḥbubul-ḳulub, 26;

4. yetiş kıyın, amri maḥâl bolgan narsa:

Bil yana bir martaba mundin baland,

Kim aña yol tâpmâk erür arcmand.

Ḥayratul-abrâr, 141-24;

Çü berdiñ aña rütba mundâk baland,

Ḳılıb köñlini sevmagiñ arcmand.

Saddi İskandariy, 236610;

= **ayla-//ḳıl-** — izzatli, âbroli ḳılmâk, izzatlamâk, ḥürmatlamâk, e'zâzlamâk:

Çü Baḥrâmi Çöbinni baḥtı baland, caḥân mülkida ayladi arcmand.

Tariḥi mülûki acam, 522;

Bu faḳirni [Câmiy] ğâyibâna fâtiḥa bila baḥramand va arcmand ḳılıbturlar.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 701;

= **bol-** — izzatli, ḳadrli bolmâk: baḥramand bolmâk:

...va ğâḥ safâ ḥanaḳâḥi aḥli ibriḳiġa suv ḳoymâk bila arcmand boldum.

Maḥbubul-ḳulub, 5;

Darveşlar maclisiġa baḥramand va ḥizmat va mülâzamataridin sarbaland va arcmand bolub...

Ḥâlâti Paḥlavân Muḥammad, 534;

= **et-** — sazâvâr ḳılmâk, izzatli ḳılmâk, aziz etmâk:

Tökûlmak ḳanıñız koyida, uşşâk, ârzu ḳılmañ,

Ki tıyġı ıṣḳ bu davlatḳa bizni arcmand etmiş.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-258;

= **tut-** — özini katta âlmâk, tutmâk:

Çü razl ḥavsalasizdür, ne tãñ, agar nãġaḥ,

Yetişsa miknat aña, arcmand tutqay özin.

Hazâyinul-maâniy, III6-699.

ARZ I — yer, zamin, yer yüzi:

Arz cirmin kılib yetti taqsim,
Ayladıñ har birini bir iqlim.

Sab'ai sayyâr, 5-15;

Çâkın yâruglığı maddi samâdin arzğaça,
Zamân yolu iki lafz oqurğaça yetmas.

Maḥbubul-ḳulub, 129;

= **sathî** — yer yüzasi, üsti:

Ne kim arz sathida tâpmiş vücud,
Maña boldi manzur budu nâbud.

Saddi İskandariy, 309a10;

Arz sathî üzra yüz şakli acib,
Şakllarda yüz tüman lavni acib.

Lisânut-tayr, 176-10;

= **i sâkin** — sâkin, barqarâr turgan yer:

Arzı sâkin qayda va sipehri davvâr qayda va turâbi mütamakkın qayda va
kavkabi sayyâr qayda?

Maḥbubul-ḳulub, 153.

ARZ II — 1. izhâr, bayân, mürâcaat, istak, iltimâs; şikâyat:

Köpdin-köp duâ va salâmdin soñra arz ulkim, bu faḳir Ḥurâsânda erkanimda
ham sizdin ayru erdim.

Münşaât, 106;

2. körsatiş, namâyiş etiş, havâla kılış:

Vale arzida asra şartı adab,
Ki tarki adab baḥra berür taab.

Saddi İskandariy, 322a15;

Bu banda... kitâblarimda nasiḥatnâmalar nazm kılib, arzıñızğa yetkürübmen.

Münşaât, 127;

= **i musikiy** — müzika bayân kılış, eşittiriş:

Bâr ekandür meniñ qâşımda zabun,
Arzı musikiy etsa Aflâtun.

Sab'ai sayyâr, 176-8;

= **i payâm** — habar yetkaziş, darak beriş:

Qâsidi qudsiy çü salâm aylabân,
Haq sâridin arzı payâm aylabân.

Hayratul-abrâr, 24-11;

= **i fasâhat** — fasâhat maydâni, bâbı:

Sıhhati hüküm içra hadisiñ sahih,
Arzı fasâhatda kalâmıñ fasih.

Hayratul-abrâr, 22-4;

= **i hâl** — hâl-aḥvâl izhârı:

Debân arzı hâlim tazallüm kılıb,
Asirâna nutqu takallüm kılıb.

Saddi İskandariy, 288615;

Ne ul kulâkka yetar, arzı hâl adâ kılsam,
Ne ul köñülga yâkar, naqdi cân fidâ kılsam.

Hazâyinul-maâniy, 16-454;

= **i hûnar** — hûnar körsatiş:

Arzı hûnar bolsa yigitlar işi,
Kılsa ayân öz hûnarın har kişi.

Hayratul-abrâr, 160-20;

= **ayla- // kıl-** — izhâr etmâk, bayân kılmâk, arz kılmâk:

Arz ayladi kayfiyatni Macnun,
Navfalki eşitti, boldı mahzun.

Layli va Macnun, 76619;

Va'dai vaslıga yetmay olganimni, ey rafik,
Kılğasen har yerda körsañ aḥdi yâlgânimğa arz.

Hazâyinul-maâniy, 16-297;

...ul zurafâdin biri “*maqlubi mustaviy*” ... san'atida “*mürâde dâram*” alfâzin tâpib kâzığa arz kılibdur.

Macâlisun-nafâis, 36;

= **kıl-** — körsatmâk, nazardan ötkazmâk, qabuliga havâla kılmâk:

Höblarni arz kıldım, kılmadı köñlüm pisand,
Ânı körgaç ihtiyârî qalmayin dedi bu hub.

Hazâyinul-maâniy, Ia-99;

= **ga yetkür-** — bayân etmâk.

...ammâ aczi hâlimni arzga yetkürmakdin ham güzir emas erdi.

Hazâyinul-maâniy, Ia-63;

= **ol-** — bildirilmâk, ma'lum kılinmâk:

Çü hâqânga arz oldı ul macârâ
Tilatti anı bârgâhi arâ.

Saddi İskandariy, 290a9;

= **et-** — 1. bayân kılmâk, (maqsadni) izhâr kılmâk:

Arz etmagini çü hüküm aylab edi şâh,
Şâh anlamasa, bu hizmetim netgamen âh.

Vakfiya, 718;

Çün nabiğa arz etibdurlar anı,
Böyla debtür ul hidâyat mahzani.

Lisânut-tayr, 17-5;

2. körsatmâk, namâyiş kılmâk, qabuliga havâla kılmâk:

Arz etar erdi güna-güna libâs
Meñmân kılmâs erdi, tarki palâs.

Sab'ai sayyâr, 97-17;

= **i duâ ayla-** — duâi salâm aytmâk, bildirmâk:

Mendin aña arzı duâ aylagıl,
Yolıda cânımni fidâ aylagıl.

Hayratul-abrâr, 107-8;

= **i ihlâs ayla-** — ihlâs, samimiy dostlik körsatmâk, izhâr kılmâk:

Qaçmayin aftâdalıǵdin arzı ihlâs aylakim,
Dost lütfi âkıbat aftâdalarnı qoldamış.

Hazâyinul-maâniy, IV6-274;

= **i karam qıl-** — sahiylik körsatmaq:

Alar kılsalar munça arzı karam,
Bu ma'razda ne nav' atay seni ham.

Saddi İskandariy, 23762;

= **i karâmat ayla-** — mo'ciza körsatmaq:

Rindi mayhâna qadağ tuttiki, zâhid hargiz,
Qılmadı böyla karam arzı karâmat aylab.

Hazâyinul-maâniy, IIa-41;

= **i hâl ayla-//et-** — (maqsadini) izhâr kılmâq; hâl-ahvâlini aytmâq:

Ulus başladı arzı hâl aylamak,
Skandar bila kıylu qâl aylamak.

Saddi İskandariy, 252a17;

Biyik himmatlik elga arzı hâl et,
Zamiri eli nuri pâş eldin savâl et.

Hazâyinul-maâniy, III6-696;

= **i niyâz ol-** — zârlanmaq, yâlbarmâq, ilticâ kılmâq:

Neça kim qatl bila nâz erür yârğa iş,
Ölmakü arzı niyâz oldi meni zârğa iş.

Hazâyinul-maâniy, III6-259;

= **i iymân et-** — imâna da'vat etmaq, müsülmânlikka da'vat etmaq:

Şayh aşk aylab ravân ruhsârığa,
Arzı iymân etti tarsâ yârığa.

Lisânut-tayr, 92-8;

= **i niyâz ayla-//qıl-//et-** — 1. muhtâclik dardini bayân kılmâq, hâcatmandlik bildirmâq:

Bârur erdim aylarga arzı niyâz,
İş itmâmini kılmâq ifşâyî râz.

Saddi İskandariy, 32363;

Çün tahti Sülaymânga yetiştî kâdâmi,
Yer öptiyü kayttı kılıb arzı niyâz.

Münşâât, 108;

2. duâi salâm aytmaq; hâcat-maqsadin bildirmâk:
Aḥbâbkim tâptılar anda qarâr,
Mendin yer öpüb arzı niyâz et zinḥâr.

Hâlâtî Sayyid Ḥasan Ardaşer, 526;

= **i niyâz izḥârî bol-** — muhtâclikni izḥâr kılmâk:

...alardin anzari qabul istid'asi kılıb, arzı niyâz izḥârî bolur erdi.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 701.

ARZ III — birâr narsanın keḡligi eni:

İstaḥr şahrin olğaytti, andâḡki tûli Ḥüfrakdin Râmcarradқа yettikim, on ikki
yığâç bolğay va arzı on yığâçқа yetti.

Tariḡi mülûki acam, 507;

Bu yol kim aḡa tâğ olub ḡar sari,
Kelib arzı taḡmin bila yüz qarî.

Saddi İskandariy, 272a12.

ARZA — arıza; iltimâs, izḥâr; şikâyat:

Mavlânâ Âlim... Mavlânâ arzasini ḡacağ berdi.

Macâlisun-nafâis, 89;

= **qıl-** — bayân kılmâk, bildirmâk:

Andâḡkim, dünyâ va âḡirat saâdatin arza kılsalar va sıddıqlar va payğambarlar
marâtibin cilva bersalar...

Maḡbubul-qulub, 86;

İnâyat kılib mundagi ḡalatni ruḡ'a ḡâmilidin sorulsa, arza kılgusıdur.

Münşâât, 117.

ARZADÂŞT — öz aḡvâlini bayân kılış, istak, maqsadni ḡat ârkali bildiriş:

Mavlânâ Âlim... öz müddaâsi muvâfıḡı arzadâştı ḡam bitib erdi.

Macâlisun-nafâis, 89;

Qulluq duâdin sonra arzadâşt ulkim, İldirim Mirâhur kelib, bandanavâzlığ
nişânin keltürdi.

Münşaat, 118;

= **qıl-** — arz kılmâq, bayân kılmâq, maqsadni aytmâq:

Bu ruq'ani bu faqir, Marvdin arzadâşt qılıb erdimkim, ihtisâr ciâtidin anda
bitilgan rubâiy bila ihtisâf qılır.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 700;

Maḥfiy ḥitâb cavâbin fâş arzadâşt kılmâqni va niḥân masala bayânini âşkâr
bitmakni adabın yırâq va ubudiyatdin kırâq kördüm.

Münşaat, 123.

ARZANDA — lâyıq, münâsib, arziydigan; erka, sevikli:

Bârsen sen bârlıq zebandasi

Birlikü cabbârlıq arzandasi.

Lisânut-tayr, 6-2.

ARZANDALIQ — arzirli, arziğüli:

Qulâqlarıda ḥalkai bandalık

Tâpıb özça âltunğa arzandalıq.

Saddi İskandariy, X-183.

ARZI — lâyıq, münâsib bolmâq; teḡ kelmâq; arzıtmâq:

Mavlânâ Sultân Ali Qâne'iy... bir küni aḡa kitâbat buyurulub erdi, müzd ta'yin
qılurda mübâlağani ul yerga yetkürdikim, ḡar bir baytim bir taḡaga arzir, deb bir
ma'nidin yırâq ḡam emas.

Macâlisun-nafâis, 158;

Şâd bolkim, ikki âlam kâmi,

Arzımaskim, yegasen bir dam ḡam.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-217.

ARZÂL — 1. razıllar; nâkaslar; pastkaş, tuban, qabih, past:

Mir Sarbarahna... Mir ul vilâyatniñ vâcibul-ehtirâm sâdâtindür, agarçi arzâl va ħubasâ müsallam tutmaslar va nimagina derlar, ammâ ul tâifaniñ söziga e'tibâr yoktur.

Macâlisun-nafâis, 137;

İsm arâ sultân şahı şâyi'durur,
Bu bârı arzâlğa vâқи'durur.

Lisânut-tayr, 53-7;

2. pastki tabaқа, avâm halkı:
Munâdi kılib barça atrâfğa,
Ĥabar aytıb arzâlu aşrâfğa.

Saddi İskandariy, 31669;

Sârt ulusiniñ arzâlidin aşrâfğaça va âliysidin dânişmandığaça heç kıysı türk tili bila takallüm kıla âlmaslar.

Muĥâkamatul-luğatayn, 6.

ARZÂNIY — lâyıq, muvâfıq, müyassar:

Tâ bolğay ulusқа şahlığ imkânı,
Sen şahķau şah saña arzâniy.

Münşaat, 150.

Kişvari Zâbil aña arzâniy,
Rüstami Zâl taқи darbâniy.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-413;

= **tut-** — müyassar kılmâķ:

Kim ayladıñ ânı âlam aĥli cânı,
Âlam eliga bu cânni tut arzâniy.

Ĥamsatul-mutaĥayyirin, 704;

Mavlânâ Abdullâĥ... bu davlat aña va ĥar kimga nasib bolsa, ĥaķ taâlâ arzâniy tutsun, âmin.

Macâlisun-nafâis, 91.

ARI I — bâları, asaları; zanbur:

Lab arâ âğzıñ çuçuk til birla göyâ anlasam,

Şahdlığ neşi bila gül bargini teşmiş arı.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-329.

ARI II — tâza, sâf, pâk:

Dersenki, yâr aksi seña tüşkay, ey köñül, avval gubâri ğayrdin âyinasen arı.

Hazâyinul-maâniy, IVa-343.

ARI- // **ÂRI** — tâzalanmâk, sâflanmâk:

Hâca ħammâmğa yıbardı anı

Çırki ħicrândin arımâkka tanı.

Sab'ai sayyâr, 90-9;

Özüm özlüğüm meĥnatidin arıb,

Bârıb özlüğü men özümdin bârıb.

Saddi İskandariy, 322618.

ARIL — pâklanmâk, tarķalmâk:

Nargis arılmay marazidin arıķ,

Közlari aynı yaraķândin sarıķ.

Ĥayratul-abrâr, VI-32.

ARIN — yırtķıçlar, ĥayvânlar; ular yaşıydıĥan toķay, çañalzâr; **şeri arın** — çañalzâr şeri; eñ yırtķıç şer:

Tâat aylarda mori ĥasta barın,

Lekin isyân maĥali şeri arın.

Sab'ai sayyâr, 9-9.

ARIT- — 1. tâzalamâk, pâklamâk:

Közi birla arıttı ĥardın anıñ,

Ĥoptı filĥâl açıb navardın anıñ.

Sab'ai sayyâr, 50-3;

Çaman tufrâĥını, ey aĥbâb, arıtmañ zâr cismimdin,

Libâsin soymaңыз ĥazl aylabân macnuni üryândin.

Hazâyinul-maâniy, II6-507;

2. kötarmâk, bartaraf kılmâk:
Parda hicâbını yüzündin arıt,
Saf arâ sur elga özünü tanıt.

Hazâyinul-maâniy, 164-6.

ARIK I — arık:

Qâr eritürda muqriy va hâdımlar va farrâşlar va tabaqçılar barça bir-biriga madad bolub, arıtqaylar va arık arıturdakim, bâlçig bila qumni arık yâqasığa yığarlar-mütavalli müzdür tutıb kötargay.

Vakfiya, 721.

ARIK II — başqaça; sâf:

Yana bir misâl: törki, dâmdur, yana törki, andın daqıkrâkdurki, kuş ölgür yığaçdur va törki, barçadin arıkdur, törlüğni yâ eşikni törmak üydür.

Muhâkamatul-lugatayn, 13.

ARIG I — 1. arık:

İncil arıgı âkar, ul arıgının Canubiy haddi:

Vakfiya, 719;

2. köz yaşının âkışi, âkadigan cayı:

Gayr gardı bârur ul pâk sari,
Qani, ey köz bu mağalda arıgıñ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-260;

Erür bas arıg nüқтаü qan yaşın,
Duru la'ldin zebü ziynat saña.

Hazâyinul-maâniy, I6-724.

ARIG II — 1. sâf, pâkiza:

Tili arıg va köñli arıgıñı müsülmân desa bolur.

Mağbubul-qulub, 155;

2. yañi:

Hırkasida vuslalar erdi arıg,
Rañlar ânda kızıl, yaşıl, sarıg.

Lisânut-tayr, 106-4;

Anı çıkarur kün arığ kıyıb, arığ dastâr çırmab mâtamiylarğa kim, anduğu
ıztırâb yüzidin beih̄tiyâr yıǵlar erdilar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 530;

3. yahşi, dürüst, ma'kul:

Tâ anı âhir bu arığ niyati,

Böyla hayât şevasi hâsiyati.

Hayratul-abrâr, 97-12;

4. bebaħra, uzâq, mahrum:

Yaman yüzleri rañi beħad sarığ,

Kızıl tükler anda safâdin arığ.

Saddi İskandariy, 306a8.

ARIĞLIQ — saflık, pākizalik:

[Sayyid Hasan Ardaşerñi] zât va köñüllari va ziynatlari arıǵlıqğa maşhur va
mükarrar ermiş.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 526.

ARIĞLI — arıqda âqadigan, arıqdagi:

Har neça bolsa arıqsız çün arıǵlıq suv arâ,

Hilt boldı, mümkün ermas qalmâq ul nâpâklik.

Hazâyinul-maâniy, IV6-738.

ARIĞSIZ — nâpâk, müdhış:

...arıqsız işi safâ bolmas, it ğancisi asâ bolmas.

Maħbubul-qulub, 157.

ARK — sarây, qasr, baland qorgân, içki qal'a:

Arkı biyikraq tokkuz aflâkdin,

Öylaki gardun kurai hâkdin.

Hayratul-abrâr, 180-27;

Ne qorgân, bir hasinu berk qorgân,

Falak hisnini arkıdin yâşurgân.

Farhâd va Şirin, 140-11.

ARKÂN — 1. üstünlar, tayançlar:

Qâzı islâm binâsiğa arkândur va müsülmânlar hayr va şarriğa nâfizi farmândur.

Maḥbubul-ḳulub, 21;

...caḥâñirlik arkânin sâbit ḳılmâḳ va âdilğa ul caḥân saâdati ḥam tâpılmâḳ:

Saddi İskandariy, 32;

2. tarkibiy qismlar, asâslar:

Añlagıl arkânini beiştibâḥ,

Avval “*ilallâḥ*” ila “*lâ ilâḥ*”.

Ḥayratul-abrâr, 65-13;

Öylaki, bu şartlar imkânı bâr,

Şartdin ayru dağı arkânı bâr.

Ḥayratul-abrâr, 65-11;

3. burçaklar:

Mascidi arkânı bolub muḥtalif,

Ḳıbla canubi tarafı munḥarif.

Ḥayratul-abrâr, 80-9;

4. ruknlar (aruzda):

Anıñ şarḥi budurki, ul devânda ḥar ğazal başıda ul ğazal ne baḥrda va ne vaznda erkanin va arkânığa ḳaysı ziḥâf kirib, ne nav' tağayyur tâpḳanin bitgaylar.

Mezânul-avzân, 5;

= **i davlat** — davlat üstünlari; davlat suyançıkları; amaldârlar, arbâblar:

Talab ḳıldı arkâni davlatni bât,

Cûlus amri etti ḳılıb iltifât.

Saddi İskandariy, 292a10.

ARLÂT — özbek uluğlarından biri:

Kim köñül sayd etsa loli bolsakim, tut muğtanam,

Aytman arlât yâ barlâsdin mirzâda tâp.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-44;

Ey Navâiy, meni zâr ayladı bir lolivaş,
Kimğa arlât unut maña ham bilgüt.

Hazâyinul-maâniy, IV6-76.

ARLÂTIY — arlât uruğiga mansub:

...temüriy nacâd şahzâdalar va barlâsiy niḥâd âzâdalar va arlâtiy ismlik
sadrnişinlar.

Vaḳfiya, XV-160.

ARMANĪ — armanistânlik:

Armanidur göyiyâ ul şoḥ kâfir, türkman,
Kim yetardin mülkiga kâfir közi yağmâsi çoḥ.

Hazâyinul-maâniy, IV6-115;

Işkı kâmil elni yâ Farḥâd, yâ Macnun kıdur,
Gar erür ma'suḳi yaḥud armani, yaḥud arab.

Hazâyinul-maâniy, IIa-31.

ARMÂN — 1. uşalmagan ârzu, istak: püşaymân ḥasrat, ökinç:

Ümid ila keldim, vale armân bila bârdım.

Maḥbubul-ḳulub, 119;

Bâladin kâm, labiḳ bâdasidin cân tâptım,
Sâḳiyâ, yokturur olsam dâğı armân emdi.

Hazâyinul-maâniy, II6-637;

Bu ikki kşi ümr zâe' ötkardılar va görga ḥasrat va armân âlīb bârdılar.

Maḥbubul-ḳulub, 121;

2. ârzu, ümid, tilak:

Va gar bizni istarga farmân erür,
Bariğa yüzün körmak armân erür.

Saddi İskandariy, 273614;

Oltur deb aña ki bolsa farmân,
Kim yok aña mundin özga armân.

Layli va Macnun, 58611;

= **elt-** — püşaymân yemâḳ, armânda ketmâḳ, ökinçlamâḳ:

Ey Navâiy, olsam armân eltkümdür, içmayin,
Bir sabuhi gül üzârî bâda âşâmim bila.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-315.

ARMÂNLIĞ — nâkâmlık, ümitsizlik, maşakqat:

Ey Navâiy, sen hud ettiñ, kimsa sendek etmasun,
Şâhıdın hirmânligu mâhıdın armânlig dâğı.

Hazâyinul-maâniy, III6-625.

ARÂ — 1. orta, âra, âralık masâfa âralık örin:

Kim ul oq otmadı yarâsıdın,
Teri birla soñak arâsıdın.

Sab'ai sayyâr, 61-9;

Kim şâmu sahar kılib marâğa,
Miñ til bila ün sâlib arâğa.

Layli va Macnun, 65a14;

Çekib becihat biyla hâric navâ,
Arâımızda körma husumat ravâ.

Saddi İskandariy, 25664;

2. ortalık, orta:

Kim ul mülk ğarbiğa mâyildurur,
Arâ yerda bir tâğ hâyildurur.

Saddi İskandariy, 306a2;

Ketürdi bu sözni debân nüktagöy
Arâ yerga bir savlacân birla göy.

Saddi İskandariy, 257a16;

3. paytida, sababli, tufayli:

Bu kim sayr arâ elga yetgay malâl,
Anıñ ruhsatidur mağalli savâl.

Saddi İskandariy, 27569;

Bul'acabliğlar bahârı ıñq arâ körkim meni,
Gağ bulutdek yığlatur, gâhı çâkınde küldürür.

Hazâyinul-maâniy, Ia-155;

4. bâbıda, bârasında:

Hüsn arâ hürü pari mağlub aña
Meħr ila ây köp körünmay ħub aña.

Lisânut-tayr, 190-8;

Ravân ħoptı bir şâĥı çiniy sirişt,
Malâĥat arâ raški ħuri biĥişt.

Saddi İskandariy, 254a4;

5. ârĥali, yârdamida; ârĥasidan:

Meħnat arâdur kuşâd tâpmâĥ bilgil,
Ranc içradurur murâd tâpmâĥ bilgil.

Nazmul-cavâĥir, XV-46;

Körma arâda öziĥni miskinlik arâ,
Kim boldı kişi ĥalâkı ĥudbinlik arâ.

Nazmul-cavâĥir, XV-48;

6. ħatârıda, safıda:

Savm aĥli arâ bâş ħuyo sâĥibtâc ol

Nazmul-cavâĥir, 42;

7. sâĥasida, masalasida:

Işĥ arâ pâku ħalandarlik kerak,
Şu'la baħrida samandarlik kerak.

Lisânut-tayr, 154-9;

8. yüzida, üstida:

Bir dam ul yüz naĥşi giryân köz arâ tâpmas ħarâr,
Suv arâ ĥurşid aksidekki, ħılĥay ıztırâb.

Ĥazâyinul-maâniy, II6-47;

İkki ruĥsârıĥ erür gül çaman arâ,
Araĥıĥ yüz üza şabnam suman arâ.

Mezânul-avzân, 55;

9. âstida:

Şükr, bu kâfur arâ ĥam zâĥir ermas ĥeç şay.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-391;

10. içra:

Yâmân kâtib manzili qalamdânidek çâh arâ bolsun, qalamidek bâşı yarâ va
yüzi qarâ bolsun.

Maḥbubul-qulub, 31;

Yaḥşi ât bila âlam arâ yaḥşi ât çıqargaymen.

Münşaât, 13;

11. bilan:

Yüz qarâlîğ ança bolmış caḥl arâ,
Kim közümga kıldı âlamni qarâ.

Lisânut-tayr, 7-6;

12. üçün:

Amalniñ çü maqsud arâ daḥli bâr,
Tavâḥarğa köprak kerak e'tibâr.

Saddi İskandariy, 22;

13. örin-payt kelişigi ma'nâsıda:

Şâḥga bu ümid kim âşîk esa,
Işk da'vâsi arâ sâdîk esa.

Lisânut-tayr, 43-11;

14. conaliş kelişigi ma'nâsıda:

Ulki avrâḳ arâki sâlgay köz,
Aylagay köḥliga asar bâri söz.

Arbain, 56;

Ḥar kişi kim birâvga qazḡay çâḥ,
Tüşgay ul çâḥ arâ özi naḡâḥ.

Sab'ai sayyâr, 156-17;

qân arâ — qanlı, qâḡa boyalgan:

Gülruḥum yâdı bila köḥlüm erür güla ḥaris,
Kim berür Yusuf isi qân arâ yüz pâra qamis.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-220;

= **din kötar-** — yok kılmâḳ, yeḡmâḳ:

[İskandar] Dârâğa hüruc kılib, anı ham yuqâri ötkandek aâdin kôtarib, cahân mülkin âldı.

Tarihi mülûki acam, 513;

= **din çıkar-** — yok kılmâk, ma'dum etmâk:

Anı ham çıkardı arâdin cahân.

Tarihi mülûki acam, 191;

= **ğa ketür-** — bünyâd etmâk, yüzaga keltirmâk, rasm etmâk:

...va köprak dehşânlig ziynatü zebin ul arâğa ketürdi.

Tarihi mülûki acam, 513;

= **ğa kir-** — davraga, katârga қоşılmâk:

Mavlânâ Fathullâ dağı emdi arâğa kirgan navras yigitlardandur.

Macâlisun-nafâis, 100;

= **ğa tüş-** — ortaga tüşmâk, himâya kılmâk; aralaşmâk:

Tüşti men nâtavân arâğa,

Yüz rancu balâu ibtilâğa.

Vakfiya, 717.

ARÂBA — arava:

Arâba üza töra payvast olub,

Töra keynida halk hamdast olub.

Saddi İskandariy, 287a1;

[Sayyid Ğiyâs] yolda yoluktikim, arâbalarğa uluğrâk sarv yığaçların bağlardin sütun âlib...

Hamsatul-mutaḥayyirin, 698.

ARÂZİ — yerlar, makânlar, câylar:

...va mükammal va sarây va bağça va sâyir arâzisi bila...

Vakfiya, 721;

Toldı yana ğamdin ul arâzi,

Macnun eli hud ölimga râzi.

Layli va Macnun, 86621.

ARÂZİL — eñ past tabağa vakillari; nâkaslar:

Yetsa arâzil kafidin bâc aña,
Kök sari taşlar nimadur tâc aña.

Hayratul-abrâr, 98-12.

ARÂYİS — kelinlar; gözelliklar:

Çaman arâyisi zebîğa boldi hüsünüdin
Zülâl âyınadâru nasim nâfakuşây.

Hazâyinul-maâiy, II6-579.

ARPA — arpa:

Agar âtın yoktur, arpa gamını yemassen.

Maḥbubul-ḳulub, 169;

Kaçân sâçsa tufrâḳḳa buğdây birâv,
Yok imkânkim, ul arpa kılğay darâv.

Saddi İskandariy, 285a17.

ARRA — 1. arra:

Öz mübârak iligi bila ekin suvârurğa bel urar erdi va aşcâr tarbiyatığa teşa va
arra sürar erdi.

Maḥbubul-ḳulub, 76;

2. naḥaṇ balıḳnıñ ârḳa ḳanâtiniñ tişlari:

Sini naḥaṇ ârḳasiniñ arrasi,
Yüz kemanıñ âfati ḥar parrasi.

Hayratul-abrâr, 3-17.

ARRÂS — ḥaṇraş tâvuşi; = **izḥâr ḳıl-** — ḥaṇramâḳ:

Bir eşakdurki, tağâful yüzidin kılğay izḥâr payâpay arrâs.

Hazâyinul-maâniy, Ia-482.

ARSA — 1. maydân, yalaṇ cây:

Cavlâniḡa arsa yetti ḳışvar bolsun,
Ḥar ne tilasaṇ, barça müyassar bolsun.

Münşaat, 117;

Markab yeli arsani süpürdi,
Âzarm giyâhların sâvurdi.

Layli va Macnun, 75611;

2. keçlik:

Çarh yok mülki arsasiga adil,
Özga şahların âtiça anı pil.

Sab'ai sayyâr, 126-5;

3. âlam, dünyâ:

Bu arsada aylagan taku poy,
Söz sâhatida bu nav' urar goy.

Layli va Macnun, 78a11;

Arsanın bir göşasin bât, yokki, keç,
Târtibân buzğaç; bu macmu' oldu heç.

Lisânut-tayr, 163-13;

= **i bazm** — bazm maydâni, sahnâ:

Kim arsai bazmi içra yetsam,
Barini anı nisâri etsam.

Layli va Macnun, 5761;

= **i bârgah** — pâdşâ ziyâfatihânasi sathî:

Ham çarh bisâti arsai bârgahın,
Ham ây cirmi na'li samandi sipahın.

Münşaat, 139;

= **i maḥşar** — kıyâmatda barça insânlar toplanadigan maydân, kıyâmat maydâni; arasât:

Aşk öltürdi meni ḥaşr eliga, vâ, agar
Çeksalar arsai maḥşarga bu tofânim ila.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-323;

Zâhidu fâsık gadâu muḥtaşam,
Arsai maḥşar arâ koyğay kadam.

Lisânut-tayr, 131-14;

= **i âsmân** — âsmân sathı, âsmân kenligi:

Ya'ni tutubân caḥân yüzini,
Bal arsai âsmân yüzini.

Layli va Macnun, 57a9;

= **i âfâḳ** — yer yüzi, dünyâ yüzasi:

Sipeḥr günbazını ravşan etgali zâtın
Çarâğ olub, aḡa ḳandil arsai âfâḳ.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-327;

= **i âlam** — âlam sathı, yer yüzi:

Arsai âlamğa sabâdek bārıb,
Meḥrdek âbâdu buzuk aḡtarıb.

Ḥayratul-abrâr, VI-20;

= **i ḥâḳ** — yer yüzi:

Biridin ayân boldı aflâḳ işi,
Yana biridin arsai ḥâḳ işi.

Saddi İskandariy, 296614;

= **i şatranc** — şahmat taḡtasi:

İkki şatranc oynagunçi üstâd,
Arsai şatrancığa aylab küşâd.

Lisânut-tayr, 162-4.

ARSLÂN — şer, arslân:

Işḳ âlamsöz keldi, ḳoy füsunuḡ, ey ḥirad,
Yetti çün yer-kökni yırtıb arslân, ey tülkü, ḳaç.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-100;

Baḥrâm arslânlarnı ḥalâḳ ḳılıb, tâcni başıḡa ḳoyub, taḡtğa olturdi.

Tariḡi mülûḳi acam, 219.

ARSLÂNLIḲ — şerlik; ḡâliblik:

Dard ila ḥacr ḳılḡaç arslânlık,
Muş ölibmen, vale yarimcânlık.

ARTIL- — artılmâk, pâklanmâk:

Aşkim artılğan üçün ham bolmamış kirpiklarım,
Kim yasabdur köz hayâlin çekkali kullâblar.

Hazâyinul-maâniy, Ia-162.

ARUZ — 1. aruz, şark pâeziyasidagi şe'riy ölçav:

...bu nazmlarniñ aslı va zâbıtasi aruz buhur, bu va avzânığa mavkufdur.

Mezânul-avzân, 5;

2. aruz vaznida yâzılğan, şe'r, asar:

Âltınçı dâiraki, andın ikki baħr müstahrac bolur, bu ham acam şuarâsi aruzlarida körülmaydür.

Mezânul-avzân, 64;

3. aruz vaznida yâzılğan, şe'r, asar:

Ammâ tavil va madid va basit baħri arab şuarâsiniñ maħsusidur, alar aruzlarida dâırağa kiyurubdurlar va acam şuarâsi aña maşğul bolmaydurlar.

Mezânul-avzân, 24;

Hazratı Maħdumiy, navvara markadaħu nuran, “*Aruz*” larida yoq erdi.

Mezânul-avzân, 6;

4. Arabistândagi bir vâdiy nâmı:

Halil ibn Aħmad raħmatullâhki, bu fanniñ (aruzniñ) vâzindur, çün arab ermiş va anıñ yaqınıda bir vâdi ermişki, anı “*Aruz*” derlar ermiş va ul vâdida a'râb üylarin tikib, cilva berib, baħğa kiyürürlar ermiş.

Mezânul-avzân, 8;

= **aħli** — aruz ilmiga âid türli asarlar yâzgan âlimlar:

...arab va acam şuarâsiniñ cami' aş'ari mürakkab bu arkân ictimâidindür va aruz aħli anı “*afâiyl*” va “*tafâiyl*” derlar va ul sekkiz faslğa münhasırdur.

Mezânul-avzân, 10;

= **fani** — şe'r vaznlari, ölçâvlari haqidagi fan:

Aruz fanikim, nazm avzâniniñ mezânidur, şarif fandur.

Mezânul-avzân, 6.

ARUZVÂRİY — aruzga oʻshaʼs, aruzmânand:

Yana Irâk ahli tarâkimasida sürüdedür şâyi'kim, anı “*aruzvâriy*” derlar va anıñ bayti köprak hâzaci müsammani sâlimdadur.

Mezânul-avzân, 70.

ARUZİY — aruz ilmi bilan şugullağan, şuğa âid türli asarlar yâzgan âlimlar; aruzçılar:

...bu beş aslñıñ har biriga - neça far'durkim, tağayyürlar sababidinki, anı aruziylar “*ziḥâf*” derlar.

Mezânul-avzân, 10.

ARUS — 1. kelin, kelinçak:

Çün saḥar hutbasini çekti ḥurus,
Cilvagar boldı kün neçükki arus.

Sab'ai sayyâr, 90-5;

Çün sarâmad keldi erlikda ḥurus,
Ḥaḳ aña berdi neça zebâ arus.

Lisânut-tayr, 61-11;

2. erta bahâr çeçaklari:

Va tâ har gül çaği sabâ maşşâtasi rayâḥin nav' aruslari ḳulâğiga câla gavḥarları bila ziynat berür.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-111;

= **i daḥr** — dünyâ kelini; âlam, ḳuyâş:

Tünü kün cilva ḳılma, ey arusi daḥr, bilmişmen,
Ki meḥnat subḥi bolmiş ḳâḳumuñ, ğam şâmı - sincâbiñ.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-199;

Çıḳsa aḳdiñdin arusi daḥr, bergil naḳdi cân,
Demagil ḥun baḥâdur uşbu yâ kâbinmudur?

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-111;

= **i mastura** — iffatli kelinçak:

Şarbati dastârin başığa bürünçak kılğaylarki, arsui masturadur.

Maḥbubul-ḳulub, 54;

= **i meḥr** — ḳuyâş:

Bu tıyra daḥrni gar âşık etmasañ bolmas,

Arusi meḥr falak mazḥarida cilvanamây.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-579;

= **i pardanişin** — parda ârtıda otirgan iffatli kelinçak:

Yok ersa günçağa ḥattin neçükki parda arus,

Arusi pardanişin yaḥlıg olmağay mastur.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-136.

ARUSAK — oyinçak; ḳoğirçak:

Kış meḥrini çün itikrak ettiḡ,

Ḳârniḡ sadafin arusak ettiḡ.

Layli va Macnun, 53a1.

ARUSÂNA — kelinlarga ḥâs; gözal:

Baḥâr erdiyu gül arusiğa zeb,

Arusâna bûlbûlğa andın fireb.

Saddi İskandariy, 297a15.

ARUĞDÂL // ARGADÂL — tepaçâ, dara; pıstırma:

Aruğdâl içra ḳarâḳçı maḥfiy olğandekdurur,

Fitna ḥayliğa panaḥ zülfün dağı çinü şikan.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-506;

Ul sayrda yıgaç marâkibiniḡ yeldin ḥarakati va su daştiniḡ samâviy ḥay'ati ve
kölâkdin ul daşt arâ köp argadâl namudâri.

Saddi İskandariy, 311611;

Zülfiniḡ ḥar çinida yüz fitnadur din aḥliğa,

Argadâl içra ḳarâḳçı aylagan yaḥlıg kamiş.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-455.

ARFA' — eḡ yukârı, eḡ yüksak; yüksakrâḳ, balandrâḳ:

Ul biri rahmat malâyikidin aşraf va bu biri saâdat sipehridin arfa' köründi.

Münşâât, 133;

...öz köñli tilaganlar mavtâ azâsin farz bilmak va maħbubi haqıkiy rızâsi bila tirilmek. Bu maħâmdur sâlikniñ a'zâm maħâmati va arfa' daracâti.

Maħbubul-kulub, 88.

ARÇİ — garçi, agarçi, şunday bolsa-da:

Çerik çekmas arçi körünür irik,

İriklik emas raf' çekmay çerik.

Saddi İskandariy, 321a14;

Tu'mağa hudhud ne ki muhtâc erür,

Payk bil arçi başıda tâc erür.

Hayratul-abrâr, 98-10.

ARŞ — 1. âsmânniñ eñ yüksak kabati; yulduzlarniñ eñ yuqârısı:

Mülkünga arşdin kelib bu nidâ,

“Hallada allâhu mülkaħu abad.”

Sab'ai sayyâr, 38;

2. yüksak cây:

Balki qudsi ruhiniñ göyâ kuşı,

Arş bağidin kelib köñlim tüşi.

Lisânut-tayr, 194-17;

Ranc oti kökka çekar erdi alam,

Arşni kuydurgudek, kürsini ham.

Lisânut-tayr, 96-16;

= **burci** — âsmânniñ yuqâri çoqqısı:

Falak günbadi içra kandildek,

Vayâ arş burcida Cibildek.

Saddi İskandariy, 236a7;

= **sütuni** — âsmân tayançı, dünyâ üstüni:

Hay'ati maħruti ila müstatil,

Arş sütuni boluridin dalil.

Ḥayratul-abrâr, 182-5;

= **ḵandili** — ḵuyâş yâki ây:

Arş ḵandili gümân kıl şîşadek sâfiy köñül,
Urmağıl damkim, tâpar yeldin ḥalal ravşan zucâc.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-98;

= **i a'zam** — eñ uluğ arş; uluğvâr:

Çarḥı a'lâga şukuḥidan şikast,
Arşı a'zam minnati âllimda past.

Lisânut-tayr, 68-6;

Kibr aḥli ḵâşıda arşı a'zam,
Faḵr aḥli ḵâşıda zarradin kam.

Layli va Macnun, 57612;

= **i a'lâ** — eñ yüksak arş:

Sofîyi âlami ḵudsiy senü aşḥâb rusul,
Arşı a'lâ kelib ul ḥayl üçün ḥanaḵaḥiñ.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-357;

= **i barım** — yuḵârı, yüksak arş:

Ḥam rıf'at arşı barında makân,
Ḥam bırâḵıñğa ḥuldiabarında çarâ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-13;

= **i muallâ** — arşı a'lâ:

Sâlik anı arşı muallâ dedi,
Sâfi anı âlami kübrâ dedi.

Ḥayratul-abrâr, 42-16;

= **i sarir** — (âsmân) taḥtiga kötarilgan, yüksalğan:

...dünyâda ḥaḵ taâlâ ularni şâḥı taḥtgir ḵılğandek âḥiratda ḥam müḵarrabi
dargâḥi arşı sarir ḵılğay.

Macâlisun-nafâis, 177.

ARŞAD — eñ yetük, dâna:

...barçaniñ âğasi va arşadi ul aziz farzanddur.

Münşaât, 111.

ARŞCANÂB — en yüksak dargâh; ülkan taht turadigan cây; arşga ohşaş yüksak:

Hâcai kâmyâb arşcanâb,
Bolubân bahri vasldin serâb.

Sab'ai sayyâr, 16-18.

ARŞÂYİN — arşı a'lâ daracasidagi, arşı a'lâha tatbiқан iş yürütülüşçisi:

Bu falak tazyin dargâhdin va bu nav' arşâyin bârgâhdin hitâbı sadmatâmiz va
hükmi hayratâniz yetiştî.

Hazâyinul-maâniy, Ia-62.

ARŞÂSÂ — âsmâna ohşaş yüksak, âsmânopar; bargi keң:

Ne nâma erdikim, arşâsâ dargâhdin nâzil boldı.

Münşaât, 122.

ARŞPARVÂZ — baland parvâz, yüksakka kôtarilüşçisi:

Arşparvâz oldı kirgaç cannati ahlâk arâ,
Ey huş ulkim, tâptı ul huşhoyluқniң uçmâgin.

Hazâyinul-maâniy, IV6-501.

ARŞSÂ // ARŞSÂY — arşga yetgan, âsmânniң en yüksak çokkasiga teң; arş kabi:

İslâm alifi aḡa livâ bil,
Sin küñiri çarḡı arşsâ bil.

Layli va Macnun, 5767.

Pâyasi rifatda bolğay arşsây,
Sâyasidin bumni kılğay ḡumây.

Lisânut-tayr, 25-19.

ARŞFARSÂ — arş kabi yüksak:

Ḥam olsun pâyai taḡtiñ falaksâ,
Ḥam olsun tâcı ḡadriñ arşfarsâ.

Münşaât, 112.

ARĶĀM — raĳamlar, sĳnlar, yĳzuv-ĳizuvlar:

Ķılıb ĳųkmlar ancum arĳĳmida,
Raĳamlar ĳuyub erdi aĳĳmida.

Saddi Īskandariy, 248620;

Va saĳvu ĳata arĳĳmiga e'tirĳf varzių etib ĳaĳdin talabi ĳmurzių ĳılmĳĳ.

Layli va Macnun, 9667;

Bĳda ĳam daf'in ĳılur kayfiyatin desĳ bilay,
Āl ilikka cĳmu arĳĳmi kanĳridin oĳu.

Ĳazĳyinul-maĳniy, IV6-522.

ARĲABĀN // ARĲUBĀN — arĳuvĳn, ĳızıl ĳųl:

Ĳĳmatiĳdek bĳĳı ĳųsn iĳra yok sarvi ravĳn,
Āraziĳdek ĳud ĳĳni sarv ųzra arĳuvĳn.

Ĳazĳyinul-maĳniy, IIa-249;

Kųzųmda ĳatra ĳĳnlar bĳĳlaĳan ermas ĳamĳnkim,
Nazar bĳĳıda ųavĳiĳdin ĳĳılĳan arĳuvĳndur bu.

Ĳazĳyinul-maĳniy, Ia-357;

= **i may** — ĳızıl may:

Ųzi ilgida arĳuvĳni may,
Etti ĳlida ĳasm ĳĳni ĳay.

Sab'ai sayyĳr, 58;

= **bol-** — ĳızarmĳĳ:

Yųzųĳ ĳacrida bilkim ĳĳn yĳųım ĳĳmıų ĳaman iĳra,
Ĳaĳĳn kųrsaĳki, ĳar bir ųĳĳ ųza ĳųl arĳuvĳn bolmıų.

Ĳazĳyinul-maĳniy, I6-262.

ARĲADA — aldamĳĳ, ĳiyla, makr bila yeĳmĳĳ, firib bermĳĳ:

Meni bedil saĳa cĳn oynamĳĳ birla yaraydurmen,
Bale sen tifiĳni bu tuĳfa birla arĳadaydurmen.

Ĳazĳyinul-maĳniy, I6-470;

Nevĳunki, tųrk alfĳzi vĳzei asru kųp vaĳtda mųbĳlaĳa izĳĳrı ĳılıb, cųzviy mafĳumĳt ųĳųn alfĳz vaz' ĳılıbdurki, sĳĳib vuĳuf ĳiųi tĳ zĳĳir ĳılmasa, inĳnsa ĳam bolmas. Andĳĳki... arĳadamĳĳ va iųĳnmak va ilĳanmak...

ARĠANUN — müzika asbâbi, ârgan:

Savti nâķisi navâi arġanun,
Şayḥ dini mâtamîġa târtib un.

Lisânut-tayr, 81-17;

Arġanun savtiyu nâķis uni birla ḥar yân,
Yüz muġâna amalu ḳavl ila ġavġâ erdi.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-616.

ARĠUVÂNGÜN — kıızıl tûsli:

Arġuvânġün yüz binafşa raņi ḥat cânım âlur,
Ḥil'ati bolsun âniņ gar arġuvâniy, gar binafş.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-271.

ARĠUVÂNIY — kıızıl raņli:

Arġuvâniy tön bila tâ cilva kıldıņ vahķi, bâr
Ḥayratiņdin arġuvân şâḥıġa ḥar yafrâġ dâġ.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-303.

ARĠUVÂREZ — kıan töküvçi, kıanlı köz yâşı töküvçi:

Yüz üzr ila ḳoptı sarvi navḥez,
Nargislarin aylab arġuvânrez.

Layli va Macnun, 8862.

ARĠUVÂNHAD — kıızıl yüzli, gözel yânâķli:

Keynida neċa kaniz ḥamķad,
Bârċa gülroḥ arġuvânḥad.

Layli va Macnun, VIII-37.

ARĠUMÂĶ — âtnıņ bir türü; arġumâķ, zâtlı ċâpķır ât:

Yana ât anvâidaki, tübüċâķ va arġumâķ va yaka va yâbu va tâtu yosunluķ-narin
türkċa- ok ayturlar.

Muḥâkamatül-luġatayn, 15.

ARGUŞTÂK — raxs, oyun:

Huş ülki, bazmda aylar teparda arguştaş,
Şah anda tambura çalıb, Navâiy desa koşuq.

Hazâyinul-maâniy, III6-322.

ASAB — düşvâr; = **ol-** —düşvâr bolmâq; kıyın bolmâq, kıynalmâq:

Hacriki, aña murattab oldı,
Avvalğidin emdi asab oldı.

Layli va Macnun, 63.

ASAD — 1. şer, arslân:

Ham kâplânidin asadğa emgak,
Ham takkasi cadiy birla hamtak.

Layli va Macnun, 88619;

Bu bâr edi bir gazâli huşbu,
Hud şum asadiñ emas edi bu.

Layli va Macnun, 67;

2. Şamsiya yılının beşinçi âyı; kuyâş burclaridin beşinçi burc:

Asad özni saki şikâriy etib,
Sünbûla dânasin nisâriy etib.

Sab'ai sayyâr, 15-18;

= **beşasi** — asad âyının burci:

Çünkü şubânlık etib öz peşasin,
Cadiy vatan aylab asad beşasin.

Hayratul-abrâr, 19-3;

= **burci** — asad âyı: pâdşâ dargâhi, ordasi, tahti; galaba:

Qulluq duâdin sonra arzadâşt ulkim, manâzil sayridin hüşed öz manziliğa,
ya'ni asad burciğa yüzlağanı va kulan âvidin şer öz beşasiğa ya'ni Curcân tahtgâhi
gardun iştibâhiğa kaytqani eşitildi.

Münşâât, 120;

= **kirdârlık** — şerday, şer kılıklık fe'llik; zoravânlık:

Faridin tãpti kõzi kõçkãrlık,
Savrga yetti asad kirdãrlık.

Lisãnut-tayr, 10-17.

ASAL — bâl:

Zanbur gavğâsidin niş mutasavvardur va asal savdâsidin noş müyassardür.

Maḥbubul-ḳulub, 118.

ASANN — yâşı katta, ḳarî:

Neça bolsalar ümr birla asann,
Tâparlar kamâl içra vacḥi ḥasan.

Saddi İskandariy, 280a19.

ASAPḲUR // ASÂPḲUR — asapḳur, pâlkurak (ḳoyniñ yelka soñagi uçasi):

Payâpay asapḳurni aylab ravân,
Yemaktin bolub âciz ul nâtavân.

Saddi İskandariy, III-266.

ASAR — 1. iz, ḳaldık, nişân, belgi, alâmat:

Mavlânâ Ḥürramiy Ḥiriy âdamizâdalaridindür. Ammâ özida âdamiylikdin
asar, balki boyi yoḳtur.

Macâlisun-nafâis, 93;

Böyla dargâḥ içra piri bâḥabar,
Körmadi maḥluḳ cinsidin asar.

Lisãnut-tayr, 96-4;

2. ta'sir:

Vâizkim... buyurub özi ḳılmağay, heç kimga fâйда va asar anıñ sözi ḳılmağay.

Maḥbubul-ḳulub, 39;

3. **ta'liflar**; kitâblar, dâstânlar:

Sözündin base bayt yâdidadur,
Asarlar mübârak niḥâdidadur.

Ḥayratul-abrâr, 11;

= **ayla-** // **kıl-** — ta'sir kılmak:

Mavlânâ Muḥammad Tabâdgâniy... ḥar kaçân samâ'ğa kirsâ erdi, bâvucudî ulkim, ulus kıâdasi bila ḥarakatî müvâfıķ ermas erdi, ammâ ḥalâyıķğa andâķ asar kılurkim, köp el yıǵlar erdilar.

Macâlisun-nafâis, 38;

Ulki avrâķ arâki sâlgay köz,
Aylagay köñliga asar bâri söz.

Nazmul-cavâhir, XV-56;

= **yetkür-** — 1. ta'sir kılmak:

Agar niş ursalar va çokur sâñçsalar surgandin soñ yüziga asar yetkürmas, ya'ni öziga keltürmas.

Maḥbubul-ķulub, 131;

2. baḥra, ḥabar keltirmak; nişâna körsatmak:

Ḥaķıķat aḥliniñ sarḥayl va sarafrâzi Ḥâca Ḥâfız Şerâziy nukât va asrârinki, anfâsi ruḥul-ķudsdin nişân aytur va ruḥullâḥ anfâsidin asar yetkürür.

Muḥâkamatul-luġatayn, 25;

= **ol-** — mavcud bolmak; ta'sir tâpmak:

Cismi şarar ayrılmak ila, balki tugandi,
Köñlida muḥabbat şararidin asar olğan.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-11;

= **et-** — ta'sir yetkazmak:

Şaḥnıñ af'âli etar ḥayli sipaḥiğa asar,
Çün nabi dediki, “*annâsu alâ dini mülük*”.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-732.

ASARLIĞ // **ASARLIĞ** — ta'sirçan, câzibadâr:

Bolġaç tili lafzdin ḥabarlıķ,
Ḥar lafzki deb bari asarlıķ.

Layli va Macnun, 60620;

Lek anda tuḥfa sözü dard erür,
Bir asarlığ âḥı ġamparvard erür.

Lisânut-tayr, 145-6.

ASARSİZ — ta'sirsiz, ta'sirlanmaydigan:

...ul ışk oti ھرâratidin bu ھâldin ھabarsiz va yâlan̄ a'zâsı kâr va zamharir
burudati şiddatidin asarsiz turub erdi.

Maħbubul-ķulub, 66;

...ba'zı aħbâbki, bu ھâllaridin ھabarsiz va kôñüllari bu ھayr va şarrdin
asarsizdur.

Maħbubul-ķulub, 7.

ASAS — tûni sâķçı, keça kârâvuli, pâsbân:

Âķibat bir kûn asaslar bârdilar va anı zindândin band bila sudrab çıķardılar.

Maħbubul-ķulub, 79;

Dayri fanâ mayli kıldı rindi ھرâbât,

Kim keça anda ne řaħnadur, ne asasdur.

Ĥazâyinul-maânîy, IV6-203.

ASAFÂ — afsus, açınış; nadâmat; evâħ;

...caza'i akbar vâvaylâsi âşubu faza' maħşarda asafâsi alarnıñ niħâdidin falaki
ğaddârğa mayl etkay va bu sipeħri davvârğa yetkay.

Maħbubul-ķulub, 93.

ASBAKBÂZLIĞ — satanlık:

(Ĥâtinlarnıñ) pardada olturmâğlari ھیلاسâzlıĖ, yasanib âtlanmâğlar
asbakhâzlığ.

Maħbubul-ķulub, 57.

ASBÂB — 1. sabablar, baħânalar, vâsıtalar:

Ki kıl bartaraf kina asbâbini,

ÜzariñĖ aç sulħ abvâbini.

Saddi İskandariy, 290a6.

Ki aħiy mamlakat kılurĖa ھرâb,

Yana bir řâħĖa yasab asbâb.

Sab'ai sayyâr, 93-17;

2. asbâb-üskûna, ciħâzlar, ancâmlar, kerakli narsalar; yarâğ:

Aylab arkâni davlat işga şitâb,
Boldi âmâda ne kerak asbâb.

Sab'ai sayyâr, 73;

Sultân Badiüzzamân Mirzâ... bazm asbâbidin içmâk va bağışlamâkda
bemânand.

Macâlisun-nafâis, 209;

3. mâlu dünyâ, kımmatbahâ narsalar, bezakli buyumlar:
Biri âlam asbâbi hicrâni bil,
Muassir caḥân aḥliḡa âni bil.

Saddi İskandariy, 304610;

Dünyâ asbâbi nacâsat kibidür mazbalada,
Pâkravlar neçük özni aḡa kılḡay maş'uf.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-308;

4. dasturḡân, nâzu ne'matlar:
Sendin acab erdi bari, ey dost,
Düşmanlar üçün tüzatmak asbâb.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-387;

Ketür sâḡiy, maḡa câmi mayi nâb,
Bu sâatkim muḡayyâ boldi asbâb.

Farḡâd va Şirin, VIII-48;

5. ilâc, vâsıtalar:
Anıḡ lafi asbâbin iynak tüzay,
Aḡa ul kim erkanlıḡin körgüzay.

Saddi İskandariy, X-47;

6. kışanlar, band kılış vâsıtaları:
Davlati zâḡirki maḡbub ayladıḡ, tark aylakim,
Ḳaddiḡa zülfini dâlu lâmidin asbâbi bâr.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-177;

7. ermak, âvunçâḡ; zebu ziynat:
Köp ravza bila ḡurni körgüzma, yüz âçıkıl,
Kim ḡasta Navâiy emas asbâb ila mûltaz.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-134;

8. kâbiliyat, bardâş, tâkat:

Bu nâmaki cänni kılur betâb,
Yâzmâkka cavâb yoktur asbâb.

Layli va Macnun, 81a4;

= **i ayş** — ayş-işrat, hursandçilik üçün zaruriy narsalar:

Ey Navâiy, gar muhayyâ tâpmasaŋ asbâbi ayş,
Ėam yema şaḥ kulluği yüz ayş üçün asbâb erür.

Ėazâyinul-maâniy, I6-212;

= **i murâd** — köñil istagan buyumlar:

Kördi özni bir nazah gülşanda şâd,
Tergasida cam'i asbâbi murâd.

Lisânut-tayr, 116-1;

= **i nacât** — ḥalâs boliş, kütuliş vâsıtası, nacât yolları:

Gar mâlni asbâbi nacât aylagasen,
Darveşga sadqasını bât aylagasen.

Nazmul-cavâḥir, XV-17.

= **i saâdat** — baḥtli boliş vâsıtaları:

Ḥaḥ yolida ḥar kimga ibâdat bolĖay,
Yaḥşi amal asbâbi saâdat bolĖay.

Nazmul-cavâḥir, XV-17;

= **i suvari**y — bölak sabablar; dünyâviy maşĖulâtlar:

Muḥammad Tabâdkâniy... irşâd masnadida tâliblar va müridlar takmiliğa maşĖul bolur erdilar, barça asbâbi suvariyni barḥam urub, ul buzurgvâr ḥizmatıĖa bârıb, faḫr tarıķın iḥtiyâr kıldılar.

Ḥâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 529;

= **i tarab** — hursandçilik sabablari, şâdlik sababi; bazm asbâblari:

Ânda ḥud âmâda asbâbi tarab,
Muntazir ḥilvatda mâḥi noşlab.

Lisânut-tayr, 172-8.

ASBÂK — sabâklar, darslar, ta'limlar:

Teñizda ravân kılğan asbâkini,
Çekilgan misâhatniñ avrâkini.

Saddi İskandariy, 312a19.

ASBÂB — kiyimlar, tonlar:

İkkisi cismida ne kim asvâb
Bâr edi sarbasar yaşıl mâşâb.

Sab'ai sayyâr, 111-1;

Âlina Baḥrâmniñ kâfuriy asvâb bila ḳasri kâfurgun içinda müşkin zülfi kâfuriy
libâs bila taḥti âc üzra.

Sab'ai sayyâr, (Ḥamsa), 1134.

ASİL — ḥaḳîḳiy, nasli tâza; şarafli:

...zamânniñ asil mirzââdalari taraddüd va icâbsiz va taḥâşiy va ıztırâbsiz alar
bila musâḥib bolur ermişlar.

Ḥâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 526;

...Amir Davlatşâḥkim, Ḥurâsân mülkiniñ asil mirzâdalari ârasida fazl va dâniş
zevari bila baḥramand.

Macâlisun-nafâis, 3.

1. asir, tutḳun, bandi:

...asirlardan biri Şâpur ḥâlidin vâḳıf bolub, anı ḥalâs kıldı.

Tariḥi mülûki acam, 215;

2. mübtalâ, âşıkı beḥtiyârü müştâḳ:

Ul zârı zaifi nâguzirim,
Kim bârdur ul meniñ asirim.

Layli va Macnun, 72a1;

3. ḳaram, mute, tâbe; muḥtâc:

Sen ḥalâyıḳḳa bolub farmânpazir,
Dâna birla suv üçün zâru asir.

Lisânut-tayr, 46-5;

Sultân Abusaid Mirzâ zamânida Ḥurâsân aḥli Samarḳand aḥliḡa asir erdi.

Hâlâtî Paḥlavân Muḥammad, 535;

= **i anduh** — dardu ġamga mübtalâ bolgan; sariştasini yokâtgan:

Qoymışsen anı asiri anduh,
Kim tutmış ġâḥ daşt ġâḥi koḥ.

Layli va Macnun, 75a10;

= **i ıztırâb** — azâb, qayġu, alamga yolıqқан:

Bu qayġu asiri ıztırâb etdi meni,
Ḥâsılki, bu andişa ḥarâb etdi meni.

Nazmul-cavâḥir, 30;

= **i küfr** — maftun bolgan; ışk yolida ḥar narsani tark qılğan; muḥabbatga sıġınan.

Zülfin açtı ul sanam, ey şayḥ, bâvar qılmasaḡ,
Kim asiri küfrmen büt birla zunnârimğa bâq.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-244;

= **i firâq** — cudâlikda qalğan; firâq asiri, ayrılıq, ḥicrân tutquni:

Birâvki yârdin ayru erür asiri firâq,
Arâda ḥâḥ yaqın tut yolini, ḥâḥ yirâq.

Münşaât, 102;

Kişi dam-badam kuymak ermas yirâq,
Kim ul mendek olġay asiri firâq.

Saddi İskandariy, 30467;

= **bol-** — 1. qolga tüşmâq, tutqun bolmâq; qaram bolmâq:

Yana boldı Luḥrasi sâḥib sarir,
Ki boldı qolida salâtin asir.

Tariḥi mülûki acam, XIV-196;

2. mübtalâ bolmâq, âşıkı beiḥtiyâr bolmâq, yolıqmâq, giriftâr bolmâq:

Ḥâsıl ul nav, şâḥı âlamgir
Işk ḥayliġa öyla boldı asir.

Sab'ai sayyâr, 57-25;

Bâr edi bir bedili zâru ḥaḳir,
Boldı bir badmeḥr ışkıġa asir.

3. ğarķ bolmâķ, bātmâķ:

Günâĥ lâyida kimsa bolsa asir,
Tâyılġaç ayâġ, bolġay ul dastgir.

Saddi İskandariy, 284a3;

= **ol-** — mübtalâ bolmâķ; bağlanmâķ:

Tâ ıŝķ balâsiġa faķir oldı köġül,
Ĥarr köz ĥarimiġa asir oldı köġül.

Nazmul-cavâĥir, XV-34;

Birâvni köz körüb, köġlüm asir olġanni yâŝursam,
Gaĥ aşkim imtidâdi fâş etar, gaĥ âĥı nâġâĥim.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-407;

= **kıl-** — 1. tutmâķ, ġolġa tüŝirmâķ, bandi kılmâķ:

Firuz... Ĥürmüz başıġa keldi va anı asir kıldı.

Tariĥi mülüki acam, 518;

2. öldirmâķ, ĥalâķ kılmâķ:

Va lekin anı daġı bu künda pir
Acal ĥayli ilkiga kıldı asir.

Tariĥi mülüki acam, 519;

= **et-** — öziġa ġaratmâķ, maĥliyâ, râm etmâķ:

Meni gar muġbaġa dayri fanâ içra asir etti,
Çü taķdir ersa, ey ŝayĥi ĥaram, ne kılgasen taġyir.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-73;

= **ayla-** — 1. band kılmâķ, mübtalâ bolmâķ:

Yana bir sâyil dedi: k-ey benazir,
Aylamış bir ıŝķ köġlimni asir.

Lisânut-tayr, 116-17;

2. nafsni öldirmâķ, nafsni yeġmâķ; ġâlib kelmâķ:

Sen ŝaĥ ammâ nafsķa zâru ĥaķir,
Ul gadâvu, nafsni aylab asir.

Lisânut-tayr, 109-3;

3. macbur kılmâk:
Ökçi aylab özni mehnatka asir,
Kim bu şâyad şahğa bolğay dilpazir.

Lisânut-tayr, 147-20.

ASİR II — efir; âsmân, falak; sipehri asir - âsmânning yüksak qavati:

Degaysen yukârrâk çıkıb zamharir,
Kuyirâk tüşübtür sipehri asir.

Münşaat, 89;

Qani Baħrâm şahı çarhi sarir,
Ki sarir ayladı sipehri asir.

Sab'ai sayyâr, 196-25.

ASİRLİK — mahbuslik, bandlik, tutkunlik:

İsfandiyâr bârıb, Arcaspni öltürüb, Turânni Baytatkaça âlib, siñillarin
asirlikdin çıkarıb, azim ğanâyim bila keldi.

Tarihi mülüki acam, 511.

ASİRÂNA — asırlarça, tutkun kabi:

Uykuda ğastau asirâna,
Yeri ul yol başıda vayrâna.

Sab'ai sayyâr, 94-1.

ASİĞ — fâyda, naf, baħra:

Kişiniñ maqsudi tamâm asıĝ bolmasa va bu asıĝ ğusuli üçün ranci qatıĝ
bolmasa... mundâk kişi ğoca emas.

Maħbubul-qulub, 41;

Ħiradmand pandini körgan açıĝ,
Soñıda puşaymânlıĝı ne asıĝ.

Maħbubul-qulub, 141;

Ħar neça adab bolsa qatıĝ yetkürgil,
Ħayliñĝa adab kılıb asıĝ yetkürgil.

ASKAR — laşkar; cañçi; sarbâz, sipâhi:

Conai mehr çün uzâr açdı,
Hindiyu Şâm askari kaçdı.

Sab'ai sayyâr, 62;

İnşââllâhki, har tavaccühda kişvare fath tıpķay va har hamlada askare mağlub
bolğay.

Münşaat, 122.

ASL — 1. tub, ildiz, asâs, negiz, mâhiyat:

Far' budur ulki, dedük ânı asl
Kılmâķ erür barçasidin özni fasl.

Hayratul-abrâr, 67-5;

Fahr asl bila acab tamannâ körinür,
Fahr aylasa fazl birla avlâ körinür.

Nazmul-cavâhir, XV-40;

2. asl, haķiķiy, asâsiy; başlanış:

Ammâ türkiy va fârsiy va hindiy asl tillarniñ manşaidurki, Noķ payğambarniñ
üç oğligakim, Yâfas va Sâm va Hâmdur yetişür.

Muħâkamatul-luğatayn, 4;

Mundin soğra üç nav' tildurkim, asl va mu'tabardur va ul tillar ibârati gavhari
bila ķâyiliniñ adâsiğa zavar va har ķaysınıñ furu'i bağâyat köptür.

Muħâkamatul-luğatayn, 4;

3. zât, kelib çıkış; haķiķat, çin:

Kişi faħm etsa asl ila budin,
Ağlar ul dürni ķatrai sudin.

Sab'ai sayyâr, 41-12;

Çünkü erür aslı yâmân nâpisand,
Aylamas ul yahşini aslâ pisand.

Hayratul-abrâr, 139-18;

4. asâsiy, haķķâniy, toğrı:

Küfrü imân râhravğa keş emas,
Asl yolda bandi râhe, beş emas.

Lisânut-tayr, 152-5;

5. aslıda, asâsan âlganda:

Balki aslı hayâl ul hazratniñ bolub bu banda ham ul hazratniñ buyruğı va ta'limi
bila anda cüzvi va dahle kılmış bolğaymen.

Hazâyinul-maâniy, Ia-67;

6. asâsiy, baş:

Bu mazkur bolğan tokkuz asl bahrniñ sâliminiki, zihâfât duhulidin salâmat
kâlmış bolğaylar, bir dâirai azimada cam' kılıb...

Mezânul-avzân, XIII-147-148;

7. birinçi, dastlabki nüsha:

Har ottuz yılda mütavalli “*Vakfiya*”ni mükarrar yañi bitgay va asl bila
muqâbala kılğandin sonra küzât sicillât bila muqâbala kılğay, tâ ayyâm mururi bila
çürümagay.

Vakfiya, 721;

= **i vatan** — haqıkiy vatan, üy; mayhâna:

Şayh debkim, göiyâkim zul-minan,
Bizga dayr etkandürür aslı vatan.

Lisânut-tayr, 73-3;

= **i vücud** — bârlıqniñ asâsi, negizi:

Sen-sen aslı vucüdi har mavcud,
Sendin özga vucüdğa ne vucüd.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 527;

= **i ilm** — haqıkiy ilm, bilim:

Işk ermiş aslı ilm fanâ darsgâhida,
Ahli usul har neki der sarbasar furü'

Hazâyinul-maâniy, III6-295;

= **i istiğnâ** — haqıkiy, asl ehtiyâcsizlik:

Bas bu tamsile sari nazzâra kıl,

Aslı istighnâni yüz miñ munça bil.

Lisânut-tayr, 164-2;

= **i manzil** — haқиқiy manzil:

Bu balâ daştin kaçân kat' etkabiz,

Aslı manzilğa ne yañlıg yetkabiz.

Lisânut-tayr, 150-1;

= **i maqâm** — vatan, tuğilgan cây:

Qılıb hâtırın cam' kıldı hırâm,

Sipâh birla yâd aylab aslı maqâm.

Saddi İskandariy, 307610;

= **i maksud** — asâsiy, haқиқiy maksad; tilak:

Aslı maksud sâridur yol suhbat,

Farhunda kişiki, tâpkay uşul suhbat.

Nazmul-cavâhir, XV-33;

= **u nasab** — zât, kelib çıkış:

Men tilab hüsn, vale şâh tilab aslu nasab,

Maña loli bila hindu aña qongirâtu kıyât.

Hazâyinul-maâniy, II6-79;

= **u nisbat** — qarındaşlık, zât, kelib çıkış:

Parda içra mañi falak payvand,

Aslu nisbatda hâcağa farzand.

Sab'ai sayyâr, 172-16;

= **i niyat** — haқиқiy niyat, ğaraz, maksad:

Har gadâ egnida bolsa eski tön yâ çâkı cayb,

Bilmay aslı niyatin kılmâk ğalatdur şakku rayb.

Hazâyinul-maâniy, III6-657.

ASLAM — aruz vaznlaridan biri:

Acam şuarâsiniñ mutaahhirlaridin ba'zı maqbuzi aslam binâsin on âltı rukña
koyub nazm aytıbdurlar.

Mezânul-avzân, 60.

ASLAN — aslida, haqiqatan, tub mahiyati bilan:

Ammâ yiglamakta hay-hay lafzin ozlarin turkiygöylarga шерik qilibdurlar va bu lafz ham aslan turkiy üslubdur.

Muhakkamatul-lugatayn, 10.

ASLAHA — qurâl-yarağ:

...garib ihtiralar qildi va ul cümladin sipahiylik aslahasidurkim... sinan va harba va pıçak, ba'zi habba ham debtürlar.

Tarihi mülki acam, 507;

Mavlânâ Muhammad Arab... üyidin huruc aslahasi paydâ bolubtur deb, pādşāhi zamāna aqa şahardin ihrâc hükmi buyurdi.

Macâlisun-nafâis, 40.

ASLIY — asl, tub; negizga âid; kelib çıkışiga âid:

Yâslari âltmışdin ötüb erdi va zâtiy münâsabat mayliğa gâlib boldi va asliy maqsudi şavk tuğyan kıla başlab, mülâzamat tarikidin istiğfâr zâhir kıldılar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 528.

ASLÂ — heç, heç vakt, heç kaçan, mutlakâ:

Ne kim öz qaşında erür nâravâ,

Uluska anı körma aslâ ravâ.

Saddi İskandariy, 284a9;

Macnun başını sacdadin âlmas edi aslâ,

Gar Layli itiniñ culidin tâpsa musallâ.

Hazâyinul-maâniy, III6-38.

ASMA — 1. ismlar, namlar:

Kim körübtür âniyu hâlâtını

Fe'lü asmâu sıfâtı zâtını?

Lisânut-tayr, 26-4;

2. ataş, nam قويş; ism:

Vale âtı asmâda Âdil emas,

Oğur çağda el âni âdil demas.

Saddi İskandariy, 252616.

ASMÂR — mevalar:

Yana biri “*Şavâhidun-nübüvvat*” muqâbala kılibturkim, alfâzi imân coybâri aşcârın yakın anhâri bila serâb va maâniysi iykân aşcâri asmârin taḥkik saḥâbi amtâri bila şahdi nâb etar.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 707.

ASMA' // İSMÂ' — eşitgan; = **et-** — eşitmâk:

Şahki asmâ'i bu maḳâl etti,
Ġazabı oti iştiâl etti.

Sab'ai sayyâr, (Hamsa), 960.

ASNÂ — âra, orta; vaqt, payt, hâlat; = **sida** — vaqtida, paytida; ârasida, ortasida:

Bazl çün aḡa naḳdu mâl etti,
Sözniḡ asnâsida savâl etti.

Sab'ai sayyâr, 127-8;

Mavlânâ Ziyâ... taḥsil asnâsida şe'rga ḡam iştiḡâl körgüzdi.

Macâlisun-nafâis, 96.

ASNÂM — sanamlar, butlar:

Samad kılgâç zuḡur ul nav'kim asnâm olur ma'dum,
Bolur bütler bari mabḡut, bolgâç ul sanam paydâ.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-92.

ASNÂF — türlar; canrlar:

Mavlânâ Abdullâ... sâyir şe'r asnâfidin masnaviyḡa köprâḡ iltifât kılur.

Macâlisun-nafâis, 91;

Va anda ḡar nav' nazm asnâfidin, misli muḳattât va rubâiyât va masnaviy va tariḡ...

Muḡâkamatul-luḡatayn, 29;

Ḥar asnâfi zikri emas şa'nıma,
Bilür ḡar kişi bâḡsa devânıma.

Saddi İskandariy, 243a10.

ASÂ — ھassa, tayâk:

Arıgsız iş safâ bolmas, it ғancisi asâ bolmas.

Maħbubul-қulub, 157;

Bolmış erdi cismi tufrâkқа nigün,

Bir dam ul üyga asâ boldı sütun.

Lisānut-tayr, 72-4;

= **i Kalim** — Musâ payğambarnıñ afsānaviy tayâğı:

Acdar emas kim emas acdar salim,

Balki degil ânı asâi Kalim.

Hayratul-abrâr, 131-11;

bâş(ım)a asâ sindür- — (bâşıda) tayâk sindürmâk; cabr-zulm kılmâk:

Sarv қadlarnıñ tamannâsi bâşımdin çıқmağay,

Қahr etib, ey şayh, sindürsañ asâlar bâşıma.

Hazâyinul-maāniy, II6-556;

= **tut-** — ھassa tayanmâk:

Nargis kibi sârgarib asâ tutқан

Köptür қара көзlar içra bemâriñ.

Hazâyinul-maāniy, IV6-350.

ASÂLIK — ھassalik, tayâklık; = **қıl-** — ھassa, yarâk vazifasin ötamâk:

Yolimda nekim acdağâlık қılıb,

Қolumda madadğa asâlık қılıb.

Saddi İskandariy, 243a3.

ASÂKAŞ — ھassakaş:

Bir luқmağa men bolub balâkaş,

Bir luқmağor âlima asâkaş.

Layli va Macnun, 6966.

ASÂKİR — askarlar; = **i mansura** — ғalib askarlar, yeñilmas қоşin:

Ham mavkibi humâyundinkim, gardi sürmasidin adâlat va nusrat közlari
ravşan va asâkiri mansurakim, tıyğlari suvidin fath va zafar biyâbâni gûlşandür.

Münşaat, 145.

ASÂLAT — uluglik; asillik, zâtı pâklik:

Asâlat sipehrida rahşanda mehr,
Adâlat caḥâniga âliy sipehr.

Saddi İskandariy, 18;

Beasl işi bolmadi adâlatka dalil
Dânalıg erür elda asâlatka dalil.

Nazmul-cavâhir, XV-40.

ASÂMIY — ismlar, nâmlar, atamalar:

“*Baḥâristân*” da nazm aḥli asâmiysi zaylida bu faḳirni bu nav' mazkur
kılıbturlar.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 703;

Ammâ buḥur asâmiysi: taviḷ, madid, basit, vâfir, kâmil, ḥazac, racaz, ramal...

Mezânul-avzân, 17.

ASÂS — 1. tayanç, pâydevâr:

Yettiye kördi bir biyik kiryâs,
Tâḳu ayvân aḡa sipehr asâs.

Sab'ai sayyâr, 129-17;

Bâtin ḥarimida tilasa maḥzani ḥuzur,
Zâḥir üyi asâsiḡa vayrânalıg kerak.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-723;

2. asâs, zamin:

Ümr asâsi muḥallad va davlat binâsi müabbad bolsun.

Münşaat, 147;

3. tartib, tüzüm; körkamlilik, yetüklik; sabab:

Kirdiyu tâpti bir dam âsâyış,
Kördi ânça asâsu ârâyış.

Sab'ai sayyâr, 130-7;

Asâs aña kim körsa nazzâragar,
Bola âlmayin huşığa çâragar.

Sab'ai sayyâr, 286a5;

4. ta'mir, qurılma, müstahkam binâ:
Munça lâyıq asâsi şâhâna,
Har garâyibki, ham kerak yâna.

Sab'ai sayyâr, 82-10;

5. sabab, negiz, bahâna; = **i ihtilâl** — parişânlık sababi:
Hasrat âhidin falakka ot sâlurmen har nafas,
Ne ekin hikmat bukim tâpmas asâsi ihtilâl.

Hazâyinul-maâniy, IIa-210;

= **i kalisâ** — hristianlar ibâdathânasi, manzili, pâydevâri:
Ul asâsi kalisâ mânandin buzub, yerida mascide sâlildi.

Vakfiya, 719;

= **sâl-//tüz-** — birân narsani ornatmâk, yüzaga keltirmâk, müstahkamlamâk;
kol urmâk, iş başlamâk:

Çün "*Saddi Skandariy*" asâsin hâtırım mühandisi sâlibdur.

Muhâkamatul-lugatayn, 23;

Eranlar... bâtinlari asâsin tüzübtürlar.

Maḥbubul-kulub, 63;

= **sür-** — pâydevâr koymâk:
Sürdi çün törtinçi ayvânğa asâs,
Şâhı ancum ayladı nur ihtibâs.

Lisânut-tayr, 10-12.

ASÂFİL — past (tabakadagi kişiler); nâdânlar:

Asâfilğa har neça kim cahl erür,
Valekin husumatlari sahl erür.

Saddi İskandariy, 258a13.

ASÂĞİR — eñ kiçiklar, nârasidalar; **akâbirdin asâğirğa** — kattalardan kiçiklargaça:

Halâyıkdın kişiga mucibi ta'zim va e'zâz va akâbirdin asâğirğa bâisi iltifât va imtiyâz.

Maḥbubul-ḳulub, 116.

ASR — 1. davr, asr, zamân:

Ul asrniñ bu fanda mâḥirlari misli Üstâd Muḥammad Ḥârazmiy va Mavlânâ Nu'mân...

Ḥâlâtî Paḥlavân Muḥammad, 532;

Sikandarki, gardunğa çekti livâ,
Anıñ asrida boldi farmânravâ.

Saddi İskandariy, (Ḥamsa), 1256;

2. peşin va şâm namâzlari ortasidagi vaqt; = **ḳıyâmi** — asr namâziga turış:
Va asr ḳıyâmdin va iḳâmas-salât camâatiga yüz ḳoyuldi.

Saddi İskandariy, 8.

ASRA — 1. saḳlamâḳ, yaşırmâḳ, eḥtiyâtlamâḳ:

Mazḥabiñni ihfâliḡ bila eldin yahşı asra va yârmâḡiñni yahşı va yâmândin maḥfiy asra.

Maḥbubul-ḳulub, 161;

Baḥilniñ mâlin asrardin meḥnati ḳatıḡ va ḥasudniñ fe'li uyâtdin ayşı açıḡ.

Maḥbubul-ḳulub, 122;

2. riâya ḳılmâḳ; tuta bilmâḳ:

Âlim kerakki, öz ilminiñ pâyâ va miḳdârin asraḡay gavḥarni imtiḥân üçün tâşḳa urmaḡay.

Maḥbubul-ḳulub, 142;

Navcavân ışḳ içra garçi zâr edi,
Köp fûsun birla özin asrâr edi.

Lisânut-tayr, 169-10;

3. tōḥtatmâḳ, tıymâḳ; saḳlamâḳ:

Tiliñni ihtiyârında asraḡıl, sözüñni eḥtiyât bila degil.

Maḥbubul-ḳulub, 162;

Der erdim ḥacrida şâyad özümni asray âlḡaymen,

Bu söz ھاşv erkanin bildim, ھاm ul sâatki ayrıldım.

Ҳазъинул-маъний, I6-444;

4. nazârat kılmâk, qârâvullamâk:

Bu kün asra âkşamğaça bu eşik,

Meniñ sâridin bolma andeşalik.

Saddi İskandariy, 287619;

Şâpurni asrar kişiniñ kızı âşık bolub, ul ھibsdin qutqarıb, ikâv kaçıb, Qazvinga keldilar.

Tarihi mülüki acam, 215;

5. farzand kılib âlmâk: tarbiya kılmâk:

Mir İbrâhim... faqırâna oğılçılای asrabmen.

Macâlisun-nafâis, 174;

Debtürlarki, bir gâzur ilikiga tüşüb, anı farzandçılای asrab, tarbiyat kıldı.

Tarihi mülüki acam, 511.

ASRAM — aruz vazni baھrlaridan biri:

Mutaqâribi müsammani asram.

Mezânul-avzân, 59.

ASRÂR — sırlar, yaşirin narsalar:

Davr sırrı pardasin gar açmamışsen, sâkiyâ,

Buda tutkim, dey saña bu pardaniñ asrârini.

Ҳазъинул-маъний, III6-592;

El pâyasini anlay desañ asrârini bil,

Köñlidagi müddaâsini izhârini bil.

Nazmul-cavâھir, XV-42;

= **i vaھdat** — tanھâlik, birlik, yağânalik sırlari:

Asrâri vaھdat ista ھarâbât piridin,

Kim şayھ va'zu pandi füsuni fasânadur.

Ҳазъинул-маъний, II6-190;

= **i ilâھi** — tasavvufga âid diniy sırlar:

Mavlânâ Calâliddin, ya'ni Mavlaviy Rumiyydurki, maqsadlari nazmdin asrâri ilâhiy adâsi va ma'rifati nâmutanâhiy imlâsidin özga yoqtur.

Maḥbubul-ḳulub, 27;

= **i irfân** — bilim sırları; sufiylar tariḳatiniḡ sırları, ḥudâğa yetişiş sırları, âliy mavcudâtni aḡlab yetiş sırları:

K-ey bâri asrâri irfân mâyili,
Zâtınız bu ranci pinḥân ḳâyili.

Lisânut-tayr, 29-6;

= **i tâb** — küç, ḳuvvat, çidam sırları:

Urmiş erdi taşlaḡan asrâri tâb,
Kördi dokânlarda ne'mat beḥisâb.

Lisânut-tayr, 38-16;

= **i şigarf** — acâyib sırlar:

Çek navâ, ey Bülbüli gülzâri şavḳ,
Savti alḥâniḡ keliḇ asrâri şavḳ.

Lisânut-tayr, 31-3;

= **i şigarf** — acâyib sırlar:

Bâşlab ul macma'da asrâri şigarf,
Fâş kıldı böyla sarmastâna ḥarf.

Lisânut-tayr, 29-5;

= **i ḳuds** — ilâhiy sırlar:

Anı aylabân ravşan anvâri ḳuds,
Muniḡ nutḳidin ravşan asrâri ḳuds.

Saddi İskandariy, 322616;

= **i ḥaḳiḳat** — ḥaḳiḳat sırları, ilâhiy sırlar:

Ulki bükün ḳutbi tariḳatdur ul,
Kâşifi asrâri ḥaḳiḳatdur ul.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 704;

= **i ḥaḳâyıḳ** — ḥaḳiḳat sırları:

Kaşfi asrâri ḥaḳâyıḳda farid,

Nutkidin ahli haqiqat mustafid.

Lisanut-tayr, 193-14.

ASRÂRLİK — sırlı, sırlarni özida saqlâvçi:

Tâpkuça rabcinai asrârlik,
Köb kılıbân sâliki atvârlik.

Hayratul-abrâr, VI-25.

ASRU — 1. cuda, nihâyatda; cuda köp, behisâb:

Işkın içra maña asru sitamdur,
Köñlüm otığa çarh üzra alamdur.

Mezânul-avzân, 57;

Gar teri birla soñakmen tu'ma ham kılmas itin,
Kim teri asru katık bolmiş, soñrak asru çürük.

Hazâyinul-maâniy, Ia-253;

Munı bilkim cañân fâniydur asru,
Haqiqat ahli zindâniydur asru.

Farhâd va Şirin, 85;

2. tez, kattık:

Sürübân rākibi bayân asru,
Kılkim oldu sabuk inân asru.

Sab'ai sayyâr, 205-9;

Yetib ğaybdin çün bu nerü maña,
Bolub söz demak mayli asru maña.

Saddi İskandariy, 243619.

ASSÂR — cuvâzkaş, yağçı; = **öyi** — cuvâzkaş hökizi:

Bolub sadqasi çarhı davvâr öyi,
Kılıb davra andâkki assâr öyi.

Saddi İskandariy, 238619.

ASTA — sekin, âhısta, mülâyim:

Ul hazrat hizmetlarida astagina okudum.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 698.

ASTAĞFİRULLÂH — ḥudâdan keçirim soraymen, ötinib tilayman, ḥudâ saḳlasın!

Bu dam kin ḥirad mendin âgâḥdur,

Sözüm barça astağfirullâḥdur.

Saddi İskandariy, 244a18.

ASTRABÂDLİĞ — astrâbâdlık, Astrâbâd şaḥridan kelib çıḳқан:

Sayid Abdulḥaḳ astrâbâdlıḡdur...

Macâlisun-nafâis, 57.

ASFAL — past, tüban; pastrâḳ:

Fazlaları daf'i üçün ikki yol,

Cânibi asfaldin olub zâḥir ul.

Ḥayratul-abrâr, 53-19.

ASFALNİŞİN — pastda otiradigan, past örinli, past martabali:

Yasadiḡ kasâfat biriniḡ işin,

Kim ul boldi bu iştin asfalnişin.

Saddi İskandariy, 23664.

ASFAR — sarıḳ, sap-sarıḳ:

Gülün raḡi asfar nişân bolmasun,

Baḥâriniḡa ḥargiz ḥazân bolmasun.

Münşaât, XIII-92;

Yaqşanba küni Baḥrâmniḡ ḳuyâşdek zarbaft libâs kıyıb... âltun saḡarda asfar may içgani.

Sab'ai sayyâr (Ḥamsa), 1012.

ASFARAFŞÂN — sarıḳ taratuvçı, sarıḳ saḳuvçı:

Yel suv üza bargi asfarafşân,

Mâvi varaḳi yasab zarafşân.

Layli va Macnun, 69.

ASFARKAŞ — sarıq taratuvçı; = **râhi asfarkaş** — sarıq rəngli may:

Yana bir hil'ate kıyıb zarkaş,
Zarvaş üy içra râhi asfarkaş.

Sab'ai sayyâr, IX-7.

ASFÂR — kitâblar, büyük kitâblar; safarlar; = **i samâviy** — kökdən inən kitâblar; âsmân safarlari:

Yox boldi kalâmîndin asfâri samâ barça,
Asfâri samâviydin bolğan kibi yok pâzand.

Hazâyinul-maâniy, I6-132.

AS'AB — kıyın, kıyınrâk; kattıkrâk:

Hacri ki aña mürattab oldi,
Avvalğidin emdi as'ab oldi.

Layli va Macnun, 88617.

ASKÂL — ağır yüklər, narsalar:

[Hâca Dehdâr] ul muhimi sarancâm kılıb, qayıb keladürganda şaharnıñ bir
manzilida ekanda ahmâl va askâlni qoyub, becihat ılıgab, şahargâ keldi.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 707.

ASĠAR — eñ kiçik, kiçik:

Lek ciḥâd içra bu asġardurur,
Nafs bila aylagan akbardurur.

Ḥayratul-abrâr, 164-11.

ASHÂL — âsân râk; = **kıl-** — âsân kılmâk:

Sahl erür cân naqdini sâkiy üçün kılmâk nisâr,
Lek bir paymâna toldurmâk bila ashâl kılıñ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-200.

ASHÂB — suḥbatdâşlar, ülfatlar, âğayınlar, dostlar; maclis, ziyâfat aḥli:

Darveş Ḥâcının tündliklaridin ashâb naḳllar kılurlar erdi.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 697;

Uygatur subḥi baḥār elni fiğān birla saḥāb,
Kim sabuḥi çağıdur-mast bolıñ, ey aḥāb.

Hazāyinul-maāniy, IV6-47;

= **i din** — dindārlar, din aḥillari:

Şayḥ Suriy qurvai aḥābı din,
Navvarāllāḥ sirruḥāi ḥālidin.

Lisānut-tayr, 181-4;

= **i cāvidāniy** — dāimiy, abadiy suḥbatdāşlar, dostlar:

İltimās aḥābı cāvidāniydin ulkim, gāḥı niyāz aşkı bila bu şāri'b yok
biyābāndinkim, qulāvuzsiz kiribmen, āfāt gardu gubāriğa suv urğaylar.

Münşaat, 97;

= **i kan-nücum** — meniñ suḥbatdāşlarım yulduzlarga oḥşaşdır:

...Törtinçi na't...ḥar biriga ul sipeḥrida bir kavkabi raḥşandalıq sādıkdururki,
aḥābı kan-nücüm bu mazmunga nātiqdurur.

Ḥayratul-abrār, 22;

= **i kaḥf** — yetti aḥāb (kıssası); gār dostları:

Sābıқан һам kıssa ötmiş bu қabil,
Sıdқıға aḥābı kaḥf etti dalil.

Lisānut-tayr, 100-3;

Agar bu söz saña körünsa maḥāl,
Aḥābı kaḥf bila itlaridin ḥisāb āl.

Maḥbubul-qulub, 146;

= **i risālat** — dostlik risālatlari; risāla egalari:

Öylakim, sırda kibi minbar üza gāḥı ḥadis,
Yıgılur ḥar sārı aḥābı risālatāyin.

Hazāyinul-maāniy, III6-440;

= **i tavakkül** — ḥudāga takya qılğanlar, sufiylar termini:

Yok dayrda arbābi tağāful qadri,
Beḥad bolur aḥābı tavakkül qadri.

Nazmul-cavāḥir, XIV-39;

= **i tariqat** — hüdâcoylar, sofilar, eşânlar, din ahli; tasavvuf ahli:

Hâca Abdullâh Ansâriy... ashâbı tariqat va arbâbı haqîqat zikridakim, kitâbe bitibdürlar va ânı beş tabaqa kılıbturlar.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 702.

ATA — 1. nâm bermâk, ât qoymâk, ismlamâk:

...çün Sâsân âradin çıkıb erdi, anı Bâbak âtı bila atadılar.

Tarihi mülûki acam, 515;

Skandar atadi Samarqand ânı,

Samarqandi firdavs mânand ânı.

Saddi İskandariy, 272a7;

2. bağışlamâk, atamâk:

Pâdşâh kızın Baḥrâmğa berib, mülkin ḥam aḡa atab, valiaḥd kıldı.

Tarihi mülûki acam, 518.

ATAKA//ATKA — tarbiyaçi, mürabbiy, âtaḥân:

...ul kız bir enaga bilan va bir ataka va bir ḥâcasarây bila qâldı.

Tarihi mülûki acam, 513;

Abdulvaḥḥâb... Abdurazzâk atkanıḡ oḡli bolḡay...

Macâlisun-nafâis, 173;

Va alar ḥeçkaysıḡa ât ta'yin kılmaydurlar va arab tili bila “*em*” va “*ḥâl*” derlar.

Va atka va enagani ḥam bu tili bila ayturlar.

Muḥâkamatul-luḡatayn, XIV-115.

ATAL — birân vazifaga tayin etilmâk, belgilanmâk:

Ataldı biri Mısrû Bağdâdğa,

Yâzıldı biri mülki Navşâdğa.

Saddi İskandariy, 26767.

ATAŞ — 1. taşnalik, çankâv:

Ḥar kişi suvsiz bolsa, ḥâḡ qari, ḥâḡ yigit, suv içgaç, ataşı daf bolub, zavḡ tâpar.

Ḥâlâti Sayyid Ḥasan Ardaşer, 530.

Suvdin olgan zamânda sağarkaş,

Aylagay daf'i cu', man'i ataş.

Sab'ai sayyâr, 76;

2. birân narsaga ârzumandlik, havas ıztırâbi, humâr:

Sâf vaslı bolmasa gar barça zahri hacridur,

Sâkıyâ, bir cur'a tutkim, âldi cânımni ataş.

Hazâyinul-maâniy, I6-274.

ATBÂ' — tâbeler, fuqarâlar, qaraşli kişilar; tarafdârlar, izdâşlar:

Bu huccat bila Mâniyniñ terisin soydurub, sâman tıktirdi va atbâ'ini qatl etti.

Tarihi mülûki acam, 517;

Ham atbâ'iniñ yahşi niyatlari yana ham atâniñ vasiyatlari...

Saddi İskandariy, (Hamsa), 1281;

Çün Ardaşer İstahr şahrığa yetti, âtasınıñ atbâ'idin ba'zı aña yığıldılar.

Tarihi mülûki acam, 516.

ATBÂK — tabakalar, qavatlar:

Meñr va ancumniñ âk va kızıl diramlari sipeñr atbâkını müzayyan kılğay.

Münşaât, 148;

Desa bolğayki, çarñ atbâki,

Bolsalar erdi nazmım avrâki.

Sab'ai sayyâr, 209.

ATVÂR — 1. yüriş-türiş, hulk-atvâr, fe'l, harakat, kılıklar:

Yâreki hamida atvâri anıñ,

Körmakka ğanimat oldi ruhsâri anıñ.

Nazmul-cavâhir, XV-22;

Mavlânâ Hâcî Muḥammad... atvârda fariştadur, insân ḥay'atida zuḥur kılğan.

Macâlisun-nafâis, 149;

2. yol yosin, üslub; tartib, âdat:

Zaruratki atvâr olub muḥtalif,

Ḥar el bir sıfatқа bolub muttasif.

Saddi İskandariy, 244613;

Sâlıkın atvârığa andâm bergüçi safar va köñülñiñ har sâri havâ kılurığa ârâm bergüçi safar.

Maḥbubul-ḳulub, 154;

3. bâb(ida), yol(ida), sâḥa(sida):

Ey Navâiy, ışk atvârıda budur zulmkim,
Gül maḳâmı bağ bolub, bûlbûl yeri bolğay ḳafas.

Hazâyinul-maânîy, II6-235;

Tâñdin âḳşâmğa işda san'atsâz,
Hûnar atvârıda fûsunpardâz.

Maḥbubul-ḳulub, 44;

= **i pisandida** — yaḥşi, ma'ḳul ḥulḳ-atvâr, yâḳımlı ḳılıḳ:

...aḥlâḳı ḥamıda va atvâri ğisandida va zâḥir yüzidin munça fazlu kamâl va ma'ni tarafidin munça vacdi ḥâl bera âlur.

Ḥâlâti Paḥlavân Muḥammad, 535.

ATVÂRLIḲ — **sâlikı atvârlıḳ ḳıl-** — sofiylik yolini tutmâḳ:

Tâḳḳuça ganci naim asrârlıḳ,
Köp ḳılıbân sâlıkı atvârlıḳ.

Ḥayratul-abrâr, VI-25.

ATİBBÂ — tabiblar, şifâḳârlar, davâlavçılar:

Bâşı üza cam' olub aḥıbbâ,
Ḥâzır ḳılur erdilar atıbbâ.

Layli va Macnun, 18;

Atıbbâ bir zamândin soḡra Paḥlavân mâtamidin ğamzada bolub, yüz dardu ḥasrat bila ḳaytıb keldilar.

Ḥâlâti Paḥlavân Muḥammad, 536.

ATİYA — ḥadya, sâvğa, târtıḳ ḳılıñan narsa:

Ḥud caḥânda atiyae bârmu,
Yaḥşırâḳ dostlik ḥadiyasidin.

Arbâin, XV-59.

ATLAS — 1. atlas, gazlama:

Ġaniygâ çapân kiymak andâğdurkim, muflisğâ atlasu katân kiymak.

Maḥbubul-ḳulub, 140;

Haçiru teva barçası zebâ,

Barçanıñ raḥti atlasu debâ.

Sab'ai sayyâr, 91-13;

2. parda, töşama, töşalğan narsa:

Biyik ƣasrıǵa tokƣuzunçı falak

Ul atlaski bātƣay amal farşıdek.

Vaƣfiya, 716;

= **i gardun** — âsmân, samâ bezagi, rañ-barañligi:

Navâiy atlası gardundin etsa maypâla,

Çü dayr durdikaşı men demañki, bādani söz.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-209;

Işƣ daştida balâ gardi maña çün parda bas,

Atlası gardunni yapmasmen tani üryâanima.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-322;

= **i falak** — mâviy âsmân; âsmân rañ-barañligi:

Poşı debâyi çin vale neça rañ,

Kim aña atlası falak ḥamsañ.

Sab'ai sayyâr, 49-11;

= **i çarḥ** — âsmân:

Palsi ḥüznü men, ey atlası çarḥ,

Maña lâyıƣ emas vâlâ ƣumâşıñ.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-257.

ATNÂB — çılvırlar, arƣânlar; kamand, tuzâƣ:

Zülfüm şikanida ƣılsa atnâb,

Cismiğâ neçük tüşar erkin tâb.

Layli va Macnun, 72a4.

ATÂ // ÂTA I — 1. âta, padar:

Sarvdek bolsa bu gülşanda atâ, güldek anâ
Mümkin ermas tügmâgi sen sarvi gülruhdek oğul.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-370;

Atânıñ hatâsin bilgil savâb,
Seni yüz balâdin kutqargay ħudâ.

Münşaât, 127;

2. manba, kelib çıkadigan cây:
Güĥar zâtıĥa ne kâm olĥay şaraf,
Bu kim bolĥay anıñ atâsı sadaf.

Saddi İskandariy, 289a21;

= **-anâ** — âta-âna:

Şâĥ Kuli Uyĥur... atâ-anânıñ suyuklıĥı ciĥatidin âmiy kâldi.

Macâlisun-nafâis, 178;

= **-atâdin** — âta-bâbâdin:

Mir Ḥaydar... atâ-atâdin bu dargâĥnıñ bâyrısı, balki tüĥmasidur.

Macâlisun-nafâis, 172;

= **din atâ** — âta-bâbâlardan başlab:

Ki bu mülk andinki, iĥdâs erür,
Atâdin atâ bizga merâs erür.

Saddi İskandariy, 28965;

= **pardasi** — âta köñli:

Bu söz yâdiĥa kelgaç, oldı zarur
Yetürmak atâ pardasiĥa sürür.

Saddi İskandariy, 249a19.

ATÂ II — baĥşış, in'âm, ĥadya, ĥayru eĥsân, saĥâvat:

Külar yüz bilan atâ - saĥâ üstiga saĥâ.

Maĥbubul-ķulub, 157;

Atâ ĥam turfa işdur, turfarâķ bil
Agar yoķtur ânıñ yânıda minnat.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-416;

= **ayla-//kıl-//et-** — bağışlamak, tuhfə, in'âm kılmak, karam, sahabat körgüzmək:

Uluqqa uluqça atâ aylasa,
Kiçikka kiçikça saha aylasa.

Saddi İskandariy, 265a4;

Huş ulkim, aña lütf birlə huda,
Ulusniñ qəbulin kıldı atâ.

Hâlâti Sayyid Həsən Ardaşer, 527;

Lek bu çinlikki, haq etmiş atâ,
Körki ulus əllidə uldur hatâ.

Hayratul-abrâr, 121-8.

ATÂBEK // ÂTÂBEK — ata örnini tutgan kişi, atağan, tarbiyaçı, üstad:

Hamul farhadğa erdi atâbek,
Körüb Farhad hud anı atâdek.

Farhad və Şirin, VII-48.

ATÂYÂ — bahşışlar, tuhfələr, hədiyyələr:

Aqakim, atâyâ tılar sendin ehsân,
Navâ istəganlarga sendin atâyâ.

Hazâyinul-ma'niy, IV6-10;

Atâyâni aqlab müsabbib işi,
Özin bilmagay orta yerda kişi.

Saddi İskandariy, 242619.

ATÂLİK — atalık, ata vəzifəsini bacarış:

Oğulsızlarnı ham aylab navâlik,
Atâsızlarga ham aylab atâlik.

Farhad və Şirin, VII-32.

ATÂSIZ // ÂTASIZ — atasız, atadan yetim qalğan:

Emân siz kibi, sizdin öksük base,
Atâsız, dil azurdan bekase.

Saddi İskandariy, X-25.

ATÂĞLIĞ — maḥsus, atalğan; taḳdır:

Mehri zülfiğa köñli bağlık edi,

Bu aḡ göyiyâ atâğlığ edi.

Sab'ai sayyâr, 147-2.

ATR — ḥuşboy ııdlı madda; ḥuşboylik:

Bu damki esib nasimi navroz,

Gül atrini kıldı maclisafroz.

Layli va Macnun, 3619;

Ḥulla raḡi neça kim kâtil bolub,

Artđin yüz cân yana ḥasil bolub.

Lisânut-tayr, 71-14;

= **i ruḥafzâ** — cânlantıruvçı atr:

Tâza kânlığ dağ isi köñlüm arâ muḥliḳdurur,

Atri ruḥafzâ körüḡ gam başı içra vardima.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-560.

ATRANGEZLİĞ — ḥuşboy ııdlilik, muattarlik:

Nevroz nasiminiḡ müşkbezligi lâla dimâğın savdâyi va baḥâr salḳininiḡ atranğezligi bulut mizâcin ḥavâyı kılıbturur.

Münşaât, 88.

ATRÂK — türklar:

Neçünki bukün caḥânda atrâk,

Köbtür ḥuş tab'u sâf idrâk.

Layli va Macnun, 77;

Navâiy istasa lolivaşe, acab ermas,

Bu vach ilaki, vafâ tarki ettilar atrâk.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-334;

= **i faḳir** — kambağal, beçâra türklar:

Ġayr ḥayli sâda atrâki faḳir,

Kim alarda kamdur idrâki kasir.

Lisânut-tayr, 194-11.

ATRÂF — 1. atrâf, tevarak-atrâf:

Sâyir azizlarkim, atrâfdağı vilâyatdin alarnıñ (Câmiyniñ) azâsi üçün keldilar.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 708;

2. kırğâk, lab, boy:

Neça köz tüşsa kök suv çarḥ mânand,

Tâpıb atrâfı kök zaylığa payvand.

Münşaât, 96;

Kezib bu sıfat baḥr atrâfını,

Masâḥat bila aḡlab avsâfını.

Saddi İskandariy, 312a8;

3. kömakçı vazifasida:

Gülḥanu yüz zâgi nacışḥardek,

Yâ zağan atrâfida murdârdek.

Ḥayratul-abrâr, 159-23;

Yolidin-oḡ körgüzdi azmi ḥanaḡâḥ,

Şayḥ atrâfida istay deb panâḥ.

Lisânut-tayr, 85-12.

ATRFİZÂY // ATRAFZÂY — ḥuşboy ḥıd taratuvçı:

Saidalâsâ nasimi laḡlaḡa sây,

Kök dimâğığa boldı atrfizây.

Sab'ai sayyâr, IX-229.

ATTÂR — attâr:

Köp çuḡukluktin açığlıḡ anfa' oldı ıḡḡ arâ,

Şarbati attâr erür şirin, mayi ḥammâr talḡ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-114.

ATTÂRLIḠ — muattarlık; ḥursand kıladigan yâḡımlı sözlar:

Söz içra aḡa tez bâzârlıḡ

Bu bâzâr arâ tufra attârlık.

Saddi İskandariy, 241612;

Bu attârlıkda maķâsid bilib,
Anı dâlı dâniş Atârid kılib.

Saddi İskandariy, 241613.

ATF — grammatik termin, sözlär birikişi; **=vâvi** — sözlarniñ b harfî yârdamida birikma hâsıl kılışı:

Bu şe'rniñ kâfiyasidin soñra atf vâvin kalimanıñ aslı harfî örnige tutulub ğarib ihtirâ' kılıbdur.

Macâlisun-nafâis, 238.

ATFÂL — gödaklar, yaş bälalar:

Gâh cünun maħallasida arzâl boynumğa seli urdılar va atfâl başımğa tâş yâğdurdılar.

Maħbubul-ķulub, 5;

Keltürüb atfâl oyuniğa köñül,
Lek oyun ğar sâri gülĥaça gül.

Ħayratul-abrâr, 166-1;

= i cünun — yaşlık telbaliklari, yaşlıkdagi nâcoya ĥarakatlar:

Atfâli cünun cafa kılib fâş,
Ħar laħza başımğa yâğdurub tâş.

Layli va Macnun, 4;

= i nücum — kiçik yulduzlar:

Atfâli nücum aylabân mayl,
Oķurğa va oķumâğa Vallayl.

Layli va Macnun, 6;

= i ğam — türli-tüman ğam-ğussalar; ğamgin tasâdiflar:

Börk örnida baş eltür, naķd örnige cân âlur,
Atfâli ğamniñ içra bas turfa oyunlardur.

Ħazâyinul-maâniy, IIa-109.

AT'İMA — âvkatlar, yemişlar:

Yâyılgaç ulu âlida at'ima,
Ki tutqay bari çaşn için har nima.

Saddi İskandariy, 316611;

Taş kâzândin gayri naf' heç nima mutasavvar ermaskim, laziz va mulavvan
at'ima anda pişar.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 530.

ATKİYÂ — taqvâdârlar, hudâcoylar; günâhdan saklanuvçılar:

Gâh atkiyâ masâcidida alar qadami yetgan yerga yüz qoydum va sacda
kasratidin manlayim terisin soydum.

Maḥbubul-ḳulub, 5.

AFAN // AFN — eñ badboy, yâman hıdli:

Boldı bağrım yarası uyla afan,
Ki şamimidin erür biymi vabâ.

Hazâyinul-maâniy, III6-44.

AVF — keçiriş, günâhidan ötiş; üzrini qabul qılış:

Mavlânâ Aşrâf...afv fazilatida “*Hamsa*” sidin bu bayt yahşi vâke' bolubtur.

Macâlisun-nafâis, 13;

Va gar avf ila kısmatim etsañ tarab,
Seniñ ḥulḳu lütfiñdin ermas acab.

Saddi İskandariy, 289a1;

= **ayla-//et-//qıl-** — günâhidin keçmâq, keçirmâq:

Qatl agar qılsa ḥam fikandasi men,
AfV ḥam aylar ersa bandasi men.

Sab'ai sayyâr, 183-22;

Şahvlarin afv qılıb, yüzlariga keltürmagaylar, tâ alarğa ḥicâlat vâke' bolmagay.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 527;

Gar Navâiy günâhı ıſkıñ erür,
AfV qılmâqçı ḥam ermas bu günâḥ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-303;

= **körgüz-** — iltifât kılmâk, keçirmâk:

Qaviy düşman zabuniñ bolsa, mürüvvat qıl, karam va afv körgüzgil.

Maḥbubul-qulub, 163.

AFVÂC — guruhlar, todalar:

Saḥar yaşıl alamidin livân üza şıqqa,

Malak qâln ḥaşaridin sipâḥiṅga afvâc.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-96.

AFVÂḤ — âğızlar:

Nasib et anıñ mülkini şâḥga,

Duâsını qıl câriy afvâḥga.

Saddi İskandariy, 32162.

AFGAN // **AFKAN** — qoşma sözlarniñ ikkinçi kâmpânenti vazifasida kelib, *taşlâvçı, âtuvçı, tüşiruvçı, taratuvçı, sâçuvçı, yağdıruvçı*, ma'nâlarını beradi; **şam'i nurafgan** — nur taratuvçı şam:

Yetti gardun demayki, yetti lagan

Ḥar biri içra şam'i nurafgan.

Sab'ai sayyâr, 5-12.

AFGANDA // **AFKANDA** — past, tüban, taşlandıq; tâbe, qaram; baḥtsiz, beçâra, âciz, muḥtâc; ḥasta:

Boldılar öz fe'liniñ şarmandasi,

Öz suluku fe'liniñ afgandasi.

Lisânut-tayr, 35-14;

Caḥân şâḥların aylamış bandasi,

Zabardastlar bolmış afgandasi.

Saddi İskandariy, 292a11;

= **i bee'tibâr** — nazardan qâlgan kişi (kamtarlik yüzasidan “*men*” örnida işlatiladi); nâlâyıq:

Bandan hâksâr agarçi tufrâğdin öksük erdim, ammâ ul kuyâş tarbiyati bilan
rağâ-rağ güllar âçtım va bu afgandan bee'tibâr agarçi zarradin kamrak erdim.

Muḥâkamatul-luğatayn, 32.

AFGANDALİK//AFGANDALIK — tüşkünlik, zâr-zârlik, faqirlik, muḥtâclık,
beçâralık, ḥastalık:

Ḥam eldin saña köprak afgandalik,
Ḥavâsiñğa dağı parâkandalik.

Saddi İskandariy, 243614;

Ḳâmatidin sarvğa afgandalik,
Ârazidin meḥğra şarmandalik.

Lisânut-tayr, 64-13;

Aña evazdur saña şarmandalik,
Aña biyiklik saña afgandalik.

Ḥayratul-abrâr, 73-29.

AFĞAR // AFKAR — 1. yaralağan, carâḥatlağan, macruḥ:

Tayâk a'zâsin andâk afgâr kıldıkim, kân ul ma'rakani lâlazâr kıldı.

Maḥbubul-ḳulub, 79;

Avvalida ıñkırıñ bas zâr edi,
Yüz baliyat tıygıdin afgâr edi.

Lisânut-tayr, 102-1;

2. ezilgan, ortağan; nâçâr: ğamlı, anduḥli:

Ḥacriñda, ey gülçeḥra, beḥad zârmen,
Ḳân içra ğarḳa gül kibi afgârmen.

Mezânul-avzân, 40;

Menki bu nafs ilgidin afgârmen,
Munça balâlarğa giriftârmen.

Ḥayratul-abrâr, 199-4;

= **köñül** — dardli yûrak:

Kim Suḥayliy saridur zâr köñül,
Köp tilar suḥbatin afgâr köñül.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-423;

= **ayla-** — ezmâk, kıynamâk, azâb bermâk; cabr-sitam kılmâk:

Könlüm âldın çehra burqa'din namudâr aylabân,
Sonra cavruñ ne edi, cânımın afgâr aylabân.

Hazâyinul-maâniy, IIa-386;

Dema macnun, ul pari ışıda menmen daşt üza
Nâla çekkan taş ila köksümni afgâr aylabân.

Hazâyinul-maâniy, IIa-276;

= **bol-** — carâhatlanmâk, ezilmâk:

Bolmasam âşık, fiğânı zâr bolgaymu edi,
Kuymasam pinhân, içim afgâr bolgaymu edi.

Hazâyinul-maâniy, IV6-625;

Yana hacr arâ zâr boldum,
Firâkıñdin afgâr boldum.

Mezânul-avzân, 60;

= **ista-** — kıynamâk, cabr-sitam kılmâk:

Ne cafâ erdiki, marham vaslidin koymay hanuz,
Hacr tıygın yağdurub, köñlümni afgâr istadi.

Hazâyinul-maâniy, IV6-611;

= **et-** — yaralamâk, carâhatlamâk:

Cünun tâşı urub har yân yañi dâğimni afgâr et,
İçimdin lâladek, ışık içra taşımni namudâr et.

Hazâyinul-maâniy, I6-98;

= **ol-** — afgâr bolmâk:

Öylakim üryân tanımğa yağdı taş hicrânida,
Ey Masih, asra damıñkim, behad afgâr olmışam.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-225;

= **kıl-** — kıynamâk, azâblamâk, cabr-sitam kılmâk:

Ey kirpiki neşü közi hünhâr,
Cânımni neça kılursen afgâr.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-385.

AFGÂRLİĞ — hastalık, macruhlik, carâhatlilik, yaradârlık:

Cigarsöz hâdisakim, istimân közga mucibi hunbârlık va gamandöz vâkeakim,
ittilâi cânga bâisi afgârlıg erdi - yetiştı.

Münşaat, 107.

AFZÂ // **AFZÂY** — koşma sözlarniñ ikkinçi kâmpâneni bolib, *ârttiruvçi*,
köpaytiruvçi, *uzaytiruvçi* kabi ma'nâları ifâdalaydı.

AFZÂYİŞ — köpaytiriş, ârttiriş, zoraytiriş:

Kadriga bergaç anıñ afzâyış,
Köziga uyku sâldı âsâyış.

Sab'ai sayyâr, 157-13.

AFZÂR — asbâb, iş qurâlı:

Hünarvar yetkürüb gardunğa başın,
Muhayyâ aylabân afzâru tâşın.

Farhâd va Şirin, VII-56.

AFZÂRSİZ — asbâb-uskunasız, iş qurâlisiz:

Dema tıfl, Mâniyki afzârsız,
Çekib yüz tüman davr pargârsız.

Saddi İskandariy, 297617.

AFZUN — 1. ârtık, ziyâda, köp:

Parişânlıgım kaşmiriy sâhır közlüklarniñ nasimi şabgir sâvurgan zülfidin
afzunrâk.

Vakfiya, 720;

Ne ayb, şâdlıg aşkim köp âksa vasliñda
Bahâr faslı bolur çaşmalar suyi afzun.

Hazâyinul-maâniy, I6-514;

2. afzal, yuqârı, üstün; köprâk;
Boldı yana ul üzâri gülgün
Hüsni içra burunğidin ham afzun.

Layli va Macnun, 62a16;

Sen mendin olub vafâda afzun,
Ham sîdķda, ham safâda afzun.

Layli va Macnun, 6665;

adaddin afzun - sanâķķa sîgmas, sânsız, ĥadsız:
Çarga arâ kılmış edi Macnun,
Davrida kiyik adaddin afzun.

Layli va Macnun, 74a6;

= **ayla-** — ârttırmâķ, köpaytırmâķ, âşırmâķ:
Şavķini nazzâra afzun ayladı,
Işķ ahvâlin digargün ayladı.

Lisânut-tayr, 204-4;

Sabr arçı kişiga ranc afzun aylar,
Âĥir kişi fâlinı ĥumâyu aylar.

Nazmul-cavâĥir, XV-33;

= **bol-** — 1. ârtmâķ, ziyâdalaşmâķ:
Ĥacr arâ cismiñ kibi bolmas meña kam iştiyâķ,
Balki ĥüsnüñdin bolur afzun damâdam iştiyâķ.

Ĥazâyinul-maâniy, II6-322;

2. ârtıķrâķ, badtarrâķ bolmâķ:
Garçi rasvâ erdi Macnun, çün meniñ rasvâligim
Boldı afzun, emdi körünmas anıñ rasvâligi.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-350;

= **ol-** — köpaymâķ, ârtmâķ:
Bolur ta'viz birla afsun
Bâis bari ranc olurğa afzun.

Layli va Macnun, 89615;

= **et-** — âşırmâķ, küçaytırmâķ:
Pand ila ıķķımğa ĥar kim desakim, taskin beray,
Âĥkim, bu ötni dam birla yana afzun etar.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-160;

= **kıl-** — árttırmâķ, köpaytırmâķ:
Çün şükrga öz tilini maķrun kılğay,
Öz ne'matin ul şükr ila afzun kılğay.

Nazmul-cavâhir, 20;

Yâr dardim sormayin köñlümni maķzun kıldılâ,
Cânım âşubini kam kılmâķdin afzun kıldılâ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-19.

AFZUNLIĞ//AFZUNLUĞ — köplik, ártıķlık, ziyâdalık:

Mümkün ermas kısmat olğan rızķnıñ afzunlıģı
Bas ĥalâyıķ minnatin, tâ bolğay imķân, çekmagıl.

Hazâyinul-maâniy, III6-381;

Kör gamim afzunluğın ĥar damki aşķim ĥayliniñ,
Ķatrasi baħr oldı, emdi aylanıbtur ĥańğa ĥam.

Hazâyinul-maâniy, Ia-309.

AFİF — iffatlı, nâmuslı, pâkiza; afifa:

Navâiyyâ, sańa ul pâk ila ne nisbatķim,
Sen asru bâdağâ âludasen, ul asru afif.

Hazâyinul-maâniy, IIa-171.

AFLÂK — falaklar, âsmânlar, âsmân ĥavatlari:

Agar aflâk ĥavâdisi va rözgâr navâibidin meniñ bârça nazmim zamâna
saĥifasidin maĥa bolsa va bu ĥasidam ĥâlsa, mańa basdur.

Hamsatul-mutaĥayyirin, 700;

Ul dargâĥdin keldi rasuli maķbul,
Aflâkdin andâķķi, nabi kıldı nüzul.

Münşaât, 147;

= **câmi** — âsmân gümbazı; baĥt-saâdat baħramandlıģı:

Ul ây ĥacrında maķzunmen, kerak mayĥâna ul yańlığ,
Ki may kam bolmağay yıllar içib aflâk câmidin

Hazâyinul-maâniy, IVa-263;

= **sıfat** — ʾasmān sinqari baland, ʾaliy.

Himmatı rıf'atı aflāk sıfat,

Nafsiniñ pastlığı hāk sıfat.

Hazāyinul-maʾāniy, IVa-420;

= **şahristāni** — bezakli falaklar:

... aflāk şahristāniniñ maş'ali ancumani meħri ʾalamgir olğay.

Macālisun-nafāis, 255;

= **şāhı** — şāhlar şāhı; kuyaş:

Aflāk şāhı tābe'u ħayl oldı aña,

Balkim yerü kök ħayli tūfayl oldı aña.

Hazāyinul-maʾāniy, I6-741;

= **eli** — falaklar yurtı, eli; çarħ ħarakatı, yürişı:

Var muña ħa0m kılmasa parvā, degil aflāk elin

Keça-kündüz cānga yetkürgan fiğānimdin ħabar.

Hazāyiul-maʾāniy, Ia-168;

= **i balā** — balā ʾasmāni, bahtsızlık ʾasmāni:

Kim balādin kaçā ʾalgayki kılıb davr aylar,

Ĥalk başı ūza parvizani aflāk balā.

Hazāyinul-maʾāniy, IV6-35;

= **i maş'al afroziy** — yaruğlık beruvçi ʾasmān qavatları:

Bolğusidur bari aña roziy,

Rāyi aflāki maş'al afroziy.

Sab'ai sayyār, 117-23;

= **i ʾaliy** — eñ yuqarı ʾasmān:

Tārtibān aflāk ʾaliy bārgāħ,

Rıf'atu vus'at tüzüb bu kārgāħ.

Lisānut-tayr, 96-2;

= **u ancum** — ʾasmān va yulduzlar:

Çü aflāku ancumğa yetmas ilik,

Ki māħiyatı elga bolğay bilik.

Saddi İskandariy, 309a15;

ancum va aflâk bila maşğul tut- beğuda gap bilan âvâra bolmâk; falakiyât mulâhazalari bilan tasalli bermâk:

...hacr şâmı suubatida özini ancum va aflâk bila maşğul tutar kayfiyatida.

Macâlisun-nafâis, 241.

AFLÂKSÖZ — alaçası âsmâğa tutaşuvçı:

Cigar göşasin tãpmay ul tıyraröz.

Saddi İskandariy, X-204.

AFLÂKÇA — ülkan, eñ yuqarı daracalı; âsmânday yüksak:

Bazl agar bvr esa aflâkça,

Har falaki âlida hâşâkça.

Hayratul-abrâr, 196-3.

AFÂZİL — aruz vazni ruknlaridan biriniñ nâmı:

Arab va Acam şuarâsiniñ cami' aş'âri mürakkab bu arkân ictimâidindur va aruz ahlı anı “*afâiyl*” va “*tafâiyl*” derlar.

Mezânul-avzân, 10.

AFÂLLAH — taqrı afv etsin; huda saqlasın:

Kim ul bedildin olmas bolsa gâfil,

Afâllah, balki sâhibdin, ne bedil.

Farhâd va Şirin, 167.

AFRÂD — fardlar, şahslar, kimsalar, kişiler:

Ham mağâfa ham rikâbu ham alam,

Cavq-cavq aşâbu afrâdu hadam.

Lisânut-tayr, 140-15;

= **bil-** — katârğa kirgizmâk, hamsaf bolmâk:

Mantıki ışk içra aşıkiy tasavvur ayla nav',

Fard bolğanlarnı bu yolda aña afrâd bil.

Hazâyinul-maâniy, 16-382.

AFRUZ — қошма сөзlerde иккинчи кәмпәнент вазифасида келиб, *яъндирувчи, яъритувчи, равшан, абъад етувчи* ма'наларини беради.

AFROHTA — пәрлаган, қизариб яъған, лавиллаб турган; яъндирилган; от яъққан:

Ҳамул отдин ул ҳайли дилсоҳта,
Куйуб бу бери, ул бир афроҳта.

Saddi Ёskandariy, 27768;

Boldi bostāni ūzārīn bādadin afrohta,
Mayni göyā bostānafroz ila rañ ayladıñ.

Ҳазъинул-маъний, Ia-263.

AFSAR — пәдшәлик тәци қиға:

Zevar kişiga ne tācu ne afsar bil,
Ul zevar adab birla ҳayā darҳur bil.

Nazmul-cavāhir, XV-22;

Tavsaniñ na'lidin istarmen başımgā afsare
Hindudekkim başıgā tāvusdin sançar pare.

Ҳазъинул-маъний, I6-596;

= **nigār** — тәц нақши билан безатилган:

Dema lavҳakim lavҳai zarnigār,
Қılıb zarvaraq birla afsar nigār.

Saddi Ёskandariy, 283a21;

= **Rum** — Rum шәҳлиги, пәдшәлиги:

Ya rab, bolsun gardi raҳiñ zevari Rum,
Ҳattiñgā nasib taht ila afsari Rum.

Münşaāt, 121;

= **i rıfat** — yūksaklik, martabalik тәци:

Andın oldı bu қadar izzat mañā,
Bāş ūza bu afsari rıfat mañā.

Lisānut-tayr, 98-13;

= **i gardundin öt-** — шәҳлик martabasi baland қoққига қoтарилмәқ:

Yana Kisrâ oldı caḥân dâvari,
Ki gardundin ötti anıñ afsari.

Saddi İskandariy, 247618.

AFSAḤ — fasiḥrâḡ, eñ fasiḥ, bayâni ravşan; âçık, marâḡli bayân:

Andın oldı elga illâllâḥ ayân,
Kıldı afsaḥ nutḡ ila ânı bayân.

Lisânut-tayr, 9-11;

Masiḥâdin labıñ afsaḥ, qıyâştın âraziñ aḥsan,
Qıyaşıñğa falak ḥayrân, Masiḥiñğa qıyaş maskan.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-506;

= **ul-kalâm** — eñ fasiḥ nutḡli, ravşan bayân etuvçi:

Aḥli nazm afsaḥul-kalâmi ul,
Ḥamsaniñ nâzımı Nizâmiy ul.

Sab'ai sayyâr, 22-21;

Nazm aḥliniñ afsaḥul-kalâmi,
Söz durriga müntazin Nizâmiy.

Layli va Macnun (Ḥamsa), 664.

AFSÂNA — 1. ḥikâya, naḡl, dâstân, rivâyat:

Teñri dostlariniñ ḥikâyatı va alar aḥlâḡiniñ rivâyatı afsânaedurkim, uyugan köñülni uygatur.

Maḥbubul-ḡulub, 117;

Ḥudḡud ul afsânani çün kıldı goş,
Dedi, köp ḡılma bu ıḡḡıñdın ḡuruş.

Lisânut-tayr, 42-6;

2. maḡtâv; dâvruḡ:

Telbalardek ḡar dam aytıb ul pari afsânasın,
Tâpmayın maḡta' bünyâd ḡılmâḡdur işim.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-226;

Yetti kâḡ içra yetti farzâna,
Degali ḡikmatıñdin afsâna.

Sab'ai sayyâr, 5-8;

3. maşhur, hammaga tanılğan:

Men caḥān afsānasi, ul şoḥ mayl etmas, netay,
Garçi şoḥ atfālīga dāim tilar afsāna tab'.

Ḥazāyinul-maāniy, IV6-294;

Tā ıřķ arā afsānamen, ot içraki devānamen,
Ul şam' üçün parvānamankim, bolmış örtanmak fanim.

Ḥazāyinul-maāniy, I6-442;

4. yalğan, uydırma gap; ḥaқиқatdan uzâķ ḥikāya:

...bu afsānalarni yasab, birāvga bağlasalar, eşitgan kişi ināna ālmağay.

Macālisun-nafāis, 255;

Nādān dostni ḥam dost sāniğa kivurma, ḥirad şam'in anıḡ ḥarza afsānasi yelidin
oçurma.

Maḥbubul-ķulub, 160;

= **i dard** — dardli afsāna, ġam-ğussaga tolıķ ḥikāyat:

Çü avvalġi fasiḥi gancaparvard,
Raķamzad kıldı bu afsānai dard.

Farḥād va Şirin, VII-26;

= **ı ıřķ** — ıřķ-muḥabbat ḥaқиdagı gaplar, muḥabbat, sevgi vasfı:

Sözi bārı bolub afsānai ıřķ,
Maķāmu maskani kaşānai ıřķ.

Farḥād va Şirin, VII-38;

= **ayla-** — ḥikāya kılmâķ, ertak sözlamâķ, naķl etmâķ:

Ḥat nabiḡdin cānfızâ, ul ḥat labiḡdin ruḥbahş,
İstamān afsānai Ḥızru Masiḥâ aylamak.

Ḥazāyinul-maāniy, IV6-328;

= **ayt-** — kıssagöylik kılmâķ:

Dayr piri āzu nāfi' nūķta der vāiz, ne sud,
Gar dame afsāna aytur, laḥzae afsun etar.

Ḥazāyinul-maāniy, IV6-160;

= **bol-** — kişilar āġzı toķınmâķğa tüşmâķ, türlü rivāyatlarga sabab bolmâķ:

Maḥzun köñülniñ yârsiz devâna bolmağiniñ üzri va ul ḥacridin Vâmîḵ va Macnundek rasvâlikka afsâna bolmağiniñ ma'zirati.

Macâlisun-nafâis, 234;

= **ḵıl-** — rivâyatlar; gap bolmaḵ:

Şâmi ḥacrim şarḥin el afsâna ḵıldı, âḥkim,

Uyḵuğa sâlgan ḵarâ baḥtimni bu afsânadur.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-150.

AFSÂNAGÜZÂR — ḥikâyat aytuvçı, sarguzaştlar sözlâvçı:

Tüccâri sayâḥatşiâr aḵâlim va buldân ḥâlidin ḥabardâr, acâyibdin afsânagüzâr va ḡarâyibdin nâdira ḡüftâr.

Maḥbubul-ḵulub, XIII-26;

Ḥâdiy ḵılıbân neça ḥiradmand,

Afsânagüzâru şayḥ mânand.

Layli va Macnun, 7063.

AFSÂNAVAŞ — afsânaviy, afsânavaş; nâtogri, yâlgân:

Fasâna bâisi ḡaflatdur elga vâizdin,

Nedinki keltürür afsânavaş kalâm uyḵu.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-298.

AFSÂNALİĠ — maşḥurlik; afsânalik; köp söz, gap aytışlik:

Gar ancumanni desa muridu muti' etay,

Köp nüktau fasânada afsânalıġ kerak.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-723.

AFSÂNAPARVÂZ — ḥikâya töḵüvçı, ḥikâyani (çirâyli ḵılıb) aylatuvçı:

Yana daġı rasâilğa ḵalam sürübmen va makâtibğa raḵam urubmenki, fârsiy seḥrsâzlar va paḥlaviy afsânapardâzlar ḥam anda avrâḵ ârâsta va aczâ pirâsta ḵılıbdurlar.

Maḥbubul-ḵulub, XIV-121.

AFSÂNASANC — sözga nazar sâluvçı, tanḵidiy va ibratli nazar bilan tınlâvçı:

Alar üzriġa boldı afsânasanc,

Yeti kân üza bir buruğ tökti ganc.

Saddi İskandariy, 319a7.

AFSÂR — nohta; ur-nohta sâlmâk; öziga râm kılışga harakat kılmağ:

Ey Navâiy, şayhni şaytân gar afsâr urmadı,
Bas nega dâim kılur hâzıl ul uzun faşlığ bila.

Hazâyinul-maâniy, Ia-387.

AFSUN — 1. seħr, avraş, câdu, hıyla:

...fusunlar afsun bila yılânni töşükdin çıkarur.

Maħbubul-kulub, 125;

Sürdi çü âtası böyla afsun,
Yığlab ayâğığa tüşti Macnun.

Layli va Macnun, 8363;

2. câdu, nayrañ duâsı; câdugarlarnıñ seħri:
İlik zülfünğa eltür ârzudın yâva ayturmen,
Birâvdekkim, yılân tutmağ üçün âğzıdadur afsun.

Hazâyinul-maâniy, I6-457;

Bolur ta'viz birla afsun,
Bâis bâri ranc olurğa afzun.

Layli va Macnun, 89615;

3. afsâna, hikâya; nayrañ:

Şâmı hicrânın körüb, meħri âtın tutmağan mazmunida va va'dan subħi, visâl
aylab yârutmağay afsunida...

Macâlisun-nafâis, 225;

= **i Kaşmir** — Kaşmir câdusi:

Ki bu ışkı afsuni Kaşmir erür,
Anı daf' etarga ne tadbir erür.

Saddi İskandariy, 27264;

= **i savdâ** — kâra câdu; ışk savdâsiga sâladigan tumâr:

Dema ta'vizkim, afsuni savdâ erdi könlümga,
Ki âştı şu'lasi ışku cünun yâzgân zamân ta'viz.

Hazâyinul-maâniy, III6-133;

= **ayla-** — aldamâk, hıyla-nayran işlatmâk; sehlamâk:

Aylabân bu nav' yüz afsunu dam,

Âlğuça yâ lûkmae, yâ bir diram.

Lisânut-tayr, 39-2;

Köyiga tâpmas Navâiy yol raķibi ta'nidin,

Göyiyâ ul it hûrubdur aylab afsun har taraf.

Hazâyinul-maâniy, IIa-172.

AFSUNGAR — sehgâr, sâhîr, câdugar:

Zahr ila yaşıl bolubân paykari,

Bülbül anıñ başıda afsunari.

Hayratul-abrâr, 46-4.

AFSUNSÂZ — cadugar, sâhîr, afsunli, sehrçi; uydirmalarni ma'kullatuvçi:

İçinda iki miñ kişi çarasâz,

Bari hıylapardâzu afsuntirâz.

Saddi İskandariy, 272a17.

AFSURDA — ruhsızlaşan, ezilgan, solgın; tüşkün, gamlı, hasta:

Hasratında afsurdamen,

Furkatında âzurdamen.

Mezânul-avzân, 52;

Çü bülbül ayân kıldı bu dardu dâğ,

Qârardı cavâbida afsurda zâğ.

Saddi İskandariy, 298a12.

AFSURDALIĞ — tüşkünlik, solgınlik; ezilganlık:

Dedi Hudhud, kılmanız afsurdalık,

Asru zâhîr etmanız âzurdalık.

Lisânut-tayr, 186-1.

AFSUS — puşaymân, okiniş, açınış, afsus:

Çü ümr ötar, bu kün özni naşât ila huş tut,
Ki tânla naf'i yetürmas darıg ila afsus.

Hazâyinul-maâniy, IVa-129.

Afsunki, ümri navcavânlıg ketti,
Tangâ qarılıkda nâtavânlıg yetti.

Maḥbubul-ḳulub, 150.

AFTÂDA — 1. darmânsız; macâlsiz; nâtavân; zaif; ezilgan, kıynalğan:

Çü mülkida aftâdau zâr edi,
Ulus âlida dambadam ḥâr edi.

Saddi İskandariy, 27564;

Zülfünḡa tügün ermas, köyünḡa ḡubâr ermas,
Aftvda köñüllardür, farsuda badanlardur.

Hazâyinul-maâniy, II6-169;

2. kamtarlık yüzasidan men ornida işlatiladi:

Ḳulluḡ arzadâşt ulkim, ḡaribnavâzligikim, bu aftâdaḡa mucibi sarafrâzlıḡ erdi,
bandaparvarlıḡikim, bu şikastaḡa dilnavâzlıḡ berdi.

Münşaât, 148;

= **ı ışk** — ışk ḡurbânı, ışkda ezilgan, mübtalâ bolğan:

Sâḡıyâ, kel, maḡa tut bâdai ışk,
Kim erür ḡilḡatim aftâdai ışk.

Hazâyinul-maâniy, IVa-431;

= **bol-** — ezilmâḡ, kıynalmâḡ:

Agarḡi dayrda usruk yıḡıldım, ammv şükr,
Ki bâre muḡbaḡa köyida boldum aftâda.

Hazâyinul-maâniy, III6-526;

= **et-** — kıynamâḡ, azâblamâḡ:

Tayyi arz etsaḡ ḡâḡindek bir şaraḡa körmagil,
Barḡdek özni fanâ tufrâḡida aftâda et.

Hazâyinul-maâniy, IIa-54.

AFTÂDAVAŞ — beḡâraḡ, nâtavân körinişli, kambagâlga oḡşaş, ḡaribâna:

Hudhud ul sözlardin oldı şâdu huş,
Dedikim: Ey bir suruk aftâdavaş.

Lisânut-tayr, 28-12.

AFTÂDALIĞ//AFTÂDALIĞ — âcizlik, beçâralık, nâtavânlik, zaiflik, ma'yuslik, tüşkünlik:

Caḥl arâ aftâdalıkdşn qoldasañ,
Şâhımızni istamâkda yoldasañ.

Lisânut-tayr, 23-5;

Qaçmayin aftâdalıgdin, arzı ihlâs aylakim,
Dost lütfi âkıbat aftâdalarni qoldamış.

Hazâyinul-maâniy, IV6-274;

= **ayyâmı** — kıyınçılık, hâru zârlık paytları:
...bu aftâdalıg ayyâmıda bâri ul âstânada yıkılğaymen.

Hazâyinul-maâniy, Ia- 71.

AFŞÂN — 1. qoşma sözlarniñ ikkinçi kâmpânenti bolıb, saçılgan, saçıuvçı, tarqatuvçı ma'nâsıda keladi.

2. kitâb betiga saçılgan zar, naqşli bezak; yâzuv; tavsif:

Atlasu zarbaft arâ nâdân anıñdek hacv erür,
Kim hatâyı safḥada sabt oldı afşânlar arâ.

Hazâyinul-maâniy, III6-26;

3. zarvaraḳ afşân kıl - âltın zarralarini saçmâk (kitâb betiga):

Çeḥra gülgül safḥasıga kıldıñ afşân zarvaraḳ,
Yâ magar raḥşân kavâkib zâhirḳ aylabtur şafaḳ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-173.

AF'Â // AF'Î — 1. ilân, zaḥarlı ilân:

Qıyruḡın ulki körgüzdi ḥabar,
Dedi bir af'â âsılmışdur magar.

Lisânut-tayr, 159-17;

Hızrdin iblie erür a'mâ kibi,

Râst zumurrad bila af'â kibi.

Hayratul-abrâr, 140-6;

2. saç, saç örimi; zülf, kâkil:

Sünbülîñ afisidin zahme yemiş tarâğ,

Yoksa nevçün ârazin bâştin âyâk çin aylamış.

Hazâyinul-maâniy, I6-271;

Telbarab kaçkan kuluñmenkim, saçın afisidin,

Ham ayâğımda erür zanciru ham boynumda gül.

Hazâyinul-maâniy, IIa-206;

= **iy muanbar** — sevgiliniñ kâra huşboy saçı:

Yâ ikki af'iyi muanbar de,

Ganci zâtınğa ikki acdar de.

Sab'ai sayyâr, 6.

AF'ÂL — 1. fe'llar, hareketlar, kılmışlar, işlar:

Nedin bas kılıb tarki râyi savâb,

Kılur nâhuş af'âlni irtikâb.

Saddi İskandariy, 266a6;

2. âdat, ahlâk; kılıklar:

Atâ hargiz oğlı köñliga bâkmay,

Oğulğa ham atâ af'âli yâkmay.

Farhâd va Şirin, 201;

Âtamniñ bolub erdi yâşı uluq,

Men af'âlidin bâr edim kayguluq.

Saddi İskandariy, 74;

= **i taba'** — boysuniş, kör-körâna ergaşiş yosini, âdati:

Dinkim aña af'âli taba' din boldı,

Kalkân aña “*azza man kana*” din boldı.

Nazmul-cavâhir, XIV-34.

AFĠÂN — 1. fiġânlar, faryâdlar, nâlalar:

Âhu vâvaylâu afgân başladı,

Halk arâ gavgân tofân başladı.

Lisânut-tayr, 43-1;

2. âvâz, sadâ, carañ, bâñ:

Munuñdekkim, yırâkdur ka'bai maqsad hamânâkim,

Erür manzilğa yetmasdin carasniñ tinmay afgânı.

Hazâyinul-maâniy, Ia-401;

= **oti** — âhu faryâd oti; ışk oti:

Âtaşın güldin kızarmış bağ yâhud andalib,

Urdu gülbünlargâ gül hicrânidin afgân otin.

Hazâyinul-maâniy, I6-521;

= **ayla-** — yığlamâk, dâd-faryâd kılmâk:

Ey Navâiy, ışk agar köñlüñni macruh etmedi,

Bas nedürkim kân kelür âğzıñdin afgân aylagaç.

Hazâyinul-maâniy, Ia-126;

Âkıbat çün ışk tuğyân ayladı,

Bir sahar faryâdu afgân ayladı.

Lisânut-tayr, 83-6;

= **târt-** — nâla, faryâd kılmâk:

Ey köñül, hicrân künidür, târtıb afgân yığlağıl,

V-ey köz, ayrulğundur ul gülçeħradin kân yığlağıl.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-209;

Sen may içibu râst kılib sâz ila âhañ,

Men kân yutubu târtıbn afgân bila nâla.

Hazâyinul-maâniy, II6-529;

= **tüz-** — dâd-vây sâlmâk, faryâd, nâla kılmâk:

Vahki, ul subhî uzâru şâmı zülf anduħidin,

Yığlaram tâ subh şâm, afgân tüzüb tâ şâm subh.

Hazâyinul-maâniy, III6-108;

Gül çağı har gülga bir bülbül tarannüm körgüzüb,

Tâza kânlıg dağ ila köñlüm kuşi afgân tüzüb.

Hazâyinul-maâniy, IIa-35;

= **çek-** — fiğân çekmâk, nâla kılmâk:

Ey köñül, ul gamza âllinda hazin nâlañ ne sud,
Kuş kutilmas dardli afgân çekib sayyâddin.

Hazâyinul-maâniy, IIa-263;

= **et- // kıl-** — fiğân çekmâk, nâla kılmâk:

Ey Navâiy, magar âhıñ ânı tutmışki, keça
Neçakim, sen çekibân âh, ul afgâ etmiş.

Hazâyinul-maâniy, III6-269;

Hâm köñlümkim, dudâğınin tilab afgân kıılır,
Bârdurur ul tıfldekkim yığlağay halvâ üçün

Hazâyinul-maâniy, Ia-340.

AFĠĠANLIK — âhu faryâd çekayâtgan, fiğân tårtayâtgan, fiğânlı:

Âtaşın gül günçasidur otluğı kânlık köñül,
Zâr bülbül tumşuğı çâkidin afgânlık köñül.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-216.

AFYUN — âpium, köknâri, kâradârı; =**kasrati** — kâradâriniñ köpligi, molligi:

Agarçı aknün afyun kasrati anı aql hûlyasidin ârıy kılıbdur, ul vaqtda bu fanda
“*Aslul-vasl*” âtlıg kitâbni tasnif kıldı.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 706.

AFYUNİY — kâradârini iste'mâl kıluvçı âdam, giyâhvand:

Aftuniy bañi - âdamiylar nañi.

Maḥbubul-kulub, 139.

AḤAVİY — ḥamdamlık, birâdarlık, dostlık; aḥaviy (tasavvuf termini):

Hâkim surati darveş sırat, balki darveş ismu ḥükümat kısmı, ya'ni aḥaviy
mabâi...

Saddi İskandariy, 322a5.

AḤASS I — ota ḥasis; past ḥâru zâr (kişilar); **aşraf aḥass** — katta-kiçiklar:

Yetmagay adnâdin a'lâğa şikast,
Bolmagay aşraf aḥass âllında past.

Lisânut-tayr, 20-15.

AḤASS II — eñ ḥâslar, âliy tabaqalar, eñ yakınlar; = **i aṣḥâb** — eñ yakın suḥbatdâşlar:

Agarçi alarkim aḥassi aṣḥâb âva aazzi aḥbâb erdilar.

Ḥazâyinul-manâiy, IVa-457.

AḤBÂR — ḥabarlar, ma'lumâtlar:

Böyla söz manḳul erür aḥbâr arâ,
Ḥimmat aḥli ḥâlidin âsâr arâ.
Qılıb Suḳrât aḥbârin dağı yâd,
Vale olmay ḳutulğandin bolub şâd.

Farḥâd va Şirin, 99.

AḤBÂS — yâmân ḥususiyatlar, tübanliklar, yaramasliklar; nâpâklar:

Yana ḥamki vasfi aḥbâsin bir-biri üstiga teribdûrlar, münâsib nimalarğa nisbat beribdûrlar.

Maḥbubul-ḳulub, 131.

AḤGAR — laḥça çoğ, âlâv; âşık:

Nâr aḥgarlarının lamaâti neçükkim, la'li kâniy va anâr dânalariniñ bağlanganı neçükkim yâḳuti rummâniy.

Münşaât, 93;

Işk âtaşgâhınıñ aḥgari ul,
Balki ul şu'lanıñ samandariul.

Sab'ai sayyâr, (Ḥamsa), 905;

= **köŋli** — çoğdek yâñıb turgan yûrak; ƣânlı köŋli:

Tıyğ ila köksümni yârsaŋ, şu'lai âhım ne tâŋ,
Çün yâln ârtar, kişi çâk etsa aĥgar köŋlini.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-614;

= **öl-** — çoğlanmâƣ, âtaşlanmâƣ; yânmâƣ:

Ki-ey ıřƣ oti içra aĥgar olğan,
Ne aĥgarkim samandar olğan.

Layli va Macnun, (Ĥamsa), 783;

= **ƣıl-** — yândırmâƣ, âtaşga sâlmâƣ:

Falak ud sözida aĥgar ƣılıb,
Malâik anı udi micmar ƣılıb.

Saddi İskandariy (Ĥamsa), 1230.

AĥGARNİŞİN — çoğda otırgan, çoƣƣa tüşgan; otga urgan:

Ƙılıb şu'la zâĥir güli âtaşın,
Samandar kibi bülbüli aĥgarnişin.

Saddi İskandariy, 297612.

AĥZ — âlış; =**et-** — âlmâƣ:

Tâcir âlıb ul sıfat naƣdi aziz,
Aĥz etib ģavvâs bir-ikki paşiz.

Lisânut-tayr, 59-8;

=**i mâlı ĥarâm** — ĥarâm, manetilgan mâlni âlış:

Aĥzi mâlı ĥarâm kâmi olub,

Böyla kâm istabân harâmi olub.

Sab'ai sayyâr, 144-5.

AHZAR — kök, yaşıl, sabzarañ:

Hırkası aḫzaru asâ aḫzar,

Göyi ul erdi Hızr payğambar.

Sab'ai sayyâr, 116-16;

Erür cismiñda aḫzar ḥil'at ul nav',

Ki gülbün bargıdın tön kılsa nasrin.

Hazâyinul-maâniy, I6-464;

=**giyâḥ** — yaşıl ösimlik, sabza:

Zulmat alar otığa bir dudi âḥ,

Yollarıda Hızr bir aḫzar giyâḥ.

Hayratul-abrâr, 82-16;

=**bol-** — kökarmâḳ; köm-kök bolmâḳ:

Şâḥı şacar hırkası aḫzar bolub,

Hırka bila Hızr payambar bolub.

Hayratul-abrâr, 166-14.

AHZARVAŞ — yaşıl, yaşılga mâyıl:

Kördikim ikki surati dilkaş,

Quş kibi, lek rañi aḫzarvaş.

Sab'ai sayyâr, IX-146.

AHZARGÜN — yaşılrañ:

Tâpdılar ikki tötiyi mavzun,

Raŋ içida sipehri aŋzargün.

Sab'ai sayyâr, 45.

AŤZARİY — yaşıl raŋli, havâraŋ:

Günbad aŋa günbadi nilüfariy,

Ravzası saŋni falaki aŋzariy.

Hayratul-abrâr, 92.

AŤZARPOŞ — yaşıl, sabzaraŋ kiyimli, kök kiyim kiygan; darveş, sofi:

Çün yaŋınlaştıŋ ikki aŋzarpoş,

Şaŋğa bârıb neçikki ikki suroş.

Sab'ai sayyâr, 120-13.

AŤİ — aŋir; natica:

Karâ közüm, birâr biza bâŋ aŋi,

Carâhatimğa marŋame yâŋ aŋi.

Mezânul-avzân, 54;

Zülfi savdâsına çıрмаşa köŋül,

Yüz balâ başıma keltürma aŋi.

Hazâyinul-maâniy, II6-645.

AŤİY — 1. âliy saŋâvat egasi, eŋ saŋiykişi:

Birta ötmakni ikki bolub, yarimin bir âçğa berganni saŋiy de, özi âlmay barını muhtâçka berganni aŋiy de.

Maĥbubul-ĥulub, 112;

2. birâdar:

Anı ham çekti mezbâni sahiy,
Meħmân âllida saħâ kör, ahiy.

Sab'ai sayyâr (Hamsa), 1070;

3. şahs ismi, laqab:

Hükm kıldı şâhı hucasta camâl,
Kirdi hammâm arâ Ahiy filhâl.

Sab'ai sayyâr, 94-17.

AHLÂT — ahlâtlar, çıķındılar; hiltlar, ķarışmalar; ħar hil fikrlar:

Muhtalif ahlât ila mamlu edi,
Muħliku makruħ lavni bo edi.

Lisânut-tayr, 120-14;

Fâsid ahlâtķaki, vâcibdur daf,
Bolğaymu kişi beray desa cân ħükmi.

Maħbubul-ķulub, 51.

AHLÂK — ħulķ-atvâr, fe'l, kılık; âdâb:

...aħlâķ şahsiniñ âğır baħâlğ libâsidur va ul libâs cinsiniñ sañın debâsi.
Maħbubul-ķulub, 116;

Âdamı tab'ini caħl aylab zalil,
Ĥar yâmân aħlâķdin kılsa alil.

Lisânut-tayr, 18-7;

=i ħamida — yaħşi, maķtâvga arziydigan ħulķ, âdâb:

Kişida barķa aħlâķı ħamida

Çü cam' oldı koyarlar âtin ehsân.

Maḥbubul-ḳulub, 144.

AḤLÂḲLIK — yaşıl ḥulḳli, aḥlâḳlı, âdâbli:

Faridun yahşi aḥlâḳlıḳ âlim va âdil pâdşâḥ erdi.

Tariḥi mülûki acam, 507.

AḤRAB — aruz ölçâvlaridan biriniḡ nâmı:

Yana bir ulki, avvalḳi cüzvi “*maḡfulu*” bolḡayki, ḥazacniḡ bir cüzvin “*ḥarb*” ḳılıbdurlar va anı “*aḥrab*” derlar.

Mezânul-avzân, 35.

AḤRAM — aruz ölçâvlaridan biri:

Avvalḳi cüzvi “*maḡfulun*” bolḡayki, ḥazac bir cüzvini “*ḥarm*” ḳılıbdurlar va anı “*aḥram*” derlar.

Mezânul-avzân, 35.

AḤSUMLA- — açınmâḳ, afsus ḳılmâḳ, puşaymân bolmâḳ, ökinmâḳ, tavba ḳılmâḳ; içkilik içmâḳ:

Şafaḳgün may sari çün ḳol uzâtıb,

Çü aḥsumlab ḳuyâş câmin uşâtıb.

Farḥâd va Şirin, 19.

AḤTAR — 1. yulduz:

Makkada bolḡaç ul aḥtar nuri fâş,

Barça butlar ḳoydılar tufrâḳḳa bâş.

Lisânut-tayr, 9-5;

Gülşane yolûḳtı, güllari sipeḥr aḥtaridin duraḥşândarâḳ.

Muḥâkamatul-luḡatayn, 21;

2. takdir, kısmat; baht:

Aşkdek âkıttı qarâ suv közlarimdin hacrida,

Tañ yok idbârim çü bolmışdur maña ahtar qarâ.

Hazâyinul-maâniy, 16-50;

3. yüz, camâl, çirây, hüsn:

Hüsn avcı üzra tâbân ahtar ul,

Lütf durci içra rahşân gavhar ul.

Hayratul-abrâr, 18-15;

4. bayrâk, tuğ:

... sipâhekim ahtarida... ravnaķi bila hîdâyatniñ toķuz pardalıg manzaridin âşurdi.

Vakfiya, 716;

5. manzil, makân; şu'la:

Yel agarçi lâla tâcin uçurgay, ammâ kıyâ kamarıgâ neta âlgay, ot agarçi tâg etagin kuydurgay, ammâ kuyâş ahtarıgâ neçük eta âlgay?

Maħbubul-ķulub, 116;

= **çeçaklari** — çaraķlagan yulduzlar:

Yigitlikniñ har çeçagi ahtar çeçaklaridek sipeħr gûlbünidin açılsa âħir subħi asfar hazânıgâ muntaħi.

Münşaât, 90;

= **i balandsâya** — şahzâda, uluğlar; martabalılar:

Ul dūrri garânmayani teħri taâlâ Mirzâ bila Begim üçün pâyanda tutsun va ul aħtari balandsâyani haķ subħânaħu va taâlâ Mirzâm bila Hânım üçün tâbanda asrasun.

Münşaat, 140;

= **i baht** — baht yulduzi:

Ahtari bahtımdurur ul hâl yoksa körmadük,
Kavkab andâk tıyrakim, hırşid üza ma'lum erür.

Hazâyinul-maâniy, I6-185;

Münaccim ahtari bahtımni koyki, âhımdın,
Bu kün erür ne nücumu ne âsmân paydâ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-25;

= **i ışk** — ışk, muhabbat yulduzi:

K-ey hacr tünida ahtari ışk,
Raşşanda neçükki gavhari ışk.

Layli va Macnun, 25;

= **i mas'ud** — mübârak yulduz, bahtli yulduz:

Har kıratasidin garķ erür hâliñ savâdi, vah, netar,
Bir tıyra kavkab fitnasi yüz ahtari mas'ud arâ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-13;

Sultân Mas'ud Mirzâ... mülk ravnaķ va intizâmida ahtar mas'ud...

Macâlisun-nafâis, 206;

= **i münhasif** — tutilgan yulduz, kıuyâş nuriga yaşıırınıb öz nurini yokâtgan yulduz:

Bu mührre ki naķşin tutub ul kitif,
Kıuyâş içradur ahtari munhasif.

Saddi İskandariy, 238a1;

= **i naħs** — şum yulduz, bahtsızlık yulduzi:

Ahtari naħsdurur muhtasib ar bâda tökar,
Zuzanab der, kışı sâlsa nazar ul fâş sari.

Hazâyinul-maâniy, III6-635;

= **i sa'd** — baht yulduzi, bahtli yulduz:
Vah, ne yanlıg sa'd erdikim, kılgaç tulu',
Tün keça közüm yârutti mehri âlamtâdek.

Hazâyinul-maâniy, I6-343;

= **i suvga tüş-** — bahtsiz bolmaq; nâbud bolmaq:
Katra haylar içra ul ârazni kördüm, ey rafîk,
Ölmagim ermas acabkim, suvga tüşmiş ahtarim.

Hazâyinul-maâniy, I6-420;

= **i Suhayli** — Suhayl yulduzi:
Andâkki bolub demakka mayli,
Nazm avcının ahtari Suhayli.

Layli va Macnun, (Hamsa), 682;

= **i tâbnâk** — nuri tâblağan yulduz; yarkırâk yulduz:
Kelib saltanat bahridin dürri pâk,
Şaraf avcının ahtari tâbnâk.

Saddi İskandariy, 26467;

= **i tâle'** — iqbâl yulduzi:
Ahtari tâle' olub bargaşta,
Bulacab qavm arâ sargaşta.

Hazâyinul-maâniy, IVa-415;

= **i farhunda** — baht-saadat, iqbâl, kuvânc yulduzi:

...bazmsâzlıg sipehrinin ahtari farhundasi cahândârlıg bazminin İskandari
Camşedcâhı... Abulgâzi Sultân Husayn Bahâdırhân...

Muhâkamatul-lugatayn, 34;

= **yarū** — yulduzi külib bāqmāq; nur taratmaq:
Bu neça iş bolsa müyassar saña,
Davlat ila yarugay ahtar saña.

AHTAR — izlamâk, kıdırmâk:

Arslân işi sayd urub, sibâ'ni tıygarmâk va sıçkân varzişi diram ogurlab,
tügünni ahtarmâk.

Maḥbubul-kulub, 111;

Tıyg ila ḥâki tanımni ḥar taraf yârdıñ kelib,
Naḥdi cân âlmâkka bu tufrâgni ahtardıñ kelib.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-39.

AHTARFİŞÂN — köz yâşı âkızuvçı; yığı:

Közlarin gardun kılıb ahtarfişân,
Şayḥ aḥvâliğa mâtamdin nişân.

Lisânut-tayr, 72-20.

AHTARŞUNÂS — münaccim, astrânâm:

Dedi: ḥikmat âyini ahtarşunâs,
Ki bu işga bâr özga yanlıg kıyâs.

Saddi İskandariy (Ḥamsa), 1380.

AHTAÇI — 1. âtbâkar, âtlar bilan şugullanuvçı:

Bâg arâ çünki kirdi ul maḥzun,
Ahtaçi ilgida edi Gülgün.

Sab'ai sayyâr, IX-197;

2. ḥabarçı, ḳâsid:

Ahtaçidin inâyat kılıb yibârgan âgzı muḥrliḳ bitikni oḳub, cavâb âlgunça
ahtaçi âşukub ketgan ermiş.

Münşaât, 113;

3. kişi laḳabı:

Arslânbek ahtaçi fath nişânları bila mazkur bolğan inâyatnâmani yetkürdi.

AÇIT- — açitmâk, alamlı âğrık bermâk:

Zahmim açıtқан dambadam ul la'lı şakkarhand erür, Vaḥ-vaḥ, tüz ermiş ulki
men kıldım gümânkim, қанд erür.

Hazâyinul-maâniy, I6-153.

AÇIK//AÇIĞ//AÇÇIĞ — 1. aççık, nârdân, şirinniñ aksi:

Seni dâna demak yâhud hîradmand,
Demakdurkim, açık maydur, şirin қанд.

Farḥâd va Şirin, 55;

Sâkıyâ, talḥ oldı ayşım ḥacr bedâdi bila,
Tut açığ maykim, içay Mirzâ Çuçuk yâdı bila.

Hazâyinul-maâniy, I6-557;

[Ġâfil] öz ilgida bir anâr bolsa, bilmaski... aççıgmudur.

Maḥbubul-қulub, 40;

2. azâblı, uқubatlı; alamlı, ıztırâblı; kıym, âğır:
Âğzığa ḥayât şarbati boldı açık,
Ölmak ḥuşrâkki, ümr bu nav' қатık.

Maḥbubul-қulub, 150;

Ma'murlar nâfarmânlığıdın rözgâri қатığ va maḥkumlar besâmânlığıdın
tirikligi açığ.

Maḥbubul-қulub, 77;

3. zaḥarḥanda, kinâyalı, kesatib sözlaydigan, yâmân söz:
Aççığ til zaḥrâlud neşdek bolğay.

Maḥbubul-қulub, 125;

4. қahr, ġazab:
Mavlâna Vâlaḥiy... “Bard” lafzidin aççığı kelür erdi.

Macâlisun-nafâis, 57;

Қahr ila bâdaki tuttuñ öldüm,

Zahrdek öltürür elni aççıǵıñ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-260;

= **-açıǵ—** kuyib-yâmb, iç-içdan ezilib:

Dedi öziga yığlab açıǵ-açıǵ,

Ki açıǵ yığlamâk meña ne asıǵ.

Sab'ai sayyâr, IX-214;

= **açıǵ aşk** — aççık, alamlı közyâşı:

Men agar yıǵlar esam talh çuçuk la'liñ üçün,

Közlarim dâğı tōkar aşkni aççıǵ-aççıǵ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-164;

= **-açıǵ şorâba** — aççık, alamlı közyâşı:

Yetmay ikki labıñ mayidin köñlüma asıǵ,

Şorâba oti ikki közimdin açıǵ-açıǵ.

Hazâyinul-maâniy, IV6-302;

= **çuçuk** — azâbu râhat, yaḥşilik va yâmânlık, aççık-çuçuk; yaḥşi-yâmân:

...ıssık-sâvuqdin cângâ intibâḥ bergüvçi ul (safar), aççıǵ-çuçukdin köñülñi
âgâḥ kılǵuvçi ul.

Maḥbubul-ḳulub, 154;

Base ıssıǵ-sâvuǵ kördüm zamânda,

Base aççıǵ-çuçuk tâtım caḥânda.

Maḥbubul-ḳulub, 5;

= **bol-** — kinâyalı sözlamâk, zaḥarḥanda bilan gapırmâk:

Ḥar kimgaki açıǵ boldı söz ilkâsi,

Bâr suḥbatidin ḥalkñiñ istiǵnâsi.

Nazmul-cavâḥir, XV-44;

= **yıǵla-** — aççık yığlamâk:

Açık-çuçukka labıññiñ muti'imenkim, ul

Agarçi yığlatur aççık, erür çuçuk sözlük.

Hazâyinul-maâniy, IV6-332;

= **i kel-** — ğazablanmâk, aççıĝlanmâk, caħli çıkmâk:

Şayh kavsar şarbati-men talh may madħin dedim,
Aççıĝı kelsa ne tâñ, nevçünki aççık keldi haq.

Hazâyinul-maâniy, III6-325;

= **kör-** — yâmân deb hisâblamâk, yâqtırmalı, qabul kılmalı:

Hıradmand pandini körgan açıĝ,
Soñida püşaymânlıĝı ne asıĝ.

Maħbubul-qulub, 141;

= **kıl-** — zaħarlamâk, alam, ıztırâb bermâk:

Zaħri hicrânın çü ayşim kâmini kıldı asıĝ,
Noşı vaslıñ elga yetkandin maña yoqtur asıĝ.

Hazâyinul-maâniy, IV6-305.

AÇIĞLAN- — ğazablanmâk:

Ne açıĝlanmâkdur andın, ne çuçuk söz, ey köñül,
Hâh aççıĝ yıĝlayın, hâhı şakarħand aylayın.

Hazâyinul-maâniy, I6-505.

AÇIĞLIQ // AÇÇIĞLIQ — 1. aççıĝlıq; kıyınçılık, azâb:

Labıñ yetkan kadaħ taryâkidin yetkürgil, ey sâkıy,
Ki hacr aççıĝlıĝı câmim arâ mayni âĝu kılmış.

Hazâyinul-maâniy, II6-267;

Tâ bilib özni qatıĝlıq körmagan,
Ranc zaħridin açıĝlıq körmagan.

Lisânut-tayr, 37-11;

2. qopâl muâmalalik, daĝallik, zaħarħandalik:

Çuçuk tilki aççıĝlıqqa evrülde, zararı âm boldı.

Maħbubul-qulub, 127.

AŞADD — kattıgrâk:

Bulardın gar avsat arâdur aşadd,
Ki nuksânları fâş erür beadam.

Saddi İskandariy, 4.

AŞARA — on, onta; =i **kâmila** — onta yetük, kâmila kızlar:

...on fanda on sâhib kamâl kızkim, aşarai kâmila...

Farhâd va Şirin, 126.

AŞBAH — oğşaşrâk:

Sâkiyğa vayâ aksığa may içra bâkarmen,
Andın muña, mundın aña çün tâpmadım aşbah.

Hazâyinul-maâniy, IV6-530;

Qaşınğa kâba kavsayı âyatidin yok nima alyak,
Sâçınğa yok savâdi laylatul-me'râcdin aşbah.

Hazâyinul-maâniy, III6-521.

AŞYÂ — narsalar, buyumlar, mavcudât (cânsız):

Heç zarrai zarrâtdin va heç şay'i aşyâdin emaskim, haq subhânağu bir lahza,
balki bir tufratül-ayn alarnıñ sır va alâniyasidin vâkıf bolmağay.

Vakfiya, 715;

Mavlânâ Nur...yahşi islik aş'yâni ikki kâş arasığa koyub nafasin yuğarı târtar
erdi.

Macâlisun-nafâis, 157.

AŞCÂR — darahtlar:

...ta'yin kıldımkim, bahâr âlgaç, ul bağçağa rayâhın va aşcâr ekkay.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 697;

Bu aşcâr üçida har cins tayr,
Bolıb tâyir olğanda aflâk sayr.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1444;

= **tarbiyati** — darahtlar parvarişi:

Öz öübârak iligi bila ekin sugarurğa bel urar erdiva aşcâr tarbiyatığa teşa va
arra surar erdi.

Maḥbubul-ḳulub, 76;

= **u vard** — gül, atırgül köçatlari, niḥâllari:

Asma'iy ḥac sari erdi râḥnavard,

Kördi bir manzil arâ aşcâri vard.

Lisânut-tayr, 155-14.

AŞİR — ondan bir; **uşri aşir** — yüzdan bir:

...alar ta'rifidin uşri aşır bola âlgay.

Farḥâd va Şirin, 126.

AŞİ'A — 1. nurlar; şu'lalar:

Şu'laedür sözanda, ḥaşâki köb cânu köñül bolğan va barḳedur firozanda, köp
cânü köñül aşî'asida kul ḳılğan.

Maḥbubul-ḳulub, 91;

Gaḥ Yasrib üza bu barḳ inib tez,

Zulmatḳa aşî'ası ziyârez.

Layli va Macnun (Ḥamsa), 678;

2. Abduraḥmân Câmiy asariniñ nâmı:

Yana ḥam bu istilâḥda “*Aşî'a*” durkim, barḳınıñ talâlâidin ḥira közlarga
açıǵlıq va ḳuyâşiniñ şa'şasidin tıyra köñüllarga yâruǵluq yetişür.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 706;

=**i lamaât** — yarkıragan nurlar; =**i zât** — nurâniy zât; tañrı nurı:

Zâḥir etgaç aşî'ai lamaât,

Lam'a ḳıldı ayân aşî'ai zât.

Sab'ai sayyâr (Ḥamsa), 909;

= **i meħr** — meħr nurları:

Uyƣudin anda açdı közkü sipeħr,
Yerga yâymış edi çü aş'i'ai meħr.

Sab'ai sayyâr (Hamsa), 1126.

AŞK — 1. köz yâşı:

Vayrânaedur maskanim andın maña bisyâr ğam,
Âhım bila eşikda ot, aşkim bilan devâr nam.

Mezânul-avzân, 39;

Sikandar töküb aşk tâtıb nafır,
Dedi: K-ey şahanşâhı gardunsarır.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1348;

Gar niĥân sâçıñ tarar maşşâta kelsünkim erür
Kırpigimdin şâna, aşkimdin suv, köz ĥilvat sarây.

Ĥazâyinul-maâniy, I6-648;

2. nur ƣatraları:

Ƙılıb ĥar kün ul sâyaĝa raşƣ fâş,
Tökar sargarıb, titrab aşkın ƣuyâş.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1212;

3. köz:

Bulut baĝrın ây ĥacri göyâ sökar,
Nedin yoksa aşkını yummay tökar.

Saddi İskandariy, 30463;

= **aĥtarı** — köz yâşı ƣatraları:

Ey Navâiy, çarĥ yañlıĝ istar olsañ subĥi vasl,
Tânĝaça aşk aĥtarin tökmay bolurmu keçalar?

Ĥazâyinul-maâniy, IVa-27;

= **baĥri** — köz yâşı denizi:

Ul maĥı gülgün ƣabâ birla tilab ĥamrañlik,

Ġuta yeb gülraŋ aşkim baħri içra âlmen.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-274;

= **gavħari** — köz yâşı dânalari, ħatralari:

Bu baħâna birla ruħsârığa yetkaymenü deb,
Rıştai cânım arâ târtıldı aşkim gavħari.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-333;

= **daryâsi** — köz yâşı daryâsi:

Işk baħriniŋ naħaŋi desa bolğay negakim,
Aşk daryâsin çekib gardunğa men ul suvdamen.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-270;

= **dânasi** — köz yâşı ħatrası, tâmçısı:

Tâiri vasl uċti aşkim dânasidin vaħm etib,
Ĥuşĥ, vaħķim, ram berür tâli' yoķidin dânamiz.

Ĥazâyinul-maâniy, I6-229;

= **dürlari** — köz yâşı ħatralari:

Netkay men ħavâiy agar aşk dürlarin
Sâĥsam bârın bulut kibi dildâr başığa.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-531;

= **yâmğuri** // **yamğurlari** — cuda köp âķķan köz yâşı tâmçıları:

Ul kuyâşdin ayru aşkim yâmğuriniŋ barķıdur,
Ot tutaşķan tıştâ yaŋlığ cismi peċü tâb arâ.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-82;

Ĥamul yel burudatidin aşķı yâmğurları câla bağlağandek munda ħam müşķfâm
bulut savâdidin âlam zulmatķirdâr va sarsar şiddatidin ul müşķ kâfurbâr bolubtur.

Münşaât, 95;

= **câlası** — köz yâşı calası:

Ancum ermaskim, tüşübtür ċarħ közgüsiga aks,

Baski yağdı gam tûni yer üzra aşkim câlası.

Hazâyinul-maâniy, IVa-347;

= **kasrati** — köz yaşının köpligi:

Hunfîşân közni yubân âķ etti aşkim kasrati,
Garçi ketmas lâlanîñ sudin savâdu ĥumrati.

Hazâyinul-maâniy, II6-600;

= **mavci** — köz yaşı tolķını:

Aşk mavcida uşalsa paykarim, vaĥ, ne acab,
Kim urar bir tâğ üza ĥar laĥza ul tofân meni.

Hazâyinul-maâniy, III6-575;

= **saylı//seli//selâbi** — köz yaşı seli; tinimsiz köz yaşı; kattık yığı:

Ķaysı vâdiyim, tanımni aşk saylı sürmamiş,
Ķaysı tâğ avcığakim, mavci başımni urmamiş.

Hazâyinul-maâniy, II6-269;

Ķarķa el dafni üçün sardâbaedur ĥar ĥubâb,
Işķ vâdiysinda aşkim seliniñ daryâsıdin.

Hazâyinul-maâniy, I6-456;

İşim tâğ üzra ĥar yân aşk selâbini sürmakdûr,
Firâķ âşubidin ĥar dam bulut yarlıĥ okurmakdur.

Muĥâkamatul-luĥatayn, XIV-110;

= **simâbi** — köz yaşı yıırılantısı:

Boldı simâbiy libâsiñ raņi baskim ayladım
Köz saĥâbidin başıñĥa aşk simâbin nisâr.

Hazâyinul-maâniy, I6-169;

= **subi//suyi** — köz yaşı:

Aşkim suviniñ mavcini köñlünĥa keçürkim,
Cavĥar bila ĥuşrâķ körinûr el arâ polâd.

Hazâyinul-maâniy, II6-121;

Ey kimni kıılıb pariğa macnun,
Aşk suyin âkızılıb cigargün.

Layli va Macnun (Hamsa), 646;

= **tuḥmi** — közyâşı, yaş tāmçısı; yığı sabablari, vâsıtalari:

Hacr arâ aşk tuḥmini saçtım,
Tâ ne bergay samar bu dâna maña.

Hazâyinul-maâniy, IIa-14;

= **ḥunâbi** — kânlı közyâşı:

Ul yüzün gülrañ etibmen aşk ḥunâbin töküb,
Kim erür ul bâdai gülgünü men kân içgüçi.

Hazâyinul-maâniy, II6-651;

= **kâni** — kânlı közyâşı:

Âh dudin, aşk kânın, nâla maddin aylagıl,
Zülfi sünbüli, yüzi gül, sarvi hîrâmânimğa arz.

Hazâyinul-maâniy, I6-297;

= **i ancumrez** - dâna-dâna yaş tökiş:

Navḥa tüzi aşki ancumrez ila,
Başladı âşub rustaḥez ila.

Lisânut-tayr, 173-20;

= **i gülgün** — ıztırâblı yığı naticasida ḥâsıl bolgan köz yaş, kânlı yaş:

Közda ermas furkatidin aşki gülgün katrasi,
Balki közdin ḥam bağır zaḥmi kibi kânım çıkar.

Hazâyinul-maâniy, IIa-92;

= **i gülnâr** — kânlı yaş; kân yığlaş:

İşk âşubidin üy küncida aşki gülnâr erkanin zâḥir kıılır.

Macâlisun-nafâis, 216;

= **i gülraŋ** — gülraŋ közyâşı:

Macnunki üy içra qaldı diltan,
Közdin tökar erdi aşkı gülraŋ.

Layli va Macnun, 8467;

= **i cigargün** — cigarraŋ közyâşı:

Acab la'lesen, ey aşkı cigargün,
Acab yoqkim, erür gam tağı kânıŋ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-270;

= **i la'lgün** — la'l raŋıdagi kânlı közyâşı:

La'lgün har mayki içtim, ul mayi lab hacridin,
Közdin aşkı la'lgün yanlıg ravâna aylaram.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-233;

= **nadâmat** — puşaymânlik köz yâşı:

Köz aç, aşkı nadâmat saç öz ahvâliŋgakim, bârdur
Tünün tıyra, közün hıra, yolun burtâq, âtnı âqsâg.

Hazâyinul-maâniy, IIa-166;

= **i niyâz** — ümidvârlık naticasida, yâlvârıb yıgılaganda tökiladigan közyâşları:

Eşitgaç böyla şam'i tirâzi,
Kuyub, zâhir bolub aşkı niyâzi.

Farhâd va Şirin, 171;

= **i niyâz tufânı** — muhtaclıkda, zârlanıb yıgılaganda tökilgan mol köz yâşı;
ümidvârlık köz yâşı:

Yigitlarda hüsni nâz tuğyânı anıŋ mağrurluğidin, qarılarga aşkı niyâz tofânı
anıŋ mağcurluğidin.

Mağbubul-qulub, 148;

= **i nişât** — hursandlik yâşı, yığısı:

Ham aşkı nişât aña yağindek,

Ham poyada sekridi çağındek.

Layli va Macnun, 94a6;

= **i ravân** — yûrakdan âkayâtgan köz yâşı:

Işk oti âtaşgahı cânı anıñ,
Gam teñizi aşkı ravâni anıñ.

Hayratul-abrâr, 28-12;

Qalğalı şâmı firâq içra Navâiy şam'dek,
Kuymakinmu aytayın, aşkı ravâninmu deyin.

Hazâyinul-maâniy, IV6-486;

= **i riyâzat** — ibâdat yığısı:

Aşkı riyâzatki saçıb har sari,
Andın oçub napsu havâ otlari.

Hayratul-abrâr, 92-3;

= **i taḥassür** — afsus, ḥasrat yığısı:

Bu tufraki daf'ini yarım paşsağa koyduñ,
Har tün ne acab aşkı taḥassür.

Hazâyinul-maâniy, I6-150;

= **i şafaḡgün** — şafaḡ rañidagi kıp-kızıl köz yâşı:

Şafaḡ kök zarfin etkay la'li, ammâ la'li ḥacrinda,
Kızarta âlmaḡay âlamni bu aşkı şafaḡgündek.

Hazâyinul-maâniy, Ia-254;

= **i ḡaltân** — üzlüksiz közyâşı:

Ne erkin âḥu afgâniḡa bâis,
Ne ḡayḡu aşkı ḡaltâniḡa bâis.

Farḡâd va Şirin, VII-45;

= **i ḥasrat** — afsuslaniş, ḥasrat yâşı; nadâmat yığısı:

Ḥacr arâ har neça saçtım aşkı ḥasrat berdi bar,

Ne samar bergay, çü bir mazra'da sâçkay dâna hâcr.

Hazâyinul-maâniy, IV6-147;

= **yâğdur-** — yığlamâk, yâş âkızmâk:

Yok farâgat dahır arvkim, şâmdın sâcın yâyıb,
Yâğdurub aşkın, tutar hâliŋğa har tün mâtame.

Hazâyinul-maâniy, IIa-327;

= **yâğ-** — közyâşı âkmâk:

Yâğmağunça aşk daf' olmas köññüldin tıralık,
Bu yâğınni göyâ debtür kazâ ul otka yâğ.

Hazâyinul-maâniy, I6-316;

= **ni ravâna ayla-** — köz yâşı âkızmâk:

Ul közümgâ çün yetib taskin tâpıb giryânlığı,
Közdin âlğaç, yâna aşkımnı ravâna aylaram.

Hazâyinul-maâniy, IV6-434;

= **ârit-** — közyâşni artmâk:

Ey Navâiy yenâ pinhân etma ul yâ ruq'asın,
Çün saña uldur hamişa aşk âritmâk birla eñ.

Hazâyinul-maâniy, III6-366;

= **âk-** — közyâşı âkmâk:

Sâvuğ âhıkim çekarmen, garm olur âkmâkka aşk,
Çaşmalarda suv bolur ıssıg, havâ bolğaç sâvuk.

Hazâyinul-maâniy, III6-323;

= **sâç-** — közyâşı tökmâk:

Sâçıb aşk, ul mayni noş aylar çâğı,
Yub ilik islâmu imândin dâğı.

Lisânut-tayr, 82-6;

= **sâçıl-** — közyâşı sâçılmâk:

Közdin saçıldı aşku köñül oti berdi bar,
Ul nav ot çıkardı acab tavr dânadur.

Hazâyinul-maâniy, II6-190;

= **tök-** — yığlamak:

Za'farâniy yüzda gülgün aşk tökmak ne âsıg,
İşva körgan dañr bağının güli ra'nâsedin.

Hazâyinul-maâniy, Ia-162;

= **ķanın âķız-** — köz yaşı âķızmaq, ķan yığlamak:

Furķatıñ neş saçı yürakimga,
Aşk ķanın âķızdı bu etakimga.

Münşaat, 172;

= **i niyâz ayla-** — köz yaşı tökib yâlvârmak:

Bir keça aşkı niyâz aylab ravân,
Bolmış erdi yığlamâkdin nâtavân.

Lisânut-tayr, 88-13;

= **din ancum tök-** — ota alamli yıglaş:

Aşkdin ancum töküb gardun kibi,
Yığlabân laylivaşı macnun kibi.

Lisânut-tayr, 90-18;

= **yolın tut-** — yığını bas kılmak, köz yaşı âķışını töhtatmak:

Aşk yolın tut, Navâiy, hâki pâyi birlakim,
Ġussa bar berür kayânkim, saçsam üşbu dânani.

Hazâyinul-maâniy, Ia-405.

AŞKBÂR — yaş töküvçi, köp yıglâvçi:

Mavlânâ Lütfiy... bir kün bahâr ayyımâidakim, bulut âşık közidek aşkbâr va ul
aşk ķatarâtidin ħar biri ma'suķ va'dasidek bir mavĥum târ âşkâr kılr erdi.

Macâlisun-nafâis, 252;

Ammâ “*al-ma'muru ma'zurun*” hükmi bila otluğ âhı düdidin aşkbâr köz suvi
birla mürakkab kılıb...

Münşâât, 107;

= **ayla-** — yığlamâk, köz yaşı tökmâk:

Çün ânıñ birla teñiştürdi özin,

Nâla kıldı aşkbâr aylab közin.

Lisânut-tayr, 178-13;

= **et-** — yığlatmâk:

Közümni şam'i camâliñ furuği birla yârut,

Tañ âtguça keçalar aşkbâr kılma meni.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-611.

AŞKNÂK — yaşlı, yığılı; =**ayla-** — közidan yaş âkızmâk, közini yaşlanırmâk,
yığlamâk:

Nadâmat közin aşknâk aylabân,

Ḥamul suv bilan gusli pâk aylabân.

Saddi İskandariy, 24063.

AŞKÂL — 1.türlar, şakllar: ḥillar:

...barça el ul baḥr aḥvâlini va ul vazn aşkâlini ma'lum kılğaylar.

Mezânul-avzân, 5;

Bazlu karam şevasiniñ ḥâli bâr,

Lek neçükkim kerak aşkâlibâr.

Ḥayratul-abrâr, 86-6;

2. geâmetrik şakllar, suratlar:

Bilik bâbıda ḥar biri âlame,

Falak râan aşkâliga maḥrame.

Saddi İskandariy, 296a14;

Taḥarrük tâpıb kılki taḳdir aḡa,
Bolub kavn aşkâli tasvir aḡa.

Saddi İskandariy, 274a21;

3. kıyâfa, köriniş:

Işḳda men kibi Macnun yasadı kılki ḳazâ,
Layli aşḳâlini dildârıma mânand ḳılıb.

Hazâyinul-maâniy, IV6-61;

4. işkallik, çigallik; müşküliklar:

Keldiyu arz ḳıldı ahvâlin,
Âlidin raf ḳıldım aşḳâlin.

Sab'ai sayyâr IX-154;

5. âsmân cismlariniñ ma'lum bir paytda ḥâsıl ḳılğan alâḥida geâmetrik şakli
(astrâlâgiyada bunday şakllarniñ ḡar biri öz ma'nâsiga ega):

Band etibdür cadal ahli işin aşḳâl andâḳ,
Kim ne “*Miftâḡ*” aḡa ta'sir ḳılur, ne “*Talḡis*”.

Hazâyinul-maâniy, Ia-220;

= **i sipeḡr** — âsmân şakllari:

Eḡsân birâvga siyratü sân keldi,
Aşḳâli sipeḡr âllida âsân keldi.

Nazmul-cavâḡir, XV-18.

AŞKÂNİY — ḳadimgi Erân pādşâḡlariniñ bir sülâlesi:

Arduvân binni Yalâş aşḳâniylarniñ sonḡi pādşâḡı erdi.

Tariḡi mülûki acam, 515.

AŞKPÂŞ — köp yıḡlâvçı:

Kimni püşaymânḡı etib aşkpâş,
Gavḡari maḡsud aḡa ḡar ḳatra yâş.

Hayratul-abrâr, 155-5.

AŞKREZ — köz yaşı töküvçi, yıǵlâvçi:

Çaşma körüb baskı ham andın sitez,
Bir köz olub öz ğamidin aşkrez.

Hayratul-abrâr, 147-15;

Nâzanin başın koyub qoynıǵa tez,
Yüzda boldı kirpikidin aşkrez.

Lisânut-tayr, 91-15;

= **bol-** — yıǵlâkı bolmâk, köz yaşı tökmâk:

Şayh âh urdiyu boldı aşkrez,
Dedi: ey köñlümga sâlgan rustahez.

Lisânut-tayr, 78-20.

AŞKREZLİK — köz yaşı tökişlik, yıǵlaşlık:

Köñül âtaşanezligi bila köz aşkrezligi şarhida bir neça parişân bayt murattab
kılıldı.

Münşâât, 107.

AŞKREZÂN — köz yaşı töküvçi, yıǵlab türüvçi:

Bâşı üstida Bânu aşkrezân,
Qarârı sabri köñlidin gürezân.

Farhâd va Şirin, VII-310;

= **ol-** — yaş tökmâk, yıǵlamâk:

Laylidin olub tarab gürezân,
Tañ şam'idek oldı aşkrezân.

Layli va Macnun (Hamsa), 829.

AŞKFİŞÂN — köz yaşı sâçuvçi, yıǵlâvçi:

Fırâk kâclari birla, vahki, ne otlar

Bulutdek aşkfişân közlarimga çâkıludur.

Hazâyinul-maâniy, I6-210.

AŞKFIŞÂNLİĞ — köz yâşı saçuvçılık, yığlaş, yığlâklık:

Bas ettim aşkfişânlığ çü zâhir ettiñ yüz,
Neçükki mehr körüñaç niñân bolur yulduz.

Hazâyinul-maâniy, II6-209.

AŞRAF — 1. şarafli-râk, eñ şarafli; uluğ, izzatli, âliy zât:

Ul biri rahmat malâyikidin aşraf va bu biri saâdat sipehridin arfa' köründi.
Münşâât, 133;

2. *ism.* Aşraf XV asrda icâd etgan “*Hamsa*” navis şâirlardan biri:
Yana çün “*Sab'ai sayyâr*” rasacin zamirim bağlabtur, Aşraf “*Haft paykar*” niñ yetti hurvaşin peşkaşimğa yarâglabtur.

Muḥâkamatul-luğatayn, 23;

Bu söz ki-âfarinişdin aşradurur,
Anıñ dâğı mavzuni altafdurur.

Hazâyinul-maâniy, Ia-468;

= **i avsâf** — eñ âliy, şarafli sıfat, hususiyat:

Neça saḥâ aşrafi avsâfdur,
Müfrit agar aylasañ isrâfdur.

Hayratul-abrâr, 86-3;

= **i ḥalk** — yaratılğan mavcudâtlarniñ eñ uluğı:

Bu kim aşrafi ḥalk insnâ erür,
Ki ḥaḳ sırrı zâtıda pinñân erür.

Saddi İskandariy, 301619.

AŞRİ'A — içimliklar:

... aşriba va favâkih va hulviyât hamul at'imağa yaraşa mükarrar erdi.

Hâlâtî Paḥlavân Muḥammad, 534.

AŞRÂF — şarafli, e'tibrâlı kişiler; âliy zâtlar:

Hâca Arzal - Kirmân mülkiniñ aşrâfidindur.

Macâlisun-nafâisi, 188;

Akâbir va aşrâfni ta'zim yüzidin meḥmân kıldım.

Maḥbubul-ḳulub, 6;

= **inbisâti** — uluḡlar suḥbatı, ḥursandçılığı, şâdlığı, ḥuşçaḳçaḳlığı:

...aşrâf inbisâti va ḥavas ikrâmı va avâm ġavġası, zâlim ibrâmı va mazlum alâlâsi...

Vaḳfiya, 720.

AŞTAR — aruz vazniga âid termin, ruknlardan biriniñ nâmı:

Ammâ furu'i mafâilun-maḳbuz; mafâiylyu--makfuf, mafâulun - aḥram; mafâ'ulu - aḥrab; fa'ilun-aştar...

Mezânul-avzân, 12.

AŞ'ÂR — şe'rlar, ġazallar:

...hattâ türk şuarâsıkim, fârsiy til bila raḡin aş'âr va şirin ġüftâr zâḥir ḳılurlar.

Muḥâkamatul-luġatayn, 6;

Navâiyiniñ aş'âridin neça bayt

Meniñ ḥasbi ḥâlim tâpıb türkiy ayt.

Saddi İskandariy, 290613.

AŞĖİYÂ — zâlimlar, yâvuzlar; baḥtsizlar:

Seniñ millatiñdin çü tâpıb şaraf,

Saâdat libâsı kiyib aşĖiya.

Ḥazâyinul-maâniy, IV-12.

AŞĞÂL — maşğulâtlar, işlar:

Dayrda may gadâligiğa aşğâli,
İlgida mayhânaniñ sinük safâli.

Maḥbubul-ḳulub, 61;

Çü may şugli sari bolub mürtakib,
Ul aşğâl olub mucibi köp la'ib.

Saddi İskandariy, 280a11;

= **kasrati** — işniñ, maşğulâtlarniñ köpligi:

Bir kün [Câmiy] Murgâb navâhisida erkanda mülâzimat maşakḳati va aşğâl kasratidin iztirâr yüzlañanda alar ḥizmatıga bir kişi yubarıb, bu rubâiyni ruḳ'ada arz kıldım.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 701.

AŞḤAB — âḳ, âḳış boz ât:

Emastur aşḥabınıñ tört ayâğ ilinda ḥinâ,
Ki köñlüm içra kılib cilva, kirdi ḳanımğa.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-541;

Öyla maydân içra kirmiş tund ul çâbuksuvâr,
Kim degaysen çarḥ üza sekretgüsidür aşḥanın.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-451;

Tünü kün adḥamiyu aşḥabini,
Çarḥı tavsannıñ ikki markabini.

Sab'ai sayyâr, (Ḥamsa), 882.

A'VÂD — ḳuruḳ savlat; **zümrai a'vâdu takâsul** — bir töda bekârçı, meḥnatga boyin egmâvçi:

Ne bolğusidur aḥli tacâḥul ḳadri,
Yâ zümrai a'vâdu takâsul ḳadri,
Yok dayrda arbâbı tağâful ḳadri
Beḥad bolur aşḥabı tavakkül ḳadri.

Nazmul-cavâḥir, XV-39.

A'DĀ — düşmanlar:

Ālamda ħargiz dostluħ kişi düşmansız bolmaydur va aĥbāblıħ ādamı a'dāsız tāpılmaydur.

Münşaât, 101;

Ĥar ne kim kāmı müyassar bolsun,

Barċa a'dāġa muzaffar bolsun.

Ĥazāyinul-maāniy, IVa-411;

= **sipāhi** — düşman laşkari:

Tıyīb a'dā sipāhin miñ ħârıdın,

Dema bir sârıdın kim, ħar sârıdın.

Farĥād va Şirin, 148.

A'DĀD — sânlr, sanâqlr, ĥisâblr:

Tariĥi va abyâti a'dâdi...

Sab'ai sayyâr, 93;

= **ida tut-** — sâġa ħoşmâħ, ħatârda sanamâħ, ĥisâbġa ħoşmâħ:

Muarriĥlar Cāmaspni mülük a'dâdida tutmaydurlar.

Tariĥi mülüki acam, 520.

A'YĀN — uluġ martabalılar, asl zâtlar, tanıklı, atâklı kişilar;

= **i ĥazrat** — (pâdşâĥ) ĥuzuridagi mansabdârlar:

Ul pâdşâĥı zamānnıñ arkâni davlat va a'yâni ĥazrati va âlıyşân umarâ... alarnıñ [Câmiynıñ] âstâniġakim... taşrif keltürürlar erdi.

Ĥamsatul-mutaĥayyirin, 697.

A'CUBA — acâyib, ĥayratġa sâluvċi narsa; nâyâblıklar:

Bu a'cubalar kim aġa berdi dast,

Caĥândârlar ħadri taptı şikast.

Saddi İskandariy, 25468;

Ul kavmdin a'cuba halâyık bolmas,
Kim me'dalari harâm yeridin tolmas.

Maḥbubul-ḳulub, 19.

A'CUBALIḲ — acâyiblik, ğarâyiblik:

Işık arâ bu nav' olur a'cuba köb,
Körgüzüb a'cubalıḳ mansuba köb.

Lisânut-tayr, 92-12.

A'ZAM — kattarâḳ, uluĝrâḳ; eñ uluĝ, ülkan:

Agarçı ışık bahri hacri daryâsedin a'zamdur,
Valekin gar kiçikrâḳdur, pur âfatrâḳdurur Ḳulzum.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-411;

Ulki payĝambarĝa ḥamdâ erdi ul,
Şübḥasız Fârûḳi a'zam erdi ul.

Lisânut-tayr, 14-1;

= **savâd** — katta şaḥar:

Base şaḥri a'zamĝa berdi kuşâd,
Ki Maĝrib zamın keldi a'zam savâd.

Saddi İskandariy, X-295.

A'ZÂ — 1. tana a'zâları, kısmaları:

Işık dın yokkim sâvuĝdin âtaşın gül istabân,
Tâpmaĝandın bülbül a'zâsida par sincâb erür.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-212;

Barça cavâriḥ bila a'zâda teñ,
Suratı nav'iyu ḥayu lâda teñ.

Ḥayratul-abrâr, 73-3;

2. badan, tana, gavda:

Tabli birla tâcını sindurdılar,
Darra a'zâsın yalañlab urdılar.

A'LAM — ota dānā, katta ilm egasi, dānişmand:

Har ilmda bir kişiki a'lam,
Yetgaç āça ālmay āllida dam.

Layli va Macnun, 57615;

Çün Navāiy na'tiñ ayturğa tilar bolğay alam,
Ne acab gar bolsa bāt ālimlar içra a'lame.

Ḥazāyinul-maāniy, IVa-327;

= **i ulamā** — ālimlarniñ eñ bilimdāni:

Ḥāca Fayzullāḥ Abulaysiy... Samarqand a'lami ulamāsı erdi.

Macālisun-nafāis, 32.

A'LĀ — 1. āliy, yūksak, baland:

Kadriñ yetti çarḥdin muallā,
İlmiñ ḥud ikki caḥāndin a'lā.

Layli va Macnun, 50;

Yetmagay adnādin a'lāğa şikast,
Bolmagay aşraf aḥas āllinda past.

Lisānut-tayr, 20-15;

2. üstün, yūksakrāḳ, āliyrāḳ:

Garçi ul anfāsi Masihādurur,
Martaba andın muña a'lādurur.

Ḥayratul-abrār, 173-20;

= **maḳām** — yuḳārı, yūksak martaba, orinli, daraca:

Rütbeda andaḳ aña a'lā maḳām,
Kim bolubān çarḥ aña adnā maḳām.

Ḥayratul-abrār, 80-23.

A'LĀM — bayrāḳlar:

Zāḥir etti şavḳ islāmını ḥam,

İsâ ruḥillâhi a'lâmini ḥam.

Lisânut-tayr, 92-6.

A'MÂ — kör, soḡir; bilimsiz, nâdân, beḥabar:

Özin a'mâ körüb arbâbı biniş,
Qarâ bâşkan kişidek âfariniş.

Farḥâd va Şirin, 163.

Ḥirad ḡayb ilmida a'mâdurur,
Ki bilmaski tâñla kelür, nedurur.

Saddi İskandariy, 292a2;

= **kel-** — bilimsizlik, âcizlik kılmâq:

Faqr arâ andâq daḡâyıḡdurki, ıññ añlar anı,
Kim anıñ darkida a'mâ keldi aḡlı ḡurdabın.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-455.

A'MÂL — amallar, işlar, kılışlar:

Çün ḥaşamu ḡayldin ayrılḡasen,
Deki bu a'mâl ila ne kıḡasen.

Ḥayratul abrâr, 75-26;

Ul safar asbâbı sâliḡ a'mâldur va ḡamida ḡisâl.

Maḡbubul-ḡulub, 151;

= **i ḡabâiḡ** — yâmân, razılâna, ḡabiḡ kılışlar:

a'mâli ḡabâiḡidin şarmandalıḡdur va af'âl fazâiḡidin sarafkandalıḡ va
âḡâḡlıḡdur.

Maḡbubul-ḡulub, 64.

A'MÂLIḡ — körlik; nâdânlık, bilimsizlik:

İññ şiddati aczidin közini a'mâlıḡḡa ḡitâb kıḡanı base dardmandâna tüşübtür.

Macâlisun-nafâis, 236.

A'ÂDÎ — düşmanlar:

A'âdîsi kâsd aylabân cânığa,
Kılıç la'lgün kıldılar kânığa.

Saddi İskandariy (Hamsa), 1354.

A'RÂB — arablar; badaviylar; sahrâyı arablar:

Bilmañmu şukuğu savlatimni,
A'râb arâ mâlu şavkatimni.

Layli va Macnun, 6862;

Ul vâdida a'râb üylarin tikib, cilva berib, bağğa kıyururlar ermiş.

Mezânul-avzân, 8.

A'RÂZ — asl bolmagan, tasâdif, alâmat, işârat falâkat:

Bu a'râz arâ cavhari zât aña,
Kılıb pâk gavharlık isbât aña.

Saddi İskandariy, 244619.

A'TÂF — meħribânliklar, marħamatlar:

Bâşım kökka yetgay ul altâfdin,
Namudâru âyini a'tâfdin

Saddi İskandariy (Hamsa), 1435.

A'KÂL — aqlırâk; eñ aqlı:

Munuñdek faslkim, tün müşkini çarh etti kâfuriy,
Sabuħiy maydın ulkim bolsa lâya'kıl erür a'kal.

Hazâyinul-maâniy, I6-384;

= **i rözgâr** — zamânasiniñ eñ aqlı kişisi:

Nedinki erür a'kali rözgâr,
Halâyıkka aql içra âmozgâr.

Saddi İskandariy, 318.

AYUHAŞ - ŞAYH — ey şayh:

Sordılarki, ayuḥaş-şayḥ, qayân bārursiz?

Nasâyimul-muḥabbat, XV-107.

AYA — 1. ayamâk, avaylamâk, eḥtiyât kılmâk, saqlamâk:

İtlarin ânıḡ ayab başımın kılmân tu'ma ḥam,
Işk yüz türlük baliyat başıma keltürgali.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-637;

Nafis acnâsni ayab çâpân kıymasa... munde kîşi ḥâca emas, muzdurdur.

Maḥbubul-ḡulub, 41;

2. kızḡanmâk:

Mir Yâdgârbek... ḥeç nımasin bulardan ayamas erdi.

Macâlisun-nafâis, 42.

AḠABA // AḠBA — kıyınçılık, maşâḡḡat; ḡâvli, tosıḡli, kıyınçılıklı, maşâḡḡatli, ḡatarli yollar, tâḡ yollari:

Çıḡarḡa çü kıldım azimat dürüst,

Ḡadam urdım ul aḡba yolıḡa çüst.

Saddi İskandariy, 9;

Ammâ musâfirḡa yol suubatiniḡ saḡulati üçün va vâdi yarâḡlıḡınıḡ daf' şiddati üçün va yâmân aḡabalarkim, âldıḡa kelür va azim muḡâtıralarki vâke' bolur.

Maḥbubul-ḡulub, 151;

Aḡbalar anda baliyat tâḡıdın,

Gardlar közga acal tufrâḡıdın.

Lisânut-tayr, 100-8.

AḠABÂT —kıyınçılıklar, maşâḡḡatlar; azâb-uḡubatli, maşâḡḡatli yollar, tâḡ yolları:

Ul aḡabâtdin va anda yüzlaḡan ḡatarâtdin musâfirni ḡâdi ötkarür va kâmil murşidniḡ irşâdı maḡsadḡa yetkürür.

Maḥbubul-ḳulub, 151.

AḲVİYÂ - ḳaviylar, uluḡlar; küçlilar:

Aḳviyâ tanḡa urub tıyḡı caḡâ

Közümga ıgnalar urdı zu'afâ.

Muntaḥabul-luḡat, 156a.

AḲVÂL — gaplar, sözlär, rivâyatlar:

Avvalḡı ḳısm - ḡalâyıḳ aḡvâl va af'âl va aḳbâliniḡ kayḡiyati.

Maḥbubul-ḳulub, 8;

Püşaymân bolup degan aḳvâliḡa,

Büzüldi base köñli el ḡâlîḡa.

Saddi İskandariy, 251618.

AḲD — 1. band; bağlaş, tügün; nikâḡ:

Ây birla ḳuyâşni ayladı aḳd,

Vâşı üza sâçtılar base naḳd.

Layli va Macnun (Ḥamsa), 817;

Rıştasi aḳdi tüzülgani va ul giriḡ maḡkam bolmasdın burun üzülgani va bir
âşık ma'suḳi vaslidin kâm tâpḳani...

Layli va Macnun, 8565;

Layli gavḡarin Macnun aḳdi silkiga târtar üçün...

Layli va Macnun, 39;

2. tanlaş, iḡtiyâr etiş:

Çarḡ arusiḡa yoḳ garçi yamânliḡ şîâr,

Aḳdiḡa mayl etmekim, şâḡıdı badḳâratur.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-83;

= **amri** — nikâḡga dâir ḳılınadigan işlar:

Çün ḡisârîḡa nâḡaḡân yetsa,

Aḳd amrini âşḳâr etsa.

Sab'ai sayyâr, 119-16;

= **bazmi** — nikâh toyı:

Aqd bazmini kılgalı âbâd,
Göyiyâ bu maḥal edi miâd.

Sab'ai sayyâr, 147-16;

= **misâhi** — nikâh şartları:

Tutub ilgini bu söz ayturda rüst,
Kim ul aqd misâkın aylab dürüst.

Saddi İskandariy, 29067;

= **u kâbin** — nikâh va kalın:

Köz istida ulça rasmu âyin,
Cân ortada olça aqdu kâbin.

Layli va Macnun, 75a13;

= **i tazvic** — nikâhlaş:

Çün boldı maḥalki aqdi tazvic
Bergay bu nişât işiga tarvic.

Layli va Macnun (Ḥamsa), 829;

= **ayla-//et-//kıl-** — nikâh kılmâq, nikâhiga âlmâq; tanlamâq, intihâb etmâq;
egallamâq, qolga âlmâq:

Aḡa aqd aylab közüm nurini,
Közüm içraki parda masturini.

Saddi İskandariy (Ḥamsa), 1403;

Tâki köp ḥarc aylabân acnâsu naqd,
Râm etib ul dilrabâni kıldı aqd.

Lisânut-tayr, 119-5;

Caḥân şöḥinki, el maḥbubidur, ahd ayladıḡ, lekin
Taammül kılki, ne lâzımkelür bu kadḥudâligdin.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-245;

Caḥān makkārasi dilkşadur, amma kimki aqđ etsa,
İpak cân rıştasi yarmâk aña dîn naqđi kâbindur.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-184.

AQĐAM — peş; ilgarirâk, âldinrâk; eñ ilgari, eñ avval; yuqârı, âliy; =**kör**- — üstün bilmâk:

Pâdşâḥ davlati maslaḥatin barça işda muqaddam tutmâk vâcibdur, teñri
amrini andın ḥam aqđam körmak farz.

Münşaât, 103.

AQĐAS — eñ muqaddas; pâkrâk:

Bas muni andâsi muqaddas degil,
Balki muqaddas dema, aqđas degil.

Ḥayratul-abrâr, 173-22.

AQĐAM // İQĐAM — qadamlar, âdımlar, ḥarakat; ergaşış, amriḡa yüriş:

Amriḡa iqdâm âdatdur maña,
Çün arâ kıldım saâdatdur maña.

Lisânut-tayr, 125-11;

= **ur**- — qadam qoymâk, yol bâsmâk:

...bu ḥâksâri parişânrozgâr...ḥar nav' işk va suratda aqđam urdum.

Maḥbubul-qulub, XIII-7.

AQĐAḤ — qadaḥlar, kâsalar, may piyâlalari:

Çün kuyâş lâlasi tâñ gülşanidin
Çıqtı, tut lâla masallik aqđâḥ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-106;

Köñülni muḡbaça âldı, muḡâna tut aqđâḥ,
Ki yok salâḥ ila bolmâḡlık emdi bizga salâḥ.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-121.

AQİDA — 1. işânç, e'tikâd, iḥlâs:

Fârsiy aş'ârdin hazratı Hâca Hâfiz Şerâziy devânîğa köp aqıdalari bâr erdi.

Hâlâti Sayyid Hasan Ardaşer, 527;

Senin aqıdan anıñ yahşı aytmâkığa bârur, sen bekanursen?

Hâlâti Pahlavân Muḥammad, 535;

2. tüşünça, fikr; bilis:

Çin der elga cân ḥatari, ḥayrga dalâlat kılguvçığa ölüm zararı.
Haḳ anıñ [zâlim pâdşâhnıñ] ḳâşıda bâtul, ḥiradmand anıñ aqıdasida-câḥil.

Maḥbubul-ḳulub, 13;

...tâ ul cam'ğa faḳirniñ söziniñ sıdḳı tamâm zâḥir bolub, öz aqıdalaridin
aylanıb, faḳirniñ aqıdasığa keldilar.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 697;

= **ḳıl-** — işânc ḥâsıl etmâḳ; gümân ḳılmâḳ; e'tiḳâdli bolmâḳ:

Teḡri ḥânın âçuḳ aḳida ḳılıb,
Ḥalkḁdin rozi istagan gümrâḥ

Ḥazâyinul-maâniy, II6-693.

AḲİLA — aḳıllı ḥâtin; zaifa, çâdırga öralgan ḥâtin; zaif, âciz:

Kirsañ fanâ tarıḳığa, devânavâr kir,
Ul vachḁdinki, aḳl bu yolda aḳıladur.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-150.

AḲİḲ — ḳızıl raḡlı ḳımmatbaḥâ tâş, aḳıḳ:

Ul durci aḳıḳu la'li serâb,
Közümdin âḳızdılar dūrri nâb.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-387;

= **i beḡaş-** — tâza, sâf aḳıḳ; ḳızıl may, mayniñ ḳızıllığı:

Bir nafas mutrib surudi dilḳaşedin bâda tâp,

Bir zamân sâkiy aqîki begâşidin kâm tut.

Hazâyinul-maniy, II6-76;

= **i nâb** — sâf, tınık aqîk:

Aql sarrâfi labıñ rañinu nâzik söz bila
Tâptı gülgün rısta otkargan aqîki nâbdek.

Hazâyinul-maâniy, I6-343;

= **i Yaman** — Yaman aqîki:

Lâla kibi yâkut, kâdah yok tubiga dürd,
Bir şîşa may andâkki aqîki Yaman erdi.

Hazâyinul-maâniy, IV6-608.

AQL — idrâk, zehñ;

Yüz ganc kişiga aqlidin hâsıldur,
Yoktur aña faķru faķakim âķıldur.

Nazmul-cavâhir, XV-49;

Kişiniñ bu vaķt ikkidur hâlati,
Erür aqlı yâ nafsiniñ kuvvati.

Saddi İskandariy, 280a4;

2. dânalik, bilimdânlık; faħm-idrâk:

Dedukkim, cunûnuñga âğâz emiş,
Caħâlat saña köpü aql âz emiş.

Saddi İskadariy, 257a12;

= **aħli** — aķllılar, ĥuşyâr âñ egalari:

Ey piri ĥirad, köñlüma köp kılma nasiĥat,
Nevĥünki, cünun aħliĥa aql aħli ķatılmas.

Hazâyinul-maâniy, II6-232;

= **vasvâsi** - aql vasvasasi; maftunlik; aql tölķini:

Aql vasvâsi ĥarâb etmiş meni ĥuccat bila,

Sâkıyâ, bir ays câmi tut maḡau âni eḡ.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-366;

= **deḡḡâni** — âḡli tüşünça, mülâḡaza; tacribali, âḡli kişi:

Yüzün köp açma, ḡâḡı söz degilkim, aḡl deḡḡâni,
Ne gül israfını yaḡşı demiş, ne ḡünça imsâkin.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-459;

= **köyi** — aḡl-idrâk yoli:

Telbarab ḡar dam bolur ḡâyib Navâiy, neçakim,
Bizga âni aḡl köyi sâri başḡarmâḡdur iş.

Ḥazâyinul-maâniy, III-251;

= **mezâni** — âḡ, aḡl ölçâvi, tarâzusi:

Nazar aylasaḡ aḡl mezâniḡa,
Kim olḡayki kirgay kişi sâniḡa.

Saddi İskandariy, 256616;

= **müḡandislari** — dânişmandlar, âlimlar; bilimdânlar:

Darkida ḡâsır bolubân ḡislari,
Çün körübân aḡl müḡandislari.

Ḥayratul-abrâr, 9-7;

= **âllida** — âḡli tüşüniş boyıça; aḡlan:

Aḡl âllida teḡdürür yoḡu bâri âniḡ.

Nazmul-cavâḡir, XV-22;

Aḡl âllida besabab köründi,
Ândın maḡa bas acab köründi.

Layli va Macnun, 7467;

= **piri** — tafakkür üstâzı; farâsatli kişilar:

Aḡl pirikim malak ḡayliḡa erdi muḡtadâ,
Ul pari ışıḡı arâ bâziçai atfâldur.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-163;

= **sarrâfi** — aql bahâlavçisi:

Ul ne gavhardurki, cân mülki hîrâcî tâpkasen,
Aql sarrâfi agar kılsa bahâsın filmasal.

Hazâyinul-maâniy, II6-386;

= **üyi** — miya, fikru-hayâl:

Macnunvaşim ilgida kâdah, cavhasida hay,
Bu aql üyin buzdiyu ul zuhd asâsin.

Hazâyinul-maâniy, IIa-267;

= **hirmanî** — aql mücassamlığı, yıgındısı:

Câm barqıdınmu zuhdum hirmanin kül kılmadım,
Bâda saylıdınmu aqlım hirmanin indurmadım.

Hazâyinul-maâniy, IV6-413;

= **çiri** — aql küçi, aql kuvvati:

Ki nâgağ hîrad piri muhib urdı va aql çiri yüzümga yügürdi.

Hazâyinul-maâniy, IV6-464;

= **eşigi** — aql eşigi; aql yoli, ânli yol:

Cünun bu bolsakim, yağdı parivaş tıflar taş,ı,
Münâsibdur bu taşlar aql eşiggin kılğalı masdud.

Hazâyinul-maâniy, I6-135;

= **oti** — zehñ ötkirliği, huşyârlık:

Öçürdi aqlım ötin, balki yıktı dinim üyin,
Ne anladımki, ne sayli balâ emiş bâda.

Hazâyinul-maâniy, III6-526;

= **kuşi** — aql kuşi:

Parivaş tıflardin har zamân ârtar cünunumkim,
Berürlar huşu aqlım kuşlariga taş âtardın ram.

Hazâyinul-maâniy, IIa-237;

= **hısâbı** — âñ dâirasi, çegasi:

Aql hısâbıdın erür bas yırâk,
Buhl bu cüduñdin erür yahşırâk.

Hayratul-abrâr, 86-7;

= **din begâna** — aklıdan âzgan, esi past, telba:

Halk mâlın kiydürganni devâna derlar va yârug künda şam'i kâfuriy yâkğanni
aqlıdın begâna derlar.

Maḥbubul-ḳulub, 111;

= **i cavḥarşunâs** — yetük, kâmil va sözniñ yaşirin sırlarını yahşi tüşünüvçi
nâzik ta'b kişilarniñ idrâklisi:

Ki ḥar lafzını aqlı cavḥarşunâs

Körüb cavḥari fard aylar ḳıyâs.

Tariḫi mülûki acam, 525;

= **i zâyil** — aqlı ketgan, aql ketişi, aqlsız bolıb ḳalış:

Hayrat aylar tilni güngü lâl ḥâm,
Aqlı zâyil, ḥuşni pâmâl ḥam.

Lisânut-tayr, 166-12;

= **i zulmâniy** — hira aql, otmas zehñ:

Saḡa yetişmasa tâñ yoḳ bu aqlı zulmâniy,
Ki meḥr şam'iğa parvâna bolmadı ḥuffâş.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-260;

= **i küli** — eñ yetük barkamâl aql:

Aqlı kuli ḥayratda zâtıñ bâbıda,
Zât yoḳ ḥar bir sıfâtıñ bâbıda.

Lisânut-tayr, 202-3;

= **i maslaḥatbin** — maslaḥat körsatüvçi, toḡrı yol, toḡrı fikrga yollâvçi aql:

Çü sen sarhuş çıkıb köñlakça rahşingä berib cavlân,
Bolub şaydâ köñül, beñâl aklı maslañatbi ñam.

Hazâyinul-maâniy, IIa-240;

= **i mücarrad** — abstrakt aql, sâf (nâcismi) aql:

Ñam hayâda körgüzüb aklı mücarrad paykarin.

Ñam safâda añlatıb ruñi mücassam suratin.

Hazâyinul-maâniy, IIIa - 394;

= **i müstañim** — barñarâr, ikkilanmaydigan, müstañil aql, barñarâr fikrli
âdam:

Ammâ tab'i salim va aklı müstañim şânıdın budurkim kıla âlñanña öz ñalığa
muñâfız va öz ñalığa mülâñız bolğay.

Münşaât, 144;

= **i muñâsib** — fañm-farâsatga bolsunuvçi, âñ aql, idrâk:

Ki aklı muñâsib şitâb aylasa,

Deyilgan zamândın ñisâb aylasa.

Saddi İskandariy, 323613;

= **i âz** — aqlıdan adaşmâk, aqlını yoñâtmâk:

Ñandâñini vañm anıñdek kâzıb,

Kimki bâñıb ña'riga aklı âzıb.

Ñayratul-abrâr, VI-22;

= **i salâñ** — toğrı, sağılâm fikr:

Ne asar islâmu imân keşidin,

Ne nişân aklı salâñ andeşdin.

Lisânut-tayr, 87-11;

= **i sarkaş** — itâatsız, ñaysar, boyın tâlâvçı aql:

Subñanâllâñ ne vasi' dargâñ va ne fari' bargañdurkim, anda pil ñartumi paşşa
ñartumiğa zabundur, ne acab agar aklı sarkaş mabñut va ilmi sarnigündür.

Maḥbubul-ḳulub, 106;

= **i sitamḳāra** — cabr-zulm ḳıluvçı, caḡa yetkazuvçı aḳl; ıṣḳ yolini tösadigan aḳl:

İṣḳ eritür aḳlı sitamḳārani,
Şu'la neḳükkim suv ḳılur ḥārani.

Ḥayratul-abrār, 113-10;

= **u faḥmi ḥürdadān** — nāzik, barkamāl aḳl-faḥm:

Ziḥi anda makān tāpıbki, yoḳ mümkin makān anda,
Yetib andāki, yetmas aḳlu faḥmi ḥurdadān anda.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-45;

= **i ḥudbin** — faḳat özini öylâvçı, özi ḥaḳıdagina fıkr yürütüvçı şahs:

Desaḡ ıṣḳ daştını ḳat' aylayın,
Kerakmas böyla aḳlı ḥudbin saḡa.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-23;

= **i ḥürdabin** — ötkir, sezgir, nāzik aḳl, faḥm-idrâkli:

Tāpmâğıdın nâümid olḡanda aḳlı ḥurdabin,
İstabân ḥudbin meni közgüga ḳıldı robarâḥ.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-702;

= **âl** — maftun etmâḳ, ḥayrân ḳâldırmâḳ:

Köñül birla ḳarârı sabru ḥuṣu aḳlım âlmıṣsen,
Çü yettiḡ, cānnı taslim aylayinkim, budurur ḳâlgan.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-250;

= **örgat-** — âḡli, aḳllı ḳılışga intilmâḳ: yolga sâlmâḳ:

Zâḥidâ, berma maḡa köp pandkim, ḥayvânça bâr,
Telba itni âḳıl insân istagan aḳl örgatib.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-41;

AḲLAN — aql yüzasidan:

... bu camâatni qatl kılmâq şar'ai va aqlan münâsib ermas.

Tarihi mülûki acam, 514.

AḲLZUDÂ — aqlni barbâd kıladigan, aqlndan acratadigan:

Sâkıyâ, tut qadaḥi aqlzudâ,

Kim aḡa yüz ḥiradu aql fidâ.

Ḥazâyinul-maâniy, IVa-417.

AḲLÂYİN — âkıllâna, âkıllarça:

Dedilarkim, bizga sardâre kerak,

Aqlâyın ḥuşkirdâre kerak.

Lisânut-tayr, 94-10.

AḲÂLİM — iḳlimlar, mamlakatlar, kıt'alar, ölkalar:

Ba'zı salâtindekkim, neça iḳlimni âldılar, özga aḳâlim ḥayâli başlarıḡa tüşti.

Maḥbubul-ḳulub, 165;

Ḥam aḳâlimu vilâd etkil ḥiyal,

Ḥam biḥâru ḥam uyunu ḥam cibâl.

Lisânut-tayr, 175-13;

= **i caḥâḡan** — bütün dünyâ, dünyâ mamlakatlari:

Nazmı aḳâlımı caḥâḡni tutub,

Nasri daḡı kışvari cânnı tutub.

Ḥayratul-abrâr, VI-10;

= **i sab'a** — yetti iḳlim, barça kıt'alar:

[Tahtnıñ] tört pâyasşda aflâk va ancum va aqâlımı sab'a suratin hõbrâk vach
ila târtib erdilar.

Tarihi mülûki acam, 522.

AQRAB — çayân; Çayân burci:

[Zâlimlar] kilklari nori aqrab neşi, raiyyat cânıǵa ul neş taşvişi.

Maḥbubul-kulub, 14;

Adldin râstlık tâpıb mezân,
Neşi aqrab samumidin rezân.

Sab'ai sayyâr, 15-19.

AQRABÂ — qarındâş-uruglar, yaqınlar, tuǵışganlar:

Bir kün neça ḥaylu âşnâsi,
Nisbat arâ ḥeşü aqrabâsi.

Layli va Macnun (Ḥamsa), 739;

Şeri gardun ul kişiga boyni bağlıǵ bolǵay it,
Kim eşikiñ itlarin tâpqay öziga aqrabâ.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-13.

AQRÂN — 1. teñdâş, teñ, yaqın:

Dilbarim Şirin bila Layliǵa gar aqrân esa,
Men dâǵı Macnun bila Farḥâdǵa amsâlmén.

Ḥazâyinul-maâniy, III 6-495;

2. yândâşlar, bir-biriga yaqınlar:

...va ḥalâyıq ârasıda takallümde aqrân va amsâlidin imtiyâz va e'tibâr va uluǵ
ât bila âvâza va iştiḥârgaki, ul ḥazratnıñ inâyat va eḥtimamları bâis boldı.

Muḥâkamatul-luǵatayn, 38.

AQSÂ — yuqârı, tör; çet, uzâq:

Yana pâyada qoydı aqsâǵa yüz,

Ne aqsâğa yüz çarhı a'lâğa yüz.

Saddi İskandariy, 23868;

= **bilâd** — eñ uzâk ölkalar:

Qurbân vaqfası boldı, âlamnıñ aqsâ bilâdidin hâlk imâm ravzası tavâfığa yüz qoydılar.

Macâlisun-nafâis, 45.

AQSÂM — kısımlar, ülüşlar, bölaklar:

Agarçı ança köp aqsâm lâzım bolur, ammâ bu yerda ihtisâr üçün üç kısımğa munqasim bolur.

Maḥbubul-ḳulub, 102.

AQTÂB — 1. qutblar:

Ne qutbki tegrasida aqtâb,
Mücgân bila ḥâkrobi abvâb.

Layli va Macnun (Ḥamsa), 748;

2. peşvâlar, avliyâlar:

Ka'bada avtâd ila aqtâb arâ,
Öyla erdikim nabi ashâb arâ.

Lisânut-tayr, 67-19;

= **i zamân** - zamâna uluğları:

Töstilar yolini aqtâbi zamân,
Qılğalı anıñ sulukin imtiḥân.

Lisânut-tayr, 129-6.

AQTÂ' — (nân) bölaklar (i), burda-bölaklar:

Sâyil ḥaritasida andın muḥayyâ aqtâ'.

Maḥbubul-ḳulub, XIII-30.

AQŞÂM — keçkurun, keçkipayt, tün âqşâm:

Şarh ettiki, fitnai havâdis,
Aqşâm ne iş etmiş erdi hâdis.

Layli va Macnun, 8863;

= **zulmati** — tün kârângusi:
Agar zulm etsa âqşâm zulmatidek,
Ham ul dam tıyralik âlamni tutğay.

Hazâyinul-maâniy, III6-701;

= **kuli** —âqşâm ğira-şiraligi, tugaşi:
Maşşâtai sun'unğdurur ulkim nafas içra,
Kün közgüsin aqşâm kulidin kıldı mucallâ.

Hazâyinul-maâniy, I6-23.

AQŞÂMGİ — tündagi, keçasidagi:
Gağ sorukluk andâkki, aqşâmgı hâl
Körünüb sabuhiy çağıda mağâl.

Münşâât, 90.

AĞYÂR — begânalar, özgalar, başkalar; rakıblar, düşmanlar:
Tüzalgay yâr ila bazm visâli,
Vale ağıyârdın ul bazm hâli.

Münşâât, 92;

Körgüzür ağıyâr yüz tühmat niğânı, naylayın,
Yârkim sormay inânur, bu balâni naylayın?

Hazâyinul-maâniy, IIa-283.

AĞZIR — yegülik, âzık-âvkatlar, taâmlar, ğızâlar:

Andâkki, bu ne'mat va ağıziyadin fuğarâ va masâkin va muğim va musâfir
mağzuz erdilar.

Hâlâti Pağlavân Muğammad, 534;

...laziz ağziyanı isirkab kuruq pân emasa, ranci maâş suhulati üçün bolsa...

Maḥbubul-ḳulub, 42.

AĞLAB — köp, aksar; köpçilik; köprâq:

Ul zamângaçakim, ḥalḳnıñ aşaddi va ağlabi a'râb erdilar.

Nacâyimul-muḥabbat, XV-67.

AĞLÂL — güllar, boyıña sâlnadigan band-zancirlar, boyinturuqlar:

Günâḥ aḥli tavḳu zancirga giriftâr, bu zanciru tavḳlari salâsil va ağlâldin namudâr.

Maḥbubul-ḳulub, 44;

Ḥar biri bir ḥay'ati ḥâyil bila,

Bâğlanıb ağlâlu salâsil bila.

Ḥayratul-abrâr, 12-12.

AĞNA- — ağanamâq, yerga yâtıb dumalamâq:

Tâğ etakinda gar ağnarmen cünun ifrâtidin,

İstarmen ul pardani üryân tanımğa çırmamâq.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-174;

Lâlagün maydın kızarmış közlarnıñ ul na'ikim,

Lâlazâr üstida ḥar yân ağlamış bolgay kiyik.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-335.

AĞNAT — dumalatmâq:

Ḥârâ tubiga yâtḳuñ yoq sud agar yüz yıl

Kök atlası üstida cismiñni yâtıb ağnat.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-48.

AĞNIYÂ — bâylar, badavlatlar, öziga toklar:

Fuḳarâ sırka va duşâbi andın, ağniyâ nuḳlu mayi nâbi andın. Günâgün

favâkih bilakim bağda yazyin, çaman mülkida bağlanıb ta'biya va âni.

Maḥbubul-ḳulub, 47;

... ağniyâ va aḥli tamkin va âzâdalar va şahzâdalar... ḥam baḥramand erdilar.

Ḥâlâtî Paḥlavân Muḥammad, 534.

ÂĠÂ — âġa, aka:

Samarḳandda ḳâlganda âġâsınıḡ ḳâtîli anı şahâdat martabasiġa yetkürdi.

Macâlisun-nafâis, 79; ḳ. ÂĠÂ.

ÂĠÂ-İNÎ — aka-uka:

İkki âġâ-inidur tav'amân gümân ḳılġıl,

Ki farḳ yok ârada bolsalar namâyanda.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-703; ḳ. ÂĠÂ-İNÎ.

ÂĠRÂZ — mâddalar:

Ḳılma köñlüḡni savâl aḥli kadu kackuli,

Sâlma bir zarfḳa yüz nav' muḥâlif âġrâz.

Ḥazâyinul-maâniy, III6-280.

AḤAD — bir; yâlgız:

Meḥnatim tâġiça yoktur Uḥudi,

Anı târtarġa meniḡdek âḥadi.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-647;

Şukuḥi bila farridin ḥeç aḥad,

Tâpa âlmay âlida söz derga ḥad.

Saddi İskandariy, (Ḥamsa), 1306.

AḤAḤḤ — eñ lâyıq, münâsib; haqlırâq:

Vazir vizrdin müştâqdur va bu fe'l anıñ zâtıǵa aḥaḥḥ va alyaqdur.

Maḥbubul-ḡulub, 14.

AḤBÂB — sevimlilar, dostlar, yârânlar, sırdâşlar:

Çaman tufrâǵın, ey aḥbâb, arıtmañ zâr cismimdin,

Libâsın sıymaңыз hazl aylabân macnuni üryândin.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-507;

= **mülâḡâti** — dostlar, suḡbatı:

Yok bâdai vasl, âbi ḡayvân ul emiş,

Aḥbâb mülâḡâti dema cân ul emiş.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-755.

AḤBÂBLIḤ — yâru dostlarga ega; yâru birâdarlık:

Âlamda ḡargiz dostluḡ kişi düşmansız bolmaydur va aḥbâbliḡ âdamı a'dâsız tâpılmaydur.

Münşaât, 101.

AḤBÂR — dânişmandlar, ḡiradmandlar, dânâlar, âlimlar:

Kayḡisrav zamânida anbiyâdin Sülaymân alayḡis-salâm va aḥbârdin Silüni va ḡukamâdin Fişâḡurs erdilar.

Tariḡi mülûki acam, 510.

AḤVAL — ḡilay:

Biravki, közi aḡvaldur, çün ḡilḡati ḡalıḡdur - aḡa ne madḡaldur.

Maḥbubul-ḡulub, 136;

May içra aks erür sâkiy, yüzidin anlamân yâhud

Közüm nazzâradin tört oldı yâhud bolmışam aḥval.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-384.

AḤVALLİK — ğilaylik:

Ġayri aḥvallik emastür bil munı,

Ḥâtırınđin maḥvu zâyil kıl munı.

Lisânut-tayr, 166-9.

AḤVÂL — ḥâllar, ḥâlat, aḥvâl:

Ḥar ne kim rây kıldı kelmadi tüz,

Ḳoydı aḥvâliġa tazalzül yüz.

Sab'ai sayyâr, 93-15;

Ey Navâiy, telba könlüm dardu ġam tâġın ƣazar,

Körsaṅ, aḥvâlim degil macnunsıfat Farḥâdima.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-297;

= **i masal** — ḥâkisârlikda namuna:

Ul gadâ çün ıřƣ arâ erdi daġal,

Boldı rasvâliġƣa aḥvâli masal.

Lisânut-tayr, 43-15.

AḤD I — ƣat'iy va'da, söz veriş, ƣasam, şart paymân:

Ḥâlâ ne sözüñġa, ne aḥdıñġa, ne ƣavluñġa, ne ântıñġa e'timâd ƣalıbdur.

Münşaât, 155;

= **i yâlgân** — aldamçı, va'dabâz, bevacfâ, ahdî yâlgân:

Va'dai vasliga etmay olganimni, ey rafîk,
Kılğasen har yerda körsañ ahdî yâlgânımğa arz.

Hazâyinul-maâniy, I6-297;

Ey köñül, ul ahdî yâlgân mehr şartın kıldı, tut,
Ahdini pâyânığa yetkürmayin ayrıldı, tut.

Hazâyinul-maâniy, Ia-112;

= **i mahkam** — öz sözida turuvçı, va'dasi üstidan çıquvçı:

Bolmas emiş dilrabâlar ahdî mahkam, ey rafîk,
Gar kişi derkim bolur tutma musallam, ey rafîk.

Hazâyinul-maâniy, Ia-240;

= **ayla-** — va'dalaşmâk, sözni bir yerga koymâk:

Nutquñni ulusğa öylakim şahd ayla,
Söz talh demasga haq bila ahd ayla.

Nazmul-cavâhir, XV-31;

= **bâğla-** — kat'iy qarâr kılmâk, va'da bermâk:

Taâlâ kâşıda dağı tavgalar kılıb, ahdlar bâğlab, ântlar içib, barçani bozub, teñri
taâlâdin qorqmadıñ.

Münşaât, 155;

= **ni boz-** — va'dani buzmağ:

Qadıñğa kulluğı ahdini nayşakar buzmış,
Ki böyle bir-biridin bandi-bandi ayrıldı.

Hazâyinul-maâniy, III6-594;

= **et-** — kat'iy qarâr kılmâk, söz bermâk, ahdı paymân etmâk:

Vâykim, düşmandek oldı ahdidin begâna dost,

Düşmanım oltursa ahd ettimki tutmay yâpa dost.

Hazâyinul-maâniy, Ia-120.

AHD II — 1. zamâniy; zamân, davr:

Har kaysı öz zamâni payğambariniñ dini rivâciğa va öz ahdı nabisiniñ şar'i taqviyatida sa'yı tamâm va ehtimâmi mâlâkalâm körgüzgaylar.

Vakfiya, 715;

Andâkki, davrniñ arcmandları va ahdniñ sarbalandları ul hazratniñ âliy şân âstânığa yüz yetkürürlar edi.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 697;

2. hayât, ümr:

Kılmadıñ ahdinğa bir ahdiki, kılgaysen vafâ,

Bevafâlar ahdı mundâk göyiyâ ma'ḥud erür.

Hazâyinul-maâniy, I6-154;

= **i band** — qadim zamân, yırâk zamân:

Zamânai raḡâmiz gunâgunlığıdın müddati madid va ahdı baid har nav' şaḡ va sur'atda iḡdâm urdum.

Maḥbubul-ḡulub, 4.

AHDNÂMA — rasmiy şartnâma, bitim:

Ḳaysar Faridun ahdnâmasin körgüzdikim, Rum ḡaysarlari bir dinda bolsalar, kişi taḡyir bermasun.

Tarihi mülki acam, 510.

AHDŞIKAN — ahdini buzuvçı; va'dasi yalğan:

Purşikan zülfün arâ tüştikim, ey ahdşikan,
Yüz şikan sâldı köñüllarga anıñ Һar şikani.

Һazâyinul-maâniy, II6-589.

AHYĀNAN — ba'zan, ahyānda, ba'zı vaqtda, gâh-gâh:

Agar ahyānan yüzdin bir sâlık zâhir yüzidin mürşid piri nâbud ekandur, amma
ma'ni yolidin mavcud ekandur.

Maḥbubul-ḳulub, 152;

Mir Һac... ahyānan birâr ğazal Һam aytur.

Macâlisun-nafâis, 100.

AHZĀN — ğamlar, Һayġu-alamlar; **q. KULBA.**

AḤİBBĀ — sevimlilar, dostlar, Һabiblar, coralar:

= **yi davrân** — davrân, zamāna Һabiblari, dostları:

...aḥibbâyi davrânġa kim bir muḥabbat eşigi açtıkim, alardın yüziga yüz adâvat
abvâbi açılmadı.

Münşâât, 150;

Bâşı üza cam' olub aḥibbâ,

Ḥâzır Һılur erdilar atibbâ.

Layli va Macnun, (Ḥamsa), 694.

AḤKĀM — 1. ḥükmlar, yol-yorıqlar, nizâmlar, Һânunlar: farmânlar:

Dedi: “*Cāmāspnāma*” arķāmın

Nazar aylab oķuķıl aķķāmın.

Sab'ai sayyār, 116-22;

Aķķāmı bila caķķān nizāmı,

Nazmı iki ālam intizāmı.

Layli va Macnun, 54a20;

2. gap; masala:

Sözünđda piri ħırad tāpmayın ġalat aķķām,

Tilińga saķv ila ħam ötmayın ħata alfāz.

Ĥazāyinul-maāniy, II6-288;

= **i nāma'dud** — sān-sanāķsız ħükmlar; ħādisalar:

Yetkürüb aķķāmı nāma'dudni,

Elġa ķāsıd körgüzüb maķsudni.

Lisānut-tayr, 66-5.

AĤL — 1. āila, ayāl:

Yetiń aĥlu ayālınızġa yānıb,

Diyāru mülkü mālınızġa yānıb.

Farĥād va Şirin, 211;

2. aĥāl:

...Sultān Abusaid Mirzā zamānidakim, Ĥurāsān aĥli Samarķand aĥliġa asir erdilar.

Ĥālāti Paĥlavān Muĥammad, 535;

Siyâvuş üçün Erân ahlî andâk mâtam tuttilarkim, hargiz heç kişi yâd bermas.

Tarihi mülûki acam, 509;

3. âşık; sadâkatli; lâyıq:

Köñül ışk ahlîga miñ pâra huştur,

Çü ma'suk ahl emastur, çâra huştur.

Farhâd va Şirin, VII-16;

Sultân İbrâhîm Muşâşa'... baĝâyât ahl kişidür.

Macâlisun-nafâis, 144;

= **i adab** — adab ahlî; âdâbli kişilar:

Tâpmâĝlıĝ anı ahlî adabni örtar,

Tâtmâĝlıĝ anı hud ikki labni örtar.

Nazmul-cavâhir, XV-27;

= **i ayân** — imânı kâmillar, haqîkiy işânç egalari:

Ahlî ayân sâliki atvâri ul

İsmda Abdullâhı Ansâriy ul.

Hayratul-abrâr, 84-2;

= **i azimat** — yolga, safarga çıqqan kişilar:

Başar hayli dârı baĝâĝa ahlî azimatdur va tiriklik bir neça kün ĝanimatdur.

Maĥbubul-ķulub, 128;

= **i azâ** — azâdâr kişilar, mâtamli kişilar:

Ây ĥalâkimga tutıb mâtam, kiyib tündin ħarâ,

Ârazın sayli bila ahlî azâ kirdâr etar.

Hazâyinul-maâniy, IIa-96;

= **i azâb** — azâb çeküvçilar, mazlumlara:

Tâmuğ oti bila ahlî azâb cânığa dâğ,

Emas firâk oti birla dağı hıcrânde.

Hazâyinul-maâniy, Ia-256;

= **i ayş** — maişatparastlar, ayşu işratga berilganlar:

Ahlî ayş âltun ayâk sâfin içib, kiydiñ harir.

Hazâyinul-maâniy, IIa-12;

= **i alam** — alam-sitam târtuvçilar, azâb târtuvçilar:

İçarmen câmi may hıcrânda garçi,

Ki bolmas may bila ahlî alam şâd.

Hazâyinul-maâniy, II6-127;

= **i asr** — zamândaşlar:

Mendin ansabdur bu iş Bu Nasrga,

Kim duâ kılgay bu ahlî asrga.

Lisânut-tayr, 133-6;

= **i akl** — akl egalari, dânañlar, aklıllılar:

Bilki bas nâdânu ğâfil bolğasen,

Ahlî akl âllida câhil bolğasen.

Lisânut-tayr, 103-6;

= **i bazm** — ziyâfatdagılar, bazmda hâzır bolganlar:

Gar anıñ noş aylarından âciz bolsa ahlî bazm,
Cam etib bârını bir yoli maña tutqıl qadañ.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-61;

= **i bay'** — üy egalari; dallâllar:

Cân sâtarmen ḥâki pâyiñğa nedinkim, ahlî bay',
Tuttururlar sâtquçi birla ḥaridâr ilgini.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-349;

= **i baliyyat** — ranc, maşakḳat, âzâr çeküvçilar; balâğa qalğanlar:

Ḥacr şâmı gar Navâiy cânın aldı, tãñ emas,
Kim erür ahlî baliyyat ḳatliniñ mu'tâdi tün.

Ḥazâyinul-maâniy, IV6-498;

= **i baḳâ** — bâḳiylar, abadiylar, abadiy tiriklar, tañrıǵa yaqın kişilar:

Yâşurgay ahlî baḳâ ârazını gardı fanâ,
Çü yel sâvursa adam koyida ğubârimni.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-347;

= **i biniş** — uzâḳni közlâvçilar, dâna, dânişmandlar; ziyrak, ḥuşyâr:

Ey savdat matla'i ul ârazı mâñiñ seniñ,
Ahlî biniş kıblagâñ ḥâki dargâñiñ seniñ.

Mezânul-avzân, 181;

Matlubniñ mâñi ârazın saâdat matla'i va ḥâki dargâñin ahlî biniş totiyâsiǵa
nisbat berilibdür.

Macâlisun-nafâis, 225;

= **i bâtin** — içki sırlarını bilüvçılar, kelacakni körüvçılar; bilimdânlar, dânişmand âdamlar; köñilni ħudâğa bağlaganlar:

...bâtiniñni aĥli bâtin ĥaĥâyık va maârifi bila pirâsta boluriga sa'y kıldım.

Münşaât, 154;

Fayzi ĥudsiy tilasañ köñlünga bolğay zâhir,

Aĥli bâtin ĥâşida söz dema aslâ güstâĥ.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-112;

= **i vayl** — dözaĥdagılar, dözaĥ aĥli:

Ĥam aĥli ravzağa firdavs sensizin ĥaĥı vayl,

Ĥam aĥli vayl işi ĥacriñ otida vâvaylâ.

Ĥazâyinul-maâniy, IV6-13;

= **i vara'** — taĥvâdârlar, pârsâlar, pâklar:

Ĥânaĥâĥ erdi ĥarâbu piri yok,

Tört yüz aĥli vara'din biri yok.

Lisânut-tayr, 85-13;

= **i vasl** — yetişganlar, erişganlar:

Gar Navâiy vasl arâ boldı, zalil, ey aĥli vasl,

Emdi navbat sizgadur, munĥa muazzam bolmañız.

Ĥazâyinul-maâniy, IIa-122;

= **i vafâ** — vafâdârlar, vadâlilar, va'dasiniñ üstidan çıĥuvçılar:

Garĥi olturduñ cafa birla meni, lekin tilab

Tāpmāğındur anda bir aḥli vafā andāḳki men.

Ḥazāyinul-maāniy, IVa-273;

= **i vaḥdat** — ḥudāniḡ birliğini tan ālıb, uḡa boysuḡan kişilar:

Ey musallam zātıḡa tavḥidi pāk,

Aḥli vaḥdat aytıb ānı zavḳnāk.

Lisānut-tayr, 203-7;

= **i vidād** — dostlar:

Ġamdin aylar şādliḡ aḥli vidād,

Bār alarḡa nāmurād olmāḡ murād.

Lisānut-tayr, 124-8;

= **i visāl** — yetişganlar, erişgan aşıklar:

Sāḳiyā, sāfi tarab aḥli visāl içsünlar,

Ḥacr zindānida tutsaḡ bas erür lāy maḡa.

Ḥazāyinul-maāniy, IIa-15;

= **i vifāḳ** — ḡamkārlik, dostlikka intiluvçılar:

Mir Sadr özni tutub aḥli vifāḳ,

Lek köp erdi bade'ida nifāḳ.

Ḥazāyinul-maāniy, IVa-435;

= **i vuḳuf** — vāḳıf kişilar, bilganlar, ḡabardārılar:

Yolda bir vādi edi asru maḡuf

Qılmayın andın murur aḥli vuḳuf.

Sab'ai sayyār, IX-231;

= **günâh** — günâhkârlar:

Zülfiniñ Һar Һalkasında bir şikandur uylakim,
Һabs zancirida Һar tav' içra bir aһli günâh.

Һazâyinul-maâniy, II6-527;

= **i davlat** — davlatmandlar, bâylar:

Tavâzu' yahşi, ammâ yahşirâkdur,
Аgar da'b etsa ânı aһli davlat.

Һazâyinul-maâniy, IIa-415;

= **davr** — davr, zamân kişiların,

Menü camâlin âniñ bir körarga bermak cân,
Аgar bu nâhuş erür aһli davr arâ, gar huş.

Һazâyinul-maâniy, III6-255;

= **i davrân** — zamâna aһli, zamândaşlar:

Cânu könlüm baski kördi aһli davrândin malâl,
Cânıma bolmış köñüldin, köñlüma cândın malâl.

Һazâyinul-maâniy, IV6-394;

= **i dayr** — butһâna aһli:

Demakka zikriñ erür Һanaқâh içinda Һay-Һuy,
Salâyi ışkıñ ila aһli dayr içra alâlâ.

Һazâyinul-maâniy, II6-8;

= **i darveş** — darveşlar:

Bu fakir ahlî darveşlar mülâzamatığa hób yetibmen.

Hâlâtî Sayyid Hasan Ardaşer, 529;

= **i dard** — dardmandlar, bemârlar; âşık-lar:

Fırâknîñ oti gar bāt tutaşsa tãñ ermas,

Ki ahlî dard kuruğ cismidür anıñ otuni.

Hazâyinul-maâniy, III6-585;

= **i daķık** — diķkat-e'tibâr berüvçilar:

Heç olur ul nav'kim ahlî daķık,

Keça zâhir aylasa fikri amıķ.

Lisânut-tayr, 163-16;

= **i diyâr** — vatan, olka halkı:

Ötrü çıkarıb ahlî diyârimni meniñ,

Koyida koyuñ tanı nizârimni meniñ.

Hazâyinul-maâniy, Ia-491;

= **i dil** — 1. yûrak sırlarını sezüvçi, sırdâş, gamhór; köñil bergan âşık:

Boldı ul közgü köñül, ey ahlî dil,

Kim haķ anda cilva aylar muttasıl.

Lisânut-tayr, 64-10;

Ahlî dillar çeħra açdı, yâr, açmañ diydakim,

Har kişi ul yüzga köz âldurdi, köñlin âldurur.

Hazâyinul-maâniy, IIa-80;

2. sofiylar, bätiniy imân kişilari:

Ḥānaḳāḥda ḥalḳai zıkr içra gavḡā kıldı şayḥ,

Aḥli dıllar naḳdi avḳâtini yaḡmâ kıldı şayḥ.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-131;

= **i din** — 1. dinga e'tiḳâdlılar, dindârlar:

Maydân arâ, ey aḥli din, kirmaṅ tamâşâsıgâkim,

Yüz körmayin ul kâfiri çâbüksuvâr olturgusi.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-343;

2. zâhiriyy dindârlar (sofiylar tüşünçaşıça):

Aḥli din paymân şikandur kılsa bolmas dostluḡ,

Bas maṅa muḡ dayrida ulkim tutar paymâna dost.

Ḥazâyinul-maâniy, Ia-120;

= **i dünyâ** — ḥamma âdamlar, dünyâdagi barça kişiler:

Ḳafas kaydidadur bûlbûl, bukim vayrâna titmiş çuḡz,

Vafâsi yoḡ ekanni bildi göyâ aḥli dünyânıṅ.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-377;

= **i dözaḥ** — dözaḥiylar:

Kim ilâḥiyy aḥli dözaḥni tamâm,

Ḥar ne bolḡay şayḥu şâbu ḥâsu âm.

Lisânut-tayr, 132-2;

= **i cadal** — mübâḥasaçılar, baḥs talaşuvçılar:

Çü savtu harf ila tavhid sırrı mümkün emas,

Ne âgaḥ aḥli cadal munça kılu qāl içra.

Hazâyinul-maâniy, IV6-565;

= **i cafâ** — cafâkârlar:

Visâl istar esaḥ kaçma baliyyatdinki, körgüzmiş

Niyâz aḥli vafâ, ḥar neça nâz aḥli cafâ kılmış.

Hazâyinul-maâniy, IIa-153;

= **i caḥân** — barça âdamlar, bütün dünyâ aḥli:

Bu kün aḥli caḥândin ḥasta ḥâtırmən, caḥândin ḥam,

Demân aḥli caḥân birla caḥân, billahki, cândın ḥam.

Hazâyinul-maâniy, IIa-221;

= **i câḥ** — mansabdârlar, bâylar, yuḡârı lavâzımdagılar:

...ğaribnavâz aḥli câḥlar sarmâya câḥu camâlin ġariblar sarvaḡtiga bardavâm
tutsun.

Münşaât, 153;

= **i cûlus** — maclisdagılar, yığında iştirâk etüvçilar:

Yaqınrâḡ tutub ḥikmat aḥli cûlus.

Filâtunu Arastu Farfınyus.

Saddi İskandariy, 294a3;

= **i cûnun** — şaydâlar, âşıqlar; devânalar, savdâyılar:

Tuttılar aḥli cûnun vayrânalik ul cam'din,

Kim parişanlıqlar içra boldı vayrân men kibi.

Hazâyinul-maâniy, IIa-346;

= **i zamân** — zamândâşlar, zamâna ahlî; zamân kişilari:

Âşık oldum, neça cavr ahlî zamândin tårtayın,

Ulkim âşubu zamândur, bârı andın tårtayın.

Hazâyinul-maâniy, IIa-275;

= **i zindân** — zindândagılar, tutkunlar:

Ulki âlamdin malul olğay, elidin ham erür,

Kinga zindândin malâlat, ahlî zindândin malâl.

Hazâyinul-maâniy, IV6-394;

= **i zâhir** — 1. ravşan, anık fikr yürütüvçilar, dânişmandlar:

Zâhiriñni ahlî zâhir fûnun va fazâyili bila ârâsta... boluriğa sa'y kıldım.

Münşaât, 154;

2. yüzadagi narsalarni bilüvçilar; yüzaki qaraydiganlar:

Yârmañız Farhâdu Macnun âllida köksümnikim,

Bâtınımnıñ dardu dâğın ahlî zâhir körmäsun.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-241;

= **i zulm** — zâlimlar, zâlim tabiat kişilar:

Işk oti mazlumkuşdur, bilmas ânı ahlî zulm,

Anlaşıl bu nûktani Farhâd ila Parvezdin.

Hazâyinul-maâniy, IV6-471;

= **i zuhd** — zâhidlar, zâhdlikka berilganlar:

Qaysı aşıkım, Navâidekdurur, ey ahli zuhd,
Işk man'in aylabân könlümga âzâr aylamañ.

Hazâyinul-maâniy, II6-357;

Ahli zuhd içra Navâiy tâpmadı, maqsadқа yol,
Vaqtinizni huş tutuñ, ey cam'kim, hummârsız.

Hazâyinul-maâniy, Ia-182;

= **i idrâk** — farâsatli, tezfaḥm, ziyrak kişiler:

Ey, deb sıfatıñda ahli idrâk,
Lav lâka lâ mâ ḥalaḳtul-aflâk.

Hazâyinul-maâniy, I6-340;

...atrâk inşâsıda va bu ahli idrâk bayân va adâsıdakim.

Münşâât, 87;

= **i iyâdat** — ḥacat, ḥâl-aḥvâl sorâvçılar:

Hastalıḡ davlatidin sorḡalı keldiñ başım üza,
Za'f üçün cân berüram, gar sen esañ ahli iyâdat.

Hazâyinul-maâniy, IV6-81;

= **i ilm** — ilm egalari, ilmlilar, âlimlar:

Ahli ilmü aql sun'uñda zabun,
Ḥar biriniñ ḥayrati ḥar dam füzun.

Lisânut-tayr, 202-5;

= **i imân** — imânlılar, möminlar, diğa e'tiqâdlılar:

Kim erür taqrı lutfidin kâmil,

Ahli imân qâşıda imânı.

Arbain, XV-56;

= **i irtidâd** — dindan qaytganlar; maslagidan qaytganlar; haydalğanlar:

Mustafâdin sonra ahli irtidâd,

Çün hilâfatqa ul oldı istinâd.

Lisânut-tayr, 13-10;

= **i irfân** — bilim, ma'rifat ahli, âriflar:

Çarh oyun birla âlur din naqdin eldin, vâkıf ol,

Bu muş'a'bid birla bolmas ahli irfân oynamâq.

Hazâyinul-maâniy, Ia-241;

= **i isyân** — itâatsiz kişiler, kozgâlançılar, isyânkârlar:

Yüz tüman miñ ahli isyânu günâh,

Tâpkusi rahmat yetib fazlı ilâh.

Lisânut-tayr, 12-12;

= **i islâm** — müsülmânlar:

Dedi şoh: Ey mürşidi âliy sıfât,

Ahli islâm içra yok ermiş uyât.

Lisânut-tayr, 79-10;

= **i ışk** — âşıklar, sevişğanlar:

İntihâsı ışknıñ hicrân emiş, ey ahli ışk,

Vasl davrâni arâ mağrur bolmañ asru ham.

Hazâyinul-maâniy, IVa- 239;

= **i ihtidâ** — toğrı yoldan bâruvçılar; yol tâpğanlar:

Olsañız hud şâh uldur, sen-gadâ,

Kim sen erdiñ mast, ul aħli ihtidâ.

Lisânut-tayr, 109-5;

= **i kalâm** — söz ustaları, adiblar, şirinsuħanlar:

... firdavs tazyin ħizmatlaridakim, aħli kalâmdin va mafazlniñ manbaidur.

Muħâkamatul-luğatayn, 31;

= **i kamâl** — ħikmat, kamâlât egalari, âlimlar:

Öz kamâlidin demas aħli kamâl,

Aħli nuħsân içradur bu kılu kâl.

Lisânut-tayr, 140-3;

= **i karam** — saħiy, ħolı açık kişilar:

Zülfida dardu balâ istar Navâiy ışkıdın,

Ul gadâdekkim tilar aħli karamdin şâmlıg.

Hazâyinul-maâniy, Ia-235;

= **i küfrü din** — kâfirlar, dinsizlar:

Keldilar başıgâ aħli küfrü din,

Öyla kâmil ışkıgâ deb âfarin.

Lisânut-tayr, 78-10;

= **i mazallat** — hâr, tuban kişiler:

Ahli mazallat âhının nâvakidin sipehr, agar

Kaçmadı munça, bas, nedür ham bolubân şitâb aña.

Hazâyinul-maâniy, II6-16;

= **i maktab** — maktabdagilar; oğuvçı va oğituvçilar:

Kaçân maktabda ul mâhi muaddab.

Bârur, özdin bârurlar ahli maktab.

Hazâyinul-maâniy, IV6-52;

= **i malâmat** — malâmat, ta'na-tühmat kıluvçilar:

Maña sâlim ol deb duâ kılmañızkim,

Bekanmas salâmatni ahli malâmat.

Hazâyinul-maâniy, IV6-83;

= **i maclis** — ülfatlar, suhbatdâşlar; yığıña toplananlar:

Miri maclis dağı ahli maclisğa muttafiq boldı.

Hamsatul-mutaḥayyirin, 697;

= **i maâniy** — ma'ni egalari; maâniy va bayân âlimlari:

...tâ âz fursatda ul hazratniñ vahy asarlık sözi va ilhâm ḥâsiyatlık va'dasidek
sözümga pâk maâniy gavhari tâc va özümga pâk gavharlık ahli maâniy muhtâc boldı.

Vakfiya, 717;

Köñül âllida gâmin kılma talaffuz, tilkim,

Yetkürür ahli maâniyğa malâlat laffâz.

Hazâyinul-maâniy, IVa-159;

= **i maşrab** — içkilik muhlislari:

Dabistânı fanâda şurb darsin

Ravân kılmay, emas sen ahlî maşrab.

Hazâyinul-maâniy, IV6-52;

= **i ma'ni** — ma'nâ egalari, bilimdânlar, suhandânlar:

Ahlî ma'ni guruḥida zinhâr,

Heç âr aylama gadâlığdın.

Hazâyinul-maâniy, IIa-411;

= **ma'rifat** — ma'rifat, ilm egalari:

Faḫr ila şâd olki, ḫar kim bolsa ahlî ma'rifat,

Daḫr tufrâğ birla teḡ bolmaḡ ne imkân âllida.

Hazâyinul-maâniy, IIa-21;

= **i maḳâlat** — söz, nutḡ ahlî; gapdânlar:

Yaḫşi alfâz ila til gar desa ul ây ḳavlin,

Tâḡ emastur, kim erür ahlî maḳâlat laffâz.

Hazâyinul-maâniy, IV-159;

= **i mâtam** — mâtam tutganlar:

Bâr esa navmid âşıḳlar anısım tâḡ emas,

Mâtam aḫliḡa, acab yok, ahlî mâtam birla uns.

Hazâyinul-maâniy, IV-239;

= **i münâcât** — yalınıb yâlbâruvçılar:

Köñül cam'i ahlî münâcât arâ,

Anıñdekki, taqvi ħarâvât arâ.

Ĥazâyinul-maâniy, Ia-471;

= **i musibat** — ġam-anduĥ, ħayġu-alam çeküvçilar:

Anlaġaç ħatl aylar erdi, şükrkim, bilmas kişi

Bazm ġavġâsı arâ ahlî musibat şebanın.

Ĥazâyinul-maâniy, III6-500;

= **i mute'** — itâatkârlar, tâbelar:

Şahzâdalar maclisida arcmand va âzâdalar suĥbatida sarbaland va öz faniniġ
ahlî mute' va farmânbardar, balki ĥâdım va şâgird kirdâr.

Münşaât, 154;

= **i muĥabbat** — âşık-lar: dost-lar, muĥabbatlı-lar:

...mundâħ ahlî muĥabbat va vadâd va ħayli mavaddat va ittiĥâd.

Maĥbubul-ħulub, 82;

Raĥm etib aĥbâbħa gardun, Navâiy kördi zulm,

Ĥoşmadı göyâ anı ahlî muĥabbat sânıda.

Ĥazâyinul-maâniy, IIIa-15;

= **i nadam** — püşaymân ħıluvçilar, afsuslanuvçilar:

Kelmagandin söz aytħai ahlî nadamdur va ĥâl muġtanamdurç

Maĥbubul-ħulub, 163-164;

= **i nacât** — ħutulġan-lar, nacât tâpġan-lar, ħalâs bolġan-lar:

Ey Navâiy, kimdürür bu dayr arâ ahlî nacât,

Ulki çıxmas dayr piri amriyu irşadidin.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-259;

= **i nazar** — yahşi qarâvçılar, nazar sâluvçılar:

Zeb erür hüsni ahlığa ahlî nazar nazzârası,

Közki bülbül tikti gül ruhsârı üzra hâl erür.

Hazâyinul-maâniy, Ia-143;

= **i nasim** — el, nasim, şamâlıdan bahramandlar:

Hamd vachida biri sarçaşmai âbî hayât,

Haddi lütf içra biri sarhalkai ahlî nasim.

Hazâyinul-maâniy, III6-397;

= **i naşât** - vaktini hursandçılık bilan ötkazuvçılar, hursandçilik istâvçılar:

Sâlmanız köz daftari hacrimga, ey ahlî naşât,

Kim aña bâkmâk köñülga dardu hasrat keltirür.

Hazâyinul-maâniy, IV6-194;

= **i niyaz** - muhtâclar, hâcatmandlar:

Yel bu nihâllarni çamanda ham etti yâhud,

Ul savri nâz âllida ahlî niyâz ekinmü.

Hazâyinul-maâniy, II6-516;

= **i nâmus** - nâmusli kişiler:

Dağr eliki keldi ahlî nâmus bârı,

Qardâşlar erür makr ila mahbus bârı.

Nazmul-cavâhir, XV-16;

= **i nûcum** — münaccimler, astrâlâglar:

Yigirmi beşinçi fasl: ahlî nûcum zikrida.

Maḥbubul-ḳulub, XIII-26;

= **i nutḳ** - nâtıqlar, söz ustaları:

Söz gavḥaredurki, rütbasiniñ

Şarḥidadur ahlî nutḳ âciz.

Muḥâkamatul-luġatayn, XIV-106;

= **i nuḳsân** - câḥillar, nâdânlar, nuḳsânlılar:

Ahlî nuḳsândin edi mudbirğa söz,

Öylakim büt vasfidin kâfirğa söz.

Lisânut-tayr, 50-3;

= **i âlam** - âlam aḥâlisi, barça âdamlar:

İştîyâḳıñ baḥridin âlamğa tâmsa ḳatrai,

Cânğa yetkaylar çekardin ahlî âlam iştîyâḳ.

Ḥazâyinul-maâniy, II6-322;

Mübârak cismlariniñ âliy makân paykari dârul-fanâ maḥbasidin dârul-baḳâ ancümanığa mayl körgüzdi, agarçı ahlî âlamğa mâtam yüzlandi.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 695;

= **i raḥmat** - meḥribânlar, şafḳatlılar, gamḥorlar, köñil kôtârüvçilar; günâhı keçirilganlar:

Âçıldı çün eşiklar dayrga, may içmay oldum mast,

Neçükkim ahlî rahmat cannat abvâbı sariridin.

Hazâyinul-maâniy, III6-494;

= **i riyâ** - münâfıklar, makkârlar:

Şayh ıla ahlî riyâu dayr piri birla rind,

Kim fanâ içra keraktür piriniñ irşadı köp.

Hazâyinul-maâniy, III6-73;

= **i risâlat** — habar yetkazuvçılar, elçılar:

Nâmasin kuş ketürüb, sayrasa avsâfida köp,

Yok acab, çünki bolur ahlî risâlat laffâz.

Hazâyinul-maâniy, IVa-159;

= **i râz** — sırdâşlar, sır bilüvçılar:

Râzı ışkını derga paykânıñ erür köñlümğa til,

Lâl til birla kılur ermiş takallüm ahlî râz.

Hazâyinul-maâniy, Ia-187;

= **i rözgâr** — zamân kişilari:

Vafâ aylarda elga rözgârıñ aylama zâe',

Ki ulkim sen tilarsen yoktur ahlî rözgâr içra.

Hazâyinul-maâniy, II6-554;

= **i savdâ** — şaydâlar; savdâyılar:

Zülfi savdsâı bu savdâiy başında köptürür,

Bolsa savd ahlî tñ yok, ahlî savd âbirla dost.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-47;

Neça çırmıştırurub bir zülf savdsâin dimâğımğa

Özümnî ahlî savdâdek parişân rözgâr aylay.

Hazâyinul-maâniy, IIa-353;

= **i savâl** — savâl bertüvçilar, sorâvçilar:

Peşvâğa tüşti ma'kul ul misâl,

Dedi: cam' oluñ bâri ahlî savâl.

Lisânut-tayr, 98-2;

= **i salâmat** — sağ-salâmat kâlîşını istaganlar; salâmatlar, sağlar, pâklar; yahşi kişiler:

Rasvâlîğ oti birla tutâşib keladurmen,

Ey, ahlî salâmat, kâpuñuz raĥgüzarimdin.

Hazâyinul-maâniy, I6-496;

= **i salâh** — takvâdârlar, pâkizalar:

Kimni mendek ĥanaķaĥdin sürdilar ahlî salâh,

Muĥtanam tutdik fanâ dayri arâ avbâşın.

Hazâyinul-maâniy, IIa-338;

= **i saâdat** — saâdatmandlar, ĥuşbaĥtlar, baĥtiyârlar:

Ahlî saâdatlar ruĥbaĥş zulâliğa manba' ĥam til, ahlî şaķâvatlar naĥs kavkabiga matla' ĥam til.

Maĥbubul-ķulub, 126;

= **i safar** — yolâvçilar, safar kıluvçilar:

Manzilida bir keça ahli safar,
Tutsa taskin tãqlasi aylab gúzar.

Lisânut-tayr, 78-1;

= **i safâ** — köñli sâf, pâkiza kişilar:

Gar tıyralar taqaddüm ahli safâğa bâr,
Bu nüktani muâmaladin korma taşqari.

Hazâyinul-maâniy, III6-702;

= **i saĥâ** — saĥâvatli kişilar, saĥiylar:

Ĥar kimki tama'durur giriftârligi
Ne sud aña ahli saĥâ yârligi.

Maĥbubul-ĥulub, 11;

= **i siddĥ** — sâdıqlar, sadâqatlılar, torgilar:

Subĥdek bir damda gardun qoymaĥay âsarini,
Nâgaĥ ahli siddĥ köñli meĥrin ifşâ aylasa.

Hazâyinul-maâniy, I6-43;

= **i sünnat** — sunniylar, sunniy mazĥabiga ergaşuvĥi müsülmânlar:

...bid'atlar tarıķıĥa nâsiĥ va ahli sünnat va camâat qâidasıĥa rasiĥ erdi.

Hamsatul-mutaĥayyirin, 701;

= **i surat** — nâdân kişilar:

Kim bularĥa gadâlıĥ artuĥdur,
Ahli suratqa pâdşalıĥdın.

Hazâyinul-maâniy, IIa-412;

= **i tab'** — iste'dâdli kişiler, şâirlar, adiblar.

Sayid Ârif ham Maşhad ahli tab'dindur.

Macâlisun-nafâis, 101;

= **i tacâhul** — cahâlat ahllari, câhillar:

Ne bolğusidur ahli tacâhul kadri,

Yâ zumrai a'vâdu takâsül kadri.

Nazmul-cavâhir, XV-39;

= **i tazallüm** — mazlumlar, ezilganlar:

Kaytarma, inân, zulm etib, ey şöki, kıymış,

Yoluñ arâ tufrâğ üza yüz ahli tazallüm.

Hazâyinul-maâniy, II6-451;

= **i talab** — tilak, istak ârkasıdan yürüvçilar:

Ümrlar cân çeksalar ahli talab,

Biri bu davlatka yetmaydur acab.

Lisânut-tayr, 96-11;

= **i tamkin** — vîkârlı, savlatli kişiler; âğır, vazmin âdamlar:

Ağniyâ va ahli tamkin va âzâdalar va şahzâdalar... ham bahramand erdilar.

Hâlâti Pahlavân Muḥammad, 534;

= **i tarab** — huşçaqçaq kişiler:

Ayâqçı mahvaşu, may dilkaşu ahli tarab sarhuş,

Qadaḡ keltürki, kılmâḡ pârsâlık yoḡtur imkānım.

Ḥazâyinul-maâniy, IIIa-219;

Tört miṅ uyluk sâzanda va göyânda va raḡḡâs va aḡli tarab Ḥindistândin koçurub âlib keldiki, ḡâlâ bu mamâlikda lolilar alar naslidindur.

Tariḡi Mülûki acam, 518;

= **i tariḡ** — tariḡçılar, tariḡşünâslar:

Aḡli tariḡ anıṅ [Yazdicurd binni Baḡrâmniṅ] zamânida iḡtilâf köp kılıbturlar.

Tariḡi mülûki acam, 518;

= **i tarıḡ** — ma'lum bir maslak kişilari, sofiylikka mansub kişilar, müridlar:

[Paḡlavân Muḡammad] ḡar sıfatdin aḡli tarıḡ paḡlavânlar va uluḡ kişilarga şâyista ḡizmat kılıb, kısvatlar ḡavâla kılıb erdilar.

Ḥâlâti Paḡlavân Muḡammad, 534;

= **i tasavvuf** — sofiylar, ḡudâcoylar, nafsini öldirganlar:

Bu âltı ḡasida ḡamd va na't va sanâ va mav'izatdur va aḡli tasavvuf va ḡaḡıḡat tili bila ma'rifat.

Muḡâkamatul-luḡatayn, 27;

= **i taḡtu tâc** — pâdşâḡlar:

Ey gadâyiṅniṅ gadâyı barça aḡli taḡtu tâc,

Kim gadâyıṅdur aḡa yoḡ taḡt ila tâc eḡtiyâc.

Ḥazâyinul-maâniy, I6-111;

= **i taḡvi** // **taḡvâ** — pârsâlar, taḡvâdârlar:

Parivaş raḡş üza sarḡuş pari cavlân kılır netsün,

Cünun cāmığa kılmay bādapāl aḥli taḳvi faş.

Hazâyinul-maâniy, I6-272;

Kılma köp, ey şayḥ, aybım ḥānaḳaḥğa etmasam,

Kim ḥarâbat aḥli ḥuşrâḳ aḥli taḳvâdin yırâḳ.

Hazâyinul-maâniy, IIa-176;

= **i taḥḳik** — bilimdânlar, ḥaḳikatni izlâvçılar, şe'rşunâslar:

Hâca Alâuddin... bu yakında Makkadin yana bir masnaviy aytıb
yubârıbdurkim... aḥli taḥḳik oḳuḡandin soḡ ḳâyiliniḡ kamâlin ma'lum ḳılḡaylar.

Macâlisun-nafâis, 189;

Keç bu bâḡu güllaridin ḥam Navâiykim, emas,

Aḥli taḥḳik âllida dünyâu mâfihâ pisand.

Hazâyinul-maâniy, Ia-133;

= **i tâc** — şâḥlar:

Ey gadâyiḡ âllida muḥtâc aḥli taḥtu tâc,

Aḥli tâc âllida andâḳkim gadâḡa eḥtiyâc.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-56;

= **i turâb** — tuprâḳdagılar, öliklar:

Öltürüp dayr eşiki âllida tufrâḡ üzra,

Durdi cāmiki tāmıb, ruḡ tıpıb aḥli turâb.

Hazâyinul-maâniy, III6-48;

= **i turuḳ** — 1. kasbdâşlar:

Camin ahli turuq özlerini Paḥlavānniñ fātiḥa va takbiriḡa yetkürmagunça öz tarıqlarında işlari tamām bolmas erdi.

Ḥālāti Paḥlavān Muḥammad, 534;

2. sofiylik maslakiga ergaşgan kişiler:

Ḥāca Yusuf Burḥān... camen ahli turuqniñ sâhib tarıqniñ sâhib tarıķı erdi.

Macâlisun-nafâis, 59;

= **i ubur** — kezib yürüvçiler, keçib otuvçılar; savdâgarlar, sayâḥatçılar:

Daştu daryâda lek ahli ubur,

Câbiri râḥzan kılıb maşḥur.

Sab'ai sayyâr (Ḥamsa), 1091;

= **i usul** — fıkḥ ilmi bilan şugullanuvçılar:

Işk ermiş aslı ilm fanâ darsgâḥida,

Ahli usul ḥar neki der sar-basar furu'.

Ḥazâyibul-maâniy, III6-295;

= **i uqul** — âkıllar, dânâlar:

Farḥundaliḡiḡa bâkşaşar ahli uqul,

Ḥam desa bolur rasulu ḥam âli rasul.

Münşaât, 147;

= **i faza' va nafir** — kôrķinç, vaḥmdan nâla kılanlar:

Ul kişvarniñ asırları va ul mülkniñ katlu târâc körgan ahli faza' va nafirlari ul cilva mayidin masti beḥud.

Maḥbubul-ḡulub, 93;

= **i fazl** — fazilat egalari, ilmlilar:

Keça-kündüz sa'y etib el sarbasar,

Ahli fazlu ilmu har ahli hunar.

Lisanut-tayr, 147-11;

= **i fazlu kamâl** — fazilatli, yetük kişiler, âlimlar, allâmalar:

Ne âyatu ne kalâmeki, ahli fazlu kamâl,

Erür anıñ kibi bir harfniñ adâsida lâl.

Vakfiya, 715;

= **i fan** — fan hunar egalari, yetük bilimli mâhir kişiler:

Çün Pahlavânniñ bârçada vuquf va dahl va tasarrufi zâhir, balkim ul fûnunda
ahli fandek mâhir erdi.

Hâlâti Pahlavân Muḥammad, 535;

= **i fanâ** — özini unutub, ilâhiyâtga berilgan âdamlar, tasavvufçılar:

Çekti bu zulmin anıñ barça ḥalâyık, lekin

Çâra bu dardğa cüz ahli fanâ aylamadı.

Hazâyinul-maâniy, IIa-404;

Âvâralarni istasa caḥân içrakim, kerak

Dayri fanâda ahli fanâ birla ihtisâs.

Hazâyinul-maâniy, IV-276;

= **i fasâd** — yoltosarlar, bezârılar, qarâqçılar:

Ahli fasâdni yollardin bilkull daf kıldıkim, musâfırlar farâğat bila bârış-keliş
kılgaylar.

Tarihi mülüki acam, 520;

= **i fūnun** — türli fan va hūnar egalari:

Tab'i har fanda çün mülâyim olub,

Ağa ahlî fūnun mülâzım olub.

Sab'ai sayyâr, 128-17;

= **i harâbat** — rindlar:

Gah tüşüb hayli münâcât içra,

Gah kâlib ahlî harâbât içra.

Hazâyinul-maâniy, IVa-433;

Ne қаһрин zahridin emin bolub har sâkini mascid,

Ne lütfün bâdasidin nâumed ahlî harâbâte.

Hazâyinul-maâniy, I6-593;

= **i hizmat** — hizmat körsatganlar, hizmatdagilar:

Bu diqqatpeşa va zarâfat andeşa azizlardin agarçi ba'zı acal mayidin mast va behabardurlar... kâlgan ahlî hizmat va ubudiyatni şâh lütfidin şâyistai ehsâni beminnat.

Macâlisun-nafâis, 170;

= **i hırad** — huşyârlar, aqlu idrâklilar, ziyraklar:

Zamâna bâisi ğamdur, zamâna ahlî hırad

Qadağ küçi bila ğamgin köñölni şâd etadur.

Hazâyinul-maâniy, III6-151;

= **i hânaqah** — namâzhânlar:

Şayhu ahlî hânaqah, tenri tuta bersün maña,
Hâk yolın körgüzgali dayrı fanâ avbâşını.

Hazâyinul-maâniy, Ia-417;

= **i Hurâsân** — Hurâsân halkı ahlîsi:

Ey Navâiy, kıl Irâk âhañiyu azm et Hicâz,
Kim muhabbat zümrasın ahlî Hurâsân tânımas.

Hazâyinul-maâniy, IV6-233;

= **i şakâvat** — badbahtlar, bahtı qarâlar:

Ahlî saâdatlar ruḥbaḥş zulâliğa manba' ḥam til, ahlî şakâvatlar naḥş kavkabiga
matla' ḥam til.

Maḥbubul-ḳulub, 126;

= **i şuḥud** — şahidlar, güvâhlar:

Tâptılar anda naş'ai maḳsud,
“*Arbain*” din neçükki ahlî şuḥud.

Arbain, XV-55;

= **i e'tibâr** — ibrat âluvçi kişiler, ibrat egalari:

Desaḅ netay ahlî e'tibâr el yerga,
Sıdḳ aylaki, yetkaysen kanâr el yerga.

Nazmul cavâḥir, XV-51;

= **i eḥtiyâc** — muhtâc kişiler:

Zulmuḅga bolsam zabun yüz vacḥ ila, ne aybkim,

Sen ğanisen - men gadâ, sen şah - men ahlî ehtiyâc.

Hazâyinul-maâniy, II6-98;

= **i yakın** — hüdâni tanıganlar, hüdâcoylar:

Mayda ikki yüz agar körgüzmasa ul maḥcabin,

Durd dardin istabân cân bermagay ahlî yakın.

Hazâyinul-maâniy, IIa-419;

= **i qabul** — hulk-atvârı yahşi kişiler, halkқа manzur bolganlar:

Ey Navâiy, kıldılar dünyânı rad ahlî qabul,

Gar desañ maqbul ölay, yâr ölma bu mardud ila.

Hazâyinul-maâniy, Ia-369;

= **i qalam** — qalam egalari, adiblar, şâirlar, kâtiblar:

Hâca Afzal... ahlî qalam bu zamânda barça muttafiqdurlar munçakim, siyâḥ
va daftar va ḥisâb va zabr ilmida benaziri davrândur.

Macâlisun-nafâis, 188;

= **i qubur** — kabrdagılar, öliklar:

Nafasın ḥaşr küni naşr bolur âlam arâ,

Bir nafasda nega yoksa tirilür ahlî qubur.

Hazâyinul-maâniy, IIa-79;

= **i kulub** — sâfkönjil, vicdâni pâk kişiler; qalb egalari:

Bu nâmakî, ḥâmasiğa kıldın maktub,

Qıl ahlî kulub âlida “*maḥbubi kulub*”.

Maḥbubul-kulub, 171;

= **i ğinâ** — ğaniylar:

Bolub aĥli ğinâ cavâĥir sanc,
Ĥaddin ârtuĝ töküp cavâĥiru ganc.

Sab'ai sayyâr, 20;

= **i ğurur** — mağrurlar, ğururga berilgan:

Egilib olsa yer, aĥli ğurur ĥürmat üçün,
Şabiĥ erür aĥa mutlaĥki mast kılsa namâz.

Ĥazâyinul-maâniy, I6-217;

= **i ĥayâ** — ĥayâlilar, andişalilar; iffatlilar:

Kâmillar - aĥli ĥayâ va nâkıslar - beĥayâ.

Maĥbubul-ķulub, 114;

= **i ĥarb** — ĥarbiylar, sipâĥlar, askarlar:

Razm maydânidakim ikki tarafdin aĥli ĥarb,
Bâş ila cân tarkin aylarlar, acab ĥaĥâmadur.

Ĥazâyinul-maâniy, II6-706;

= **i ĥaķ** — taĥrıĥa yaķınlar:

İstamaslar eldin insâf aĥli ĥaķ,
Kim alarĥa keldi münsiflik sabaķ.

Lisânut-tayr, 133-4;

= **i ĥaķiķat** — sofıylık maslakida ĥudâĥa yetişĥan kişilar:

Kaşfî asrârı ĥaķâyıķda farid,

Nutkıdın ahlî hakikat müstafid.

Lisânut-tayr, 193-14;

= **i Hicâz** — Hicâz halkı, ahlîlisi:

Anda yazılğanki, ey ahlî Hic,

Çârasın anıñ çü bilgaysız bu râz.

Lisânut-tayr, 156-2;

= **i hicrân** — ayrılıkda kün keçirayâtganlar:

Yârutti vasl şam'i ahlî hicrân tiyra avqâtin,

Meniñ şâmımğa, vahkim, kılmadı davrân sahar paydâ.

Hazâyinul-maâniy, IVa-21;

= **i hikmat** — bilimdânlar, dânişmandlar; faylasuflar:

Bâda tutkim, ahlî hikmat çarlı bemeñr erkanin

Câm davri hatları birla mubarhan kıldılar.

Hazâyinul-maâniy, IVa-85;

= **i huzur** — hâzırlar, âgâhlar:

Tüz köñülga basaru nutkı parâkanda ne bâk,

Tilü köz gaybatidin gâyb emas ahlî huzur.

Hazâyinul-maâniy, IIa-79;

= **i hûnar** — hûnar egalari, hûnarmandlar:

Erür ahlî hûnar qaşıda hûnar,

Ayb yapmâk dağı hûnar tâpmâk.

Hazâyinul-maâniy, IVa-443;

= **i hüsñ** — gözallar, zebâlar:

Söz vafâdin demakim, ul ermas ahlî hüsñ işi,
Cabır kam kıl kim, vafâ sendin tama' tutmas kişi.

Hazâyinul-maâniy, IIa-337;

= **i huş** — huşyârlar ziyraklar:

Gar meni Macnunga taşbiḥ etsañiz, ey ahlî huş,
Ne tafâvut boldı bas devânadin âkılğaça.

Hazâyinul-maâniy, IIIa-317;

Turmiş erdi âllida bir ahlî huş,
Huş ânı aylab tafakkürdin ḥamuş.

Lisânut-tayr, 122-5;

= **u avlâd** — âila va farzandlar, uruğ-aymâk:

Ahlî avlâdiyu atbâ'îğa,
Âliyu aḥfâdiyu aşyâîğa.

Ḥayratul-abrâr, 23-18;

= **i tarîḳ bol-** — zâḥir va sofîlar ḳatârîğa kirmâk:

Tarîḳı câdai şar' erür bu dayr içra,
Ki anda kimki sülük etti boldı ahlî tarîḳ.

Hazâyinul-maâniy, IV6-314;

= **i ta'yid ol-** — kuvvatli, irâdali bolmâk:

Həkdindurur elga əhli ta'yid olmaq,

Navmid olub təlibi tacrid olmaq.

Nazmul-cavâhir, XV-16.

AHLAN-AHLAN VA SAHLAN — marhamat, marhabə, huş kelibsiz!

Bedilin həyli rusulisen, sen alarğa dilrabə,

Yə nabi, ruhi fidəka əhlan va sahlən, marhabə.

Həzəyinul-maāniy, II6-13.

AHLİLLAH — avliyələr, hədəgə yaxınlar:

Muqbil aytur erdi əhlilləhdin,

Dində həyli kamilu ağəhdin.

Lisānut-tayr, 50-2.

AHLLIK — egalik, səhiblik; məhrəmlilik, bir dillik:

Yə şaraf ranciga tərüb əhlilik,

Salb kılsa sıyrati Bu Cəhlilik.

Lisānut-tayr, 188-14.

AHMAR — qızıl:

Anın hər əhgəri yəquti əhmar,

Münün hər zərrəsi rəşşəndə ahtar.

Münşəāt, 91.

AHMARIY — qızıl; qızılğa mənsub:

İç şafağün mayki, gardun qatılıdurkim, erür

Yañi ây birla şafaq tıgu libâsi aḥmariy.

Hazâyinul-maâniy, Ia-390.

AḤMAḶ — göl, nâdân:

Aḥmaḵḵa çü yetsa saltanat şan'ati bâr,

Sultânlığının zavâliğa sur'ati bâr.

Nazmul-cavâḥir, XV-47;

Ḥar kimsaki, yoḵ ilm - aḥmaḵ de ânı,

Maclisdaki ilm bolsa, uçmaḵ de ânı.

Nazmul-cavâḥir, XV-45.

AḤMÂL — yükler:

Ḥâca Deḥdâr... aḥmâl va aşḵâlni qoyub, beciḥat ilğab, şaḥarğa keldi.

Ḥamsatul-mutaḥayyirin, 707.

AḤÂDİS — ḥadislar, sözlär, gaplar; payğambarlarınñ sözlari:

Rasul sallâllâhu alayḥi vasallam aḥâdisida dağı ḥam bu tarıḵ tüşübdür.

Mezânul-avzân, 7;

= **i müstafâviy** — payğambarlar ḥadisleri:

[Ḷâzı] köñli kalâmullâḥ aḥkâmidin ḵaviy va ḥükmidä muḵtadâ aḥâdisi müstafâviy.

Maḥbubul-ḵulub, XIII-18;

= **i rasul** — payğambar sözlari, ḥadisleri:

Va aḥādisi rasuli anām alayḥis-salātu vassalām bila mubayyan.

Nazmul-cavāḥir, 26.

AḤĀLĪ — ḥalklar, kişilar, âdamlar:

Şahr aḥālisidin sādâtş âliy şân va ulamân âliy makân va maşâyiḥi izâm va
kuzâti kirâm...

Ḥâlâti Paḥlavân Muḥammad, 537.

AḤRÂR — âlicanâb va ḥimmatlilar.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-405; ƙ. **MÜRŞİD**.

AḤSAN — 1. eñ yaḥşi, yaḥşirâƙ, gözal, a'lâ:

Mundin aḥsan kimsaga yoƙdur sıfat,

Añlamas âni cüz aḥli ma'rifat.

Lisânut-tayr, 134-9;

2. maƙtâv, âfarin:

Abnâyi cinsdin bir-biriga mustaḥsan, akâbirdin asâğirğa aḥsan.

Maḥbubul-ƙulub, 81;

= **ul-ƙısas** — ƙıssa va ḥikâyalarnıñ eñ gözali:

Ḥüsn âyatiki keldi yüzün ƙıssasıda nas,

Tañ yoƙ, desamki şa'nıdadur aḥsanul-ƙasas.

Ḥazâyinul-maâniy, IIa-154;

= **ayla-** — yaḥşılamâƙ, tüzatmâƙ:

Tavrını suluk içinde ahsan aylar

Kim ruḥni ölmək sözi ravşan aylar.

Nazmul-cavâhir, XV-27.

AḤSANTA — âfarin, balli (ayn. yaḥşi kıldıḡ):

Dedi: Aḥsanta muḥbiri sâdıḡ,

Sıdḡ arâ kimga kim desañ fâyıḡ.

Sab'ai sayyâr, 169-9;

Bolub “*aḥsanta*” lafzı elga âyin,

Yetişgay şahdin eḥsân dâḡı taḥsin.

Farḥâd va Şirin, 218.

AḤTAM — aruz vaznlaridan biri:

...faul-aḥtam: faul-macbub, fâ'asall; fa'-abtar.

Mezânul-avzân, 12.

AḤFÂD — nabiralar, avlâdlar:

Ul ḥazratnıḡ avlâd va aḥfâdidin ḥam ḥuştab' salâtine zuḥurğa keldi.

Muḥâkamatul-luḡatayn, 33;

Mavlânâ Fasiḥidin - Mavlânâ Nizâmiddin Ḥiraviy aḥfâdidindurkim, alarnı Nizâmiylar derlar.

Macâlisun-nafâis, 169.

AḤŞÂ — içki a'zâlar, içak-çavâḡ:

Har zâlimekim, cabbârlıĝ tâĝıda... mazlum farâĝati kiyigin... sayd kılĝay va
tâ ul nâmurâd kiyik a'zâ va aĥşâsîdin nafsî ammâra sabuiĝa kâm va sabuiyat iştiĥâsiĝa
ârâm bergay.

Vakfiya, XIII-168.

4. SÖZLÜK

A

a'yân	[Ar.] yetkili, saygın kimse.
a'zâ	[Ar.] organ.
abir	[Ar.] güzel koku, amber.
abirdek	[Ar.+Tü.] amber gibi.
abstrakt	[Rus.] soyut.
abyazpoş	[Ar.+Far.] beyaz giysi.
abvâb	[Ar.] kapılar; bölümler, kısımlar.
acab	[Ar.] harikulade, şaşırtıcı.
acablanmâk	[Ar.+Tü.] şaşırmak, hayrete düşürmek.
acabvaşlık	[Ar.+Far.+Tü.] şaşkınlık.
acâyibât	[Ar.] acayip şeyler; mucize.
acdaḥâ	[Far.] ejderha.
acdaḥâsıfat	[Far.+Ar.] ejderha görünümlü.
acdaḥâsimân	[Far.+Far.] ejderhaya benzeyen.
acdardek	[Far.] ejderha gibi.
acib	[Ar.] acayip, şaşırtıcı; mükemmel, muhteşem.
acrâmâk	parçalara ayırmak, bölmek. < Mo. * <i>ajira-</i> ; krş. ET <i>adır-</i>
(EDPT, 66b).	
acriğ	çayır.
aççık	acı; şekersiz. < ET <i>açl-ğ</i> (EDPT, 21b).
aççık-çuçuk	acı tatlı. < ET <i>açlğ</i> + ET <i>süçig</i> (EDPT, 796b).
açınmâk	acımak, üzölmek. < ET <i>aç-(i)n-</i> (EDPT, 29a).
adâlatpeşalik	[Ar.+Far.+Tü.] adalet görevi.
adaşmâk	kaybolmak; yoldan çıkmak, hata yapmak. <krş. << <i>azaş-</i>
Kırg. <i>adaş-</i> (Ölmez, 1996.)	
adâvat	[Ar.] düşmanlık; husumet.

adib	[Ar.] edip, yazar.
adl	[Ar.] adalet.
adnâ	[Ar.] en aşağı, en kötü.
afifa	[Ar.] iffetli, namuslu.
aflâk	[Ar.] felekler, gökler.
afroziy	[Far.] aydınlatan, parlatan.
afsaḥ	[Ar.] çok ferah; çok açık.
afsânaviy	[Far.] efsanevi, hayali.
afsus	[Far.] 1.yazık; ne yazık ki. 2. maalesef.
afsuslanmâk	[Far.+Tü.] üzülmek, pişman hissetmek.
aft	[Far.] yüz, çehre.
afzal	[Ar.] iyi, üstün.
afzalrâk	[Ar.+Tü.] daha iyi, daha üstün.
aḡanamâk	debelenmek; yuvarlanmak. <ET <i>aḡan-a-</i> (EDPT, 87b).
agar	[Far.] eğer, şayet.
agarçi	[Far.] rağmen, eğer, bununla birlikte.
aḥd	[Ar.] yemin.
aḥl i nazar	[Ar.] tecrübeye dayalı bilgi ve düşünceye sahip kişiler.
aḥyân	[Ar.] nadiren, bazen.
aḥṣass	[Ar.] çok cimri.
aḥlat	[Ar.] atık; çöp.
aḥtarmâk	aramak, bakmak. < ET <i>aḥtar-</i> (EDPT, 81b).
aka	[Mo.] büyük ağabey. <Mo. <i>ah-a</i> (LESSING, 59b).
aka-uka	büyük-küçük erkek kardeş.
akâbir	[Ar.] yüksek mertebeli önemli kişi.
aqlan	[Ar.] aklen, fikren.
akram	[Ar.] çok cömert, eli açık kimse.
aks	[Ar.] yansıma, efekt.
aksar	[Ar.] çoğunlukla, genellikle, sıklıkla.
alaf	[Ar.] yabani ot, saman.
alâḥida	[Ar.] tek, özel; ayrı.
alam	[Ar.] acı, keder, çile.
alaḡa	1. alev, 2. hiddet, öfke.
alar	onlar.

alast	sarhoş.
aldamâk	aldatmak, kandırmak. < ET <i>alta-</i> (EDPT, 133a).
aldamçi	aldatıcı; hileci, düzenbaz.
aldâvçi	hileci, kurnaz. < ET <i>altağ</i> (EDPT, 130b)+çi.
amaki	[Ar.] amca; dayı.
amal	[Ar.] görev, vazife.
amaldârlık	[Far.+Tü.] memurluk.
amaliy	[Ar.] pratik; gerçek.
amâniy	[Ar.] 1.af dileme. 2. talep etme.
amr	[Ar.] emir, istek, arzu.
amvat	[Ar.] ölümler.
an'ana	[Ar.] gelenek.
anâr	[Far.] nar.
anbar	[Ar.] her çeşit güzel koku, amber.
ancuman	[Far.] topluluk; toplantı.
ancumrez	[Ar.+Far.] yıldız saçan.
anduh	[Far.] keder, dert; üzüntü.
anık	kesin, belli, gerçek. < ET <i>anuk</i> (EDPT, 182b).
anık bolmâk	açık olmak, net olmak.
arâk	[Ar.] rakı; votka.
aralaş	karişmiş, karişık.
aralaşmâk	katılmak, dahil olmak. < ET <i>arala+ş-</i> (EDPT, 231a).
arasât	[Ar.] kargaşa, gürültü; kaos.
arava	[Ar.] vagon, yük arabası.
arbaa	[Ar.] dört.
arbâb	[Ar.] erbab, saygın kimse.
argumâk (ML, 76)	Orta Asya'ya ait koşu atı cinsi. < Çağ.: Seng. " <i>Argımak</i> "
arķâm	[Ar.] rakamlar; sayılar.
arķân	halat; ip; sicim.
armân	[Far.] pişmanlık; gerçekleşmeyen dilek.
arra	[Far.] testere, bıçkı.
artılmâk	arınmak; temizlenmek. < ET <i>arıt-</i> (EDPT, 207b)+ (ı)l-.
aruz-mânand	[Ar.+Far.] Aruz veznine benzer.

arzimâķ	[Far.+Tü.] değerli, kıymetli olmak.
arzirli	[Far.+Tü.] layık; değerli.
asad	[Ar.] aslan.
asâğir	[Ar.] küçükler; yaşça küçük olanlar.
asal	[Ar.] bal.
asapķur	[<Mo. <i>asabakūr</i>] Çağatay adetinde meşhur yemek olan koyunun omurga kemiği.
asbâb	[Ar.] 1. sebepler, 2. alet, çalgı aleti.
asbâb-ancâm	[Ar.] araç-gereçler.
asbâb-üsküna	[Ar.] ekipman, alet takımı.
asfarkaş	[Ar.+Far.] sarımsı.
aşhâb	[Ar.] arkadaş, yoldaş.
asır	[Ar.] esir.
asl	[Ar.] kök, temel; öz.
asr	[Ar.] ikinci namazı.
asramâķ	[<* <i>asra</i> - < Mo. <i>asara</i> -] esirgemek, korumak, sakınmak.
astrâlâgiya	[Rus.] astroloji.
astrânâm	[Rus.] astronom.
asvât	[Ar.] sesler; sedalar.
aşir	[Ar.] on.
aşula	şarkı.
aşulaçi	şarkıcı.
atama	tabir, terim. < ET <i>ata</i> - (EDPT, 42a).
atamâķ	ad vermek; isimlendirmek. < ET <i>at</i> (EDPT, 42a) +a-.
ataylab	bilerek, isteyerek.
atırgül	[Ar.] gül.
atâķlı	bilinen, ünlü, meşhur.
atr	[Ar.] ıtırılı; güzel kokulu.
attâr	[Ar.] aktar.
atvâr	[Ar.] karakter, ahlak.
avaylamâķ	özen göstermek; korumak, muhafaza etmek.
avc	[Ar.] 1. hız, 2. doruk, zirve.
avc âlmâķ	[Ar.+Tü.] hızlanmak, yükselmek.
avf	[Ar.] af.

avlidâ	[Ar.] elveda, veda.
avramâķ	büyölemek; baştan çıkarmak.
avsâf	[Ar.] vasıflar, nitelikler.
avzân	[Ar.] vezinler.
ayâl	[Ar.] kadın.
ayamâķ (EDPT, 267b).	alıkoymak, vermek istememek; esirgemek. <ET <i>aya-</i>
ayb	[Ar.] ayıp, kabahat.
ayblâvçi	suçlayıcı; davacı.
aylanmâķ	dolaşmak, etrafında dönmek.
aynan	[Ar.] aynen, bire bir.
ayş	[Ar.] keyif, zevk.
ayş-işrat	[Ar.] eğlence; zevk, haz.
ayvân	[Ar.] köşķ, kasır.
ayyâm	[Ar.] özel gün, önemli gün.
azâ	[Ar.] yas, matem; taziye.
azâdâr	[Ar.+Far.] taziye sahibi.
azâb-uķubat	[Ar.+Ar.] acı, keder, ızdırap.
azizrâķ	[Ar.] en aziz; en kıymetli.

Â

âbro-e'tibârlık	[Far.+Ar.+Tü.] saygınlık, itibarlık.
âddiy	[Ar.] sıradan, basit, sade.
âfâķ	[Ar.] horizon; ufuk
âfat	[Ar.] felaket, afet.
âfariniş	[Far.] yaratılış ve bütün mahluklar.
âgâķ	[Far.] farkında, haberdar.
âgâķlantirmâķ	[Far.+Tü.] uyarmak, ikaz etmek.
âgayin	dost, arkadaş.
âķaķ	[Far.] ahenk, harmoni, uyum.
âķista	[Far.] sessizce, sakince; aheste.
âķir	[Ar.] son.

åila	[Ar.] aile; (kadın) eş.
åķarmåķ	beyazlamak, ağarmak. < ET <i>ak</i> (EDPT, 75a) +ar-.
åķızmaķ	akıtmak; sürüklemek. < ET <i>ak-</i> (EDPT, 77b) +(ı)z-.
åla	alaca; çok renkli. < ET <i>ala</i> (EDPT, 126a).
åla-bila	benekli, alaca.
åla-bula	karişık renkli, alaca.
ålaça	benek benek.
åld	ön, ileri. < krş. ET alın
åldin	önce, ilk, ilk önce, birinci. < krş. ET alında / alında
åldiņi	öndeki, ilerideki, baştaki.
ålga	ileri, ileriye.
ålicanåb	[Ar.] asil, hayırsever, mükemmel.
åliy	[Ar.] büyük, yüksek derece.
åliynasab	[Ar.] büyük, köklü soy.
ålkıř	1. dua. 2. alkış. < ET <i>alka-</i> (EDPT, 137b) +ř.
ålmås	[Ar.] elmas.
ålmurut	[Far.] armut
åmånli	[Ar.+Tü.] sağ salim, güvenli.
åmbir	[Far.< <i>enbür</i>] kıskaç.
åmma	[Ar.] halk, avam.
åņ	akıl, zihin, idrak. < ET <i>aņ</i> (EDPT, 165b).
åpium	[Rus.] afyon.
årtıķça	fazla, çok; gereksiz, lüzumsuz. < ET <i>artuk</i> (EDPT, 204b)+ça.
åsån	[Far.] rahat, basit, kolay.
åsmånopar	[Far.] çok uzun; yüce.
åståna	[Far.] kapı, eşik.
åst	alt. < ET <i>ast</i> (EDPT, 242a).
åstida ķålmåķ	altında kalmak, ezilmek.
åsuda	[Far.] huzurlu; sakin, dertsiz.
åřıķråķ	[Ar.+Tü.] çok aşık.
åřırmåķ	artırmak; yükseltmek. < ET <i>aşur-</i> (EDPT, 265a).
åřkår	[Far.] aşık, açık, belli.
åtaķån	baba, peder. < ET <i>ata</i> (EDPT, 40a); <i>kaņ</i> (EDPT, 630b).

atar	şafak, şafak vakti.
atlanmâk	1. hazırlanmak. 2. ata binmek. < <i>atlan-</i> (EDPT, 58a).
avâz	[Far.] ses, gürültü.
avâza	[Far.] söylenti, dedikodu.
avkat	[Ar.] yemek, yiyecek.
avunçâk	teselli, avuntu. < ET <i>avin-</i> (EDPT, 13a)+çak.
âyat	[Ar.] ayet.
âzâr	[Far.] keder, ızdırap.
âzgina	azıcık. < ET <i>az</i> (EDPT, 277a)+gina.
âzıkmâk	ayılmak; kendine gelmek. << <i>ay-ık-</i> <* <i>ad-</i> (Tietze 1,
237b; EDPT, 46a)	

B

bab-baravar	[Ar.+Far.] aynı, eşit.
barâbar	[Far.] eşit, denk.
bacâ	[Far.] 1. tatmin edici, 2. iyi.
bacâ keltirilmâk	[Far.+Tü.] yapmak; yerine getirmek; gerçekleştirmek.
bacarmâk	becermek; yapabilmek.
ba-davlat	[Far.+Ar.] zengin, varlıklı.
badboy	[Far.] kötü koku; pis koku.
badkâr	[Far.] kötü, alçak, rezil.
badniyat	[Far.] kötü niyet, gazez, kin.
badtarrâk	[Far.] daha kötüsü; en kötüsü.
bağlılık	bağlı olma; bağımlılık. <ET <i>bağ</i> (EDPT, 314a)+ lığ+lik.
bağâlâvçi	[Far.+Tü.] değer veren.
bağaybat	[Far.] heybetli, kocaman.
bahr	[Ar.] aruz vezni kalıplarından biri.
bahra	[Far.] 1. zevk. 2. yarar.
baħralanmâk	[Far.+Tü.] zevk almak, tatmin olmak.
baħramand	[Far.] faydalı; faydalanılan.
bâis	[Ar.] dolayı, esas, sebep.
balâ	[Ar.] bela; musibet.
bâla	çocuk, evlat. < ET <i>bala</i> (EDPT, 332b).

b�la-�aka	çoluk �ocuk.
bal�gat	[Ar.] olgunluk.
baland	[Far.] yüksek.
balands�ya	[Far.+T�.] �st tabakadan soyu gelenler.
baliyat	[Ar.] belalar; dertler.
b�md�d	[Far.] sabah namazı.
band	[Far.] 1. bent, 2. bağ; zincir. 3. işgal etmek, ele geçirmek.
b�ra	[Far.] konu, tema.
barakali	[Ar.+T�.] bereketli, bol.
bard�ş	[Far.] tahammül, sabır.
bard�ş berm�k	[Far.] katlanmak, sabretmek.
b�rdı-yu	varsaymak, farz etmek; farzedelim ki, ya...ise.
barg	[Far.] yaprak.
b�rga�	[Far.] 1. izleme yeri. 2. mahkeme.
barın	[Far.] çok yüksek; yüce.
bar�	[Ar.] şimşek, yıldıırım.
bar� urm�k	[Ar.+T�.] 1. şimşek �akmak. 2. parlamak.
barkam�l	[Far.+Ar.] olgun, iyi yetişmiş.
bar�ar�r	[Far.] kararlı, dayanıklı, sabit.
barn�	[Far.] güzel, hoş; genç; sevimli.
barn� bolm�k	[Far.+T�.] genç, güzel, çekici olmak.
bas	[Far.] yeter, yeterli; kafi.
bas kılm�k	[Far.+T�.] durdurmak; son vermek.
başara	[Ar.] yüz, görünüş, �ehre.
b�tir	cesur, kahraman, yiğit. < ET <i>bağatur</i> (EDPT, 313b).
bazm	[Far.] ziyafet, şölen.
b�z	[Far.] ayrıca, buna ek olarak.
beadablık	[Ar.+T�.] edepsizlik, terbiyesizlik.
beba�ra	[Far.] anlamsız; değersiz; faydasız.
bebâklik	[Far.+T�.] korkusuzluk, arsızlık, terbiyesizlik.
beb�ş / bev�ş	[Far.+T�.] disiplinsiz, başsız, yaramaz.
bed�d	[Far.] haksız; adil olmayan.
bed�d aylamâk	[Far.+T�.] haksızlık etmek, hakkını yemek.
bef�yda	[Ar.] faydasız, nafile.

beğam	[Far.] gamsız, dertsiz, kaygısız.
beğâna	[Far.] tuhaf, garip, yabancı.
beğaş	[<Far. <i>bî-gıış</i>] hilesiz, karışksız, samimi.
beğânumân	[Far.] yersiz yurtsuz; çoluk çocuksuz.
beğisâb	[Far.+Ar.] hesapsız.
beğuda	[Far.] beyhude, boşuna.
bekâr	[Ar.] işsiz, boş; gereksiz.
bekârçı	[Ar.+Tü.] beyhude; aylak; avare.
beğişâs	[Far.] benzersiz, eşsiz.
beklik	beylik. < ET <i>beg</i> (EDPT, 322b)+lik.
belgi	işaret, nişan, alamet. < ET <i>belgü</i> (EDPT, 340a).
belgilanmâğ	işaretlenmek; seçilmek.
bemacâl	[Far.+Ar.] dermansız, mecalsiz; zayıf.
bemâr	[Far.] hasta, rahatsız.
benihâya	[Far.+Ar.] sonsuz, sınırsız.
beölçâv	[Far.+Tü.] sayısız, ölçüsüz.
beparvâ	[Far.] ilgisiz, alakasız, kayıtsız.
berkitmâğ	sağlamlaştırmak; kapatmak. < ET <i>berki-t-</i> (EDPT, 363a).
beşa	[<Far. <i>bîşe</i>] orman.
bet	sayfa; kenar.
betama'	[Ar.] istememe; aç gözlü olmama.
betartiblik	[Far.+Tü.] düzensizlik, karmakarışıklık.
betayinlik	[Far.+Tü.] kararsızlık, belirsizlik.
betaşvîş	[Far.] dertsiz, kaygısız, huzurlu.
bevafâ	[Far.] vefasız, sadakatsiz.
bezamâğ	boyamak; süslemek. < ET <i>bediz</i> (EDPT, 310a) +e-.
bezakli	süslü.
bezâvçi	süsleyen kimse; süsleyici.
bezârî	[Far.] haydut, dolandırıcı, serseri.
bilâd	[Ar.] beldeler; şehirler.
bilan	ile, birlikte. < ET <i>birle</i> (EDPT, 364b).
bilimdân	[Tü.+Far.] bilgili, kültürlü.
birâğ	ama, fakat, lakin.

birân	herhangi, bir, biri.
birâv	bir, biri, birisi. < ET <i>biregü</i> (EDPT, 364a).
birgina	yalnız; biricik. < ET <i>bir</i> (EDPT, 353b)+gina.
birikma	birleşim, karışım; tamlama. <ET <i>bir+(i)k-</i> (EDPT, 363a).
birmunça	biraz, birkaç, bazı. < ET <i>bir+bunça</i> (EDPT, 349a).
bitim	anlaşma; sözleşme. < ET <i>biti-</i> (EDPT, 299b).
bitmâk	yazmak. < ET <i>*bit-</i> (EDPT, 299b)+i-.
burçak	açı, köşe.
bota	deve yavrusu. < ET <i>botu</i> (EDPT, 299a).
botaköz	deve yavrusu gözü.
boysunmâk	itaat etmek; boyun eğmek.
bulâk	pınar, kaynak; çeşme. <ET <i>bulak</i> (EDPT, 336a).
buralmâk / burılmâk	çevrilmek; etrafında dönmek, döndürmek. < ET <i>bür-ül-</i> (EDPT, 365b).
burç	görev; borç. <AT <i>bōrç</i> (TDBUÜ, 177).
burda-bölak	[Far+Tü.] lokma; parça.
burungi	eskiden, önceden.
but	put. < ET <i>but</i> (EDPT, 297b).
buthâna	[Far.] tapınak, ibadethane.
buyum	alet, eşya; nesne.
bünyâd	[Far.] var olmak, ortaya çıkmak.

C

cabr	[Ar.] zulüm, cebir.
cabr târtmâk	[Ar.+Tü.] zulme uğramak, ezilmek.
cabr u cafâ körsatmâk	[Ar.+Tü.] zorluk ve güç göstermek.
cadal	[Ar.] tez, hızlı; aniden, süratle.
câdugar	[Far.] cadı; büyücü.
câh	[Ar.] yüksek makam; mevki.
cahân	[Ar.] dünya, cihan.
cahli	[Ar.] kızgınlık; öfke.
cala	sağanak.

câla	gözyaşı.
calâdat	[Ar.] boyun eğmek yerine gösterilen cesaretlik.
calb	[Ar.] kendine doğru çekmek.
calb kılmâk	[Ar.] çekmek, katılmasını sağlamak.
câm	[Far.] bakır tas, şarap kadehi.
camâa	[Ar.] köy sakinleri, ahali.
camâl	[Ar.] güzellik.
camlamâk	[Ar.+Tü.] toplamak, bir araya getirmek.
cancalkaş	kavgacı; kavga çıkarıcı.
cañçi	[Far.+Tü.] savaşçı; asker.
canr	[Rus.] tür, çeşit; tarz.
carâhat	[Ar.] yara; irin.
carañ	şangırtı, gürültü.
carayân	[Ar.] süreç.
cavharşunâs	[Ar.+Far.] kuyumcu.
câvidân	[Far.] ebedi; kalıcı; daimi.
cavlân	[Ar.] hareket.
cavlân aylamâk	[Ar.] hareket etmek, dolaşmak.
cây	[Far.] makam, yer.
câylaşmâk	[Far.+Tü.] bulunmak, yerleşmek.
câynamâz	[Far.] namazlık, seccade.
cazâlâvçi	ceza kurulu üyesi.
câzibadâr	[Far.] cazibeli, çekici; etkileyici.
cazm	[Ar.] niyet, karar.
cazm kılmâk	[Ar.+Tü.] karar vermek.
cigarband	[Far.] yakın, akraba.
cigarrañ	[Far.+Far.] kahverengi.
ciğa	[Far.] takke, şapka gibi baş giysilerine takılan, kıymetli taşlarla bezenen nesne; taç.
cihat	[Ar.] taraf, yön, istikamet.
cinday	bir parça; az; azıcık.
conamâk	yola çıkmak.
cora	[Far.] arkadaş, dost; ortak.
corttaga	bile bile, isteyerek.

cuda	[Far.] ayrı, yoksun, mahrum.
cudâ kılmâk	[Far.+Tü.] ayrılmak; mahrum etmek.
cuft	[Far.] 1. zevç, eş; tek olmayan 2. daima birlikte olan.
cuvâzkaş	[Far.] değirmen; değirmenci.
cünun	[Ar.] delilik; çılgınlık.
cüzv	[Ar.] cüz, bölüm.
çaķķānlik	hızlılık, beceriklilik, el çabukluğu.
çaķımçilik	muhbircilik, ihbarcılık.
çala	yarıda kalmış, tamamlanmamış.
çama	tahmin; varsayım.
çama ālmâk	tahmin etmek; doğru zamanı beklemek.
çaman	[Far.] çimen; çiçek, bahçe çiçekleri.
çanķāv	susuzluk, susama. < Mo <i>çanķa-</i> (Lessing, 164b).
çanķak	[Far.] kanca, çengel.
çanķalzār	[Far.] çalılık; orman.
çāpmâk	koşmak; hızlı koşmak. < Har. T., Çağ. <i>çap-</i>
çāpkır	hızlı koşan; dört nala koşan at.
çaraķlamâk	[Far.+Tü.] ısıldamak; kıvılcım saçmak.
çarķ	[Far.]. çark.
çaşma	[Far.] kaynak, menba, pınar.
çavandāz	[Far.] atlı, binici.
çayān	akrep. < ET <i>çadan</i> (EDPT, 403a).
çegara	sınır, limit, bölge.
çeksiz	sınırsız, sonsuz.
çet	dış, uzak, kenar. < ET <i>çit</i> (EDPT, 401b).
çetlamâk	bir kenara koymak, kaldırmak; uzaklaştırmak.
çıkındılar	atık, çöp. < çık-(ı)ndı
çılvır	halat; güçlü kordon. << Mo. <i>çilbuğurda</i> (Lessing, 182b).
çidamâk	[Mo.+Tü.] tahammül etmek; katlanmak.
çigallık	karişıklık; dağınıklık.
çilla	[Far.] çile; zevk ve sefadan el çekerek kuytu bir yerde
yapılan 40 günlük ibadet.	
çin	gerçek, hakikat. < ET <i>çin</i> (EDPT, 424a).
çirāyli	[Mo.+Tü.] güzel, hoş, iyi görünümlü.

çirigan	çürük.
çirmaşmâk	sarılmak, sıkıca tutunmak; kavramak. <Çağ. <i>çırma-</i> .
çoğ	ateş, kor. <ET <i>çoğ</i> (EDPT, 405a; Lessing, 194b).
çoğlanmâk	alevlenmek; yanmak. <ET <i>çoğ</i> (EDPT, 405a; Lessing,
	194b) +lan-.
çokki	doruk, zirve; tepe.
çuçuk	tatlı. <ET <i>süçig</i> (EDPT, 706b).
çukur	çukur; derin. < ET <i>çok-</i> (EDPT, 406a) +(u)r+.
çukur düşünmâk	derin düşünmek, detaylı düşünmek.

D

dâd	[Far.] 1. yardım 2. sızlanma, inleme.
dâd-vây kılmâk	[Far.+Tü.] yardım etmek.
dâd-faryâd	[Far.] ağlama, inleme.
dağal	[Far.] çirkin, kaba.
dağr	[Ar.] zaman, dünya.
dallâl	[Ar.] tellal.
dam	[Far.] 1. dinlenme, nefes, soluk. 2. an.
dâm	[Far.] tuzak.
dânâ	[Far.] bilgili; alim.
dâna	[Far.] parça, adet, tane.
dân	şöhret; nam; ün.
dân taratmâk	ün, nam salmak.
dâniş	[Far.] bilgi, bilim, öğreti.
dâniş-mând	[Far.] alim, bilgili kişi.
dâri	[Far.] ilaç, tedavi, derman.
dâri-darmân	[Far.] ilaç, çare.
dara	[Far.] dere, vadi.
daraht	[Far.] ağaç.
darak	[Ar.] delil; haber; bilgi.
dard-mand	[Far.] dertli, kederli.
darhaqiqat	[Far.] gerçek, gerçekten, sahiden.
darvâza	[Far.] büyük kapı, ana kapı.
dast	birden hemen, derhal.

dastavval	evvela, ilk önce, öncelikle.
dastlab	ilk önce, ilk olarak.
dastlabki	ilk, birincil.
dastâr	[Far.] sarık, kavuk.
dasturhân	[Far.] sofrâ, masa örtüsü.
dâvdiramâk	şaşırmak, şaşırp kalmak.
davlat-mand	[Ar.+Far.] devletli; yüce.
davrân	[Far.] devirler, çağlar; dönemler.
dâvruk	şan, şöhret.
dehķân	[Ar.] çiftçi; köylü.
devân	[Far.] divan.
dida	[Far.] göz.
diram	[Far.] dirhem.
dözaķ	[Far.] cehennem.
duduk	kekeme. < ET <i>tut-</i> (EDPT, 451a)+ (<i>u</i>)k.
dumalamâk	yuvarlanmak.
dür	[Ar.] inci; mücevher.
düşman-sıfat	[Far.+Ar.] düşman suratlı.
düşvâr	[Far.] zor, güç.

E

efir	[Rus.] gökyüzü; hava.
ega	sahip, iye, özne. < ET <i>idi</i> (EDPT, 41a).
egallamâk	ele geçirmek; sahip olmak.
endi	henüz, şimdi. << ET <i>amtı</i> (EDPT,156b).
endilikda	şu an; bu günlerde. <<ET <i>amtı</i> (EDPT,156b) +lik+da.
ergaşmâk	takip etmek; izlemek.
erka	gözde (kişi); şımartılmış; şımarık.
ermak	eğlence; teselli.
erta	erken, ilk. < ET <i>erte</i> (EDPT, 202b)
ertak	masal.
ertalab	sabah, sabahleyin. <ET <i>erte</i> (EDPT, 202b)+lab.
es	akıl, us, zeka. < ET <i>us</i> (EDPT, 240a).

esa-da	ise, öyleyse de. <er-se e-se
eşân	[Far.] molla; din adamı.
e'tikâdli	[Ar.+Tü.] inançlı, sadık.
e'zâzlamâk	[Ar.+Tü.] saygı göstermek.
evâh	eyvah!
ezgü	iyi; hoş, güzel. < ET <i>edgü</i> (EDPT, 51b).
ezgülik	1. iyilik, 2. değer; layık olma.

F

faḥm	[Ar.] fehim, anlayış; anlama, kavrama.
faḥmlamâk	[Ar.+Tü.] kavramak, düşünmek.
falak	[Ar.] gök; gökyüzü.
fâm	[Far.] renk.
fan	[Ar.] bilim.
fârma	[Rus.] biçim; şekil.
farmâyiş	[Far.] emir, komut.
fârsiy	[Far.] Farsça.
farzand	[Far.] çocuk, evlat.
farzand-day	[Far.+Tü.] çocuk gibi, evlat gibi.
fasâḥat	[Ar.] belagat; güzel konuşma sanatı.
fasih	[Ar.] 1. güzel ve düzgün konuşan 2. açık, aşık.
fe'l	[Ar.] huy, karakter, mizaç.
fe'l-atvâr	[Ar.] ahlak, huy, karakter.
firâk	[Ar.] ayrılık, ayrılış.
firib	[Far.] hile, aldatma.
firib-gar	[Far.] hilekar, üçkağıtçı.
fisk-fücur	[Ar.] söylenti, dedikodu.
furkat	[Ar.] ayrılma, ayrılık.

G

gâḥ-gâḥ	[Far.] bazen; zaman zaman.
galla	[Ar.] tahıl, hububat.

gap	[Far.] cümle; fikir; söz.
gapdân	[Far.] güzel konuşan, söz ustası.
gapırmâk	[Far.+Tü.] konuşmak, söylemek.
gavda	beden, gövde. < ET <i>kövdöŋ</i> (EDPT, 688a).
göllik	[Far.+Tü.] enayilik, saflık.
göllikka sâlmâk	[Far.+Tü.] aptalı oynamak; aptal gibi davranmak.
gümbaz	[Far.] kubbe, kümbet
gardun	[Far.] gökkubbe.
gazlama	dokuma, kumaş.
gird	[Far.] çevre, etraf, kenar.
girdidan yürmâk	[Far.+Tü.] sınırdan, kenardan yürümek.
giriftâr	[Far.] yakalanmış; tutkun; müptela.
giriftâr bolmâk	[Far.+Tü.] tutulmak; yakalanmak.
giyâh	[Far.] bitki, ot.
giyâhvand	[Far.] madde bağımlısı, esrarkeş.
gödak	[Far.] bebek; küçük çocuk.
göŋ	gübre; hayvan gübresi.
gör	[Far.] mezar.
gullaş	1. çiçeklenme. 2.refah, saadet.
gülgün	[Far.] ateş kırmızısı; kırmızımtırak
güلزâr	[Far.] gül bahçesi; gülistan.
gümân	[Far.] kuşku, şüphe.
gümrağ	[Far.] rastgele; başıboş, serseri.
güŋ	[Far.] dilsiz.

Ġ

ġala-ġâvur	gürültü, ses.
ġalaba	[Ar.] zafer, başarı.
ġaltân	[Far.] yuvarlanan.
ġam	[Ar.] gam, sıkıntı.
ġam-anduğga sâlmâk	[Ar+Far.+Tü.] sıkıntı vermek, eziyet etmek.
ġam-anduğ	[Ar.+Far.] gam, kaygı, tasa.
ġamgin	[Far.] sıkıntılı, kederli.

ġamħor	[Far.] düşünceli; ilgili.
ġarâyib	[Ar.] garip, tuhaf.
ġâv	engel, sorun; dert.
ġilay	şası.
ġira-şiralik	alacakaranlık; bulanık, sisli.
ġizâ	[Ar.] gıda, yiyecek.
ġurrâ	[Ar.] yumru, şişkinlik.
ġurrân	[Far.] gürleyen, kükreyen; hiddetli.

Ĥ

ĥâcat-mand	[Far.] muhtaç, yoksul.
ĥacr	[Ar.] hicret, göç.
ĥad	[Ar.] sınır, limit.
ĥakida	[Ar.+Tü.] hakkında, ilgili olarak.
ĥakķâniy	[Ar.] adil, doğru.
ĥâl	[Ar.] hal, durum; davranış.
ĥâl aylamâķ	[Ar.+Tü.] durumunu açıklamak.
ĥalâkat	[Ar.] 1. enkaz 2. yıkım, kayıp, tahribat.
ĥalâvat	[Ar.] huzur, asayiş; memnuniyet.
ĥalimlik	[Ar.+Tü.] yumuşak, hassas, şefkatli.
ĥâlat	[Ar.] durum, konum, vaziyet.
ĥam	[Far.] hem; ayrıca, üstelik.
ĥam-dast	[Far.] arkadaş; yardımcı.
ĥam-suĥbat	[Far.+Ar.] sohbetdaş; sohbet arkadaşı.
ĥam-dard	[Far.] derttaş.
ĥam-kâr	[Far.] meslektaş; iş arkadaşı.
ĥamida	[Ar.] övgüye değer.
ĥamişa	[Far.] hep, daima, sürekli.
ĥamişalik	[Far.+Tü.] sık sık, hep.
ĥamnâm	[Far.] adaş.
ĥamla	[Ar.] atak, saldırı, hamle.
ĥamma	[Far.] hep, bütün, tüm.
ĥamrâĥ	[Far.] arkadaş, yoldaş.

ḥaṇramāk	anırmak, bağışlamak.
ḥar	[Far.] her; her biri.
ḥarṣandki	[Far.] nasıl olursan olsun.
ḥardamḥayel	[Far.+Ar.] kararsız; tereddütlü.
ḥasad	[Ar.] haset.
ḥasadgöy	[Ar.+Far.] hasetçi.
ḥassa	[Ar.] baston; sopa.
ḥat / ḥat	[Ar.] mektup, yazı.
ḥavâraṇ	[Ar.+Far.] gök rengi.
ḥây	hey !
ḥayâtafzâ	[Ar.+Far.] canlandırır; hayat arttıran.
ḥaydamāk	1. sürmek. 2. kovmak.
ḥayrat	[Ar.] hayret; şaşırma; şaşkınlık.
ḥayratga sâlmāk	[Ar.+Tü.] hayrete düşmek, şaşırmak.
ḥazar	[Ar.] hoşlanmama; sakınma.
ḥazar kılmāk	[Ar.+Tü.] çekinmek, uzak durmak.
ḥicâb	[Ar.] utanma, sıkılma; örtü.
ḥicâli	[Ar.+Tü.] heceli.
ḥid	kokulu. <ET <i>yid</i> (EDPT, 883a)
ḥimmatli	[Ar.+Tü.] cömert, yardımsever, bağışlayıcı.
ḥisâb	[Ar.] hesap.
ḥiyla	[Ar.] hile, aldatmaca.
ḥökiz	öküz. < ET <i>öküz</i> (EDPT, 120a).
ḥuccat	[Ar.] belge, evrak.
ḥuṣ	[Far.] akıl; bilinç, şuur.
ḥuṣga kelmāk	[Far.+Tü.] ayılmak, kendine gelmek.
ḥuṣyâr	[Far.] sağduyulu, ihtiyatlı, tedbirli.
ḥükmrânlık	[Far.+Tü.] hükümdarlık, hakimiyet.
ḥüsn	[Ar.] güzellik, zarafet.

H

ḥadya	[Ar.] hediye.
ḥafagarçılık	[Ar.+Tü.] üzüntü, hüzn; küslük

hafa	[Far.] üzgün; üzüntülü.
hafa kılmak	[Far.+Tü.] üzmek.
hafalık	[Far.+Tü.] üzüntü, hayal kırıklığı.
hâh	[Far.] ister...; veya.
hâhiş	[Far.] arzu, istek; tercih.
hâkisârlık	[Far.+Tü.] alçak gönüllülük; tevazu.
hâksârlık	[Far.+Tü.] perişanlık.
hâli	[Ar.] 1. boş. 2. uzak, ayrı.
hâli kılmak	[Ar.+Tü.] meşgul olmak.
hâlis	[Ar.] tarafsız, dürüst, sadık, özverili.
hâl	[Far.] ben, doğum izi; iz, leke.
hâl oymak	[Far.+Tü.] işaret, iz yapmak.
hâldâr	[Far.] benli, benekli, lekeli.
halâs	[Ar.] özgürlük, serbestlik; kurtulma.
halâs bolmak	[Ar.+Tü.] kurtulmak; bitirmek; tamamlamak.
halta	[Far.] torba, kese; çuval.
hânağâh	[Far.] ibadethane; tekke.
hânavayrân	[Far.] yıkılmış, harabe.
hâniş	[Far.] şarkı; türkü.
hâniş kılmak	[Far.+Tü.] şarkı söylemek.
hânumân	[Far.] ev; varlık.
hânumân aylamak	[Far.+Tü.] ev kurmak.
hâr	[Far.] hor, aşağı, adi.
hâr kılmak	[Far.+Tü.] küçük düşürmek.
hâr u zâr	muhtaç.
hârimak	yorgun düşmek, yorulmak. <ET ar- (EDPT, 193a).
has-şaşak	[Far.] saman; ot.
has-şaşak taşmak	[Far.+Tü.] saman taşımak.
hâşâğın	[Ar.] engel olmak, fırsat vermemek.
hâtırcam	[Ar.] hoşnut, mutlu; kaygısız, telaşsız.
havf	[Ar.] tehlike; korku, kaygı, endişe.
hatar	[Ar.] tehlike; risk.
hayâlâna	[Ar.+Far.] hayal dünyası.
hayli	[Far.] epeyce, çokça, oldukça.

ḥayr-ḥoş	[Ar.] iyi veda dileği. “ <i>iyilikle kalın.</i> ”
ḥil	[Ar.] tür, çeşit.
ḥilâf	[Ar.] karşı; karşı gelmek.
ḥilt	[Ar.] karışmış şey; karışımındaki maddelerden her biri.
ḥilvat	[Ar.] halvet, inziva.
ḥilvat kılmâk	[Ar.+Tü.] halvette bulunmak; inzivaya çekilmek.
ḥira	[Far.] belirsiz; bulanık.
ḥirmân	[Far.] harman, mahsul.
ḥudâ	[Far.] Allah.
ḥudâcoy	[Far.] takvalı; Allah’a inanan.
ḥudbin	[Far.] egoist, kendini beğenmiş.
ḥuddi	[Far.] kesinlikle; aynı, tam.
ḥulḳ	[Ar.] davranış, tavır.
ḥumâr	[Ar.] güçlü arzu, istek; özlem.
ḥunâb	[Far.] aceleci, gergin.
ḥunuk	[Far.] çirkin, biçimsiz; nahoş.
ḥursand	[Far.] memnun, mesut; saadet.
ḥuṣ	[Far.] güzel, hoş, iyi.
ḥuṣâdâbli	[Far+Ar.+Tü.] güzel ahlaklı.
ḥuṣboy	[Far.] güzel kokulu.
ḥuṣçaḳḳalık	[Far.+Tü.] neşelilik; keyiflilik.
ḥuṣnavâ	[Far.] hoş sesli.
ḥürdabin	[Far.] küçük ve ince şeyleri görebilen, anlayabilen kimse.

İ

ibâra	[Ar.] ifade, sözcük.
ibtidâ	[Ar.] başlangıç; iptida.
içimlik	içecek, meşrubat. <ET iç-(i)m (EDPT, 27b)+lik.
içki	içsel. < ET iç (EDPT, 17a).
içkilik	alkollü içecek. < ET iç-gü(ki) (EDPT, 24b) +lik.
içra	içinde, arasında. < ET iç-re (EDPT, 30a).

ida	[Ar.] sayı; hesap.
ida tutmâk	hesap tutmak; saymak.
idiş	kap, tas, tabak. < ET <i>idiş</i> (EDPT, 72a).
iğvâ	[Ar.] entrika çevirme; kıskırtma.
ihtidâ	[Ar.] doğru yola girme; hidayete erme.
iḥcam	1. küçük, minik. 2. kısa, öz; düzenli.
iḥtiyâr	[Ar.] seçme, seçim; istek, niyet.
iḥtiyâr et- kabul etme.	[Ar.+Tü.] 1. seçmek; kendi başına karar vermek, 2.
ildiz	kök, temel. < ET <i>yıldız</i> (EDPT, 922b).
ilgari	önceleri; eskiden, önce. < ET <i>*ilkgerü</i> (EDPT, 144a).
ilticâ	[Ar.] yalvarma, yakarış.
ilgi	el. < ET <i>elig</i> (EDPT, 140b).
in'âm	[Ar.] hediye; bağış.
inbisât	[Ar.] iç ferahlığı; mutluluk.
ini	küçük kardeş. < ET <i>ini</i> (EDPT, 170a).
intiḥâ	[Ar.] son, sona erme.
intiḥâb	[Ar.] seçme, seçilme; seçim.
intiḥâb etmâk	[Ar.+Tü.] seçmek.
intilmâk aramak.	1. çabalamak; 2. heveslenmek, peşinde olmak. 3.
in'ikâs	[Ar.] yansıma, akis, etki.
intiliş	mücadele, istek, tutku.
irtidâd vazgeçmek.	[Ar.] İslâm dinini terk ederek başka bir dîni kabul etme;
iste'mâl	[Ar.] tüketim; kullanım.
isli	isli. < ET <i>iş</i> (EDPT, 254b)+li.
işânç	inanç; güven; emin. <ET <i>işen-</i> (EDPT, 264a)+ç.
işâra	[Ar.] işaret, belirti.
işrat	[Ar.] iştret; eğlence.
işrat-parast	[Ar.+Far.] eğlence düşkünü; zevk düşkünü.
işrat-sâz	[Ar+Far.] müzikli eğlence.
işkal	[Ar.] güçlük; sorun, engel.

işlatılmâk	çalıştırılmak; işletilmek. <ET <i>işle-t-</i> (EDPT, 263a)(i)l.
iyâdat	[Ar.] hatır sorma; ziyaret etme.
iy mân	[Ar.] iman; kuvvetli inanç.
iy mân etmâk	[Ar.+Tü.] iman etmek.
izâ	[Ar.] sıkıntı; hezimet.
izâm	[Ar.] büyükler; ulular.
izhâr	[Ar.] gösterme; meydana çıkarma.
izhâr kılmâk	[Ar.+Tü.] ifade etmek, açıklamak.

K

kacava	[Far.] hayvanların üzerine konulan kare sepet.
kafil	[Ar.] kefil, şahit (kanun önünde).
kaḥf	[Ar.] mağara; in.
kalta	[Far.] kısa.
kaltabin	[Far.] basiretsiz, dar görüşlü.
kamand	[Far.] tuzak; bağ.
kambağal	[Far.] fakir; ihtiyaçlı.
kâmi	[Far.] mide, kursak.
kamâlât	[Far.] olgunluk, erişkinlik.
kamânday	[Far.+Tü.] yay gibi.
kamçılık	kusur, hata.
kamfaḥm	[Far.] anlayışı kıt; akılsız; düşüncesiz.
kâmpânent	[Rus.] tamamlayıcı, birleştirici.
kampir	[Far.] ihtiyar kadın.
kamtarlik	[Far.+Tü.] tevazu, alçakgönüllülük.
kapa	[Far.] kulübe, barınak.
karim	[Ar.] cömert, yardımsever.
kâsa	[Far.] kase.
kasâfat	[Ar.] kötü etki; uğursuzluk getiren.
kâsagullik	[Far.+Tü.] şarap servis eden.
kasal	[Ar.] hasta.
kasrat	[Ar.] bolluk; çokluk.

katta	büyük, iri, yüce.
kattalık kılmak	büüklük taslamak.
keçirim	af; özür.
keçirmak	geçirmek. < ET <i>keç-(ü)r-</i> (EDPT, 698b).
keçkurun	[Tü.+Ar.] akşamüstü; akşam.
keksa	ihtiyar, yaşlı.
kelin	gelin. < ET <i>kel-(i)n</i> (EDPT, 719a).
kelinçak	yeni evlenmiş kız.
keltirmak	getirmek. < ET <i>keltür-</i> (EDPT, 716b).
keñ	geniş, engin. < ET <i>kèñ</i> (EDPT, 724b).
kerilmak	gerinmek; kibirli kibirli dolaşmak. < ET <i>ker-</i> (EDPT, 745a)+(i)l-
kesatmak	alay etmek; küçümsemek.
ketkazmak	1. gidermek; göndermek. 2. para harcamak. <ET <i>ket-</i> (EDPT, 700b), +kaz-.
keyin	sonra, daha sonra. < ET <i>kedin</i> (EDPT, 704b).
kiçik	küçük. < ET <i>kiçig</i> (EDPT, 696a).
kiçikkina	küçük, küçücük.
kift	[Far.] 1. omuz. 2. güvenlik şeridi.
kindik	göbek; göbek bağı. < ET <i>kindik</i> (EDPT, 729a).
kirdarlık	[Far.+Tü.] iş, amel; davranış, üslup.
kirgizmak	sıraya sokmak; dizmek. <ET <i>kirgüz-</i> , krş. <i>kirtür-</i> (EDPT, 740b).
kirmak	girmek. < ET <i>kir-</i> (EDPT, 735b).
kirişmak	girişmek. < ET <i>kir-(i)ş-</i> (EDPT, 747a).
kişan	[Far.] kelepçe; pranga.
kişvar	[Far.] memleket; ülke, bölge.
kiyim	giyim, kıyafet. < ET <i>keç-(i)m</i> (EDPT, 700b).
köça	[Far.] dar sokak; yol.
köçat	fide, fidan.
kök	mavi, gökyüzü. < ET <i>kök</i> (EDPT, 708b).
kökarmak	kök vermek; filizlenmek. < ET <i>kök+(a)r-</i> (EDPT, 708a).
kökat	bitki, yeşillik; otlar, çimenlik.
köklam	ilkbahar; bahar.

köm-kök	masmavi.
köm-kök bolmâķ	masmavi olmak.
köknâri	afyon bağımlısı.
kömak	[<Çağ. <i>kömek</i>] yardım, yardım etmek.
köp	çok; çok fazla. < ET <i>köp</i> (EDPT, 686b).
köpaytirmâķ	çoğaltmak; artırmak. <ET <i>köp</i> (EDPT, 686b)+(e)y-tir-.
köpinça	sık sık, genellikle.
kör-körân	[Far.+Tü.] körü körüne; düşünmeden.
körgilik	1. görgü. 2.tecrübe; deneyim. < ET <i>kör-gü</i> (EDPT, 742a)
+lik.	
körgüzmâķ	göstermek. < ET <i>kör-</i> (EDPT, 740a) +güz-.
körsatmâķ	göstermek. << ET <i>körügse-</i> (EDPT, 746b).
körk	güzellik; çekicilik. < ET <i>kör-k</i> (EDPT, 741a).
körk bermâķ	güzelleştirmek.
körkam	görkemli, alımlı.
kötarmâķ	kaldırmak; yükseltmek; taşımak. < ET <i>kötür-</i> (EDPT, 706a)
köy	[Far.] yol; konu.
köz	göz. < ET <i>köz</i> (EDPT, 756b).
közga taşlanmâķ	göze çarpmak.
közâynak	ayna.
közgü	ayna. < ET <i>közgü</i> (EDPT, 761b).
küçaymâķ	güçlenmek. < ET <i>küç</i> - (EDPT, 693a) +ey.
kuşâd	[Far.] açma; açılış.
kuşâd aylamâķ	[Far.+Tü.] kaplamak, doldurmak.
kuyâş	güneş. < ET <i>küneş</i> (EDPT, 734a).
kuylamâķ	şarkı söylemek, söylemek.
künya	[Ar.] künye.
künc	[Far.] köşe; bucak.
küy	melodi, ezgi, nağme. <ET <i>küg</i> (EDPT, 709b).
küyinmâķ	acı çekmek; pişmanlık duymak. < ET <i>küñ-</i> (EDPT, 726b)+ (i)n-.

K

ķabat	katman; tabaka.
ķabâih	[Ar.] kabahatler, kusurular.
ķabih	[Ar.] pis, ķirkin; sefil, zavallı.
ķaçân	ne zaman <ET <i>ķaçan</i> (592a).
ķad	[Ar.] boy; endam.
ķadam	[Ar.] adım; ayak.
ķadam ķoymâķ	[Ar.+Tü.] adım atmak, yürümek.
ķaddi-ķâmat	[Ar.+Ar.] boy; endam.
ķadrdân	[Far.] değerli; samimi; dost.
ķafas	[Ar.] kafes.
ķâġâz	[Far.] kaġıt.
ķahrli	[Ar.+Tü.] kahrılı; gazaplı, öfkeli.
ķal'a	[Ar.] kale, hisar.
ķalandar-sıfat	[Far.+Ar.] derviş gibi; sofı gibi.
ķâldık	kalıntı, artık. < ET <i>kal-</i> (EDPT, 615b)+dık
ķalın	başlık parası; çeyiz. < ET <i>ķalıġ</i> (EDPT, 622a).
ķâmat	[Ar.] boy pos, endam.
ķâradârı	afyon.
ķaram	[Çaġ. <i>karam</i>] baġımlı, tabi.
ķârânġı	karanlık. < ET <i>ķaraġu</i> (EDPT, 662b).
ķarama - ķarşılık	fikir ayrılıġı, ķarşıtlık.
ķaraş	[Mo.] görüş, bakış.
ķaraşli	[Mo. +Tü.] ait, tabi, baġımlı.
ķârâvul	bekçi, nöbetçi. < Mo. <i>ķaraġul</i> (Lessing, 933b).
ķârâvullamâķ	[Mo.+Tü.] korumak; göz kulak olmak.
ķârmâķ	birbirine ķarışmak. < ET <i>ķar-</i> (EDPT, 642b).
ķâraçık	gözbebeġi. << ET <i>ķarak</i> (EDPT, 652a) +çık.
ķarındâşlık	kan baġı, akrabalık.< ET <i>ķarın+daş</i> (EDPT, 662a)+lık.
ķatâr	[Ar.] sıra, dizi, rütbe.
ķatra	[Ar.] damla.
ķasam	[Ar.] yemin, ahit.
ķassâm	[Ar.] bölün, eşit parçalara ayıran kimse.
ķattık	çetin, sert; kuvvetli. < ET <i>ķat</i> (EDPT, 597b)+tık

ḳattıḡrâḳ	çok şiddetli;çok yoğun.
ḳavat	[Ar.] katman, tabaka.
ḳaviy	[Ar.] güçlü, kuvvetli; sağlam
ḳâyıl	[Ar.] şaşırtıcı, hayret verici.
ḳaysar	[Ar.] inatçı; dik başlı.
ḳaytmâḳ	dönmek. < ET *ḳad-(i)t- (EDPT, 597a).
ḳıçkırık	hıçkırık, bağırış, feryat. < *ḳıç+ḳır-
ḳıdırmâḳ	aramak; bakmak.
ḳılıḳ	davranış; huy, karakter. < ET ḳıl-(i)ḳ (EDPT, 620b).
ḳımmatli	[Ar.+Tü.] kıymetli, değerli.
ḳımmatbahâ	[Ar.+Far.] değerli, paha biçilemez.
ḳırḡâḳ	1. köşe. 2. kıyı; sahil. <ET ḳırgag (EDPT, 653b).
ḳısḳa	kısa. < ET ḳıs-ḡa (EDPT, 667a).
ḳısḳartmâḳ	kısaltmak. < ET ḳıs-+ (EDPT, 665b).+ka-r-t-
ḳısḳıç	yaba, çatal; kısaç. <ET ḳıs- (EDPT, 665b)+gaç.
ḳıssagöylik	[Far.] hikayeci; masalcı.
ḳıy-çuv	gürültü, kargaşa.
ḳıynamâḳ	zorlaştırmak; zulmetmek. < ET ḳına- (EDPT, 634a).
ḳıyın	korku, dehşet; güç. < ET ḳın~ḳıyn (EDPT, 631a).
ḳıyınçılık	zorluklar; sıkıntılar.
ḳıyr mânand	[Tü.+Far.] katliama benzeyen; katliam gibi.
ḳızḡanmâḳ	kıskanmak; bir şeyi çok istemek. < ET ḳısḡan- (EDPT, 667b).
ḳızık - ḳızık	ilginç, garip.
ḳızıtmâḳ	ısıtmak. < ET ḳız- (EDPT, 681a)+(i)t-.
ḳirra	yan, kenar.
ḳiyâfa	[Ar.] yüz, ifade, görünüş.
ḳoḡırçâḳ	oyuncak; oyuncak bebek.
ḳöḳḳisdan	aniden, beklenmedik.
ḳol	el; omuzdan parmak uçlarına kadar olan organ. < ET kol
(EDPT, 614b).	
ḳoldan bermâḳ	elden vermek, elden gitmek.
ḳoldan urmâḳ	el vurmak.
ḳopâl	kaba, nezaketsiz, terbiyesiz.

ķorgān	1. kale 2. tümsek, tepe. < ET <i>kōri-ġan</i> (TM, 652b).
ķořilmāķ	katılmak, yer almak; dizilmek. < ET <i>koş-(u)l-</i> (EDPT, 673a).
ķořimķa	ek, ekstra; ilave. <koş-
ķořin	ordu, asker. < Mo. <i>koşigun</i> (Lessing, 970b).
ķoy	koyun. < ET <i>koñ</i> (EDPT, 631a).
ķozġālānķi	asi, isyancı. < AT <i>*kōzġa-</i> (TDBUÜ, 178)
ķullāb	[Ar.] 1. ķengel. 2. baġ.
ķurāl-yarāġ	silah; silahlar.
ķuruķ	boş, nafile; kuru. <ET <i>kurug</i> (EDPT, 652a).
ķutb	[Ar.] kutup 2. manevi mertebelerin en yükseġi.
ķutulmāķ	kurtulmak. < ET <i>*kurt-(u)l-</i> (EDPT, 650a).
ķuymāķ	dökmek, koymak. < ET <i>kud-</i> (EDPT, 596a).
ķuyi	1.alt, düşük. 2. taban. <ET <i>kudı</i> (EDPT, 596a).
ķutķarmāķ	kurtarmak. < ET <i>kurtġar-</i> (EDPT, 649b).
ķuyun	kasırġa, tayfun. <Mo. <i>huy+(u)n</i> (Lessing, 982b).

L

la'l	[Ar.] parlak kırmızı renkli taş.
la'lgün	[Ar+Far.] parlak kırmızı renkli.
lab	[Far.] köşe, uç; kenar.
laķza	[Ar.] an, saniye.
laķillatmāķ	zonklatmak, acıtmak.
lamaāt	[Ar.] ışılıtar; parılıtar.
latifrāķ	[Ar.+Tü.] çok yumuşak, ince, nazik olan.
laşkar	[Far.] asker, ordu.
lavāzım	[Ar.] ġörev, statü, mevki.
lāvillamāķ	alevlenmek; parlamak.
libās	[Ar.] elbise.

M

ma'dum	[Ar.] var olmayan; yok.
---------------	-------------------------

ma'dum etmâk	[Ar.+Tü.] yok etmek.
ma'kul	[Ar.] makul, uygun.
ma'kullamâk	[Ar.+Tü.] onaylamak; tasdik etmek.
ma'mur	[Ar.] gelişip güzelleşmiş; bakımlı; bayındır.
ma'mur aylamâk	[Ar.+Tü.] bayındır hale getirmek.
ma'raka	[Ar.] tören; kutlama.
maş'al	[Ar.] meşale.
ma'yuslik	[Ar.+Tü.] çaresizlik; ümitsizlik.
macruh	[Ar.] yaralı.
madârsiz	güçsüz, mecalsiz.
maftun	[Ar.] büyü, büyülenmiş.
maḥbuba	[Ar.] (kadın) sevgili.
maḥliya	[Ar.] büyülenmek.
maışat-parast	[Ar.+Far.] eğlenceye düşkün.
maḥâl	[Ar.] söz; atasözü.
makkâr	[Ar.] hain, kurnaz, sinsî.
makkâra	[Ar.] hilekar kadın, kurnaz kadın.
makân	[Ar.] mekan, yer.
makr	[Ar.] hile, aldatma.
maḥsud	[Ar.] hedef, amaç.
maḥtamâk	övmek. < Mo. <i>mağ-ta-</i> (Lessing, 813a).
maḥtâv	övgü, övme.
malâḥat	[Ar.] güzel, çekici.
malâmat	[Ar.] ayıplama; azarlama; suçlama.
malâmat kılmâk	[Ar.+Tü.] azarlamak.
mâmakaldirâk	gök gürültüsü.
manman	egoist, kibirli.
mânand	[Far.] benzer
manba	[Ar.] kaynak; pınar.
maḥju	ebedi, sonsuz, bengü. < ET <i>beḥgü</i> (EDPT, 350b).
mansab	[Ar.] rütbe, görev, makam.
mansabdâr	[Ar.+Far.] yüksek rütbeli kişi.
mansura	[Ar.] Allah'ın yardımı ile galip gelen, zafere ulaşma
manzurlik	[Ar.+Tü.] takdir olunan, hayran olunan.

marâklı	[Ar.+Tü.] istekli; hevesli.
marta	[Ar.] zaman, vakit.
mâs	[Ar.] uyumlu, denk; uygun.
mâs kelmâk	[Ar.+Tü.] uygun gelmek.
masala	[Ar.] sorun, mesele.
maslahat	[Ar.] 1. iş; mesele. 2. faydalı; iyi.
mastâna	[Far.] sarhoş; büyüleyici.
mastura	[Ar.] saf, tertemiz.
matâ	[Ar.] dokuma, kumaş.
matal	[Ar.] söz; atasözü; mesel.
mavc	[Ar.] dalga, dalgalanma; kabarma.
mavcudât	[Ar.] varlık.
may	[Far.] şarap.
mayl	[Ar.] meyil, yatkınlık, eğim.
mazallat	[Ar.] alçalma; bayağılık, hakirlik.
me'yâr	[Ar.] ölçü.
meḥmân	[Far.] misafir.
meḥnat	[Ar.] sıkıntı, zorluk; üzüntü, keder.
meḥnataş	[Far.] çalışkan, hamarat.
meḥnatsevar	[Ar.+Tü.] çalışkanlık; çalışkan.
meḥr	[Far.] şefkat, merhamet.
meḥribânlik	[Far.+Tü.] şefkatlilik, yumuşak huyluluk.
mezân	[Ar.] ölçek, tartı.
miḡ	sayı olarak “bin”. <ET <i>bıḡ</i> (EDPT, 346b).
miḡlab	binlerce.
mirşab	[Far.] gece polisi.
misâḥ	[Ar.] arazi, arsa, ev vb. yerlerin alan ölçümü.
misl	[Ar.] eşit, denk.
miya	beyin, akıl. <<ET <i>bēyi</i> (EDPT, 348b).
mollig	çokluk, bolluk.
mö'tabar	[Ar.] saygın, itibarlı.
mölcal	hedef, nişan; plan.
muattar	[Ar.] kokulu.
mubarrâ	[Ar.] ilgisi, alakası kalmamış; arınmış.

mubarrâ kılmâk	[Ar.+Tü.] arınmak; özgür olmak.
muḥāsib	[Ar.] muhasebe işleri ile uğraşan kimse.
muḥlis	[Ar.] müptela; düşkün; hayran.
muḥarnas	[Ar.] kubbe şeklinde; kubbeye benzeyen.
murabbiy	[Ar.] terbiye eden, terbiyeci.
musaffâlik	[Ar.+Tü.] saflık; tertemizlik.
mute	[Ar.] itaatkar, uysal.
muvâfık	[Ar.] uygun, münasip.
muvâfık tüşmâk	[Ar.+Tü.] uygun olmak.
mübâḥasa	[Ar.] karşılıklı konuşma; fikir alışverişi yapma.
mübtalâ	[Ar.] müptela, maruz kalan; aşık.
müccarrad	[Ar.] saf, temiz; basit.
müccassam	[Ar.] somutlaşma; şekil alma.
müdâm	[Ar.] hep, her zaman, daima.
müḥlat	[Ar.] mühlet; vakit, süre.
münaḳkaş	[Ar.] bezeli, nakışlı kasır.
müḡli	hüzünlü; kederli. < ET <i>muḡluḡ</i> (EDPT, 719a).
münḥasif	[Ar.] parlaklığı az olan; sönük.
müstadâm	[Ar.] sürekli; devamlı.
müstaḥkam	[Ar.] sağlam, güçlü.
müstaḳim	[Ar.] doğru; gerçek
müşk	[Far.] misk.
müşṭâk	[Ar.] birinin gelmesini bekleme; intizar
mütakabbir	[Ar.] kibirli, gururlu.
müyassar	[Ar.] erişilmiş; ulaşılmış; kazanılan.
müzikant	[Rus.] müzisyen.
müzikaşünâs	[Rus.+Far.] müzik ile ilgilenen; müzik bilimci.

N

nââşnâ	[Far.+Far.] bilinmeyen, alışılmadık.
nâb	[Far.] saf, katkısız.
nabiylik	[Ar.+Tü.] peygamberlik.
nâbud	[Far.+Far.] bulunmayan; mevcut olmayan.

nâbud kılmâk	[Far.+Far.+Tü.] israf etmek, telef etmek.
nâbudlik	[Far.+Far.+Tü.] yokluk.
naḥl	[Ar.] ağaç; hurma ağacı.
naḥy	[Ar.] yasaklama; men etme.
nâr	[Ar.] ateş; cehennem.
nârâzilik	[Far.+Ar.+Tü.] hoşnutsuzluk, anlaşmazlık, itiraz.
nâtık	[Ar.] güzel konuşan kimse, hatip.
nayza	[Far.] mızrak, süngü.
nacât	[Ar.] kurtulma; kurtuluş
nâcismiyy	[Far.+Ar.] varlıksız; cisimsiz.
nâcoya	[Far.] uygunsuz; yakışksız.
nadam	[Ar.] pişmanlık.
nadâmat	[Ar.] pişmanlık; üzüntü; vicdan azabı.
nâdân	[Far.] cahil, geride kalmış.
naf	[Ar.] yarar, fayda.
nafar	[Far.] kişi, birey.
naḥḥa	[Ar.] üfürme; diriltici nefes.
naḥli	[Ar.+Tü.] yararlı, faydalı.
naḥaḥ	[Far.] köpek balığı, balina.
naḥs	[Ar.] kötü; başarısız, şanssız.
nâk	[Far.] armut.
nâkâm	[Far.] muradına erememiş; mahrum.
nâkas	[Far.] ahlaksız; vicdansız.
naḥd	[Ar.] nakit, peşin.
naḥşinkâr	[Far.] süslenmiş, bezeli.
nâla	[Far.] inleme, ah çekme.
nâlâyık	[Far.] uygunsuz; yakışksız.
nâma	[Far.] yazı, mektup.
nâma'dud	[Far.+Ar.] sayısız.
namâyiş	[Far.] gösteriş; gösteri.
namuna	[Far.] numune, örnek.
nân	[Far.] ekmek.
nâpâk	[Far.] temiz olmayan, pis; kötü.
nârasida	[Far.] yaşı küçük çocuk.

nârdân	[Far.] ekşi.
narigi	öteki, öbürki, sonraki. <ET <i>ımaru</i> (EDPT, 190a)+gi.
narsa	nesne, şey. < * <i>ne erse</i> (TDBUÜ, 181).
nasim	[Ar.] esinti, meltem.
nasiba	[Ar.] kader, nasip.
nasl	[Ar.] aile, göbek, nesil, soy,
naş'a	[Ar.] zevk, neşe.
naşât	[Ar.] sevinç; neşe.
naşvat	[Ar.] keyif, sevinç.
nâtavân	[Far.] zayıf, zayıflamış, çaresiz.
nâtinç	[Far.+Tü.] huzursuz, sakin olmayan.
nâtoğri	[Far.+Tü.] doğru olmayan; yanlış.
navâ	[Far.] ezgi, melodi
nâyâb	[Far.] nadir, ender, eşsiz.
nayrañ	[Far.] hile, üçkağıt.
naysân	[Far.] şiddetli bahar yağmuru.
nayza	[Far.] mızrak, süngü.
nazâhat	[Ar.] temizlik, paklık, incelik.
nazariya	[Ar.] teori, kuram.
ne'mat	[Ar.] nimet.
negiz	esas, temel.
nigâh	[Far.] göz atmak, bakış.
nigâr	[Far.] güzellik; sevgili.
nigünsâr	[Far.] başaşağı.
nigünsâr bolmâk	[Far.+Tü.] başaşağı olmak.
niḥâl	[Far.] filiz; filizlenmek.
niḥânḥâna	[Far.] saklı ev.
niş	[Far.] diken.
nişât	[Ar.] sevinç, neşe, mutluluk.
niyâzmandliĝ	[Far.+Far.+Tü.] yalvaran; ihtiyacı olan (kimse).
noḥta	tehdit, baskı; alıkoyma.
nuḳra	[Far.] gümüş.
nuḳsân	[Ar.] eksiklik, kusur.
nücum	[Ar.] yıldızlar.

O

ogilday	oğul gibi. < ET <i>oğul</i> (EDPT, 83b).
oḥşamâḳ	birisine ya da bir şeye benzemek. < ET <i>oḥša-</i> (EDPT, 97a).
oḳituvçi	öğretmen, eğitmen. < ET <i>okı-t-</i> (EDPT, 81b) +uvçi.
olan	bir tür şarkı (genellikle düğünlerde).
onta	on. < ET <i>on</i> (EDPT, 166b).
orda	kraliyet, kraliyet kampı. < ET <i>ordu</i> (EDPT, 203a).
orin	1. yer. 2. görev. < ET <i>orun</i> (EDPT, 233a).
ornatmâḳ	ortaya koymak, tespit etmek. < ET <i>orna-t-</i> (EDPT, 235b).
osimlik	bitki, yeşillik.
ot	ateş. < ET <i>ot</i> (EDPT, 34b).
otaş	[Far.] ateş.
ota	aşırı, çok fazla.
otmâḳ	atmak, fırlatmak. < ET <i>at-</i> (EDPT, 36a).
oyin-külgi	eğlence, cümbüş.

Ö

ökinç	pişmanlık, esef, üzüntü. < ET <i>ökün-ç</i> (EDPT, 110a).
ökinmâḳ	pişmanlık duymak. < ET <i>ökün-</i> (EDPT, 111a)
ölçâv	ölçü, ölçek.
ölik	ölü. < ET <i>öl-(ü)g</i> (EDPT, 142a).
ögirmâḳ	çevirmek, döndürmek. < ET <i>egir-</i> (EDPT, 113a).
öragandek	kaplayıcı gibi.
örgatmâḳ	öğretmek, göstermek. < ET <i>*ögre-</i> (EDPT, 114a).
örgimçak	örümcek. < ET <i>*örüm+çek</i> (EDPT, 231b).
örin-payt	yer belirtme hali.
ötamâḳ	uygulamak, yerine getirmek. < ET <i>öte-</i> (EDPT, 43a).
ötkir	keskin, kesici.
ötmâḳ	geçmek. < ET <i>öt-</i> (EDPT, 39a).

öy	düşünce, fikir; öneri. << ET <i>ö-t</i> (EDPT, 36a).
öylåvsiz	düşüncesiz.
öylamåķ	düşünmek.
özarå	karşılıklı, karşılıklı olarak. < öz+ara
özbåşimçalik	kafasına buyruk; söz dinlemeyen. <ET <i>öz</i> (EDPT, 278a); ET <i>baş</i> (EDPT, 375a)+(i)m+ça+lik.
özgaça	başka türlü; başkaca. < ET <i>özge</i> (EDPT, 285b) +ça.
özgarmåķ	değişmek; değiştirmek. < ET <i>özge</i> (EDPT, 285b) +r-.
özgina	biraz; az. < ET <i>az</i> (EDPT, 277a) +kinga

P

påetika	[Rus.] şiir sanatı; şiir tekniği.
påeziya	[Rus.] şiir.
påkiza	[Far.] saf, temiz.
påråķ	[Rus.] 1. toz, pudra. 2. toz halinde ilaç.
paråkandahål	[Far.] dağınıklık.
pardadår	[Far.] kapıcı; kapı perdesini açan perdecî.
parişånsimån	[Far.+Far.] darmadağınık, şaşkın
pårså	[Far.] dinine bağlı; takva sahibi.
partav	[Far.] ı ışık, nur.
parvariş	[Far.] bakım, yetiştirme.
parvåz	[Far.] uçmak; göç etmek.
påsban	[Far.] gardiyan; nöbetçi, bekçi.
past	[Far.] alt, aşağı, düşük, fakir.
pastkaş	[Far.] aşağı, adi, alçak (kişi).
pastråķ	[Far.+Tü.] en alçak, en düşük.
påya	[Far.] sap, kök, destek.
påyafzal	[Far.] ayakkabı
payåm	[Far.] iyi haber.
påyån	[Far.] sınır.
paydå	[Far.] görülebilir, bariz, aşîkar.
paydå bolmåķ	[Far.+Tü.] ortaya çıkmak, görünmek.
påydevår	[Far.] esas, temel.

payk	[Far.] haber ve mektup getirip götüren.
paykân	[Far.] okun ucundaki sivri demir.
paykar	[Far.] çehre, suret.
paymân	[Far.] söz, yemin.
payt	vakit, zaman, an.
paytgaça	şimdiye kadar; şu ana kadar.
peç	[Far.] sarık
pes	bir tür cilt hastalığı; akderi.
peş	[Far.] ön; ön taraf.
peşâna	[Far.] alın.
peşin	[Far.] öğle namazı.
peşvâ	[Far.] lider, din lideri.
pıstırma	mevzi, pusu.
piça	[<Far. <i>beça</i> ?) ufak, küçük.
pisand	[Far.] 1. değer, itibar. 2. gayret, çaba.
piyâla	[Far.] kulpsuz çay fincanı.
püşaymân	[Far.] pişman, üzgün.

R

rad	[Ar.] red; kabul etmeme.
rad kılmâk	[Ar.] ret etmek, geri çevirmek.
râh	[Far.] yol.
râhat-farâğat	[Ar.] zevk, rahatlama.
rahmdillik	[Ar.+Far.] merhametlilik, şefkatlilik.
rahşân	[Far.] parlak, aydınlık.
râm	[Far.] itaat; boyun eğme.
râm etmâk	[Far.+Tü.] kendine alıştırmak; boyun eğmek.
râm kılmâk	[Far.+Tü.] 1. buyruğu altına almak. 2.
ehlileştirmek.	
rañ	[Far.] renk.
rañ-barañ	[Far.+Tü.] rengarenk, çeşitli.
ranc	[Far.] ağrı, çile, keder.
ranciltmâk	[Far.+Tü.] darıltmak, gücendirmek.

râst	[Far.] doğru, gerçek.
rukn	[Ar.] şekil, biçim.
raşk	[Ar.] kıskançlık, düşmanlık.
rasvâlık	[Far.] aşağılık, adilik, şımarıklık.
ravâ	[Far.] layık; uygun, münasip.
ravâ bolmâk	[Far.+Tü.] layık olmak.
ravân	[Far.] 1. yürüyen giden, 2. ruh, can.
ravâna	[Far.] giden; akan.
ravâna aylamâk	[Far.+Tü.] 1. akmak; dökmek, 2. yola düşmek.
ravşan	[Far.] parlak; berrak.
razil	[Ar.] alçak, adi, değersiz.
razilâna	[Ar.+Far.] rezil; alçak, adi.
rıf'at	[Ar.] yükseklik; yüksek makam sahibi olmak.
riâya	[Ar.] saygı; sayma, itibar.
riâya etmâk	[Ar.+Tü.] uymak; itaat etmek.
rişta	[Far.] alaka; bağ.
riyâzat	[Ar.] 1. nefis terbiyesi, 2. zorluk.
ropara	[Far.] yüz yüze.
roy	[Far.] yüzey; görünüş.
roy bermâk	[Far.+Tü.] meydana gelmek.
roy-râst	[Far.+Far.] gerçek, hakikat.
ruḥafzâ	[Far.] canlandırıcı; neşelendirici.
ruḥlanmâk	[Ar.+Tü.] canlandırmak, hareketlendirmek.

S

sab'a	[Ar.] sayı olarak “yedi”.
sabâk	[Ar.] ders; örnek.
sabzaraḡ	[Far.+Far.] sebze renkli.
safâ	[Ar.] saflık, berraklık; zevk.
sâfdil	[Ar.+Tü.] temiz kalpli.
saḡâvat	[Ar.] cömertlik, eli açıklık.
saḡiykişi	[Ar.+Tü.] cömert kişi.
sâḡâv	dilsiz.

sâķçı	koruma, muhafız. < ET <i>sakçı</i> (EDPT, 806a).
sâķit	[Ar.] 1. değersiz, 2. uzaklaşmış.
sâķit kılmâķ	[Ar.+Tü.] uzaklaşmak; uzaķa koymak.
sâķiy	[Ar.] şarap servis eden kişi.
sakramâķ	sıçramak, sekmek; zıplamak. <ET <i>sekri-</i> (EDPT, 822a).
sâlık	vergi. < ET <i>sal-(ı)ķ</i> (EDPT, 826a).
sâlık sâlmâķ	vergilendirmek; vergiye bağlamak.
sâliřtirmâķ	kıyaslama; karşılaştırma.
salla	[Ar.] kavuk, sarık.
samâ	[Ar.] gök, gökyüzü.
sân	sayı. < ET <i>sa-n</i> (EDPT, 833a).
sanâķ	saymak, hesaplamak. <ET <i>san</i> (EDPT, 833a) +a-ķ .
sanâĝlık	sayılı.
sanam	[Ar.] 1. put. 2. dilber, güzel.
sarâsimaga	[Far.] şaşkınlık; hayret.
sarâsimaga tüşmâķ	[Far.+Tü.] şaşkınlıĝa düşmek, şaşırmak.
sarbâz	[Far.] piyade, asker.
sargardân	[Far.] serseri, avare.
sargüzaşt	[Far.] serüven, macera.
sarkaş	[Far.+Far.] dik başlı; itaatsiz; inatçı.
sarir	[Ar.] taht; divan; sedir.
sarişta	[Far.] düzenli, muntazam.
sarrişta	[Far.+Far.] bir şeyin gerçekteşmesini saĝlayan sebep;
ipucu.	
sarsar	[Far.] serseri, tembel.
sataņ	gösteriş meraklısı; züppe.
sath	[Ar.] satıh, yüz, yüzey.
savâd	[Ar.] köyler, kentler.
savdâĝar	[Far.] tüccar.
sâvĝat	hediye. < Mo. <i>savgad</i> (Lessing, 677a).
savlat	[Ar.] görkem, azamet.
sâý	vadi.
sayramâķ	ötmek, şakımak. < ET <i>sayra-</i> (EDPT, 859b).
sayrâķi	1. öten kuş. 2. sızlanan kişi.

sazâvâr	[Far.] değer, layık, münasip.
sehr	[Ar.] sihir, büyü.
sehr̥gar	[Far.] büyücü, cadı.
sekin	sakin, yavaş.
seryâğın	[Far.+Tü.] yağmurlu, yağışlı.
seryâmğir	[Far.+Tü.] yağmurlu.
sevikli	sevimli, tatlı. < ET <i>sevig</i> (EDPT, 787b)+li.
sezgir	hassas; ferasetli.
sıyt	[Ar.] nam; şöhret.
simâb	[Far.] gümüş gözyaşı.
sindürmâk	kırmak. < AT * <i>sī</i> (TDBUÜ, 176).
siğari	gibi. < ET <i>siğar</i> (EDPT, 840a).
sipehr	[Far.] gök, gök küre.
sirişt	[Far.] yaratılış; tabiat; huy.:
soķir	gözü görmeyen. < Mo. <i>soķui</i> (Lessing, 730a).
soṅgi	son, sonra. < ET <i>soṅ</i> (EDPT, 832b)+gı.
soramâk	sormak. < ET <i>sor-</i> (EDPT, 843b)+a-.
subḥi	[Ar.] sabah ile, şafak ile.
suḥandân	[Far.+Far.] Konuşmayı bilen, düzgün ve güzel konuşan kimse.
suḥanvar	[Far.] geveze, konuşkan.
suḥbatdâş	[Far.] sohbet arkadaşı.
suvalmâk	sulamak. < ET <i>suv+a-</i> (EDPT, 785a)+l-.
suyak	kemik. < ET <i>süñük</i> (EDPT, 838b).
suyançık	dayanak, destek.

Ş

şabâb	[Far.] gençlik devri.
şabada	esinti, meltem.
şabgard	[Far.] gece bekçisi.
şam	[Ar.] mum.
şâd	[Far.] mutlu, memnun, neşeli.
şâd u ḥür̥ram	[Far.+Far.] neşe, keyif; sevinç çılgılığı.

şahānşāhlik	[Far.] şahlar şahı; padişahlar padişahı.
şahar	[Far.] şehir.
şahrīstān	[Far.] hisar; kale.
şām	[Far.] akşam namazı.
şamāl	[Ar.] rüzgar, yel.
şatranc	[Far.] satranca benzer eski bir oyun; satranç.
şavķ	[Ar.] şevk.
şāvķin-surān	[Ar.] gürültü, kargaşa.
şaydā	[Far.] divane, aşık.
şe'riy	[Ar.] şiir, şiirsel.
şekilli	[Ar.+Tü.] görünüşte; belli ki.
şer	[Far.] aslan.
şerday	[Far.] aslan gibi.
şerik	[Ar.] ortak; arkadaş; yoldaş.
şikast	[Far.] kırmak; bozmak.
şikast bermāk	[Far.+Tü.] zarar vermek, hasara yol açmak.
şirinsuħan	[Far.] tatlı dilli; cana yakın; sıcakkanlı.
şorāba	[Far.] kirli, acı su; göz yaşı.
şu'la	[Ar.] ışık; parıltı.
şuğullanmāk	[Ar.] meşgul olmak.
şumlık	[Ar.+Tü.] fenalık, kötülük.
şunça	o kadar < şu+n+ça
şunday	şöyle.

T

ta'lif	[Ar.] yazılı eser, deneme.
ta'm	[Ar.] lezzet, tat.
ta'na	[Ar.] sitem; küçümseme; suçlama.
ta'na-tüħmat	[Ar.] yerme; suçlama.
ta'sirčan	[Ar.] etkili, tesirli.
taaccüblanmāk	[Ar.+Tü.] hayret etmek, şaşırmak.
taayyün	[Ar.] tayin etmek, belirleme.
tāb	[Far.] sağlık; güç.

tabarrük	[Ar.] saygın, değerli, mübarek.
tâbe	[Far.] bağımlı, tabi.
tâblanmak	[Far.+Tü.] kuvvetlenmek; güçlenmek.
tag	dip, aşağı, alt.
tagâful	[Ar.] gaflet sahibi; cahil.
taḥallüs	[Ar.] takma ad, lakap.
taḥassür	[Ar.] 1. hasret çekme, 2. yanıp yakınma, esef etme.
taḥri	[Ar.] hırs; hırslandırma.
tâḳat	[Ar.] sabır.
tâḳat kılmâḳ	[Ar.+Tü.] acıya dayanmak.
taḳâzâ	[Ar.] talep, şart.
talattuf	[Ar.] lütuf ve nezaketle davranmak.
tâle	[Ar.] talih; baht.
takabbürlik	[Ar.+Tü.] kibirlilik.
takya	dayanak.
takya kılmâḳ	dayanmak; yaslanmak.
tâlâvçı	talancı; soyguncu. <ET <i>tala-</i> (EDPT, 492a)+vçı.
tama'	[Ar.] açgözlülük.
tâmân	taraf, yön.
tâmân bârmâḳ	yönelmek.
tamâşâgâḥ	[Ar.+Far.] eğlence yeri, gösteri yeri.
tâmçı	damla. < ET <i>tam</i> (EDPT, 503a)+çı.
tanâb	[Ar.] 1. kordon, bağ. 2. boyun eğmek.
tan	katılım.
tan âlmâḳ	[Far.+Tü.] tanımak, takdir etmek.
tan bermâḳ	[Far.+Tü.] takdir etmek.
tan	[Far.] vücut; gövde.
tanbeḥ	[Ar.] tembih, azarlamak, uyarmak.
taṇa	[Far.] madeni para.
tanḳidiy	[Ar.] tenkit, eleştiri.
tanlamâḳ	seçmek; ayırt etmek. <ET <i>taṇ-la-</i> (EDPT, 521a).
tâpmâḳ	bulmak, keşfetmek. < ET <i>tap-</i> (EDPT, 435b).
târ	dar, sıkı. < ET <i>tar</i> (EDPT, 528a).
tarab	[Ar.] neşe; zevk; eğlence.

tarakķiy	[Ar.] terakki.
tarāzu	[Far.] terazi.
tarbiya ü ta'zir	[Ar.+Ar.] ceza ve terbiye.
tarık	[Ar.] yol.
tarķatmāķ	daķıtmak; uzaklaştırmak; yaymak. < ET <i>tarık-</i> (EDPT, 540b)+a-t-.
tarķalmāķ	daķılmak, yayılmak.
tarķatuvçi	daķıtıcı, yayıcı.
tark	[Ar.] terk; bırakma.
tārtıķ	hediye; takdir. < ET <i>tartıķ</i> (EDPT, 535b).
tārtınmāķ	çekinmek, utanmak. < ET <i>tart-(ı)n-</i> (EDPT, 536b).
ta'sir	[Ar.] etki, tesir.
tasvir	[Ar.] resim.
tasviri tüşmāķ	[Ar.+Tü.] yüzü düşmek.
taşlandık	atılmış şey. < ET <i>taşla-</i> (EDPT, 564b)+n-dık.
taşnalık	[Far.] susuzluk.
taşviş	[Ar.] kaygı, kuşku, merak.
tātuv	dostane, arkadaş canlısı.
tāvuş	ses, gürültü. < ET <i>tavış</i> (EDPT, 446a).
tavsif	[Ar.] tasvir; betimleme.
tayāķ	baston. < ET <i>taya-</i> (EDPT, 568a)+k.
tayanç	destekçi. < ET <i>tayan</i> (EDPT, 569b)+ç.
tayyārlamāķ	[Ar.+Tü.] hazırlamak, hazırlık yapmak.
tayyārgarlık	[Ar.+Tü.] hazırlık; hazır olma.
tazvic	[Ar.] evlendirmek.
tekşirmāķ	araştırmak; gözden geçirmek.
telba	deli; tuhaf. < ET <i>têlve</i> (EDPT, 493a).
tentak	aptal; akılsız; deli. < Çağ. <i>tentek</i> (Sang. 164r14).
tentimāķ	boş boş dolaşmak, aylak gezmek.
teñ	eşit, denk. < ET <i>teñ</i> (EDPT, 511a).
teñ kelmāķ	denk gelmek.
teñdāş	aynı, denk.
teran	derin. < ET <i>teriñ</i> (EDPT, 551a).
termini	[Rus.] terim.

teskari	aksi, karşıt, zıt.
tevarak-atrâf	[Çağ.+Ar.] etraf, civar; yöre.
tez-fahm	[Far.+Ar.] çabuk anlayan.
tezlaşmâk	[Far.+Tü.] hızlanmak; kıskırtmak.
tığ~tıyg	[Far.] keskin alet; kılıç; bıçak.
tınlâvçi	dinleyici. < ET <i>*tın+la-</i> (EDPT, 522a)+vçi
tınık	temiz; berrak.
tıymâk	kendini tutmak; engellemek. < ET <i>tıd-</i> (EDPT, 450a).
tikan	diken. < ET <i>*tikgen</i> (EDPT, 483b).
tinim	dinlenme; soluk alma. <ET <i>tın-</i> (EDPT, 514a) +(i)m.
tirik	diri, canlı. < ET <i>tirig</i> (EDPT, 543b).
toda	[Far.] grup; istif, demet.
toğay	çalılık, ağaçlık. < Mo. <i>tobay</i> (Lessing, 829a).
toķinmâk	dokunmak. < ET <i>tokı-</i> (EDPT, 471a)+n.
tolık	dolu. < ET <i>tol-</i> (EDPT, 491a)+(i)k.
tolķın	dalga.
topâlân	patırtı; kargaşa.
torık	doru (at). < ET <i>toruğ</i> (EDPT, 538a).
torva	[Far.] torba.
tosık	engel; mani. << ET <i>tıdığ</i> (EDPT, 452b).
tosmâk	engellemek, mani olmak. < Mo. <i>tos-</i> (Lessing, 828a).
töhtatmâk	durdurmak. < Mo. <i>tohta-</i> (Lessing, 829b).
tökin-sâçin	müsrif, savurgan.
tör	baş köşe; şeref mevkii. <ET <i>tör</i> (EDPT, 528b).
tub	1. alt, taban. 2. temel, esas. < ET <i>tüp</i> (EDPT, 434b).
tuban	aşağı, alt, düşük. < Çağ. <i>töben</i> (Sang.167v.8).
tugamâk	bitmek; sona ermek. < ET <i>tüke-</i> (EDPT, 479a).
tugallamâk	bitirmek, tamamlamak, sonlandırmak.
tufayli	[Ar.] çünkü, -den dolayı.
tufrâğ	toprak. < ET <i>toprak</i> (EDPT, 443a).
tuğ	tuğ, Padişahların ve vezirlerin başlarına taktıkları başlıkların ön tarafında bulunan tüy veya püskül biçimindeki süs. <ET <i>tuğ</i> (EDPT, 464a).
tuğmâk	doğmak. < ET <i>tuğ-</i> (EDPT, 465a).

tuğışgan	aynı anneden doğmuş akraba.
tuğma	doğuştan gelen.
tuhfaçi	[Ar.+Tü.] hediyeci.
tuhm	[Far.] tohum.
tumâr	[Ar.] muska.
turfa-turfa	[Ar.] şaşırtıcı, olağanüstü.
tuya	deve. < ET <i>tevey</i> (EDPT, 447b).
tüгатmâķ	bitirmek, tamamlamak. <ET <i>tüket-</i> (EDPT, 479a).
tün	gece. < ET <i>tün</i> (EDPT, 513a).
türli-tüman	çeşit.
tüs	[Far.] renk; gölge.
tüzüm	düzen, sistem. < ET <i>tüz-</i> (EDPT, 572b)+(ü)m.

U

uçramâķ	karşılaşmak, rast gelmek. < Mo. <i>uçara-</i> (LES, 859b).
ulâķtırmâķ	atmak, savurmak.
uluğ	ulu, büyük. < ET <i>uluğ</i> (EDPT, 136b).
uluğvâr	[Tü.+Far.] azametli, ihtişamlı.
umuman	[Ar.] genellikle, çoğunlukla.
unda	o zamanda; o anda. < ET <i>anta</i> (EDPT, 176b).
undâv	haykırış, ünlem. < ET <i>ünde-</i> (EDPT, 136b)+v.
uņaça	o zamana kadar.
uruğ	soy, kök. < ET <i>uruğ</i> (EDPT, 214b).
uruğdâş	soydaş. ET <i>uruğ</i> (EDPT, 214b)+daş
ustakârlık	[Far.] ustalık.
uşalmâķ	ufalamak, parçalamak. <ET <u>uşa-l-</u> (EDPT, 262b).
uşr	[Ar.] onluk.
uya	yuva; kuş yuvası. < ET <i>uya</i> (EDPT, 267a).
uyat	utanç; ayıp; uygunsuz. < ET <i>uyat</i> (EDPT, 268a).
uyğâķ	uyanık; tetikte. < <i>odgak</i> ; krş. ET <i>odgak</i> (EDPT, 47a).
uyğânmaķ	uyanmak, ayılmak. < ET <i>*od-ğan-</i> (EDPT, 62a).
uyum	yıgın, öbek.

Ü

üstühân	[Far.] kemik.
üstün	[Far.] sütun, kolon, destek.
üy	ev. < ET <i>ev</i> (EDPT, 3b).
üy-câysiz	[Tü.+Far.] evsiz.
ülfat	[Ar.] dost, arkadaş.
ülkan	büyük, muazzam.
ülüş	pay; hisse. < ET <i>üle-</i> (EDPT, 153a)+ş.
üstün	1. üstün. 2. direk, sütun, destek.
üzmâk (EDPT, 279).	1. yırtıp koparmak, 2. ayrılmak; sonlandırmak. < ET <i>üz-</i>
üzlüksiz	birbiri ardına, sürekli.

V

va'da	[Ar.] söz, yemin.
vacidan	[Ar.] sebep; neden.
va'dabâz	[Ar.+Far.] boş vaatler.
vahm	[Ar.] vehim.
vaķtgaça	[Ar.+Tü.] bu zamanda; şu an.
vaķtiķaĝlık	[Ar.+Tü.] eğlence; güzel vakit.
vara'	[Ar.] takva; Allah korkusu.
varaķ	[Ar.] sayfa, evrak.
vard	[Ar.] gül.
vase'raķ	[Ar.+Tü.] daha geniş.
vayl	[Ar.] cehennemde bir vadinin adı.
vayrań	[Far.] harap, viran.
vazn	[Ar.] vezin.
vidâd	[Ar.] sevgi, muhabbet; dostluk.
vifâķ	[Ar.] aynı düşüncede olma.
visâl	[Ar.] toplantı.
vukuf	[Ar.] bilgi.

Y

Ya'cuci :	[Ar.] Yecüc.
yâğaç	ağaç, kereste. < ET <i>ığaç</i> (EDPT, 79b).
yâğın	yağış; yağmur. < ET <i>yağ-</i> (EDPT, 896a)+(ı)n.
yâğın-çaçın	yağışlı, yağmurlu hava.
yâğınli	yağışlı.
yahşi	iyi, güzel. < ET <i>yahşı</i> (EDPT, 908a).
yahşırâk	daha iyi, daha güzel.
yâki	[Far.] yahut, gerek, veya.
yâkimli	hoş, çekici.
yâkımsız	hoş olmayan; çirkin.
yakınrâk	en yakın. < ET <i>yakın</i> (EDPT, 904a)+rak.
yâkırtmâk	beğenmek, hoşlanmak.
yalangâç	çıplak; muhtaç, yoksul. < ET <i>*yalıñ</i> (EDPT, 929b)+gaç.
yalavâç	peygamber; elçi. < ET <i>yalavaç/yalawaç/yalavar</i> (EDPT, 921a).
yâlbârmâk	yalvarmak. < ET <i>yalvar-</i> (EDPT, 920b).
yâlgân	yalan. < ET <i>yalğan</i> (EDPT, 926b).
yâlgân sözlâmâk	yalan söylemek.
yâlkın	alev; hiddet.
yâmân	fena, yaman, kötü. < ET <i>yaman</i> (EDPT, 937a).
yâmğır	yağmur. < ET <i>yağmur</i> (EDPT, 903b).
yân-atrâf	[Tü.+Ar.] etrafında, çevresinde.
yana	tekrar, yine. < ET <i>yana</i> (EDPT, 943a).
yançmâk	dövmek, ezmek. < ET <i>yanç-</i> (EDPT, 944b).
yañi-yañi	pırıl pırıl, taptaze. < ET <i>yañi</i> (EDPT, 943b).
yaradâr	yaralı.
yarâğ	silah; cephane. < ET <i>yarağ</i> (EDPT, 962a).
yaraşığ	yakışık, uygun. < ET <i>yaraş-</i> (EDPT, 972a)+(ı)ğ.
yârdam	yardım, destek.
yârdamçı	yardımcı.
yârişmâk	parlamak; aydınlanmak. < ET <i>yarı-</i> (EDPT, 956b)+ş.

yârituvçi	1. aydınlatıcı, 2. açıklayıcı. < ET <i>yaru-</i> (EDPT, 956b)+vçi
yâruğ	ışık, parlak. < ET <i>yaruk</i> (EDPT, 962b).
yarkırâk	çok parlayan; çok ışıldayan.< ET <i>yaruk</i> (EDPT, 962b)+ı+rak
yarkıramâk	parlamak; ışıldamak. < ET <i>yaru-k+ı-ra-</i> (EDPT, 956b).
yasmîk	mercimek. < ET <i>yasımuk</i> (EDPT, 975a).
yaşırmâk	saklamak, gizlemek, örtmek. < ET <i>yaşur-</i> (EDPT, 979b).
yaşirinlik	gizlilik, saklılık. <ET <i>yaşuru</i> (EDPT, 979a) +n+lik.
yaşnatmâk	geliştirmek, güzelleştirmek, yeşertmek. <ET <i>yaşnat-</i> (EDPT, 979a).
yaşnâk	görmekli. < ET <i>yaşın</i> +(EDPT, 979a)+ak.
yaşnaş	gelişme, güzelleşme; refah. <ET <i>yaşın</i> +(EDPT, 979a)+a-ş.
yât	garip, yabancı, bilinmeyen. < ET <i>yat</i> (EDPT, 882b).
yâv	düşman. < ET <i>yağı</i> (EDPT, 898a).
yegülik	yiyecek. < ET <i>yê-</i> (EDPT, 869a)+gü+lik.
yelka	1. omuz, kol. 2. güvenlik şeridi.
yeşiz	kolsuz. < ET <i>yeş</i> (EDPT, 940b)+siz.
yetmâk	yetmek; yeterli seviyeye gelmek.< ET <i>yet-</i> (EDPT, 884b).
yetib bârmâk	gelmek, varmak.
yetişmâvçilik	kusur; eksiklik, yetersizlik.
yetkazmâk	ulaştırmak; eriştirmek. < ET <i>yet-</i> (EDPT, 884b)+kaz-.
yetkürmâk	yetiştirmek, ulaştırmak. < ET <i>yet-</i> (EDPT, 884b)+kür-.
yetük	olgun, terbiyeli. < ET <i>yet-</i> (EDPT, 884b)+(ü)k.
yığlâkı	ağlamaklı; gözü yaşlı. < ET <i>*ığ-la</i> (EDPT, 85b)+kı
yığlamâk	ağlamak, gözyaşı dökmek. < ET <i>*ığ-la-</i> (EDPT, 85b).
yırtkış	yırtıcı hayvan. < ET <i>yirt-</i> (EDPT, 958b)+kış.
yığindi	yığıntı. < ET <i>yığ-</i> (EDPT, 897a)+(ı)ndı.
yiriñlanmâk	bulaşmış olan; bulaşmış. <ET <i>iriñ</i> (EDPT, 233a) +le-n-.
yokâtmâk	kaybolmak, kaybetmek. < ET <i>yokağ-</i> (EDPT, 900a).
yolbaşçı	lider, önder. < ET <i>yol</i> (EDPT,917a); ET <i>baş</i> (EDPT, 375a)+çı.

yollanma	ruhsat; yol, usul. < ET yol (EDPT,917a)+lan-ma+.
voltosar	haydut, eşkıya; soyguncu.
yorık	davranış; rehberlik etme. < ET <i>yori-k</i> (EDPT, 963a).
yol-yorık	yol yordam.
yosin	tavır, tutum, davranış. < ET <i>yosun</i> (EDPT, 975b).
yubârmâk	göndermek. < Çağ. <i>yiber-</i> (Sang.347v.22).
yupatmâk (EDPT, 872b).	şakinleştirmek, rahatlatmak, teselli etmek. < ET <i>yuba-t-</i>
yürgizmâk	çalıştırmak; yerine getirmek.
yüriş-türiş	davranış.
yüz	yüz. < ET <i>yüz</i> (EDPT, 983a).
yüz ögirmâk ET <i>egir-</i> (EDPT, 113a).	yüz çevirmek; taraf değiştirmek. < ET <i>yüz</i> (EDPT, 983a);
yüzasidan	yüzünden, dolayı. < ET <i>yüz</i> (EDPT, 983a) +a+si+dan.

Z

zabun	[Far.] zayıf, güçsüz, aciz.
zaif	[Ar.] zayıf; güçsüz, kuvvetsiz.
zaifa	[Ar.] kadın; eş.
zaiflik	[Ar.+Tü.] zayıflık, güçsüzlük.
zaḥar	[Far.] zehir.
zaḥarḥanda	[Far.] alay; iğneleme.
zâhid	[Ar.] takva sahibi, dindar kimse.
zâḥiriy	[Ar.] dış; harici.
zanbur	[Far.] eşek arısı; arı.
zaṇ	[Far.] çan, melodi.
zâr	[Far.] ağlayan, yalvaran, muhtaç.
zâr-zârlık	[Far.+Tü.] ihtiyaç, zaruret.
zarkaş	[Far.] 1. altın tel yapan. 2. altın işlemeli.
zârlanmâk	[Far.+Tü.] yalvarmak; yakınmak.
zarvarâk	[Far.] yaldızlı.
zâtlı	[Ar.+Tü.] soylu; saygıdeğer kimse.
zâyil	[Ar.] kayıp; yok olan.

zeb	[Far.] süs, ziynet; güzelleştirmek.
zeb u ziynat	[Far.+Ar.] çeşitli süslemeler.
zeḥn	[Ar.] zeka, akıl.
zerâ	[Far.] zira, şundan ötürü.
zidlâvçi	[Ar.+Tü.] zıtlık; olumsuzluk.
zidlâvçi bağlâvçi	olumsuzluk bağlacı.
ziḥâf	[Ar.] Aruz ölçüsünde uzun bir heceyi gereği kadar kısaltmak.
ziyrak	[Far.] ferasetli; idrakli.
zoravân	[Far.] saldırgan; zalim.
zoraymâḳ	[Far.] daha güçlü hale gelmek, güçlenmek.
zuḥd	[Ar.] bir şeye değer vermemek; değersiz görmek.
zunnâr	[Ar.] Keşişlerin bellerine bağladıkları kıldan uzun kuşak.
zunnâr aylamâḳ	[Ar.+Tü.] keşiş olmak; din değiştirmek.

5. SONUÇ

Bu çalışmada Çağatay döneminin en önemli isimlerinden biri olan Ali Şir Nevayî'nin eserlerine dayanılarak hazırlanan “*Alişer Navâiy Asarlari Tiliniñ İzâhli Luğati*” adlı eserin “A” maddesinin yazı çevirimi ve sözlükçesi hazırlanmıştır. Çalışmamız toplam beş bölümden oluşmaktadır. İlk olarak Çağatay döneminin devamı niteliğinde olan “*Özbekler*” ve “*Özbek Türkçesi*” üzerine kısa bilgilerin verildiği Giriş bölümü ile başlar. Bu bölümde metni daha iyi anlayabilmek için eserin ait olduğu dönemin Türkçesi olan Çağatay Türkçesine ve o dönemin belli başlı sözlüklerine yer verilmiştir. Giriş bölümünün son kısmında ise Ali Şir Nevayî ve tezimizin konusunu oluşturan “*Alişer Navâiy Asarlari Tiliniñ İzâhli Luğati*” hakkında kısa açıklamalara değinilmiştir.

Tezimizin ikinci bölümünde ise sözlüğün giriş kısmında yer verilen “*Söz başı*” kısmının yazı çevirimi ardından da Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Bu bölümde eserin hazırlanışında katkı sağlayanlar ve ortaya konuluşunda esas alınan özellikler doğrudan yazarın cümleleriyle okuyucuya aktarılmıştır.

Çalışmamızda sözlüğün bütün maddeleri olmasa bile “A” maddesinde yer alan bilinmesi ve anlaşılması zor olan sözcükler için bir sözlük kısmı hazırlanmış ve kökenleri incelenmiştir.

Yaptığımız çalışmanın konusunu oluşturan “*Alişer Navâiy Asarlari Tiliniñ İzâhli Luğati*” adlı eserin hazırlanılışına baktığımızda ise, Ali Şir Nevayî eserlerinin tamamının incelendiği ve sözlük içerisinde verilen örneklerin de yine bu eserlerin içerisinde seçildiği görülmektedir. Verilen bu örnekler el yazma ve neşirlerden alınan mısralardan oluşmaktadır. Sözlükte yer alan her bir örnekten sonra alıntının yapıldığı el yazmasının sayfa ve satırı, yayımlanan kaynakların cildi ve sayfası verilerek örneğe doğrudan ulaşmak isteyen okuyucuya kolaylık sağlanmıştır. Ayrıca sözlüğün hazırlanışında sadece Ali Şir Nevayî eserlerinden değil, aynı zamanda onun dili ve eserlerini anlamak için ortaya konulan çeşitli sözlüklerden de yararlanıldığı görülmektedir.

Sözlük hazırlanırken seçilen madde başlarının Ali Şir Nevai'nin eserlerinde kullanılmakta olan kelimelerin, deyimisel ibarelerin ve kalıcı ifadelerin dahil edildiği hatta bu kelimelerin çeşitli fonetik varyantları var ise yine aynı madde başında verildiği saptanmıştır. (bkz. **AVVALĖİ // AVVALĖİ**) Ayrıca sözlükte madde başlarının eş anlamlı halleri mevcut ise, onların da ayrı ve bağımsız olarak verildiği gözlemlenmektedir. (bkz. **ARZ I, ARZ II, ARZ III**)

Sözlükte yer alan her sözcüğün açıklanmasında kısa, net ve öz ifadeler seçilirken çok anlamlı sözcüklerin açıklanışında ise, önce temel anlam sonrasında türetilen diğer anlamların yer aldığı görülmektedir. (bkz. **AVRÅĖ**)

Eserin sözcük dağarcığını incelediğimizde ise, Çağatayca sözcüklerin yanı sıra ele alındığı dönemin etkisi ile Arapça ve Fars-Tacik sözcüklerin kullanımının yaygın olduğu aynı zamanda da Moğolca ve Rusça kökenli sözcüklerin yer aldığı görülmektedir.

Bu çalışmayla *Lugat*, Çağatayca özellikle de Ali Şir Nevayi ve eserleri üzerinde çalışanların kolaylıkla yararlanacakları duruma getirilmiştir. Bu sözlüğün gerek Türk Dili ve Edebiyatı ve gerekse Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümü öğrencilerinin eğitimleri sırasında kullanabilir olması da önem arz etmektedir. Sözlük kısmında Özbekçe sözcüklerin anlamlarının verilmesiyle *Lugat*'in daha işlevsel olarak kullanılması sağlanmıştır. Ayrıca bilinen ve Çağatayca çalışmalarda kullanılan sözlüklerin yanı sıra bu sözlüğün, 'A' maddesinin yazı çevriminin hazırlanmasıyla sınırlı da olsa Çağatayca bir sözlük gibi kullanılması sağlanmıştır. Sözlükçe kısmındaki Özbekçe sözcüklerin kökenlerinin belirtilmesiyle Özbekçedeki Eski Türkçe söz varlığı da kısmen ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Argunşah, Mustafa. **Çağatay Türkçesi**. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Atalay, Besim. **Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü**. Ankara: Ayyıldız matbaası, 1970.
- Barthold, Vassilij Viladimiroviç. **Çağatay Maddesi, İslam Ansiklopedisi**. c.3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988:266- 270.
- _____. (haz. Hüseyin Dağ). **Orta Asya Türk Tarihi Dersler**. Ankara: Çağlar yay., 2004: 155.
- Berdak, Yusuf. **Türkcha-O'zbekcha va O'zbekcha-Türkcha Lug'at Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe-Türkçe Sözlük**. Toshkent :O'zbekistan Nashriyoti, 1993.
- Borovkov, Aleksandr Alekseevich. (çev. Rasime Uygun). “Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî”. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**. (1954):59-96.
- Butayev, Shavkat, Abbos Irışkulov. **English-Uzbek/Uzbek-English Dictionary**. Taşkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi «Fan» nashriyoti, 2008.
- Caferoğlu, Ahmet. 1948. “Çağatay Türkçesi ve Nevaî”. **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**. c.2, s. III-IV, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1948: 141-154.
- _____. 1974. **Türk Dili Tarihi-II**, İstanbul: Enderun Yayınları.
- Canpolat, Mustafa. “Çağatay Dili ve Edebiyatı”. **Türkler Ansiklopedisi**. c.8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002:769-776.
- Clauson, Sir Gerard. **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish**. Oxford: Oxford at the Clarendon Press, 1972.
- _____. *Sanglax, A Persian Guide to the Turkish Language*. London: 1960.
- Coşkun, Volkan. **Özbek Türkçesi Grameri**. Ankara: TDK yayınları, 2000.
- Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat**. 24. bs. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.
- Eckmann, János. **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmaları**. bs.3 Ankara: TDK, 2011.

- _____. “Çağatay Dili Hakkında Notlar”. **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten**. c.6. (1958):115-126.
- _____. **Çağatayca El Kitabı**. 6. bs, İstanbul: Kesit yayınları, 2013.
- _____. **Chagatay Manual**. Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, 1966: 1-10.
- Eraslan, Kemal. “Nevâî Maddesi”. **Türk Klasikleri**. c.3 İstanbul: 1986:108.
- _____. “Çağatay Edebiyatı”. **Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. c.8 1993:168-176.
- Ercilasun, Ahmet Bican. **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**. Ankara: Akçağ yayınları, 2008.
- _____. **Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- _____. ve diğerleri. **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**. c. I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- _____. (Editör). **Türk Lehçeleri Grameri**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Erdal, Marcel. **A Grammar of Old Turkic**. Leiden – Boston: Brill Publishers, 2004.
- _____. **Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon**. I-II, Wiesbaden: 1991.
- Hasan, Eren. Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar. **Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi**. c.8, (1950):145-163.
- Garibova, Jale. **Sovyet Sonrası Dönemde Türk Dilli Halklar, Dil Sorunu, Yeniden Biçimlenen Kimlikler**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Heyet, Cevat. **Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri**. Ankara.
- Kaçalin, Mustafa. **S. Nevâyî’nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- _____. Abuşka Sözlüğü Üzerine, **Türk Dilleri Araştırmaları**. c. 13, (2003):23-28.
- Kanar, Mehmet. **Farsça-Türkçe Sözlük**. İstanbul: Say yayınları, 2010.
- _____. **Arapça -Türkçe Sözlük**. İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- KOMİSYON. Özbekçe: Berdak Yusuf, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

- Köktekin, Kâzım. Ali Şir Nevâî'nin Türkçeciliği. **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. s.19 (2002): 117-121.
- Köprülü, Fuad. Çağatay Edebiyatı Maddesi. **İslam Ansiklopedisi**. c.III İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988:270-323.
- Lessing, Ferdinand. (çev. Günay Karaağaç). **Moğolca-Türkçe Sözlük I-II**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.
- _____. **Mongolian-English Dictionary**. Los Angeles: University of California Press, 1960.
- Merhan, Aziz. **Özbek Dilinin Grameri**. İstanbul: Eren yayıncılık, 2012.
- Ma'rufov, Zokir. **O'zbek tilining izohli lug'ati (I-II)**. Moskova: Rus Tili Nashriyoti, 1981.
- NADELYAYEV, V.M. D.M. Nasilov, E.R. Tenişev, A.M. Şçerbak. **Drevnetyurkskiy slovar'**. Leningrad: 1969.
- Ölmez, Mehmet. "Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine". **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Mustafa Canpolat Armağanı**, Ankara: Sanat Kitabevi. 2003:135-142.
- Ölmez, Zuhâl. "Çağatayca Sözlükler". **Kebikeç Dergisi**. s.6, (1998):137-144.
- _____. 2007. Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. c.5, s.9 **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c.5, s.9 (2007):173-220.
- _____. **Özbekler ve Özbekçe. Çağdaş Türk Dili**. s.108 (1997):24-32
- Öztürk, Rıdvan. **Özbek Türkçesi el kitabı**. Konya: Çizgi Kitabevi, 2005.
- _____. (Ed. Ahmet B. Ercilasun). **"Özbek Türkçesi", Türk Lehçeleri Grameri**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2007.
- Özyetgin, A. Melek. "Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı". **Chinese Academy of Social Science**. China: Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History, Beijing, 2006.
- Saray, Mehmet. **Özbek Türkleri Tarihi**. İstanbul: Nesil Yayıncılık, 1993.
- Steingass, F. **A Comprehensive Persian-English Dictionary**. 8. edit., London and New York, 1988.
- Şahin, Cemalettin. "Özbekistan". **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**. Ankara: TDV Yayınları, 1989: 110-111.
- Tekin, Talat, Ölmez Mehmet. **Türk Dilleri Giriş**. 2.bs. İstanbul: Bilgesu yayıncılık, 2003.

- Teres, Ersin. 2009. **Çağatayca Söz Yapımı**. Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Tietze, Andreas. **Tarihi Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı I. c. A-E**, İstanbul Wien: Simurg Yayınlar, 2002.
- Uysal, Faruk. **Özbekistan Ülke Raporu**. TİKA, 2004
- Ünlü, Suat. **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, 1. bs. Konya: Eğitim Yayınevi, 2013.
- Üşenmez, Emek. **Modern Özbek Türkçesi (Giriş-Özbekistan-Dil Tarihi-Metinler-Gramer-Sözlük)**. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2012.
- Waterson, Natalie. **Uzbek-English Dictionary**. New York: Oxford University Press, 1980.
- Yaman, Ertuğrul. **Özbek Türkçesinde Edatlar**. Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.
- _____. Mahmud, Nizamiddin. **Özbek Türkçesi-Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu**. Ankara: TDK, 1998.
- _____. **Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması**. Ankara: TDK, 2000.
- Yusuf, Berdak. **“Özbekistan Türkçesi Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi”**. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.
- Zeynalov, Ferhat. **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, İstanbul: Cem Yay., 1993.

Ek 1. Özbek Türkçesi Yazı Çevirimi Alfabeti

А а	<i>a</i>	a, e	Л л	<i>l</i>	l	Ч ч	<i>ch</i>	ç
Б б	<i>b</i>	b	М м	<i>m</i>	m	Ш ш	<i>sh</i>	ş
В в	<i>v</i>	v	Н н	<i>n</i>	n	Ъ ъ	<i>ʼ</i>	'
Г г	<i>g</i>	g	О о	<i>o</i>	o, ă	Ь ь	<i>ʼ</i>	'
Д д	<i>d</i>	d	П п	<i>p</i>	p	Э э	<i>ʼ</i>	e, è
Е е	<i>e</i>	è, ye	Р р	<i>r</i>	r	Ю ю	<i>y</i>	yu
Ё ё	<i>yo</i>	yă; yo	С с	<i>s</i>	s	Я я	<i>y</i>	ya
Ж ж	<i>j</i>	j	Т т	<i>t</i>	t	Ў ў	<i>u</i>	o, ö
З з	<i>z</i>	z	У у	<i>u</i>	u, ü	Қ қ	<i>q</i>	q
И и	<i>i</i>	i	Ф ф	<i>f</i>	f	Ғ ғ	<i>g</i>	g
Й й	<i>y</i>	y	Х х	<i>x</i>	h	Ҳ ҳ	<i>h</i>	h
К к	<i>k</i>	k	Ц ц	<i>ts</i>	ts			

ÖZ GEÇMİŞ

Hatice Çipe, 210.07.1989'da İstanbul'da doğdu. Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünde tamamlarken aynı zamanda çift anadal programı ile Dilbilimi bölümünden de 2015 yılında mezun oldu. Hâlen Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Tezli Yüksek Lisans programında eğitime devam etmektedir.